Irma Sulkunen

RAITTIUS KANSALAISUSKONTONA

Societas Historica Finlandiae
Suomen Historiallinen Seura
Finska Historiska Samfundet

Historiallisia Tutkimuksia 134

Irma Sulkunen

RAITTIUS KANSALAISUSKONTONA

Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin

SHS ● Helsinki ● 1986

2. painos

Tutkimus on otettu julkaistavaksi Suomen Historiallisen Seuran sarjassa Historiallisia Tutkimuksia Helsingin yliopiston historiallis-kielitieteellisen osaston 3.6.1986 antaman painatusluvan perusteella.

Kannen suunnittelu: Rauno Endén
Kansikuva: Kansaa Senaatintorilla suurlakon (1.—6.11.1905) aikana

ISSN 0073-2559
ISBN 951-9254-79-X

GUMMERUS KIRJAPAINO OY
JYVÄSKYLÄ 1988

Sisällys

Esipuhe

Tämän tutkimuksen on rahoittanut Alkoholitutkimussäätiö. Sen pitkäaikaista tutkimusjohtajaa ja koko alkoholitutkimuksen historiaprojektin käynnistäjää, professori Kettil Bruunia, ei kiitokseni enää tavoita. Hänen sekä Alkoholitutkimussäätiön nykyisen tutkimusjohtajan, dosentti Klaus Mäkelän kärsivällisyys, tuki ja kannustus ovat tehneet väitöskirjatyöni mahdolliseksi.

Tutkimuksen etenemistä seurasi Alkoholitutkimussäätiön asettama tukiryhmä. Professori Kettil Bruunin ja dosentti Klaus Mäkelän lisäksi siihen kuuluivat professori Matti Klinge, professori Hannu Soikkanen ja professori Heikki Ylikangas. Tukiryhmän istuntoihin ja työn käsittelyyn osallistui myös apulaisprofessori Matti Viikari. Ryhmän jokaiselle jäsenelle osoitan kunnioittavan kiitokseni asiantuntevasta opastuksesta ja stimuloivista keskusteluista.

Väitöskirjani käsikirjoituksen ovat lukeneet myös professori Risto Alapuro, professori Yrjö Blomstedt ja dosentti Pekka Sulkunen. Heidän oivaltavat huomautuksensa, yleisistä yksityiskohtiin ulottuvat neuvonsa ja uskonsa tutkimuksen valmistumiseen ovat olleet minulle hyvin tärkeitä.

Aineistoa kerätessäni jouduin vaivaamaan monien arkistojen henkilökuntaa sekä lukuisia yksityishenkilöitä. Ilman heidän apuaan tämän työn keskeisiä osia ei olisi voitu suorittaa. Erityiskiitoksen olen velkaa Helsingin Yliopiston Kirjaston virkailijoille, joiden palveluksiin olen vuosien mittaan joutunut jatkuvasti turvautumaan. Erityiskiitos kuuluu myös Urajärven tutkija-asuntolan henkilökunnalle, joka kirjoitusvaiheessa on tar-

jonnut paitsi viihtyisän työympäristön myös henkilökohtaista ymmärrystä ja lämpöä.

Lähimmin tämän työn vaiheet ovat kanssani eläneet Pekka, Santeri, Johanna ja pikku-Ida. Heidän hellyydestään ja elämänilostaan olen kiitollinen.

Pirkkolassa
syyskuun 9. päivänä 1986
Irma Sulkunen

Johdanto

Raittiusliikkeen ja alkoholikysymyksen historiallinen tutkimus on viimeisten 15 vuoden aikana suorittanut akateemisen läpimurtonsa. Näin on tapahtunut nimenomaan maissa, joissa raittiusliikkeellä on vankka historiallinen perinne. Erityistä mielenkiintoa on sillä seikalla, että niin Yhdysvalloissa, Englannissa kuin Skandinavian maissakin raittiusliike ja alkoholikysymys löysivät sijansa akateemisen historiantutkimuksen piiristä suurin piirtein samanaikaisesti, 1970-luvun alkuvuosina. Kaikissa näissä maissa raittiusliikkeen omassa piirissä laadittujen järjestöhistoriikkien sijaan tai rinnalle alkoi tällöin ilmaantua raittiusliikkeen roolia ja alkoholikysymyksen syntyhistoriaa kokonaisyhteiskunnallisesta perspektiivistä tarkastelevaa tutkimusta ja tulkintaa.

Raittiusliikkeen "löytäminen" ja sen saattaminen akateemisen kysymyksen asettelun kohteeksi on USA:ssa kytketty siihen historiatieteen paradigmaattiseen uudelleen arviointiin, joka yleisesti tunnetaan nk. "new (social) historyn" läpimurtona.[1] "New history" on koulukuntana epämääräinen ja rajoiltaan väljä. Sen eri suuntia yhdistää kuitenkin vakiintuneen, eliittipainotteisen historiankuvan kritiikki. Pyrkimyksenä on ollut piiloon jääneen ruohonjuuritason sekä erilaisten alakulttuurien ja vähemmistöjen historiallisen roolin ja subjektiviteetin jäljittäminen.

Tässä pyrkimyksessä yhä useammat amerikkalaiset historioitsijat ovat viime vuosina joutuneet silmäkkäin raittiusliikkeen

[1] Dannenbaum 1981 ja 1984; Roberts 1985.

kanssa. Esimerkiksi naishistorioitsijat ja mustan väestönosan menneisyyttä sen omista lähtökohdista käsin rekonstruoivat tutkijat ovat havainneet, että raittiusaatteella oli keskeinen asema sekä naisten että mustien yhteiskunnallis-poliittisessa organisoitumisessa ja itsemäärittelyssä viime vuosisadalla. Samansuuntaisia viitteitä on saatu työväenkulttuurin paikallistutkimuksesta.[2]

Näistä huomioista käsin motivoitunut tutkimus ja niiden pohjalta esitetyt tulkinnat ovat jäsentäneet uudelleen raittiusliikkeen asemaa amerikkalaisessa yhteiskunnassa. Samalla ne ovat olennaisesti väljentäneet erityisesti Joseph Gusfieldin "Symbolic Crusade" -teokseen nojaavaa ja amerikkalaisessa tutkimuksessa edelleen melko yleisenä vallitsevaa käsitystä raittiusliikkeestä ahdasrajaisesti puritaanisen keskiluokan "symbolisena ristiretkenä".[3]

1970-luvun alussa myös Euroopassa raittiusliikkeen ja alkoholikysymyksen tutkimus kääntyi uuteen vaiheeseen merkittävimpänä rajapyykkinään Brian Harrisonin vuonna 1971 julkaisema monipuoliseen lähdeaineistoon ja vankkaan englantilaiseen sosiaalihistorian traditioon nojaava tutkimus "Drink and the Victorians".[4] Tämä monitahoinen analyysi raittiusliikkeen roolista 1800-luvun Englannissa on saanut sijansa — ei vain akateemisen historiantutkimuksen keskeisenä perusteoksena — vaan myös uusien kysymyksen asettelujen ehtymättömänä lähteenä.

Toisaalta kiinnostus alkoholin käyttötapoja sekä niiden sääntelyyn ja kontrollointiin kohdistuneita toimenpiteitä kohtaan on Euroopassa tavannut kaikupohjaa sekä työväen/rahvaankulttuurin (rinnastuu usein käsitteisiin "people's history" ja "history from below") että mentaliteettihistorioitsijoiksi itsensä luokittavien tutkijoiden keskuudessa. Näissä tutkimuksissa, joista eräänä kiinnostavimmista mainittakoon saksalaisen Hans Medickin analyysi "Plebeian Culture in the Transition to Capitalism", on kiintoisalla tavalla valottunut väkijuomien käytön ja koko alkoholikysymyksen "kaksoisluonne", sen olennaisesti toisistaan poikkeavat merkitysrakenteet yhteiskunnan ylä- ja

---

[2] Esim. Bordin 1981; Du Bois 1975 ja 1978; Dodd 1978; Epstein 1981; Hampel 1982; Herd 1985; Joyce 1980; Rosenzweig 1983.
[3] Gusfield 1961.
[4] Harrison 1971.

alatasolla.[5] Pyrkiessään sitomaan alkoholin käytön osaksi rahvaan arkielämää ja sosiaalista kanssakäyntiä nämä tutkimukset ovat samalla riisuneet alkoholikysymystä sen moraalisesta, usein ikuiseksi ymmärretystä arvosisällöstään ja edistäneet näin koko ilmiön historiallistamista.

Pohjoismaissa raittiusliikkeen ja alkoholikysymyksen historia on puolestaan ilmaantunut akateemisen tutkimuksen piiriin kahta eri tietä. Historiatieteissä suunnannäyttäjänä on toiminut Ruotsi ja Upsalan yliopisto, jossa vuonna 1965 käynnistetty ja vuonna 1977 päätökseen saatettu kansanliikeprojekti määritti raittiusliikkeen erääksi kansalaisyhteiskunnan ja koko ruotsalaisen kansankodin muodostumisen peruspilariksi.[6] Tämän projektin vaikutus on säteillyt myös naapurimaihin ja johtanut pohjoismaiseen yhteistyöhön koko järjestäytymishistorian kartoittamiseksi.[7]

Toisaalta Pohjoismaissa 1970-luvulla virinnyt akateeminen kiinnostus raittius- ja alkoholikysymyksen historiaa kohtaan juontaa juurensa yhteiskuntatieteellisen alkoholitutkimuksen sisäisestä kehityksestä ja siellä ilmenneestä tarpeesta jäljittää alkoholiongelmien, juomatapojen ja alkoholipolitiikan historiallisia juuria.[8]

Ryhtyessäni 1970-luvun puolivälissä laatimaan tutkimustani raittiusliikkeen synnystä lähtötilanne Suomessa oli sama kuin muissakin maissa. Raittiusliikkeellä oli kyllä vahva järjestöhistoriallinen perinteensä, mutta varsinaista akateemista tutkimusta alalta ei ollut. Ainoat poikkeukset olivat Uuno Tuomisen ja Mikko Mielosen väitöskirjat,[9] joissa molemmissa oli sivuttu myös raittiusliikkeen syntyvaiheita.

---

[5] Medick 1982; ks. myös Barrows 1981.

[6] Lundkvist 1974 ja 1977.

[7] Pohjoismaiseen projektiin "Nordiska förbindelser på 1800-talet" osallistuvat Tanska, Norja, Ruotsi ja Suomi. Suomen osalta "Kansalaisten järjestäytyminen Suomessa 1830—1920" -projektia johtaa fil. lis. Henrik Stenius ja rahoittajana toimii Suomen akatemia.

[8] Historiallisen alkoholitutkimuksen päärahoittajana on Suomessa toiminut Alkoholitutkimussäätiö. Säätiön rahoittamista opinnäytetöistä ja muista akateemisista julkaisuista mainittakoon mm. Falk 1979 ja 1983; Kallenautio 1979; Malinen 1982; Mäntylä 1985; Salmio 1978; Sulkunen 1977, 1980; 1981 ja 1985; Turpeinen 1975 ja 1977. Ruotsalaisesta tutkimuksesta esim. Bruun & Frånberg (red.) 1985 ja Frånberg 1983.

[9] Tuominen 1950, Mielonen 1973.

Lisensiaatin tutkimuksessani[10] otin tehtäväkseni selvittää Suomen raittiusliikkeen syntyvaiheet. Pyrin sijoittamaan raittiusliikkeen 1800-luvun lopulla vallinneisiin yhteiskunnallisiin rakenteisiin. Eri yhteiskuntaryhmien taloudellisia ja poliittisia intressejä jäljittämällä etsin selitystä siihen, miksi raittiusorganisaatiosta paisui kansanliike heti toimintansa ensi vuosikymmeninä.

Tässä työssä näkökulmaa ja tehtävän asettelua on laajennettu. Tavoitteeksi on otettu selvittää raittiusliikkeen rooli koko yhteiskunnan muutoksessa suomalaisen kansakunnan ja kansalaisyhteiskunnan syntyvuosikymmeninä. Työn eri osia kokoava teema on *järjestäytyminen*. Käsitettä ei tässä tutkimuksessa kuitenkaan rajata vain vapaaehtoiseen yhdistyslaitokseen ja kansalaistoimintaan, vaan se ymmärretään yhteiskunnan ja inhimillisen elämän kaikki tasot läpäisevänä historiallisena prosessina. Siinä kohtaavat toisensa kansakunnan ja valtioapparaatin pysyttämiseen tähtäävät yhteiskunnallisten eliittien tietoiset pyrkimykset yhtäältä ja toisaalta maailmankuvan, elämäntavan, ihmiskäsitysten ja arkisten vuorovaikutusmuotojen muutokset rahvaan keskuudessa. Järjestäytyminen, tai pikemminkin uudelleen järjestäytyminen, oli koko yhteiskuntaa koskeva kulttuurinen murros. Tutkimus jakaantuu kolmeen pääosaan, joissa systemaattinen ja kronologinen käsittely lomittuvat toisiinsa.

Ensimmäisessä osassa raittiusliikkeen ja järjestäytymisen suhdetta tarkastellaan yhteiskunnan ylätasolta. Ensiksi hahmotetaan yhteiskunnallisen alkoholikysymyksen luonne ja sen suhde varhaiseen raittiusjärjestäytymiseen. Toiseksi selvitetään fennomaanisen sivistyneistön rooli ja motiivit valtakunnallisen raittiusorganisaation pystyttämisessä. Pääaineistona tutkimuksen tässä osassa käytetään sanomalehdistöä, raittiusyhdistysten vuosikertomuksia, -kokousten pöytäkirjoja ja muita julkaisuja sekä erityisesti A.A. Granfeltin ja Raittiuden Ystävien yksityisarkistoja.

Toisessa osassa tutkimusasetelma käännetään toisin päin. Raittiusliikkeen roolia yhteiskunnallisessa järjestäytymisessä selvitetään alhaalta päin. Etenemistapa on seuraava: Tilastollisella kartoituksella osoitetaan ensin raittiusliikkeen alueellinen

---

[10] Sulkunen 1977.

levinneisyys ja liikkuvuus ja sitten raittiusorganisaation suhde muiden kansalaisjärjestöjen kannatukseen ja maantieteelliseen esiintymiseen. Tästä edetään ruohonjuuritasolle. Paikallisten raittiusyhdistysten jäsenluetteloiden, pöytäkirjojen ja muun aineiston avulla jäljitetään raittiusjärjestäytymisen luonne, liikkeen sosiaalinen sijainti sekä toiminnan sisältö ja merkitys ruohonjuuritason ihmiselle.[11]

Kolmannessa osassa suoritetaan tutkimuksen tulkinnallinen analyysi. Näkökulmaltaan, käsittelytavaltaan ja aineistoltaan osa on synteettinen. Raittiustoiminnan eri tasot sidotaan siinä yhteen ja raittiusjärjestäytyminen kytketään koko suomalaisen yhteiskunnan uudelleen järjestäytymiseen vuosisadan vaihteessa.

---

[11] Tilasto- ja paikallisyhdistysaineiston esittely ja luotettavuuden arviointi liitteissä 1 ja 2.

I Osa: Raittiusliike ja kansakunnan synty

1. Alkoholikysymys ja varhainen raittiusjärjestäytyminen

Alkoholikysymys ja yhteiskunnalliset olot 1870-luvulla

Kun Suomen autonominen suuriruhtinaskunta vuonna 1809 perustettiin, moni valtiollinen ja yhteiskunnallinen asia joutui arvioitavaksi uudelleen. Ero Ruotsin valtakunnasta ja kytkentä Venäjän keisarikuntaan synnytti Suomessa erikoislaatuisen tilanteen: sen kautta oli rakennettu ulkonaiset raamit valtiolle, jonka sisältö oli hahmoton, jota itse asiassa ei vielä ollut. Erikoislaatuiseen asemaan joutui myös maan virkamieskunta ja sivistyneistö, alueen varsinainen eliitti — vahvaa aatelistoa kun maassa ei ollut. Tämä eliitti joutui määrittämään uudelleen, ei ainoastaan oman kielellisen ja kansallisen identiteettinsä, vaan myös suhteensa syntyneeseen hallinnolliseen, taloudelliseen ja kulttuuriseen kokonaisuuteen ja sen väestöön, ennen kaikkea itsenäiseen ja erittäin vahvaan talonpoikaistoon. Itse asiassa Suomeen jääneen virkamieskunnan ja sivistyneistön oli niin alueellisesti kuin ideologisestikin jäsennettävä suomalainen kansakunta, suomalainen valtio. Tästä maaperästä versoi na-

tionalismi maassamme.[1]

Tästä maaperästä versoi myös uudenaikainen, yhteiskunnallinen alkoholikysymys. Heti uuden kansakuntakokonaisuuden synnyttyä koko talous- ja kulttuurielämän johto paneutui paloviinan tuotannon ja käytön aiheuttamiin ongelmiin. Rintama ulottui uskonnollisista herätyksistä kansallisuusliikkeen johtomiehiin ja valtakunnan virkamiehistöön hierarkian kaikilla tasoilla.

Kysymys ajankohtaistui kaikilla tahoilla lähes samanaikaisesti. 1840-luvulla Suomen Talousseura kääntyi lopullisesti ja yksimielisesti kotipolton lakkauttamisen kannalle.[2] Samanaikaisesti vyöryn tavoin edenneistä uskonnollisista herätysliikkeistä Kaakkois-Suomen renqvistiläisyys ja Pohjois-Suomen lestadiolaisuus asettivat absoluuttisen raittiuden kristillisen elämänparannuksen kulmakiveksi.[3] Ja samoina vuosina suomenmielinen sivistyneistö Snellmanista Lönnrotiin määritti tiukan alkoholinvastaisen kantansa, ei vain kotipolttokysymykseen, vaan myös rahvaan paloviinan käyttötapoihin. Elias Lönnrot teki vuonna 1834 jopa yrityksen maamme ensimmäisen kohtuudenseuran organisoimiseksi Kajaaniin.[4]

Vaikka alkoholikysymys nousikin esiin useilla eri tahoilla, sen sisältö muodosti kuitenkin kokonaisuuden, joka varhaisvaiheessa sulautui erottamattomaksi osaksi nk. kansallisuuskysymystä. Tässä kokonaisuudessa herätysliikkeet radikaaleine raittiusvaatimuksineen edustivat nuoren kansakunnan ruohonjuuritason maailmankatsomuksellista ja ihmiskuvallista murrosta. Ne edustivat vanhan elämänmuodon ja uskonnollisesti legitimoidun maailmankuvan järkkymistä, kollektiivisen ihmisidentiteetin hajoamista sekä kokonaan uuden, henkilökohtaiseen vakaumukseen nojaavan yhteiskunnallisen järjestäytymisen alkua.[5] Samalla ne edustivat myös individualistisen kansalaismoraalin ensi vaihetta. Raittius, yritteliäisyys ja vastuullisuus kiteytyivät Jumalalle otollisen ihmisyksilön ulkonaisiksi tunnusmerkeiksi.[6]

---

[1] Klinge 1969 ja 1975; Alapuro (painossa).
[2] Hytönen 1905 ja 1912, passim.
[3] Hytönen 1930, 109—112; Salonen (Salomies) 1930, 52; Ruuth 1939, 58—66.
[4] Anttila 1931, 183—187; Pesonen 1929. Lönnrotin raittiusseurahankkeesta ks. myös Aamunairut 1895/9, 73—74; 1895/11 & 12, 90—92.
[5] Sulkunen 1983.
[6] Sulkunen 1985.

Suoremmin kansallisuuskysymykseen palautui sivistyneistön ja virkamieskunnan järjestelmällinen taistelu kotipolttoa vastaan. Yhtäältä paloviinaprivilegion säilyminen talonpojistolla salpasi, ei vain maataloustuotannon uudenaikaistumisen käynnistymistä, vaan myös koko talouselämän liberalisointia ja sitä kautta uuden valtiokokonaisuuden itsenäisen ja elinkelpoisen kansantalouden rakentamista.[7] Toisaalta taas sivistyneistön pyrkimykset kansallisen tietoisuuden synnyttämiseksi samoin kuin uuden, yritteliäisyyttä ja kaikkivoipuutta korostavan ihmisidentiteetin kasvattamiseksi nähtiin turhiksi niin kauan kuin rahvaan alkoholikulttuuri ja sen myötä koko elämäntapa säilyi "vanhoillaan".[8]

Alkoholinvastaisessa sivistyneistön kirjoittelussa kritiikin kärki kohdistui nimenomaan paloviinan rahvasta turruttaviin ominaisuuksiin. Erityisesti eteläisessä Suomessa syvälle juurtunut paloviinakulttuuri päivittäisine ruokaryyppyineen ja ritualisoituine juominkeineen[9] leimattiin yksiselitteisesti juoppoudeksi. Juoppous puolestaan rinnastui laiskuuteen, saamattomuuteen. Nämä kaksi ominaisuutta sidottiin yhteen kokonaisuudeksi, jossa toinen ruokki toista ja jotka yhdessä pitivät ihmisen alisteisena luonnonvoimille. Erityistä pontta ja moraalista terävyyttä tälle kirjoittelulle tarjosi rinnan alkoholikysymyksen kanssa esiin työntyvä köyhäläisyysongelma, joka argumentaationsa keskeisiltä osilta kietoutui erottamattomasti yhteen viinapulman kanssa.[10]

Vaikka alkoholikysymyksen kansalliset ja sosiaaliset peruselementit hahmottuivat jo 1840-luvulla, varsinaiseen yhteiskunnalliseen mittaansa ongelma nousi vasta 1870-luvulla. Juuri

---

[7] Tämä perustelu oli yleinen erityisesti Talousseuran kannanotoissa. Niinikään siihen vedottiin asian tiimoilta käydyissä valtiopäiväkeskusteluissa. Hytönen 1905, 66—155 ja 1912, 136—197.

[8] Tämä käsitys perustuu lähinnä Suomettaren ja Maamiehen Ystävän raittiutta ja alkoholikysymyksiä koskeviin artikkeleihin 1840—1850 -luvuilla. Tältä ajanjaksolta nämä lehdet on järjestelmällisesti käyty läpi.

[9] Rahvaan alkoholin käyttötapoja kotipolton aikana ei Suomessa ole erilliskysymyksenä tutkittu. Eräissä tutkimuksissa, joista merkittävimpänä mainittakoon Ilkka Mäntylän 1700-luvun alkoholipolitiikkaa ja paloviinakysymystä käsittelevä teos "Suomalaisen juoppouden juuret" (1985) on kuitenkin kiintoisalla tavalla sivuttu myös kotipolton aikaisia juomatapoja. Ylempien väestöryhmien alkoholikulttuuria samoin kuin ritualistista juopottelua valottaa puolestaan Gunnar Suolahti vuosina 1912 ja 1919 ilmestyneissä 1700-luvun pappilaelämää koskevissa tutkimuksissaan. Ks. myös Hytönen 1930, 9—85; Voionmaa 1925, 26—56; Kaarela 1933; Niemi 1952, 15—24.

[10] Haatanen 1968; Pipping 1940 ja 1942.

tällä vuosikymmenellä alkoholinvastainen kirjoittelu voimakkaasti lisääntyi ja keskittyi nimenomaan nk. nuorfennojen äänenkannattajiin. Samalla vuosikymmenellä vilkastui myös raittiuskirjasten levittämistyö maisteri August Schaumanin tultua vuonna 1860 perustetun Kohtuuden Ystävät -järjestön johtoon. Yhteensä järjestön toimesta levitettiin raittiuskirjasia 135 200 kappaletta, valtaosa juuri 1870-luvulla.[11]

Tämä tapahtui tilanteessa, jossa kotipoltto oli juuri lakkautettu ja alkoholin tuotanto koko maassa sen seurauksena jyrkästi laskenut.[12] Samoin olivat muutkin padot "edistyksen" tieltä juuri murtuneet. Sekä teollisuus että maatalous olivat kääntyneet nopeaan nousuun. Kansakouluasetus oli edellisellä vuosikymmenellä annettu ja modernin kansakunnan tunnusmerkit alkaneet vakiintua monien taloudellisten ja sosiaalisten toimenpiteiden tukemana. Lisäksi erilaiset elinkeinonharjoituksen rajoitukset samoin kuin työvoiman vapaata liikkumista estävät säädökset oli poistettu tai poistettiin juuri 1870-luvun tienoilla.

Samalla kun kansakunta kiinteytyi ja valtiollinen rakennustyö eteni, samalla yhteiskunta kokonaisuudessaan joutui entistä liikkuvampaan tilaan. Irtolaislainsäädännön muutokset sekä palveluspakon poistaminen[13] itse asiassa räjäyttivät julkisesti nähtäväksi sen väestörakenteellisen tendenssin, joka maataloustuotannon sisällä jo vuosikymmeniä oli ollut kehkeytymässä. Kautta koko 1800-luvun väkiluku oli nopeasti kasvanut,[14] ja ehdoton valtaosa lisäystä oli ollut nimenomaan tilattoman väestönosan synnyttämää. Tämä merkitsi tilattomien ja tilallisten voimasuhteiden rajua heilahdusta sekä nk. suhteellisen liikaväestön kasautumista maataloustuotannon sisään.[15]

Nopeasti paisuva tilaton väestö ei voinut pysyä paikoillaan. Elantonsa hankkiakseen sen oli jo kauan ennen palvelupakon poistamista ollut pysyttävä liikkeessä, etsittävä työtä sieltä,

---

[11] Tuominen 1953, 76—95.

[12] Alkoholin kulutuksesta Suomessa ennen ja jälkeen kotipolton lakkauttamisen ks. Ignatius 1884; Tuuri 1913; Tigerstedt 1922, 77—90; Hytönen 1905, 66—67 ja 1912, 200—201; Kuusi 1952, 79—80; Schybergson 1980, 432—435; Voionmaa 1925, 55.

[13] Ståhlberg 1893.

[14] Väestönkasvun nopeutta kuvaa se, että vuodesta 1750 vuoteen 1865 Suomen alueen väkiluku peräti nelinkertaistui. Väestönkasvusta ks. Jutikkala 1960; Valkonen 1980.

[15] Alapuro 1980; Kilpi 1913, 1915 ja 1917; Soininen 1974, 43.

missä sitä oli ollut tarjolla[16] — tai turvauduttava vaivaishoitoon.[17] Staattista yhteiskuntaa ei näille ihmisille ollut pitkään aikaan ollut käytännössä olemassa; ei siitäkään huolimatta, että aina 1860-luvulle saakka vallinnut oikeusjärjestelmä oli huonekuntakontrollin ja palvelupakon muodossa kietonut nämä liikkuvatkin ihmiset vanhaan säätysidonnaiseen ja kollektiiviseen yhteiskuntajärjestykseen. Se oli myös virallisesti määrittänyt liikkuvan väestön — yleensä juuri työläiset — epäitsenäiseksi, holhouksenalaiseksi, yhteiseksi palvelusväeksi, jonka identiteetti määräytyi vain ja ainoastaan palvelusuhteen kautta isäntäväen huonekuntaan.

Vasta 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä voimaan astuneet lait ja asetukset avasivat lopullisesti esteet huonekuntakohtaisen patriarkaatin hajoamisen tieltä. Samalla alkoi kollektiivisuudesta irtaantunut ihmisidentiteetti täyttyä kuin itsestään uusilla aineksilla. Tehtaaseen siirtyvä tai saha- ja tukkityömaita kiertelevä työläinen ei enää virallisestikaan ollut sidottu isäntäväkensä suojelu-, tapa- ja kontrollijärjestelmään, vaan hän edusti kokonaan uutta, vapaasti liikkuvaa ja työvoimaansa vapaasti myyvää työläisyksilöä. Vaikka identiteetin muutos ei tapahtunut nopeasti ja lyhyessä ajassa, ja vaikka "vapaillakin markkinoilla" työnantajan ja työntekijän suhde kauan säilytti patriarkaalisia piirteitä, olennainen muutos oli kuitenkin tapahtunut: kollektiivisen pysyvyyden pakosta oli virallisestikin siirrytty yksilöllisen liikkuvuuden ja yritteliäisyyden korostukseen — tai välttämättömyyteen. Yksilökansalaisuus yhteiskunnan ja valtiorakennuksen perustana oli alkanut legalisoitua.

Tähän siirtymävaiheeseen sijoittui yhteiskunnallisen alkoholikysymyksen syntyminen Suomessa. Tarkasti ottaen se sijoittui siihen kansakunnan kehittymisen vaiheeseen, jossa esteet kapitalistisen järjestelmän vapaan etenemisen tieltä olivat juuri poistuneet; jossa maatalouden tuotantosuunnan muutos ja keskittyminen olivat päässeet vauhtiin; jossa suhteellisen liikaväestön liikkeelle lähtö oli juuri käynnistymässä; jossa vanhat riippuvuus- ja kontrollisuhteet olivat juuri katkeamassa ja pe-

---

[16] Väestön liikkuvuudesta esi-industrialistisella ajalla ks. esim. Engman 1983; Rasila 1982; Rosenberg 1966 ja 1967.

[17] Vaivaishoidon järjestelyistä ja niissä 1800-luvulla tapahtuneista muutoksista ks. Piirainen 1958; Louhivuori 1915.

rinteestä irtaantuvan ihmisen identiteetti ja maailmankuva jäsentyivät uudelleen.

Alkoholikysymyksen sisältö

Teollistuvan yhteiskunnan alkoholiongelma

Alkoholikysymyksen syntyperusta oli siis sangen moniaineksinen ja yhtä moniaineksinen oli myös itse ilmiön luonne. 1870-luvun alkoholinvastaisessa kirjoittelussa[18] ongelmaksi muodostuivat tehdaspolttoon siirtymisen seurauksena kasvanut julkinen alkoholin käyttö ja uusien juomatapojen tunkeutuminen ehtyvän agraarisen alkoholikulttuurin sijaan. Niiden kääntöpuolena väitettiin olevan lisääntyneet työnteon laiminlyönnit ja juopottelun köyhäläisyyttä tuottavat vaikutukset. Erityisen yksimielisiä oltiin siitä, että

> "varsinkin työväestössä on juoppous niin vallalla, että tuskin mitään elinkeinoa tai ammattia on olemassa, josta ei kuuluisi lakkaamattomia valituksia työmiesten juoppoudesta, kelvottomuudesta ja siveellisestä veltostumisesta."[19]

Näistä valituksista huolimatta viinapulman syntyä ei voida selittää alkoholin käytön lisäyksellä; väkijuomien tuotantohan oli hyvin voimakkaasti laskenut juuri kotipolton lakkauttamisen jälkeen. Vankkoja todisteita ei ole myöskään siitä, että alkoholin kulutus olisi edes työväestön keskuudessa kasvanut tehdaspolttoon siirtymisen seurauksena.[20] Pikemminkin kysy-

---

[18] Alkoholikysymyksen yhteiskunnallisen sisällön analyysi perustuu pääasiassa seuraavien lehtien alkoholi- ja raittiuskysymystä koskeviin artikkeleihin vuosina 1872—1878: Folkvännen; Helsingfors Dagblad; Hämäläinen, Karjalatar; Keski-Suomi; Oulun Viikko-Sanomia; Pohjois-Suomi; Sanomia Turusta; Satakunta; Savonlinna; Suomalainen Virallinen Lehti; Tampereen Sanomat; Tapio; Työmiehen Ystävä; Uusi Suometar; Vasabladet; Vikingen sekä seuraaviin 1870-luvulla ilmestyneisiin Kohtuuden Ystävien julkaisuihin: Juho ja Maria; Lapsuuden ystävät; Raittiuden Katkismus; Jaakko Stirling; Rampa Lauri; Maunulan Matti ja hänen viimeinen markkinaretkensä. Tätä aineistoa on aikaisemmin analysoitu artikkelissa "Suomen raittiusliikkeen yhteiskunnallinen tausta" (Sulkunen 1976) sekä lisensiaattitutkimuksessa "Raittiusliikkeen synty Suomessa (Sulkunen 1977, 10—16).

[19] Uusi Suometar 13.10.1875.

[20] Tiedot alkoholin kulutuksen todellisesta määrästä työväestössä jäävät parhaimmillaankin karkeiksi arvioiksi. (esim. Turpeinen 1977, 59—61). Yleensä väitteet kohonneesta kulutuksesta perustuvat aikalaiskuvauksiin työväestön

mys oli suhteellisesta ilmiöstä, ongelmasta, joka saattoi välittyä hyvinkin monien sosiaalisten, yhteiskunnallisten ja kulttuuristen tekijöiden kautta. Vaikutelmia työväestöön kasautuvasta alkoholiongelmasta saattoivat synnyttää esimerkiksi seuraavat seikat.

1) Vanha tapa nauttia säännöllisesti alkoholia oli kiinnittynyt työläisen mieleen välttämättömyydeksi, jota ei millään tavoin osattu asettaa kyseenalaiseksi. Tapa seurasi työntekijää tämän irtaantuessa isäntänsä ruokakunnasta ja etsiessä uutta identiteettiä rahapalkkaa nauttivana, "vapaana ja riippumattomana" työläisenä. Päivittäiset ruokaryypyt eivät suinkaan jääneet entiseen elämään, vaan muiden ruokatottumusten tavoin niiden nauttimista jatkettiin uusissakin olosuhteissa. Nyt kuitenkin käyttötilanteet olivat täysin toiset. Laajeneva tehdasteollisuus ei sallinut alkoholin käyttöä työajalla. Koneistuminen ja tuotannon rationalisointi jouduttivat samansuuntaista kehitystä myös muilla aloilla. Enää ei myöskään ollut mahdollista nauttia pakollista ruokaryyppyä oman ruokakunnan kesken ja sitten jatkaa päivän töitä, vaan totuttua annosta oli työajan päätyttyä lähdettävä vartavasten ostamaan. Kapakan vähävirikkeisyys oli omiaan kohdistamaan toiminnot kahteen seikkaan: juomiseen ja juopumiseen. Alkoholin nauttiminen ei siis keskittynyt vain tiettyihin paikkoihin, vaan samanaikaisesti käyttö alkoi rytmittyä myös juomisen määrällistä keskitystä suosivaan suuntaan.[21]

2) Toisaalta ongelmaksi, myös työläisille itselleen, varmasti koitui sopivan juomanormiston löytäminen tilanteessa, jossa alkoholin käyttöä — ja juopumista — säätelevä sosiaalinen säännöstö oli kollektiivisen ihmisidentiteetin ja koko maailmankuvan pirstoutumisen myötä hajonnut eikä uutta ollut tarjolla. Si-

---

juopottelusta ja huonotapaisesta elämästä ja välittyvät näin monien muiden tekijöiden kuin varsinaisten kulutuslukujen kautta. Vera Hjelt on ilmeisesti ainoa tutkija, joka on koonnut konkreettista tietoa alkoholimenojen osuudesta ammattityöväestön elinkustannuksissa 1900-luvun alussa ja nämä tiedot eivät ainakaan tue väitteitä työväestön "joukkojuoppoutumisesta" (Hjelt 1911; vrt. Waris 1973, 213—218). Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, etteikö juoppoudeksi ja huonotapaisuudeksi leimattu elämäntapa olisi samanaikaisesti saattanut johtaa vaivaishoitorasitteiden ja työväestön huollontarpeen kasvuun. (ks. esim. Jaakkola 1982, 59—60).

[21] Koneteollisuuden kehkeytymisen ja työkurin kiristymisen suhdetta työväestön alkoholin käytön merkityksen muutoksiin ovat korostaneet mm. Harrison (1971), Reid (1976) ja Falk (1979).

tä mukaa kuin peruskollektiivien toimivuus sosiaalisina yksikköinä ehtyi, sitä mukaa mureni myös työnantajan ja työntekijän henkilökohtainen riippuvuussuhde ja koko vanha, luontaispalkkaukseen nojaava yhteisöllinen vastuujärjestelmä. Työntekijän henkilökohtaisten ominaisuuksien ja kyvykkyyden varaan jäi, miten hän palkkansa turvin elämästään ja toimeentulostaan selviytyi; miten hyvin hän oppi mittaamaan aikaa rahassa työtä tehdessään ja rahaa ajassa työnsä ulkopuolella. Alkoholin käytössä tämä merkitsi sitä, että työläinen ei jäänyt yksin vain juomis- ja juopumisratkaisunsa vaan myös juomisen seurausten suhteen. Enemmänkin kuin väkijuomat sinänsä ongelmaksi siis muodostui palkkausjärjestelmän ja työn keskinäissuhteen uudelleen jäsentyminen ja sovittaminen kapitalisoituvan tuotannon edellyttämään uuteen työläisidentiteettiin.[22]

Kuten muissakin Länsi-Euroopan maissa, myös Suomessa alkoholikysymyksen syntyminen on siis mahdollista sijoittaa erityisesti uusia teollisuusaloja sekä muuntuvaa käsityöläistuotantoa koskettaneeseen työkurin, työväestön kontrolloinnin ja uuden työläiskansalaisen kasvattamisen yhteyteen. Sangen yhtenäinen oli se agitaatio, jota eri maissa 1800-luvulla sovellettiin raittiin, ahkeran, säästäväisen ja kurinalaisen työläiskansalaisen synnyttämiseksi. Suomalaisissa sanomalehdissäkin julkaistiin kansainvälisen mallin mukaan eräänlaisia "huoneentauluja", joissa yksityiskohtaisesti määritettiin kunnon työläisen ominaisuudet. Usein nämä huoneentaulut sisälsivät myös konkreettisia ohjeita, joita noudattamalla kelvollinen työläiskansalaisuus voitaisiin saavuttaa; joita noudattamalla "työläinenkin oppisi keinottelemaan, s.o. ansaitsemaan rahaa". Näissä ohjeissa Lutherin huoneentaulun alamaisajattelu oli korvattu työläisen individualistiseen tahtoon, yritteliäisyyteen ja velvollisuudentuntoon vetoavilla käskyillä.

> "Työmiehet! Kokeilkaa itse olla ahkerat, niin että työn antajan silmissä olette aina hyvältä puolelta tunnetut, niin teillä on aina tarjona työn ansioita. Käyttäkää joka penninne hyvän ruoan hankkimiseen, sievän kortteerin, puhtauden ja tarpeellisten kalujen, jopa lukemisenkin hankkimiseen, niin elämänne tuntuu iloiselta, keveältä ja kylläi-

---

[22] Näistä kysymyksistä kansainvälisessä kirjallisuudessa edellisten lisäksi ks. myös Dingle 1972; Marvin 1978; Rosenzweig 1983; Thompson 1975.

Alkoholinvastaiset "huoneentaulut" säilyivät kansalaiskasvatuksen olennaisena osana tälle vuosisadalle saakka. (Kuva Kylväjä-lehdestä 16.11.1899)

seltä — ei nälkäiseltä, ja niin kannatte kunniallisen kansalaisen, raittiin miehen — ei juomarin arvonimeä."[23]

Alkoholikysymys, tilaton väestö ja uudenaikainen sosiaalipolitiikka

Näistä yhtäläisyyksistä huolimatta Suomen alkoholikysymyksen synty poikkesi kuitenkin eräässä olennaisessa suhteessa länsieurooppalaisesta yleismallista. Kun ongelma muualla paikallistettiin ensi sijassa teollisuustyöväestöön ja muuhun teollisuusproletariaattiin, Suomessa alkoholikysymys sai elinkeinorakenteen maatalouspainotteisuudesta johtuen voimakkaasti agraarisen luonteen. Tämä näkyi ennen muuta väkijuomienvastaisen argumentaation kytkeytymisenä tilattomien keskuudessa paisuneisiin vaivaishoito-ongelmiin.

Tämä kytkentä on ymmärrettävä, sillä nimenomaan maaseudun tilattoman väestön runsas lisäys oli saattanut suomalaisen yhteiskunnan tilanteeseen, josta selviytyminen perinteisin keinoin näytti mahdottomalta. Taajalukuinen maalaisköyhälistö eli niukkojen tilapäisansioiden ja köyhäinhoidon varassa. Ongelmaa ei lainkaan helpottanut se, että vaivaiskriteereitä vuonna 1879 liberalismin hengessä tiukennettiin ja pääpaino köyhäinhoidon ratkaisussa pyrittiin näin siirtämään tilattomien itsensä hartioille.[24] Näitä koetettiin aktivoida omatoimisuuteen toimeentulonsa hankinnassa, saada perustamaan säästö- ja eläkekassoja sosiaalisen turvallisuutensa varmistamiseksi, olemaan ahkeria — ja raitistumaan.[25] Mutta yhtä kaikki, vaivaishoitorasitukset pysyivät raskaimpina kunnallisina veroina, joita väestön kannettavana tuona aikana oli.[26]

Myös liikkuvuuden lisääntyminen mutkisti sosiaalitoimen järjestelyjä. Tilaton väestö ja muut työnhakijat irtaantuivat lopullisesti siitä turvasiteestä, jolla he aiemmin olivat olleet kytketyt kotipaikkojensa kollektiiviseen — vaikka puutteelliseenkin — huoltojärjestelmään. Yhä useampi avun tarvitsija oli avun anta-

---

[23] Tapio 13.5.1976.
[24] Piirainen 1958, 22—25.
[25] Tämä aktivointiohjelma esitettiin yleensä yhtenä integroituneena kokonaisuutena, mutta sangen yleisesti perustelut viime kädessä johdettiin alkoholikysymykseen.
[26] Katsaus Suomenmaan taloudelliseen tilaan 1876—1880, 72—74 ja 1881—1885, 163—167; Köyhäinhoidon tilasto 1 1883—1887.

jalle tuntematon, persoonaton kansantaloudellinen rasite — syyllinen. Syyllisiksi onnettomaan tilaansa leimattiin yhtä lailla kaupunkien kuin maaseudunkin "kunnottomat" työläiset. Molempia pidettiin korkeiden vaivaishoitorasitteiden vuoksi merkittävänä uhkana liberalististen toimien onnistumiselle ja koko kansallisen varallisuuden kartuttamiselle.[27]

Ilman juopotteluakin suuri osa työväestöä joutui siis turvautumaan vaivaishoitoon, ja voi varmuudella sanoa, että pienetkin alkoholiostot lisäsivät tuntuvasti tätä riskiä. Liioittelustaan huolimatta sanomalehdet osuivat siis lähelle totuutta väittäessään:

> "Kun työmies taas palkkansa saapi rahana, ostaa hän heti sen saatuansa viinaa j.n.e. pitämättä usein leivästään lukua, kun vaan saapi 'elovettä' sielunsa ja ruumiinsa turmioksi. Tultuansa vähitellen työhön kykenemättömäksi viedään aina itse kukin vaivaishoidon elätettäväksi . . . Tällä tavalla viina on turmiona koko maallemmeki eikä ainoasti yksityiselle työmiehelle."[28]

Alkoholikysymyksen ja vaivaishoito-ongelman välisen kytkennän kiinteyttä osoittavat mielenkiintoisella tavalla myös tuomiokapitulien ja kuvernöörien vuonna 1877 esittämät arviot alueidensa alkoholitilanteesta sekä suositukset toimenpiteistä tilanteen korjaamiseksi. Tiukinta alkoholipoliittista kantaa eli jyrkimpiä rajoituksia edustivat tällöin niiden alueiden viranomaiset, joilla irtaimen väestön synnyttämät sosiaaliset ongelmat olivat polttavimmat; sitä vastoin alkoholin kulutus näillä alueilla tilastollisesti mitattuna oli sangen alhaista. Ehdotettujen rajoitusten perusteluissa vedottiinkin suoraan väkijuomien käytön ja vaivaishoitokysymyksen keskinäiseen yhteyteen.[29]

Suomen alkoholikysymys oli siis selvästi rinnakkainen pääasiassa tilattoman väestön ongelmista johtuvan sosiaalisen kysymyksen kanssa. Itse asiassa ne olivat erottamattomasti yhtä: alkoholikysymys oli olennainen osa koko uudenaikaisen sosiaalipolitiikan syntyä. Alkoholipoliittiset ratkaisut edustivat ensimmäisiä yrityksiä lainsäädännöllä rajata yhteiskunnallisten pulmien paisumista. Tätä osoittaa mm. se, että välittömästi kotitarvepolton kieltämisen jälkeen maalaiskunnat, joiden alueil-

---

[27] Piirainen 1958 22—25, Tuominen 1950.
[28] Työmiehen Ystävä 21.5.1875.
[29] Sulkunen 1977, 40—43; Tuominen 1941.

Turmiolan Tommi on varhaisen raittiusvalistuksen varmasti tunnetuin hahmo. Kirjasta, joka sisältää kahdeksan kuvaa lyhyine selostuksineen, julkaistiin sekä suomeksi että ruotsiksi useina painoksina. Turmiolan Tommi kuvaa tiivistetyssä muodossa "juopon elämänkaaren" onnellisesta ja raittiista kotielämästä köy-

la tilattoman väestön synnyttämät sosiaaliset ongelmat olivat vaikeimmat, omaksuivat nopeimmin absoluuttisen kieltokannan alkoholin tuotannon ja jakelun suhteen.[30] Huomattava on myös, että samaan aikaan kun vaivaishoitokriteereitä köyhäinhoitolainsäädännössä kiristettiin, myös alkoholin saatavuutta tiukennettiin tähtäimenä nimenomaan työväestön sosiaalinen suojeleminen.[31]

Työläisten itsensä kannalta tämä merkitsi sitä, että heidän kansalaisuutensa ehdot sidottiin tiukasti taloudellis-sosiaaliseen riippumattomuuteen, kykyyn selviytyä yksin, yhteiskunnan apuun nojaamatta. Niiden esteiden poistamiseen, jotka vaikeuttivat tämän riippumattomuuden saavuttamista ja ylläpitämistä, valtiovalta saattoi kyllä osallistua; köyhäinhoitoon turvaaminen sitä vastoin oli merkki kansalaiskyvyttömyydestä,

---

[30] Salmio 1978.
[31] Harmaja 1907; Tuominen 1950, passim.

hyyteen ja kurjuuteen, juovuspäissä tehtyyn vaimon tappoon ja vihdoin vankilaan. Yllä Turmiolan Tommin kuudes ja kahdeksas kuvataulu. (Raittiuden Ystävät)

jollaiselle uudessa yhteiskunnassa ei ollut sijaa. Työläiskansalaisuuden saavuttaminen ei siis edellyttänyt vain uuden ahkeran ja kurinalaisen työntekijäidentiteetin rakentamista, vaan myös omavaraisen, sosiaalisesti ja taloudellisesti riippumattoman aseman tavoittelemista.

Juoppous sosiaalirikollisuutena

Kansalaiskelpoisuus ei kuitenkaan merkinnyt sitä, että työmies omin voimin ja ansioin selviytyi vain omasta toimeentulostaan. Säästäväisyyden, ahkeruuden ja raittiuden avulla kansalaiskelpoisen työmiehen oli taattava riittävä sosiaaliturva myös perheelleen. Nimenomaan tämä oli se kysymys, jonka yhteydessä alkoholin käyttö 1870-luvun lehdistössä nostatti kaikkein voimakkaimmat ja emotionaalisimmat purkaukset. Esimerkiksi Keski-Suomi kuvaili dramaattisesti juopon ja hänen onnettoman perheensä välistä suhdetta:

"Muistaneeko juomari konsanaan pesäänsä? Tosin niin kauan kuin siellä löytyy tavaraa, jota kelpaa viedä juomalaan... Juomari, millä täytät sinä nälkiintyneet lapsesi, kun sinä kotiisi palajat? Ehkäpä kirouksilla ja sadattelemisilla. Kuinka monella eikö ole tapana tulla kotiinsa vasta juotuansa suuhunsa ei ainoastaan viikon koko työpalkan, jolla olisi pitänyt elättää vaimon ja lapset, vaan sen lisäksi vielä sekä omat että omaisiensa vaatteet ja huonekalut, ja kaiken tämän pahuuden päällisiksi lyö väkevistä hurjistunut sekä viskaa ulos kylmään yöhön vaimonsa ja lapsensa."[32]

Yllä oleva sitaatti edustaa 1870-luvun raittiusvalistuksen eräänlaista prototyyppiä, joka siirtyi lähes samana seuraaville vuosikymmenille. Moralisoivin aines keskittyi yleensä aina kotiin, kärsivään vaimoon ja nälkää näkeviin lapsiin. Juopotteleva mies kuvattiin hirviöksi, joka tunteettomasti raateli viattomia uhrejaan. Usein kuvaukset huipentuivat siihen, että perhe joutui vaivaishoidon elätettäväksi ja juoppo itse vankilaan, ellei ajautunut muuten tuhoon.

Nimenomaan perhekuvausten yhteydessä alkoholikysymys säännöllisesti myös kriminalisoitiin. Tunteenomainen argumentaatio ei tähdännyt vain alkoholin käytön vahingollisten sosiaalisten ja taloudellisten seurausten paljastamiseen, vaan nimenomaan sen osoittamiseen, että miesten juoppous on aina ja välttämättä rikos; että kriminaalinen aines on siinä aina joko avoimesti tai piilevästi osallisena. Konkreettisesti ja karkein ilmaisuin työläisille opetettiin, miten vähäinenkin alkoholijuomien nauttiminen väistämättä johtaa kasautuvan kehityksen kautta yhä syvempään ja tuhoisampaan rikollisuuteen. Opetettiin, että jokainen, joka nauttii väkijuomia, on itse asiassa piilevä rikollinen, yhteiskuntakelvoton hylkiö, joka silkkaa pahuuttaan tuhoaa itsensä ja perheensä. Tästä yksilöllisen juoppouden rikoksesta kaikkien muiden rikollisuuden lajien ja ylipäätänsä kaikkien sosiaalisten ongelmien väitettiin olevan seurausta:

"Juoppouden välittömät seuraukset ovat köyhyys, sairaus, menetetty ihmisarvo, perheen onnettomuus kodissa ja ehkä lopuksi vankihuone asunnoksi suurimmaksi osaksi elämän päivä ja viimein itsemurha."[33]

---

[32] Keski-Suomi 10.10.1874; ks. myös Vasabladet 1.11.1874.
[33] Satakunta 26.1.1874.

"Ei ole sitä syntiä, johon häntä ei viina saisi. Viinapäässä nostaa hän murha-aseen veljeänsä vastaan, viinan tähden rupee hän varkaisiin, huoruuteen, jopa väärin vannomaankin.[34]

Uusi Suometar esitti saman asian analyyttisemmin:

"Paloviinan nautinnon suuruus itse kussakin maassa on siis läheisessä yhteydessä niiden rikosten kanssa, joita siellä tehdään . . . Usein on se suoranaisena, mutta useimmiten välillisenä syynä enimpiin niihin rikoksiin, murhiin, tappoihin, varkauksiin, josta tähän aikaan alinomaa saa lukea sanomalehdissä."[35]

Se peruste, jolla alkoholin käyttö leimattiin rikollisuudeksi, liittyi juomisen ehdottomiin ja lainomaisiin kasautumisvaikutuksiin. Ratkaisevin oli ensimmäinen ryyppy, sillä sen ei katsottu voivan johtaa kohtuukäyttöön, vaan aina ja välttämättä juoppouteen. Variaatioita — nimenomaan työläisten — alkoholin käytössä ei myönnetty olevan, vaan jokainen, joka väkijuomia nautti, leimattiin yhtä lailla juoppouden rikokseen syypääksi. Tuomio koski niin maallista kuin taivaallistakin kansalaisoikeutta. Juoppo tuomittiin uskonnolliseen kadotukseen — "juomari ei peri Jumalan valtakuntaa" — ja yhteiskunnallisesti hänet julistettiin kansakunnan elinvoiman tuhoajaksi, kansalaiskelvottomaksi hylkiöksi. Tämä kaksinainen kirous osoittaa tuon ajan uskonnollisen ja yhteiskunnallisen argumentaation erottamattomuutta, mutta samalla se ilmentää myös sitä järkkymättömän julmaa aukottomuutta, jolla alkoholia käyttävä työläinen suljettiin kaiken hyväksynnän ja ihmisarvon ulkopuolelle.

Tällainen rikollinen määriteltiin myös ulkonaisilta ominaisuuksiltaan yhteiskunnan kansalaiskelpoisista jäsenistä poikkeavaksi. Rikollisuuden pitkälle edennyttä vaihetta edusti keski-ikäinen työmies "kankealla katsannolla, raskaalla ja yskiväisellä hengenvedolla, langenneella karkealla äänellä, pullistuneilla silmillä, kohistuneilla kasvoilla, vapisevilla käsillä ja vaipuneilla polvilla".[36] Moraalisen ja fyysisen rappion ajateltiin piilevän jokaisessa väkijuomia nauttivassa työläisessä, ilmituloaan odottamassa.

---

[34] Sanomia Turusta 24.9.1875.
[35] Uusi Suometar 11.10.1875.
[36] Satakunta 26.1.1878.

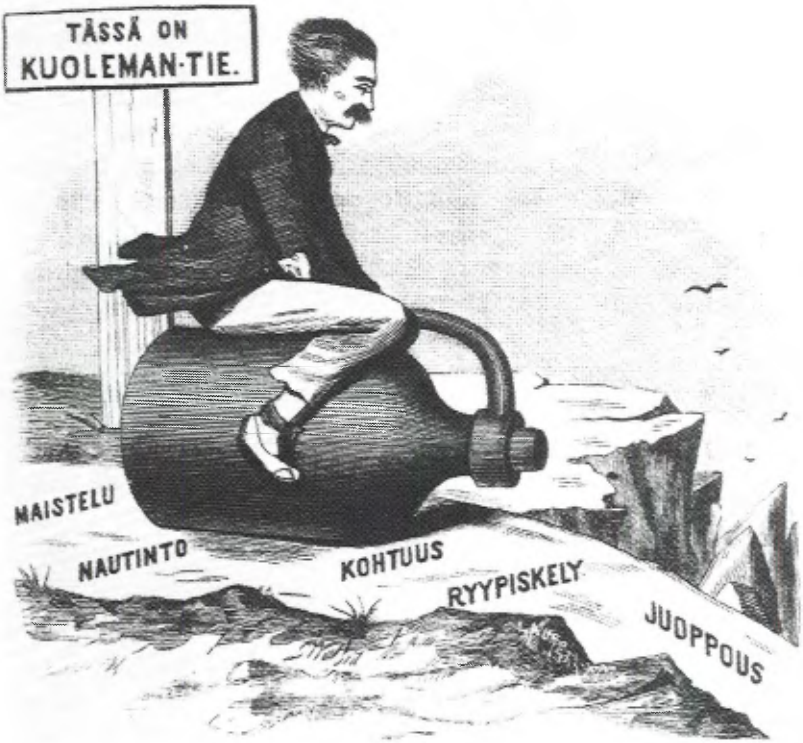

Kuinka pullolla mäkeä lasketaan.

"Ratkaisevin oli ensimmäinen ryyppy, sillä sen ei katsottu voivan johtaa kohtuukäyttöön, vaan aina ja välttämättä juoppouteen . . ."

Tälle käsitykselle alkoholin käytön lainomaisista kasautumisvaikutuksista perustui koko varhainen raittiusvalistus. (Kuva Raittiuden Ystävien julkaisemasta Sininauha-vuosikirjasta 1888)

Perhevastuu ja alkoholikysymyksen sukupuolisidonnaisuus

Perheen sosiaaliturvasta edellytettiin nimenomaan miehen olevan vastuussa. Alusta lähtien alkoholikysymys hahmottui sen vuoksi, ei vain luokka-, vaan myös voimakkaan sukupuolisidonnaiseksi. Juoppousleimaus kohdennettiin yksinomaan työmiehiin; työväenluokan naiset sitä vastoin asetettiin jyrkkään ristiriitaan aviomiehiään vastaan. Heistä tehtiin uhreja, joiden kärsimyksiä kuvaamalla alkoholia käyttävien työmiesten rikollisuus saatettiin räikeään valoon. Sanankäytön jyrkkyyden voi tietysti ymmärtää vaivaishoito-ongelmien kasautumisen ja sosiaaliturvajärjestelmän vaivalloisen kehityksen taustaa vasten. Kuvausten äärimmilleen tiivistynyt moralismi ja traagisilla yksityiskohdilla hekumointi viittaavat kuitenkin siihen, että työmiehen alkoholin käytön ja perheen välisessä ristiriidassa kosketettiin jotakin vielä syvempää ongelmaa; jotakin, mitä ei ehkä voikaan selittää pelkillä juomisen konkreettisilla ja käytännöllisillä seurauksilla.

Tämän otaksuman puolesta puhuu myös se hätkähdyttävä toimenpide, johon joukko suomalaisia naisia ryhtyi vuonna 1876, alkoholikysymyksen perusteiden ollessa vielä hahmottumassa. Heinäkuussa jätettiin kenraalikuvernööri Nikolai Adlerbergille alkoholilainsäädännön tiukentamista koskeva anomuskirjelmä, jonka oli allekirjoittanut 1 452 naista. Joukkoanomuksen organisaattorina toimi itse Minna Canth, joka yhdessä jyväskyläläisen Lilli Leinbergin kanssa oli laatinut anomustekstin ja hoitanut kirjelmien levittämisen eri puolille Suomea. Kirjelmässään naiset

> "syvimmässä nöyryydessään anoivat, että . . . Teidän Ylhäisyytenne mahtaisi hyväksi nähdä ryhtyä niihin lainmukaisiin toimiin, joiden kautta väkeväin juomain tulva voitaisiin tehokkaasti rajoittaa armaassa isänmaassamme".

Anomuksensa perusteluina naiset esittivät:

> "Juoppouden pahe runtelee kansan ydinvoimat ja riistää siltä siveyden, Jumalan pelvon ja totuuden tunnon; lukemattomat perhekunnat on se jo hävitykseen saattanut, yhteiskunnan perustukset vapisevat ja koko isänmaa huokaa haikeasti yltyneen turmeluksen vallassa."[37]

---

[37] Naisten adressista ks. tarkemmin Sulkunen 1977, 29—40; Tuominen 1939 ja 1941; Vilkemaa 1927.

Suomen mittapuun mukaan naisten teko oli monessa suhteessa ainutlaatuinen. Se oli naisten ensimmäinen itsenäinen ja julkinen joukkoesiintyminen. Se oli ylipäänsä ensimmäinen äänioikeudettomien yritys joukkotoimin puuttua yhteiskunnalliseen lainsäädäntöön. Kansainvälisesti kysymyksessä ei kylläkään ollut mikään uniikki ilmiö. Erityisesti anglo-amerikkalaisissa maissa naiset olivat alkaneet laajemminkin organisoitua lujiksi liittoutumiksi miesten kapakkakulttuuria vastaan. Äärimuotona tästä oli amerikkalaisten naisten raju "ristiretkiliike", josta 1870-luvun puolivälissä kantautui tietoja Suomeenkin. On mahdollista, että juuri tämä informaatio innosti jyväskyläläisnaisiakin ryhtymään adressin organisointityöhön.[38]

Naisten hyökkäys väkijuomia vastaan — Suomessa niinkuin muuallakin — tiivistyi nimenomaan hätähuudoksi uskonnon, perheen ja isänmaan puolesta. Suomessa niinkuin muuallakin hätähuuto myös esitettiin kaikkien naisten nimissä, vaikka sen muotoilijana toimikin sangen suppea, aikansa katsannossa emansipatorinen naissivistyneistö. Tämä joukko jäsensi yleisestä alkoholin vastaisesta propagandasta sukupuolisidonnaisen ohjelman, jossa keskiöön asettui — ei väkijuomien käytön sosiaalis-taloudellinen haitallisuus — vaan ennen kaikkea sen moraalinen tuomittavuus perhekiinteyttä ja yhteiskuntasiveyttä heikentävien vaikutustensa vuoksi.[39]

Miesten juopottelun leimaaminen sosiaalirikollisuudeksi johtui siis viime kädessä sen kytkeytymisestä emotionaalisesti herkkään perhekysymykseen. 1870-luvulla se oli vasta iduillaan suomalaisessa keskustelussa ja sen esiin nostamisessa juuri naissivistyneistöllä oli keskeinen rooli. Kysymyksessä ei ollut minkään vanhan perhemuodon ja siihen kytkeytyvien moraalisten arvojen tunteenomainen puolustus, vaan pikemminkin hämmennys ja epätietoisuus uuden aikakauden edessä. Vanhat ydinkollektiivit vastuu- ja kontrollisuhteineen olivat hajonneet, tai juuri hajoamassa, eivätkä uudet olleet vakiintuneet sijaan. Epävakaisin tässä suhteessa oli työväestön asema, mikä var-

---

[38] Tähän viittaavat esimerkiksi Keski-Suomessa 9.12.1876 ja 16.12.1876 julkaistut naisten adressia koskevat artikkelit. Naisten ristiretkiliikkeestä kapakoita vastaan ks. esim. Bordin 1981; Blocker $1985_{1 \text{ ja } 2}$; Epstein 1981.

[39] Tähän teemaan palataan tarkemmin artikkelissa "Raittiusliike ja naisten järjestäytyminen — kaksijakoinen kansalaisuus". Artikkeli ilmestyy keväällä 1987.

masti oli omiaan synnyttämään epävarmuutta, ehkä pelkoakin ylemmissä väestöryhmissä. Halpaa työvoimaa oli nyt tosin yllin kyllin tarjolla teollistamisen tarpeisiin, mutta samalla yhteiskunnan alin kerros ikäänkuin muutti luonnettaan. Työväestön liikkeelle lähdössä ja siihen kytkeytyneessä individualisoitumisessa nousi näkyviin tuntemattomia ihmisyksilöitä, jotka olivat ennen peittyneet kollektiivisen rahvas-käsitteen alle. Esiin nousi irtaimena vaeltavia työmiehiä, palveluspakosta vapautuvia palkollisia, tehdastyöläisiä, tukkilaisia, pyykkäreitä, ompelijoita — sanalla sanoen: valtava hetorogeeninen työväenluokka, jonka vahvuus yhtenä joukkona ylitti kaikki muut yhteiskuntaryhmät.

Mitään selvää mallia tämän työväenluokan ohjaamiseksi kontrolloituun kansalaiskuuliaisuuteen ei ollut. Ei ollut myöskään mitään tiettyä, valmista perhemuotoa, jonka turvin liikkuvat työmiehet olisivat omaehtoisesti sitoutuneet taloudelliseen, sosiaaliseen ja moraaliseen vastuuseen vaimoistaan ja lapsistaan. Yhteiskunnan perustaso oli kokonaisuudessaan epävakainen ja juuri tämän epävakaisuuden synnyttämään hämmennykseen ja pelkoon sivistyneistönaisten organisoima joukkoanomus pyrki löytämään ratkaisun.

Alkoholikysymys työväenkysymyksenä

Joukkoanomuksellaan naiset esittivät alkoholi- ja sen myötä koko työväenkysymyksen ratkaisuksi valtiovallan lainsäädännölliset toimenpiteet. Tällä ohjelmallaan he asettuivat yhteiseen rintamaan nuorfennojen kanssa, joiden taholla 1870-luvulla alkoi niinikään esiintyä yhä täsmällisemmiksi käyviä vaatimuksia valtiovallan väliintulosta alempien väestöryhmien taloudellisen ja sosiaalisen ahdingon lievittämiseksi. Jo 1870-luvulla nämä vaatimukset alkoivat myös hahmottua monitahoiseksi toimintaohjelmaksi, joka karkeasti eritellen sisälsi kolme tasoa ja jotka jokainen — tavalla tai toisella — kietoutuivat työläisten alkoholin käyttöön.[40]

Ensimmäisen ja varhaisimman näistä muodosti työläisten in-

---

[40] Myös tämä analyysi perustuu Suomessa vuosina 1872—1878 ilmestyneeseen sanomalehdistöön. Ks. alaviite 18.

nostaminen omatoimisuuteen. Suositeltavina hankkeina pidettiin mm. säästö-, eläke- sekä hautausapukassoja, raittiusseuroja, lukuyhdistyksiä ym. kunnon kansalaisen kasvua tukevia yhteenliittymiä. Työväestöä ei siis millään tavoin estetty liittymästä yhteen. Ehtona kuitenkin oli, että yhteenliittymät tähtäsivät ylempien yhteiskuntaryhmien niille asettamiin, työväestön sosiaalista, siveellistä ja taloudellista tasoa kohottaviin tavoitteisiin, toisin sanoen, että ne edistivät työläisen uuden kansalaisidentiteetin vahvistumista. Samanaikaisesti taisteltiin kiivaasti työläisidentiteettiä vanhoillaan pitäviä kanssakäymisen muotoja vastaan, näistä nopeasti leviävä kapakkakultuuri ääriesimerkkinä.

Kunnon kansalaisen kehittymistä tukevien yhteenliittymien hyväksymisessä, jopa niiden perustamiseen osallistumisessa sekä liberaalit että konservatiiveiksi luonnehditut fennomaanit toimivat yhdensuuntaisesti. Molemmat pitivät työläisten omatoimisuutta ja yritteliäisyyttä huokeimpana ja vaivattomimpana keinona kriisiytyvästä työväenkysymyksestä selviytymiseksi. Molemmat katsoivat myös näiden avujen olevan ainoa perusta individualisoituvan työläisen kansalaiskasvulle.

Toinen ohjelmakohta eli kysymys ylempien väestöryhmien roolista työväestön aseman kehityksessä alkoi sitä vastoin jo jakaa mielipiteitä. Fennomaanit olivat selkeän taipuvaisia suosittelemaan ylempien väestöpiirien suojelevaa ja ohjailevaa väliintuloa työväenkysymyksen ratkaisemiseksi. Lehdistössä annettiin yksityiskohtaisia ohjeita siitä, miten alempien väestöryhmien tukitoiminta sivistyneistön toimesta tulisi organisoida. Esimerkiksi Uusi Suometar kirjoitti:

> "Me katsomme sivistyneen luokan velvollisuudeksi koettaa saada aikaan soveliaita huvituksia työväkeä varten, sillä sivistyttävät huvit ovat epäilemättä tehokkaita keinoja kapakan käynnin sekä muun siveettömyyden estämiseksi. Pitäisi tuon tuostakin panna toimeen sellaisia teatterinäytäntöjä, joihin työväki pääsisi hyvin helppoa maksua vastaan ja jotka olisivat sovitetut yhteen kansan käsityskantaa myöten. Mutta ennen kaikkea pitäisi työväkeä varten toimittaa helppotajuisia ja helppohintaisia konsertteja, soitantoja ja laulantoja."[41]

Maalaisväestön organisointia koskevan seikkaperäisen suunni-

---

[41] Uusi Suometar 17.11.1873.

telman puolestaan esitti Minna Canth vuonna 1875 Jyväskyläs-sä pidetyssä kansakoulukokouksen "varjokokouksessa":

> "Eikö kyläkunnissa voitaisi perustaa yhtiöitä, joiden ensimmäisenä päätarkoituksena olisi mahdollisimman mukaan ja kaikilla luvallisilla keinoilla vastustaa viinan eli ylipäätään väkeväin juomain tulvaa. Sen sijaan tulisi heidän toimeenpanna jaloja kansanhuveja, talvisaikaan luentoja, laulua, luistelua, suksilla hiihtämistä, kilpa-ajoa jne. sekä kesäaikana kilpasoutua, pilkkuunampumista, pallon heittämistä ynnämuita viattomia huvituksia. Nämä pienet yhtiöt saisivat muuten itsekussakin kunnassaan muodostua asian haarain mukaisiksi: kaikilla olisi vaan päätarkoituksena väkeväin juomain rajoittaminen."[42]

Ja nimimerkki "Kaima" kannusti jo 1870-luvun puolivälissä ylempiä väestöryhmiä uudenaikaisten raittiusseurojen perustamiseen:

> "Perustakaa seudullenne raittiuden-seura; ruvetkoon säätyläisiä ja työnantajoita eturiviin. Tehkää säännöt, joita jäsenten on pakollisesti noudatettava. Uskaltakaa vain ensimmäisinä piirtää nimenne liittokirjaanne; kyllä hyvä esimerkki viehättää muitakin seuraamaan. Tässä on papistolla tilaisuus etunenässä käydä jaloon työhön, raakuuden poistamiseksi armaasta Suomestamme; tässä myös kansakoulunopettajille tilaisuus näyttää, että tahtovat pimeyttä hävittää, valoa ja sivistystä kansaamme istuttaa."[43]

Itse asiassa jo 1870-luvulla fennomaanisessa lehdistössä hahmoteltiin näin työkansan ohjailua monipuolisen ja laajapohjaisen järjestöverkon avulla. Perusteluina näissä suunnitelmissa käytettiin väkijuomakysymystä, nimenomaan alkoholin käytön synnyttämiä ongelmia työläisväestön keskuudessa. Säätyläistön tehtäväksi tässä työssä nähtiin sekä sivistävien tilaisuuksien järjestäminen että työläisten itsekasvatukseen tähtäävien hankkeiden käynnistäminen, organisointi ja ohjailu. Juuri tässä kysymyksessä fennomaanien ja liberaalien kannat erosivat toisistaan. Sillä vaikka esimerkiksi Helsingfors Dagblad ilmaisi myötämielisen suhtautumisensa työväen aktivoitumiseen, se ei erityisesti painottanut eliitin roolia työväestön kehityksen sääte-

---

[42] Uusi Suometar 16.7.1878.
[43] Uusi Suometar 15.12.1875.

lyssä. Pikemminkin lehti korosti työläisten toiminnan omaehtoisuutta ja täydellistä riippumattomuutta niin virallisesta kuin epävirallisestakin hallintokoneistosta. Vain tällaisen vapaaehtoisen ja riippumattoman kansalaistoiminnan varaan se katsoi modernin valtion voivan syntyä.[44]

Fennomaaneille sitä vastoin alempien yhteiskuntaryhmien aktivoituminen tai sen salliminen ei samassa mielessä merkinnyt työväenluokan omaehtoista, itsenäistä tahdonilmausta. Tällaisella käsityksellä ei 1870-luvulla yksinkertaisesti ollut sijaa fennomaanien konservatiiviseksi luonnehditussa yhteiskuntanäkemyksessä. Kysymys ei ollut pelkästään abstraktista valtioideologiasta, vaan myös siitä konkreettisina suhteina ilmenevästä ihmiskuvasta, jonka varaan fennomaanien aatemaailma rakentui. Fennomaaneille "yhteinen kansa" oli edelleen kollektiivisena alamaisjoukkona olemassa. Individualisoituminen kyllä myönnettiin ja sen mukaista ihmiskuvan kasvua tuettiin, mutta se tapahtui tiukasti patriarkaalisen holhousnäkemyksen puitteissa. Kun monipolvinen säätyhierarkia tarkasti säädeltyine riippuvuus- ja kontrollisuhteineen mureni, ja kun kansalaisyhteiskunta alkoi kasvaa sijaan, patriarkaalisuus kuitenkin säilyi muotoutuen jopa koko fennomaanisen kansallisvaltioideologian kehykseksi. Tämän ideologian ihmisnäkemyksessä ei ollut sijaa itsenäisten, tasavertaisten kansalaisten vapaaehtoiselle yhteistoiminnalle, vaan siinä piirtyi syvä juopa kahden kansalaisuuden välille: niiden, jotka holhosivat ja niiden, joita holhottiin.

Eliitin rooliksi tässä näkemyksessä kiteytyi holhottavien suojeleminen, kasvattaminen ja sivistäminen, ts. opastaminen "ihmisarvoiseen alamaiskansalaisuuteen". Opastuksen sisällössä olennaista oli tarkkarajainen arvohierarkia: holhoojat (kontrolloijat) edustivat sitä ihmisarvon ja kansalaisuuden ihannemittaa, joka asetettiin malliksi muille ja jonka sisäistämiä moraalisia, sosiaalisia ja ideologisia arvoja holhottavat ohjattiin tavoittelemaan. Pyrkimyksenä ei luonnollisestikaan ollut alempien

---

[44] Tämä kanta liittyi läheisesti siihen yleiseen pidättyvyyteen, mitä liberaalit edustivat niin sosiaali- ja huoltotoimen kuin myös työsuojelulainsäädännön kysymyksissä. (ks. esim. Helsingfors Dagblad 17.12.1872; 23.12.1872, 28.9.1873; 18.2.1875; ks. myös Folkvännen 14.1.1874; Vikingen 22.6.1872; 19.10.1873) Liberaalien kannasta työsuojelu- ja sosiaalilainsäädännön järjestämiseen tarkemmin esim. Jahnsson 1910, 72—105; Kuusi 1928, 39—43; Tuominen 1950_2.

väestöryhmien pyyteetön nostaminen tasaveroiseen kansalaiskumppanuuteen, vaan nimenomaan niiden kasvattaminen "sivistyneeseen" kansalaiskuuliaisuuteen ja tämän, sisällöltään uuden alamaisidentiteetin sisäistämiseen.

Tätä ei kuitenkaan tule ymmärtää niin, että fennomaaninen eliitti olisi toiminut jonkin tarkan ja selvästi hahmottuneen toimintasuunnitelman mukaan, jota se laskelmoidusti yhtenä joukkona olisi ryhtynyt toteuttamaan. Mitään yhtä ja ainoaa suunnitelmaa ei ollut, ei myöskään tiettyä johtavaa ryhmäkuntaa, joka ideologisen ja käytännöllisen suunnittelutyön olisi hoitanut ja pannut täytäntöön, vaan kysymyksessä oli loppujen lopuksi melko heterogeeninen, joskin samansuuntainen suomenmielisen tai suomenmieliseksi kääntyneen sivistyneistön kannanmuodostus, eräänlainen koostumukseltaan monikasvoisen nationalistisen ryhmittymän yhteisen nimittäjän jäsentämisyritys. Se sitä vastoin on kyllä totta, että nämä heterogeeniset ainekset melko nopeasti alkoivat lehdistökirjoittelun ja muiden toimien kautta seuloutua yhtenäiseksi ja samoihin tavoitteisiin yhtäläisin keinoin tähtääväksi ideologiaksi, jonka virallinen muotoilu keskittyi suppean johtoryhmän käsiin.[45]

Jyrkimmin liberaalista näkemystä vastaan fennomaanit asettuivat alkoholikysymyksenä ilmenevän työväenohjelmansa *kolmannessa* kohdassa, eli vaatimuksessaan lainsäädännölliseen interventioon työväestön suojelussa. Kun liberaalinen lehdistö edusti periaatteellista pidättyvyyttä niin sosiaali- ja huoltotoimen kuin myös työsuojelulainsäädännön kysymyksissä soveltaen kantaansa jopa alkoholipolitiikkaan, vahvistui 1870-luvun kuluessa fennomaanisen lehdistön vankaksi kannaksi lainsäädännöllisten suojelutoimien välttämättömyys häiriöttömän yhteiskuntakehityksen turvaamiseksi.

Tämä merkitsi samaa kuin kannanoton jyrkentyminen liberalistista valtiomallia vastaan. Ja myös tämän vastakohtaisuuden täsmentämisessä juuri alkoholikysymystä käytettiin malliesimerkkinä. Kun liberaalien Helsingfors Dagblad esitti, että "terveelle pohjalle rakennettu alkoholilainsäädäntö rinnastaa paloviinan valmistamisen olutteollisuuteen ja kaikkiin vastaaviin elinkeinoihin",[46] nosti nuorfennojen lehdistö — erityisesti vuosi-

---

[45] Fennomanian ideologisesta ja sosiaalisesta muotoutumisesta ks. Klinge 1967 1—2 ja 1968, passim sekä 1969; Rommi 1964 ja 1973.
[46] Helsingfors Dagbladet 28.9.1873.

kymmenen loppupuolella — kärkevästi esiin sen ambivalenssin, mikä tällaiseen liberaaliin alkoholipoliittiseen linjaan sisältyi. Ankaran kritiikin kohteeksi joutui varsinkin valtiontalouden ja viinaverojen välinen riippuvuussuhde, jonka seurauksena

> "valtiotalouden hyväkunto ... riippuu kansan juomahalusta, niin että mitä yleisemmäksi ja suuremmaksi se tulee, on valtiolle sitä parempi ... Tältä kannalta katsoen on jokainen juomari tavallansa isänmaan rakastaja, ja pahalla tavallaan auttaa hän valtion ja kuntain tarvetten täyttämistä."[47]

Vähän myöhemmin myös Uusi Suometar täsmensi kantaansa:

> "Tässä ei voi olla muuta kuin kaksi tietä. Toinen on vapauden tie, jolla ei panna väkeväin, turmelevain juomain tulvalle mitään muuta estettä kuin kunkin vapaa tahto. Silloin valmistettakoon niin paljo juovuttavia juomia maahamme, kuin suinkin on mahdollista saada kansaan sujumaan; olkootpa vaikutuksensa vaikka miten hirveät. — Toinen taas on niiden valmistamisen ahtaammalle rajoittaminen lakien kautta."[48]

Kysymys ei kuitenkaan ollut vastakohtaisuuden täsmentämisestä vain liberalistista valtiomallia vastaan, vaan samanaikaisesti fennomaanien keskuudessa ryhdyttiin selventämään kantaa myös ulkomailta tietoon tulleisiin sosialismin oppeihin. Fennomaanien kannan niin sosialismiin kuin liberalismiinkin selvitti esimerkiksi Tampereen Sanomat laajassa kirjoitussarjassaan "Sosialismista" vuonna 1878:

> "Mutta yhteiskunta itse, valtio, ei saa sekään jäädä syrjälle ilmaantuneiden epäkohtain suhteen. Käsitykset ovat kyllä vielä hyvin erilaiset, kun kysymys tulee mikä valtion velvollisuus on tässä kohden ... Sosialismi vaatii valtion ottamaan huostaansa koko yhteiskunnallisen elämän järjestyksen, jättämättä mitään tilaa yksityisten vapaalle toiminnalle. Sitä vastaan vapaan kilpailupuolueen johtajat vaativat valtion pysymään varsin erinänsä siitä, mikä koskee yksityisten keskuuselämää. Se on näiden yksipuolten mielipiteitten välillä, jossa oikea keskitie on löydettävissä,

---

[47] Sanomia Turusta 24.10.1876.
[48] Uusi Suometar 15.11.1876.

niin etteivät valtion järjestävä tarkastus ja vapaa oma toiminta sulje toinen toistansa pois."[49]

Fennomaanien nk. valtiososialistisen näkemyksen muotoilu tapahtui lehdistössä rinnan kansainvälisen työväenliikkeen esittelyn kanssa.[50] Työväenluokkaa — työväenliikkeestä puhumattakaan — modernissa mielessä ei kuitenkaan Suomessa tuossa vaiheessa lainkaan ollut eikä tunnukaan järkevältä olettaa, että opillinen formulointi olisi motivoitunut siitä pelosta, mitä tiedot sosialistisen työväenliikkeen synnystä muissa maissa mahdollisesti ylemmissä väestöryhmissä herättivät. Pikemminkin fennomaanit pyrkivät jäsentämään kansainvälisestä perspektiivistä käsin heterogeenisen, valtaosin maaseudun tilattomista koostuvan suomalaisen työkansan roolia kansakunnan rakentamisessa sekä etsimään keinoja, joilla yhteiskuntarauha voitaisiin varmimmin säilyttää. Näistä valtiososialistisista kannanotoista kiteytyi 1870-luvun kuluessa se perusohjelma, jota fennomaanit ryhtyivät määrätietoisesti soveltamaan yhteiskuntaelämän eri aloille, elinkeinoelämästä vapaaehtoiseen yhdistystoimintaan saakka.

Raittiusjärjestäytyminen 1870-luvulla

Jo 1870-luvulla fennomaanien kansallisuusohjelma työväestön osalta alkoi siis olla melko tarkassa hahmossaan. Ohjelmaa voi lyhyesti luonnehtia kasvattavaksi ja suojelevaksi patriarkalismiksi, jossa työkansa esiintyi ohjailun passiivisena kohteena. Fennomaanien kannanmääritykselle oli ominaista, että kasvuaan aloittava teollisuustyöväestö rinnastui siinä "yhteiseen kansaan", jonka valtaosa koostui maalaisrahvaasta. Nationalistisen sivistyneistön näkemyksessä ei ollut olemassa mitään erillistä (teollisuus)työväenkulttuuria tai työväenkysymystä industrialismin synnyttämänä ogelmana, vaan työväenluokka — työkansa — rahvas — ymmärrettiin siinä yhdeksi, vaikkakin sisällöltään heterogeeniseksi kokonaisuudeksi, joka

---

[49] Tampereen Sanomat 10.9.1878.

[50] Eräänlaisena suunnannäyttäjänä kannanmuodostuksessa oli toiminut Yrjö Koskinen vuonna 1874 Kirjallisessa Kuukauslehdessä julkaisemallaan artikkelilla "Työväen-seikka". Valtiososialismin muotoilusta yleisemmin ks. Eräsaari & Rahkonen (toim.) 1975.

sellaisenaan yhden ohjelman puitteissa olisi ohjailtavissa. Työväenkysymys oli siis laajamittainen rahvaankysymys, joka nationalistien oli ratkaistava, jotta patriarkaalinen liittoutuma sen ja suomalaisen kansan välille voisi syntyä. Ensi alkuun fennomaanien ohjelma konkretisoitui vuonna 1874 perustetussa Kansanvalistusseurassa, jonka tavoitteena oli koko rahvasjoukon henkisen tason nostaminen. Keskeinen rooli organisaatiossa oli nk. asiamiehillä, jotka hoitivat välitystehtävää eliitin ja kansan välillä levittämällä sivistävää ja kasvattavaa kirjallisuutta. Toisena työmuotona käytettiin erilaisia "jalostavia harrastuksia" ja kansanjuhlia.[51] Ajatuksena oli, että rahvas ottaisi vastaan sen, mitä sille tarjottiin ja muuntuisi sen mukaan kuin sitä opetettiin.

Juomalakot

Työväenkysymyksen ja järjestäytymisen välinen suhde oli kuitenkin monimutkaisempi. Nimenomaan kaupunkityöväestön kehityksessä oli piirteitä, jotka eivät tahtoneet sopia fennomaanien kaavailemiin malleihin. Ensimmäiset viitteet tästä tulivat ilmi vuosina 1873—1874, jolloin maan teollisuuskaupungeissa perustettiin lyhyen ajan sisällä joukko nk. työväestön juomalakkoja.[52] Toiminta alkoi vuoden 1873 lopulla ja jatkui seuraavan vuoden alussa. Tänä aikana perustettiin noin 20 lakkoseuraa, joista valtaosa sijaitsi Etelä- ja Länsi-Suomen teollistuneimmissa kaupungeissa, nimenomaan näiden kaupunkien tehtaissa, konepajoissa ja käsityöläisväestön keskuudessa.

Yhdistysten jäsenmääristä ei ole säilynyt tarkkoja tietoja. Kuitenkin hajamaininnatkin juomalakkojen jäsenluvuista viittaavat siihen, että kysymyksessä oli verraten mittava hanke. Esimerkiksi Tampereen pumpulitehtaalle perustettuun yhdistykseen liittyi 320 jäsentä ja helsinkiläisen Stenbergin ja Poikain konetehtaan juomalakkoseuran jäsenluku oli noin 200. Turun rautateiden konepajan vastaavaan yhdistykseen liittyi eräiden tietojen mukaan 40—50 miestä ja Hämeenlinnan kohtuudenyhdistykseen 72. Vaikka muiden yhdistysten keskimääräi-

---

[51] Inkilä 1960.

[52] Katsaus perustuu pääosin lehdistötietoihin (ks. alaviite 18). Juomalakkoliikettä on perusteellisemmin käsitelty lis.tutkimuksessa (Sulkunen 1977, 17—29).

nen jäsenluku olisi ollut vain noin 50 — mikä luku suurempien teollisuuslaitosten juomalakkoseuroissa varmasti ylitettiin — koko liikehdinnän jäsenmäärä näiden varovaistenkin laskelmien mukaan olisi kohonnut yli tuhannen, mitä silloiset olosuhteet huomioon ottaen on pidettävä varsin korkeana.

Sinänsä juomalakot eivät olleet mikään hätkähdyttävä ilmiö. Erilaisia työläisseuroja oli sinne tänne perustettu jo edellisillä vuosikymmenillä. Näistä mainittakoon esimerkiksi Finlaysonin tehtaan sairaus- ja eläkerahasto vuodelta 1846, Helsingin tupakkatehtaalaisten apukassa vuodelta 1859 ja kirjatyöntekijäin vastaava yhdistys vuodelta 1866. Omaehtoisen sivistys- ja harrastustoiminnan saralta taas mainittakoon esimerkkinä oululaisten kisällien sivistysseuran kirjasto vuodelta 1866 ja helsinkiläisten maalarinkisällien 1850-luvulla organisoima teatteriseura. Samaan joukkoon ovat liitettävissä myös 1870-luvun alkuvuosien lukuyhdistykset sekä Turun ja Helsingin "vapriikityöväen-seurat".[53] Kaikille näille yhdistyksille oli yhteistä se, että ne olivat joko suoraa jatketta ammattikuntalaitoksen aikaisille kisälliarkuille ja muille käsityöläisten perinteisille yhteistoimintamuodoille tai ne olivat tehtaan johdon alaisia, sen perustamia, usein pakollisia yhteenliittymiä, joiden tavoitteena oli saattaa tehtaalaiset rakentamaan itse omaa sairaus- ja eläketurvaansa sekä lujittamaan työvoimansa uusintamisen sosiaalista perustaa.

Olisi luontevaa liittää juomalakot näiden korporatiivisten tai patriarkaalisten yhdistysten jatkeeksi. Olivathan myös ne työnantajien tukemia, joskus jopa heidän perustamiaan yhteenliittymiä, jotka tähtäsivät työväestön omatoimisuuden aktivointiin patriarkaalisen holhouksen puitteissa. Erilaisten apukassojen ja lukuseurojen perustaminen juomalakkojen yhteyteen kytkee ne myös siihen eri tasot käsittävään kokonaisohjelmaan, jolla työväestön ongelmia ensi alkuun pyrittiin ratkomaan.

Juomalakoissa oli kuitenkin piirteitä, jotka erottivat ne selvästi työväestön varhaisemmista yhteenliittymistä; piirteitä, joiden perusteella niiden voi katsoa edustaneen jo kokonaan uutta työläisjärjestäytymisen muotoa. Näistä mainittakoon *ensiksi-*

---

[53] Ks. esim. von Schoultz 1924, 29—57; Hjelt 1891; Verkko 1879 ja 1904; Voionmaa 1929, 413 ja 1932, 681—688; Waris 1950, 130; Jaakkola 1986; Kaukamaa 1939.

kin liikehdinnän joukkoluonne, joka oli ratkaisevasti toinen kuin aikaisemmissa, yksittäisissä ja toisistaan erillään syntyneissä työväenseuroissa.

Merkille pantavaa on myös, että juomalakot toimivat käsityön- ja teollisuustyöläisten ensimmäisinä yhteisinä organisaatioina. Myös maantieteellisesti lakkoliike kattoi melko yhtenäisen vyöhykkeen Suomen eteläisissä ja läntisissä osissa. *Toiseksi* liikettä kokosi yhteinen ohjelma, jonka uuden ja radikaalin rungon muodosti raittiusideologia. *Kolmas,* ehkä jyrkimmin aikaisemmasta toiminnasta erottava piirre oli liikehdinnän lakkoluonne. Tässä suhteessa juomalakoilla oli yhtymäkohtia niihin muutamaa vuotta aiemmin puhjenneisiin työlakkoyrityksiin, joita esiintyi ainakin Tampereella, Helsingissä ja Turussa. Samoihin aikoihin Tampereen työläiset olivat esittäneet myös ensimmäisen vaatimuksen äänioikeuden saavuttamiseksi.[54]

Lakko-nimityksen siirtyminen työläisten ensimmäisiin kohtuudenseuroihin osoittaa, miten radikaaliksi ja protestinomaiseksi toiminta ymmärrettiin. Se osoittaa, miten työläiset itse, yhtenäisenä joukkona, kokivat asettuvansa uuden työläisidentiteetin rakentamisen kannalle tekemällä "streikin" vanhaa elämäntapaa ja sitä kautta koko vanhaa työläiskuvaa vastaan. Tässä lakossa työväestö itse, omalla aktiivisella toiminnallaan jäsensi uutta työläisidentiteettiään.

Vaikka kyseisessä liikkeessä mitään ristiriitaa ylempien ja alempien yhteiskuntaryhmien välille — viinatehtailijoita ja -kauppiaita lukuunottamatta — ei syntynyt, työläisten protestinomainen ja osin täysin itsenäinen toimeliaisuus oli kuitenkin uusi ja ehkä hämmentäväkin ilmiö, joka muihin epäkohtiin suuntautuvana saattaisi hyvinkin muodostua uhkaavaksi. Siksi juuri tämän tyyppisen liikehdinnän saattamista kontrolloituun, patriarkaaliseen ohjailuun — sellaiseen, jota Kansanvalistusseurassa rahvaalle tarjoiltiin — pidettiin kansakunnan elinehtona.

Vapaakirkollinen raittiusliike

Ehkä vieläkin hämmentävämpään tilanteeseen fennomaaninen sivistyneistö joutui 1870-luvun lopulla, muutama vuosi juoma-

---

[54] Voionmaa 1932, 315—316, 687—688; Waris 1950, 125; Jutikkala 1957, 439—440; Kanerva 1972, 334.

lakkotoiminnan tyrehtymisen jälkeen. Tällöin ruotsinkieliseltä Pohjanmaalta alkoi kantautua tietoja vapaakirkollisten raittiusseurojen perustamisesta. Ensimmäiset näistä organisoitiin vuosina 1877—1878 Vaasaan ja Pietarsaareen. Nopeasti liike laajeni myös lähiympäristön maalaispitäjiin; ennen vuosikymmenen vaihdetta ainakin Forsbyhyn, Vikbyhyn ja Purmoon oli perustettu raittiusyhdistykset. Lisäksi useita kymmeniä suomenkielisiä Vaasan lähipitäjistä liittyi Vasa absoluta nykterhetsföreningiin. Vaasasta oli näin ollen muodostumassa suoranainen raittiustyön keskus 1870—1880-lukujen taitteessa. 1880-luvun alussa vapaakirkollisia raittiusseuroja syntyi myös Turkuun, Helsinkiin sekä näiden kaupunkien lähiympäristöön, mm. Siuntioon ja Inkooseen. Toiminnan ydinalueiksi muodostuivat siis teollistuneimmat kaupunkiseudut ja johtoa lukuunottamatta jäsenkunta myös koostui käsityön ja ennen kaikkea teollisuuden työväestöstä.[55]

Näissä uusissa seuroissa oli fennomaanista sivistyneistöä hämmentäviä piirteitä. *Ensiksikin* jo se, että ne olivat kytkeytyneet fennomaanien vieromiin separatistisiin uskonsuuntiin, herätti varmasti huolestumista; nationalistisen integraation kun yrjökoskislaisella taholla katsottiin parhaiten toteutuvan juuri kollektiivisessa k a n s a n k i r k k o-järjestelmässä. *Toinen* merkillinen piirre vapaakirkollisissa raittiusseuroissa oli kokonaan uudentyyppinen jäsenyyden määrittäminen. Yhdistykseen liittymisen ehtona oli absoluuttinen pidättyminen alkoholijuomien käytöstä, ja tämä päätös oli sinetöitävä henkilökohtaisesti annetulla raittiuslupauksella. Lupaus sisälsi ajatuksen uudestisyntymisestä, mikä merkitsi samaa kuin herääminen itsevastuulliseen, "vapaaseen" kansalaisuuteen. Identiteetin muutosta myötäili usein myös uskonnollinen pelastuskokemus, joka voimakkaasti liitti yhteen yksilöllisen parannuksen tehneet "kunnon kansalaiset".

Huolestuttavaksi fennomaanien täytyi kokea nimenomaan se, että tällä toiminnallaan vapaakirkolliset selvästi myötäilivät liberalistista perusnäkemystä ihmisen yksilöllisestä, vapaasta olemuksesta; näkemystä jokaisesta erillisestä yksilöstä "oman onnensa seppänä". Tässä näkemyksessä ihmisen vapaus, hänen

---

[55] Vapaakirkollisen raittiusliikkeen synnystä, ohjelmasta ja toimintatavoista ks. Forsberg 1952, 1955 ja 1957; Swanljung 1902; Mäkinen 1909 ja 1911; Näsman 1962; Mielonen 1973.

fyysinen ja henkinen itsemääräämisoikeutensa asetettiin universaalin ihmisyyden korkeimmaksi ilmentymäksi, sellaiseksi itseisarvoksi, jolle koko muun inhimillisen elämän oli alistuttava ja jolle vapaan kansalaisyhteiskunnan tuli rakentua.

Kolmanneksi fennomaanien epäluuloisen huomion kohteeksi varmasti joutuivat myös vapaakirkollisen raittiusliikkeen ohjelma ja toimintatavat; nimenomaan niiden sisältämä käsitys valtion roolista yhteiskunnallisen kehityksen säätelijänä tai oikeammin asettuminen valtion säätelevää roolia vastaan. Tämä tapahtui välillisesti vapaakirkollisten raittiusseurojen työmuotojen kautta, joilla oli selviä filantrooppisia piirteitä. Ohjelmallisesti määritetty käytäntö oli, että parempiosaiset — usein naisten johdolla ja toimesta — lääkitsivät niitä haavoja, joita teollistuminen synnytti. Uskonnollista herätystä apuna käyttäen he pyrkivät pelastamaan onnensa taonnassa epäonnistuneet "ihmisarvoiseen" elämään. He tekivät kotikäyntejä, vetivät kaduilta ja kapakoista langenneita kokouksiinsa, tarjosivat näille teetä juotavaksi ja leipää syötäväksi sekä antoivat usein muutakin aineellista apua sitä tarvitseville. Päätehtävänä oli kuitenkin kuolettaa juoppouden synti, josta itseriittoisen kansalaisuuden kasvukivut niin monitahoisesti näyttivät versovan.

Näillä toimintatavoillaan vapaakirkolliset raittiuden harrastajat itse asiassa toteuttivat liberaalien ajamaa "sosiaalista ohjelmaa". Myös sen avainkäsitteenä oli vapaaehtoinen hyväntekeväisyys ja viime kädessä juuri se turvasikin liberalistisen opin valtiovallan osallistumattomuudesta yhteiskunnallisten pulmien ratkaisuun.

Kaiken kaikkiaan vapaakirkollinen raittiusliike näytti näin ideologiansa ja toimintansa kaikilla sektoreilla lujittavan liberaalin valtiolaitoksen kehittymistä. Kun tähän kokonaisuuteen kytkeytyi lisäksi vapaakirkollisen raittiustyön selvä leimautuminen ruotsinkieliseksi, ei toden totta ollut odotettavissa muuta kuin fennomaanisen sivistyneistön havahtuminen omien toimintatapojensa tarkistukseen.

2. Fennomaaninen sivistyneistö ja raittiusliikkeen organisointi

A.A. Granfelt ja Kansanvalistusseura

Vapaan järjestäytymisen käynnistyminen virallisen hallintokoneiston ja fennomaanisen valvonnan ulkopuolella suuntasi luonnollisesti suomenmielisen sivistyneistön arvioivan katseen Kansanvalistusseuraan, "rahvaankasvatuksen" avainorganisaatioon. Luonnollista on myös, että kriittisen arvioinnin kohteeksi joutui nimenomaan käytännön toiminnasta pääasiallisen vastuun kantava henkilö eli Kansanvalistusseuran sihteeri.

Kansanvalistusseuran alkuvaiheen toiminnassa onkin oireellista, että molemmilla niillä kerroilla, jolloin kävi välttämättömäksi seuran toimintatapojen, jopa koko ideologisen suunnan tarkistaminen, kiista puhkesi sihteerin taloudellisista väärinkäytöksistä. Näin tapahtui vuonna 1878, jolloin altavastaajaksi joutui seuran ensimmäinen sihteeri Jaakko Päivärinta. Sama kuvio toistui kolme vuosikymmentä myöhemmin, vuonna 1907. Tällöin Päivärinnan sijaan astunut A.A. Granfelt itse sai epäluottamuslauseen ja siirrettiin seuran johtopaikalta tilinpidossa ilmenneiden epäselvyyksien vuoksi. Uudeksi viranhaltijaksi valittiin tuolloin Väinö Voionmaa.[1] Kummallakaan kerralla tuskin oli kysymys petoksen yrityksestä; tehtäväkenttä oli vain paisunut hoitajansa käsistä ja paine suunnan muutokseen kohdistui vastuunalaisimman erottamiseen.

Kansanvalistusseuran sihteerin vaihdos vuonna 1878 merkitsi sitä, että fennomaanien ideologisen pääjärjestön[2] ohjelmallinen ja organisatorinen kehittely uskottiin juuri edellisenä vuonna lääketieteen lisensiaatiksi valmistuneen Aksel August Granfeltin tehtäväksi. Suomenmieliselle sivistyneistölle Granfelt oli tuttu paitsi isänsä professori A.F. Granfeltin ja hänen laajan tuttavapiirinsä kautta myös omasta toiminnastaan ylioppilaspiireissä kansanvalistuksen ja suomalaisuuspyrintöjen määrätietoisena, mutta maltillisena lipunkantajana.[3]

---

[1] Inkilä 1960, 60—67, 91—102.
[2] Kansanvalistuksen roolista fennomaanien ja muiden puolueryhmittymien ideologioissa ks. Klinge 1968, 25—29.
[3] Kuusi 1946, passim; Kuusisto 1978, passim.

Luopuessaan lääkärin urasta ja suunnistautuessaan kansanvalistuksen ammattilaiseksi Granfelt alun alkaen tähtäsi toiminnan keskittämiseen rahvaalle tarkoitetun kirjallisuuden kustannustyöhön. Hänen ajatuksenaan oli kehittää Kansanvalistusseurasta "yksinomaan kirjankustannusseura", kuten hän morsiamelleen, kansakoulunopettaja Mandi Cantellille kuvaili suunnitelmiaan.[4] Ilmeistä onkin, että juuri tehostettu kirjallisuuden levitys oli se toimintalinja, jonka Granfelt Kansanvalistusseuran johtokunnalle syksyllä 1878 esitti ja joka johti hänen valintaansa kokopäiväisen sihteerin toimeen.[5]

Sangen pian uuteen työhön perehdyttyään A.A. Granfelt joutui kuitenkin huomaamaan tehtäväkenttänsä koko laajuuden. Erityisesti puolueasetelmien jyrkkeneminen ja fennomaanien hegemoniavisioiden vahvistuminen vuosikymmenen taitteessa[6] pakottivat hänet arvioitua perinpohjaisemmin paneutumaan kansanvalistuksen rooliin ja sen eri ulottuvuuksiin suomalaisen kansallisvaltion käytännön rakennustyössä. Granfeltille kävi selväksi, että merkittävyydestään huolimatta pelkkä kirjallisuuden kustantaminen ja jakelu ei riittänyt rahvaan ja sivistyneistön liiton synnyttämiseksi — ei varsinkaan kun asiamiesverkosto oli hajanainen; kun etappimiehet kentällä samoin kuin harvalukuiset haaraosastot toimivat laimeasti; kun rahvas ei aina välttämättä ollut edes kiinnostunut sille suunnatusta tarjonnasta.[7] Aivan erityiseksi pulmaksi nousi kuitenkin liikkeeseen joutuneen työväestön hallintakysymys. Autoritaarinen valistustyö ei yksinkertaisesti tavoittanut sitä eikä se näyttänyt hevin taipuvan Kansanvalistusseuran patriarkaaliseen organisaatiomalliin. Päinvastoinhan oli alkanut ilmetä selviä merkkejä siitä, että alemmat yhteiskuntaryhmät saattaisivat riistäytyä kokonaan virallisesta hallintokoneistosta tai nationalistien valvonnasta riippumattomaan, vapaaseen järjestäytymiseen.

Viimeistään keväällä 1880 Granfelt ryhtyi Kansanvalistusseuran toimintalinjojen radikaaliin tarkistukseen. Tuolta vuodelta löytyvät nimittäin ensimmäiset maininnat hänen vasta virin-

---

[4] A.A. Granfeltin kirje Mandi Granfeltille 19.9.1878 (A.A. Gt); ks. myös Inkilä 1960, 72—73.

[5] A.A. Granfeltin kirjeet Mandi Granfeltille. 11.9.1878; 14.9.1878; 19.9.1878; 12.10.1878; ks. myös Kuusi 1946, 194—195, 200—203, 217.

[6] Klinge 1968, 59—89; Rommi 1964, 34—37 ja 1973.

[7] Inkilä 1960, 69—72; Kuusi 1946, 212—213.

neestä kiinnostuksestaan järjestötoiminnan eri muotoihin muualla Euroopassa.[8] Erityisesti Granfelt kohdisti huomionsa Viroon, jonne hän kesällä 1880 teki muutaman viikon tutustumismatkankin. Tarkoituksena oli nimenomaan hankkia tietoa siitä, miten väestön integrointi Virossa oli organisoitu — malliksi ja virikkeeksi vastaaville pyrinnöille Suomessa. Granfelt itse perusteli matkasuunnitelmaansa:

> "Tuo kirjoitus Viron laulujuhlista on tietysti laadittava sillä tavoin, että se valmistaisi ja kirvoittaisi meikäläisten mielet samanlaista iloa toimittamaan ja silloin minun pitäisi tuntea asiat hyvin . . . Sitten olisi kuulustaminen miten virolaiset seurat hengissä ja vireillä pysyvät — mitä ne toimittavat jne. . . . Tuo olisi haaraosastoille opiksi — minä tahtoisin niistä tehdä jonkunmoiset klubit, sivistysseurat eli miten niitä parahiten nimittänen — omalla huoneella, ravintolalla, lukusalilla, kokousilloilla, viikkoluennoilla, lauluosastoilla, näytelmäpantomiimiosastoilla y.m.m.. Niitä on viisi kuusi tuollaista seuraa Virossa — miten ne elävät ja mitä ne toimittavat? — Siinä kysymys, — ja minulla pitää olla jotain vastatakseni, kun haaraosastot minulta neuvoa pyytävät . . ."[9]

Viron matkan perustelut osoittavat, että A.A. Granfeltilla jo tuolloin eli kesällä 1880 oli melko tarkaksi hahmottunut kuva siitä, millaisiksi hän Kansanvalistusseuran passiivisesti toimineet haaraosastot tahtoi kehittää ja mihin suuntaan organisaatiota ylipäätänsä muovata. Kirjankustannustoimintaa harjoittavan ylimmän johdon alaisuuteen hän suunnitteli jäsenten omatoimiseen aktiviteettiin perustuvaa klubiverkostoa. Toimintatavat näissä paikallisseuroissa olisivat täsmälleen samat kuin missä muussa vapaassa yhdistyksessä tahansa; Granfeltin suunnitelmassa toimintaa vain johtaisi "kansanvalistuksen ylin auktoriteetti", suomenmielinen sivistyneistö.

Granfelt ei rynnännyt päätäpahkaa toteuttamaan suunnitelmaansa Kansanvalistusseuran haaraosastoverkoston uudelleen järjestämisestä. Perinpohjaisena ja tuumiskeluun taipuvana hän antoi aikeittensa hautua. Ehkäpä hän ei itsekään ollut vielä täysin vakuuttunut suunnitelmansa toteuttamiskelpoisuudes-

---

[8] Ks. A.A. Granfeltin kirje Mandi Granfeltille 20.6.1880; ks. myös Kuusi 1946, 264—266.
[9] A.A. Granfeltin kirje Mandi Granfeltille 20.6.1880.

ta. Ja tätä ennen oli laulujuhlaidean kehittely ja toteutuskin saatettava päätökseen.[10]

Kysymys haaraosastojen uudelleen organisoinnista askarrutti vielä Granfeltin mieltä, kun hän Kansanvalistusseuran kalenteria toimittaessaan sai käsiinsä kirjoituksen Englantiin vast'ikään perustetuista raittiuskahviloista. Granfelt itse mainitsee, että "varsin valaiseva kirjoitus Englannin siihen aikaan vielä uudesta raittiuskahvilaseurasta" herätti hänen uteliaisuutensa. Niinpä hän tilasi lisää kirjallisuutta kansainvälisestä raittiustoiminnasta. Erityisesti Granfeltin huomio kiinnittyi Englannin "kansalliseen", episkopaaliseen kirkkoon nojaavaan raittiusorganisaatioon, johon hän ryhtyi tutustumaan kaikella tarmollaan ja keskittymisellään.[11] Ilmeisesti kesältä 1881 on maininta: "Olin jo melkein unhottaa tämän päivän postin, luin niin kauan 'temperance' kirjallisuutta että aikaa meni paljon."[12]

On selitetty, että kansainväliseen raittiusliikkeeseen tutustuminen synnytti A.A. Granfeltissa eräänlaisen "heureka"-elämyksen. Hän olisi ikäänkuin sattumalta tutustunut Englannin raittiusliikettä koskevaan kirjallisuuteen ja suunnittelematon tutustuminen olisi välittömästi synnyttänyt hänessä halun ryhtyä organisoimaan vastaavaa toimintaa Suomeenkin. Edelleen on katsottu, että nopean myötämielisyyden heräämistä raittiusliikettä kohtaan olisi edistänyt Granfeltin oma luontainen vastenmielisyys väkijuomiin. Yrityksistään huolimatta hän ei ollut oppinut pitämään esimerkiksi oluen mausta, väkevämmistä juomista puhumattakaan. Kansainvälisen raittiusideologian on arveltu tästä syystä tuottaneen Granfeltille helpotuksen tunteen, joka nopeasti johti vakaumukseen: hänen "luontaiselle vastenmielisyydelleen" alkoholin käyttöä kohtaan löytyi myös lääketieteellisiä, yhteiskunnallisia ja uskonnollisia perusteluja. Tähän vakaumukseen heräämisen jälkeen raittiusliikkeen organisointityön on aatteen mieheltä katsottu käyneen kuin itsestään.[13]

Nämä päätelmät eivät kuitenkaan pidä yhtä totuuden kans-

---

[10] Smeds & Mäkinen 1984, 9—12, 28—29; Kuusi 1946, 270—274.
[11] Kuusi 1946, 238—240.
[12] A.A. Granfeltin kirje Mandi Granfeltille, päiväämätön.
[13] Hytönen 1930, 158—160; Karpio 1938, 17—28; Kuusi 1946, 152—153; 238—250; Tuominen 1934, 12—39.

sa. On esimerkiksi muistettava, että kansainväliseen järjestötoimintaan tutustuminen ei Granfeltin kohdalla missään tapauksessa ollut sattuma, vaan jo pidemmän ajan hän oli järjestelmällisesti hankkinut tietoja yhdistystoiminnasta eri maissa. Granfeltin "heurekassa" ei myöskään voinut olla kysymys mistään henkilökohtaisesta raittiusherätyksestä ja sen innoittamasta yhteiskunnallisesta toiminnasta. Pikemminkin vaikuttaa siltä, että Granfeltin omaan kantaan kansainvälisellä raittiusliikkeellä ei ollut sanottavaa vaikutusta. Jo ennen siihen tutustumistaan hän oli edustanut kohtuullisuutta, ja tulevinakin vuosina hän viimeiseen saakka pysytteli nimenomaan kohtuullisten seurojen kannalla absolutistista ohjelmaa vastaan. Myöskään siitä ei ole mitään näyttöä, että Granfelt vasta Englannin raittiuskahviloihin tutustuessaan olisi saanut tietoa nykyaikaisesta raittiusliikkeestä. Alkoholikysymys oli Granfeltille entuudestaan tuttu, sillä fennomaaninen lehdistö oli jo 1870-luvulla hahmottanut sen perusteet.

Tuntuu myös mahdottomalta uskoa, ettei Granfeltilla olisi ollut tietoa eri puolilla Suomea puhkeilleesta raittiusliikehdinnästä. Päinvastoin on hyvin todennäköistä, että vapaakirkollisten toimet askarruttivat kovastikin hänen mieltään 1870—1880 -lukujen taitteessa. Granfeltilla täytyi kansainväliseen raittiusliikkeeseen tutustuessaan olla mielessään myös ja ennen kaikkea Kansanvalistusseuran kenttäorganisaation uudelleen järjestäminen. Juuri sen kehittämiseksi hän ylipäätänsä ryhtyi hankkimaan tietoja järjestötoiminnan organisoinnista eri maissa!

Todennäköistä onkin, että jos Granfeltin 1880-luvun alun toimien yhteydessä voidaan ylipäätänsä puhua yht'äkkisestä ahaaelämyksestä, se ei suinkaan ensi sijassa koskenut raittiuskysymystä vaan nimenomaan kansallista järjestäytymistä. Se koski sitä innostusta, jonka kansainvälisen raittiustoiminnan, erittäinkin Englannin "kansallis-kirkollisuuteen" nojaavan raittiusliikkeen organisointi hänessä synnytti. Sen välityksellä Granfeltille ja hänen myötään suomenmielisen sivistyneistön kärkiryhmälle alkoi valjeta se organisaatiomalli, jonka varassa alempien väestöryhmien integrointi fennomaanisnationalistiseen valtiorakennukseen voitaisiin tehokkaimmin toteuttaa. Samalla alkoi selkiytyä myös se ideologia, jolla alemmissa väestöryhmissä orastava liikehtiminen ja nationalistinen ohjelma olisi mahdollista sitoa yhteen.

Uusi toimintasuunnitelma

A.A. Granfeltin oivallus Kansanvalistusseuran kenttäorganisaation täydellisestä uudelleen järjestämisestä raittiusseuraverkoston- ja ideologian avulla on ajoitettavissa vuosiin 1881—1882, siis niihin samoihin vuosiin, jolloin fennojen ote kansallisessa politiikassa vahvistui ja puoluejärjestäytyminen alkoi kauttaaltaan hakea kiinteämpiä muotoja.[14] Samoihin vuosiin on sijoitettavissa myös se aatteellinen murros, joka yleisesti tunnetaan kahdeksankymmenlukulaisuuden nimellä.[15]

Kiintoisaa on, että juuri 1880-luvun alussa myös järjestäytyminen kentällä alkoi selvästi muuttaa luonnettaan — sivistyneistöstä ja sen suunnitelmista ja toimista riippumatta. Raittiusliikehdinnässä tämä merkitsi yhtäältä uusien yhdistysten perustamista ja toisaalta vapaakirkollisen raittiustoiminnan hajoamista. Esimerkiksi Vasa absoluta nykterhetsföreningissä toimineet laihialaiset siirtyivät vuonna 1882 perustettuun Laihian nuorisoyhdistykseen. — Vuoden kuluttua yhdistys muutettiin Laihian raittiusseuraksi.[16] — Samoin Turun raittiustoiminnassa puhkesi niin kieleen kuin uskonnollisiin näkemyksiin pohjautuvaa skismaa.[17]

Muualla Suomessa alkoi samaan aikaan syntyä nopeassa tahdissa uusia suomenkielisiä raittiusseuroja. Poriin oli jo 1870-luvun lopussa syntynyt vahva, itsenäinen raittiuskeskus.[18] Ja seuraavan vuosikymmenen alussa myös Tampereelle perustettiin absoluuttinen raittiusseura, joka hankki oikeuden alayhdistysten perustamiseen.[19] Lisäksi paikallisia yhdistyksiä ilmaantui ainakin Tornioon, Ouluun, Uuteenkaupunkiin, Raumalle, Haminaan, Saarijärvelle, Luvialle, Jyväskylään ja Jämsään.[20] Helsingin teologian opiskelijoiden keskuudessa alettiin niinikään viritellä keskustelua absoluuttisten raittiusseurojen tarpeellisuudesta. Keskustelun avaajana toimi Suomen meri-

---

[14] Klinge 1978, passim; Rommi 1964, passim.
[15] Ks. esim. Juva 1956 ja 1960.
[16] Alanen 1953, 59—60.
[17] Räisänen 1939, 5—7.
[18] Porissa ryhdyttiin julkaisemaan myös maamme ensimmäistä raittiuslehteä "Raittiuden Ystävää" jo vuonna 1878. Porin raittiustoiminnan alkuvaiheista ks. Nummi 1965.
[19] Kaukovalta 1934; Voionmaa 1932, 639—642.
[20] Raittiuskalenteri 1885; Granfelt 1883.

mieslähetyksen uranuurtaja pastori Elis Bergroth.[21]

Painopiste alkoi näin selvästi kääntyä suomenkielisen ja samalla myös luterilaiseen kirkkoon nojaavan raittiustoiminnan kannalle. Tämä kehitys oli varmasti omiaan antamaan osviittaa myös Granfeltin suunnitelmille. Itse asiassa hänen tehtäväkseen saattoikin langeta nimenomaan valtakunnallisten johtopäätösten tekeminen jo alkaneesta liikehdinnästä samoin kuin sen suunnan viitoittaminen, johon käynnissä olevaa kehitystä tulisi ohjailla nationalistien ajaman kansallisen integraation lujittamiseksi. Tässä arvioinnissa alkoi hahmottua suunnitelma kansainvälisen mallin mukaan organisoidusta uudesta valtakunnallisesta järjestöstä, joka toimisi fennomaanisen sivistyneistön johtamana Kansanvalistusseuran rinnalla ja läheisessä yhteistyössä sen kanssa.

Jo sangen varhaisessa vaiheessa Granfelt ryhtyi keskustelemaan suunnitelmistaan suomalaisen sivistyneistön muiden edustajien kanssa. Yhdessä he pohtivat niitä menettelytapoja ja organisaatiomuotoja, joita kansanvalistuksen nimissä voitaisiin toteuttaa. Näistä neuvotteluista ja ylipäätänsä siitä pohjustustyöstä, joka edelsi valtakunnallisen raittiusorganisaation perustamista, antaa eloisan ja vivahteikkaan kuvauksen tapahtumia läheltä seurannut silminnäkijä Mandi Granfelt, A.A. Granfeltin puoliso. Ystävälleen opettajatar Anna Liliukselle Mandi Granfelt kuvaili yksityiskohtaisesti koko sen tapahtumaketjun, joka vihdoin vuosina 1883—1884 johti valtakunnallisen raittiusorganisaation pystyttämiseen:

> ”Parina vuonna on Aksel hiljaisuudessa hankkinut ulkomaan raittiuskirjallisuutta ja seurannut oloja siellä. Syksyllä hän kirjoitti pari sanomalehtikirjoitusta, joiden johdosta asia tuli puheiksi muutamain asiaa harrastavain kanssa. Aloitettiin silloin jo tuumailla seuraa. Mutta aika meni arvellessa, pienempiä kokouksia pitäessä ja kokeissa yhdistää erimielisiä asian ystäviä. Sillä välin kävi täällä lähetyssaarnaaja Hedenström, yksi Turussa perustetun 'Suomen raittiusseuran' perustajia. Tämä H. piti raittiusesitelmiä ja toisen kerran käydessään perustettiin täällä raittiusseura. Tämän seuran johdanto on niiden hallussa, jotka kuuluvat siihen uskonlahkoon, jonka herättäjä ja edistäjä täällä on ollut eräs ruotsalainen maallikkosaar-

[21] Mielonen 1973, 135—147; Tuominen 1936, 25—29.

naaja, nimeltä Tiselius. Näitä uskolaisia ynnä työväkeä kuuluu tähän seuraan jo muutamia satoja, sen mukaan mitä olen kuullut. Mutta nyt alkoi meikäläisillä uusia arveluja. Akselista olisi ollut asialle haitaksi perustaa toinen absolutistinen seura: ehkä olisi syntynyt ikävyyksiä siitä että kaksi seuraa edistivät samaa asiaa. Hänestä olisi ollut paras yhtyä ensin perustettuun. Mutta sitä eivät muut tahtoneet. Ei tuollaisten lahkolaisten kanssa voi seurustella, arveltiin. Heino Lindroos tuumasi, ettei totisesti mennä heidän kokouksiinsa, kun ei voisi tietää minkälaista puhujaa saisi kuulla. (Heino, joka itse puhuu niin että melkeen alkaa puistattaa minua kun häntä kuulen) Toinen taas arveli ettei olisi lysti seurustella sellaisten kanssa, joiden mielestä olisi synti laulaa maammelaulua. No niin, vaikea oli saada aikaan toista absolutistista seuraa koska asiata vähän vaan harrastettiin. Koetettiin noin neljä iltaa pitää kokouksia ylioppilashuoneella, mihin ei saapunut edes 20 henkeä. Pidettiin täällä meillä kokouksia ja loppupäätös oli yhtyä 'Kohtuuden Ystäviin' joka seura on ollut tainnuksissa monta vuotta. Viime torstaina tehtiin pyyntikirja Kohtuuden Ystäville päästä seuraan ja että tuo seura taas vuosien päästä pitäisi kokouksen. Tällä seuralla on pääomana nyt joku 7 000 mk ja tuo sitte käytettäisiin kirjojen painattamiseen, jonka toimen ottavat päätehtäväkseen. Sen ohessa pidetään luentoja ym. — — Ikävä tämä minusta oli. Olisi ollut lysti, jos olisi syntynyt absolutistinen seura joka kokisi vaikuttaa työväkeen. Tämä Koht. Yst. seura on jotain niin puolinaista. Totta on että nämä meikäläiset kokevat muodostaa seuran toisenlaiseksi jyrkemmäksi, mutta ei siitä mitään absolutistista seuraa kuitenkaan synny, vaan siihen saavat yhdistyä kaikki melkeen jotka asiaa harrastavat."[22]

Kirjeestä huokuu voimakas fennomaaninen peruslataus. Se ei ole tavoitettavissa niinkään Mandi Granfeltin henkilökohtaisista mielipiteistä kuin niistä toimista ja kannanotoista, joita hän selostaa. Kuvauksesta käy selvästi ilmi, että "asiaa harrastavat" rajautuivat Granfeltilla tarkasti ylioppilaspiireihin ja nousevaan suomenmieliseen sivistyneistöön. Näiden piiristä Granfelt sanomalehtikirjoituksilla, kokouksilla ja vapaamuotoisilla tapaamisilla seuloi sen perusjoukon, jonka kanssa ryhtyi suunnitelmaa toteuttamaan. Mukana olivat mm. Hämäläis-Osakun-

---

[22] Mandi Granfeltin kirje Anna Liliukselle 6.5.1883 (A.A. Gt).

nasta filosofian kandidaatti Kaarlo Heino (Lindroos), Pohjalaisesta ylioppilas Matti Tarkkanen ja Savo-Karjalaisesta lääketieteen kandidaatti J.V. Johnsson, ylioppilas Kaarle Krohn sekä ylioppilaat Kustavi ja Arvi Grotenfelt.[23]

Keskeisenä tehtävänä oli ensi vaiheessa aktivoida ylioppilaat raittiustyöhön. Jo kevättalvella 1882 Granfelt yhdessä teologian ylioppilaan Selim Dahlströmin kanssa viritti Hämäläis-Osakunnassa keskustelun raittiusyhdistysten tarpeellisuudesta.[24] Samanaikaisesti kysymys otettiin esille osakunnan Hälläpyörälehdessä ja seuraavana vuonna järjestettiin Ylioppilastalolle yleinen keskustelutilaisuus raittiusliikkeen organisoinnista.[25] Vankinta tukea raittiuspyrinnöt saivat fennomaanisvoittoisissa osakunnissa, nimenomaan hämäläisten ja savo-karjalaisten keskuudessa.[26]; sitä vastoin esimerkiksi Uusmaalaisessa osakunnassa asiasta vaiettiin tykkänään.[27] Kannanmäärittely myötäili siis suhtautumista kansallisuuskysymykseen jopa niin tarkkaan, että raittiusliikkeen valtakunnalliseen organisointityöhön kiinnittyivät vain ja nimenomaan fennomaanisen kansanvalistuksen tukijoukot. Toisaalta Granfelt myös vartavasten seuloi ydinryhmänsä juuri näistä piireistä.

Valikointi näkyi erityisen selvästi suhtautumisessa Helsingissä 1880-luvun alussa virinneeseen "lahkolaisten" ja työväestön raittiustoimintaan. Suomenmieliselle sivistyneistölle se oli lähinnä kiusallinen ilmiö, joka herätti "varsinaisten asianharrastajien" keskuudessa voimakkaita emotionaalisia mielipiteenilmaisuja: "ei tuollaisten lahkolaisten kanssa voi seurustella", "ei olisi lysti seurustella sellaisten kanssa, joiden mielestä olisi synti laulaa maammelaulua" jne. Tällainen liike ei yksinkertaisesti sopinut niihin ajatuksiin, joita fennomaanisella sivistyneis-

---

[23] Juuri nämä ylioppilaat ottivat myös ensimmäiseksi raittiuskysymyksen kansantajuisten luentojensa aiheeksi maakunnissa. Suomalaisten kansantajuisten luentojen luettelo 1863—1888. — Länsisuomalaisen osakunnan arkisto (HYK).

[24] Hämäläis-Osakunnan pk. 30.10.; 6.11.; 13.11.; 28.11. ja 4.12.1882 (HYK).

[25] Hälläpyörä 26.2. ja 5.3.1883 (HYK); Muiden osakuntien julkaisujen kannasta raittiuskysymykseen ks. Tellervo (Pohjalainen osakunta) 27.2.1882 (HYK); Tuominen 1953, 97—98.

[26] Hämäläis-Osakunnan pöytäkirjojen 1882—1883 lisäksi ks. myös Savo-Karjalaisen osakunnan pk:t 1882—1883 (HYK); Kuusisto 1978, 141—146; Ruutu 1939, 306—309.

[27] Nyländska afdelningens protokoll 1881—1883 (HYK); Myöskään Länsisuomalaisen ja Viipurilais-Osakunnan pöytäkirjoista ei raittiuskysymyksen esille otosta 1880-luvun alkuvuosina löydy mainintaa.

töllä raittiusliikkeen valtakunnalliseksi organisoinniksi oli mielessään. Sillä, kuten Mandi Granfeltin kirje osoittaa, Granfelt ja hänen ympärilleen kerääntynyt piiri suunnitteli Helsinki-keskeisen raittiusliikkeen organisointia jo ennen vapaakirkollisella pohjalla toimineen Helsingin raittiusseuran perustamista. Juuri tämän vuoksi seuran syntyä ei fennomaanipiireissä otettu suinkaan vilpittömällä ilolla vastaan; pikemminkin se sotki heidän suunnitelmiaan.

Äkkipäätä vaikuttaa hieman kummalliselta, että Mandi Granfelt mainitsee juuri A.A. Granfeltin puoltaneen liittymistä jo perustettuun absoluuttiseen seuraan kun taas muut hänen mukaansa asettuivat tiukkaan vastahankaan. Olihan juuri Granfeltin aloitteesta ryhdytty suunnittelemaan uutta valtakunnallista raittiusorganisaatiota.

Olisi houkuttelevaa selittää tämä ristiriita Granfeltin mielipiteillä. Yhtäältä hänen kantansa voitaisiin otaksua perustuneen tinkimättömään raittiusmielisyyteen. Tämän käsityksen mukaan raittiusaate olisi ollut Granfeltille itseisarvo siitä riippumatta, minkä uskonsuunnan tai poliittisen kannan edustajat sitä ajoivat. Toisaalta voitaisiin otaksua — ja myös osoittaa — että Granfeltin ennakkoluulot vapaakirkollisia suuntia kohtaan olivat ilmeisesti jo perhesyistä vähäisemmät kuin useimpien muiden raittiushankkeisiin osallistuneiden fennomaanien. Hänen isänsä, teologian professori A.F. Granfelt oli tunnettu avarakatseisuudestaan. Uskonnollista suvaitsevuutta osoittaa mm. hänen osallistumisensa vuoden 1886 allianssikokoukseen.[28] Tähän kokoukseen osallistui myös A.A. Granfeltin vaimo Mandi Granfelt, joka muutoinkin tunsi ilmeistä hengenheimolaisuutta vapaakirkollisuutta kohtaan.[29]

Kiistämättä sitä, etteikö em. seikoilla saattanut olla vaikutusta Granfeltin puoltavaan mielipiteeseen Helsingin absoluuttiseen (ja vapaakirkolliseen) raittiusseuraan liittymiseksi, on kuitenkin huomattava, että perusteiltaan tämä seura ei mitenkään voinut olla hänen suunnitelmiensa mukainen. Ristiriidan ymmärtämiseksi onkin erityistä huomiota kiinnitettävä Granfeltin

---

[28] Allianssikokous 1886, osanottajaluettelo, 62.

[29] Tämä käy ilmi mm. Mandi Granfeltin 9.9.1886 serkulleen Anna Liliukselle kirjoittamasta kirjeestä: "Kolme ensimmäistä päivää tällä viikolla olin mukana täällä allianssikokouksessa . . . Hyvin hyvästi minä puolestani viihdyn näiden vapaakirkollisten kanssa.".

perusteluihin: ". . . olisi ollut asialle haitaksi perustaa toinen absolutistinen seura: ehkä olisi syntynyt ikävyyksiä siitä että kaksi seuraa edistivät samaa asiaa." Tämän perustelun rinnalle on syytä asettaa katkelma Mandi Granfeltin pari kuukautta aikaisemmin omaisilleen kirjoittamasta kirjeestä:

> "Nyt on täällä raittiuskokous, kolmas tänä lukukautena. Ei tahdo yksimielisyyttä syntyä, jotta voisi seuraa syntyä. Toiset (Aksel, Johnssonit, Lönnbohm y.m.) tahtoisivat että seuraan saisi tulla kaikki, jotka harrastavat ja tahtovat edesauttaa asiaa, joko sitte ovat absolutistisia tai ei, toiset taas, esim. Dahlström ja koko joukko teologia tahtovat ehdotonta raittiutta. Olen istunut vieraskamarissa kuulemassa heidän juttujaan ja tuo hauskaa. Lönnbohm esitti että naisiaki pitäisi liittyä heihin. Saa nähdä mitä asiasta tulee. Kerran viikossa kokoontuvat keskustelemaan kunnes saavat asiansa valmiiksi . . . "[30]

Miten on ymmärrettävissä, että Granfelt suositti liittymistä seuraan, joka vaati jäseniltään ehdottoman raittiuslupauksen, vaikka hän toisaalta määrätietoisesti pyrki siihen, että liikkeeseen voisivat kuulua myös ne, jotka eivät henkilökohtaisesti ole raittiita, mutta kuitenkin "harrastavat asiaa"? Näennäisestä ristiriidasta huolimatta näissä kahdessa kannanotossa on yksi yhteinen nimittäjä: raittiustyön yhtenäisyyden ja laajapohjaisuuden korostus.

Granfeltin ajatuskulku on ymmärrettävissä seuraavasti: Koska jo yksi raittiusseura Helsingissä oli toiminnassa, hajaannuksen välttämiseksi oli liityttävä siihen — olkoonkin, että se oli "lahkolainen" ja absoluuttinen. Seuraan liittymisen ei kuitenkaan tarvinnut merkitä sitä, että fennomaaninen sivistyneistö samalla olisi luopunut omista suunnitelmistaan. Päinvastoin, Granfeltilla oli mielessään jo perustetun seuran "valtaaminen", jolloin fennomaanit olisivat voineet ryhtyä sen kautta toteuttamaan omaa valtakunnallista raittiusohjelmaansa. Helsingin raittiusseura olisikin toiminut vain ensimmäisenä järjestöllisenä kehyksenä maanlaajuisen raittiusorganisaation pystyttämisessä.

Tällä menettelyllä olisi ollut puolellaan se etu, että raittiusliike suomalaiseen maaperään juurtuessaan olisi ollut järjestölli-

---

[30] Mandi Granfeltin kirje omaisilleen 3.3.1883 (A.A.Gt).

sesti yhtenäinen. Se olisi edustanut mahdollisimman laajoja väestöryhmiä, jopa eriuskolaisia, jotka näin olisi saatu yhteistoimintaan ja sitä kautta vähitellen fennomaanien organisatoriseen hallintaan. Nämä olivat ne perusseikat, joiden täytyi määrätä A.A. Granfeltin kannanmuodostusta raittiusliikkeen organisointikysymyksessä.

Yhteistoimintahankkeet Helsingin raittiusseuran kanssa kuitenkin kariutuivat ja loppujen lopuksi Granfelt itsekin tuli siihen tulokseen, ettei tämä seura parhaalla mahdollisella tavalla pystyisi täyttämään maanlaajuisen raittiusorganisaation keskuselimelle asetettavia ehtoja. Ylittämättömäksi pulmaksi muodostui sittenkin "lahkolaisuus", separatismi, jonka nimensä mukaisesti pelättiin jo alkuunsa pirstovan sen yhteiskuntaryhmiä toisiinsa sitovan kollektiivisen kiinteyden, johon raittiusliikkeen organisoinnilla viime kädessä tähdättiin ja jonka konkreettisimmin nähtiin kiteytyvän juuri evankelis-luterilaisessa kansankirkossa. Granfelt itse perusteli perääntymistään:

> "Kysymys, joka ensiksi oli ratkaistava kuului sentähden; onko tuo seura (Helsingin raittiusseura) sellainen että siitä saattaisi kehittyä yhteinen keskusta ja kantaseura raittiusliikkeelle sanan laajimmassa merkityksessä . . . Hyväksyttäväksi annetut säännöt tässä tarkoituksessa tarkastettiin . . . Pääasiassa ne katsottiin liian ahtaaksi sellaiselle seuralle, jonka piiriin pitäisi vetää vähitellen koko maamme . . . Jos mainitussa seurassa vallitsee ei puhdas uskonto vaan lahkolaisuus, on se asia joka tekee sillä mahdottomaksi voittamaan aivan laajaa vaikutusalaa . . . On kyllä totta, seuran henki ei riipu ainoastaan sen nykyisistä johtajista vaan niistäkin jotka seuraan yhtyvät, mutta muutoksia jo vakaantuneessa kannassa ei voiteta ilman taistelutta ja taistelua olisi paras rajoittaa ainoastaan raittiuden vastustajia kohtaan ja vältettävä niiden keskenään . . ."[31]

Mutta ei vain "lahkolaisuuden" vaan myös absolutismin katsottiin tuntuvasti kaventavan mahdollisuuksia laajan kannatuspohjan hankkimiseksi liikkeelle. Granfelt kiteytti fennomaanien yhteisen kannan:

> ". . . Sillä kannalla kuin raittiusasia tähän aikaan meidän maassamme on, suositaan aate hyvinkin laajoissa piireis-

[31] Kirjekonsepti ilmeisesti Kohtuuden Ystäville, päiväämätön (A.A.Gt).

sä, vaan ehdoton raittius on meillä uusi käsite, sitä tähän asti vielä on harjoittanut harva ja seura, johonka otettaisiin vastaan ainoastaan jäseniä, jotka omassa elämässään sitoutuisivat sen periaatteen noudattamaan, sulkisi luotansa pois hyvin monen... Voimat ovat heikot raittiuden asian edistämiseksi, sen tähden on syytä tarkkaan katsoa ettei mikään käytettävissä oleva voima saisi jäädä pois suljettuna..."[32]

Pyrkimys vahvan joukkovoiman saavuttamiseen raittiusjärjestötoiminnassa määräsi näin Granfeltin kannanmuodostusta myös liikkeen ohjelmallisista ydinkysymyksistä päätettäessä. Laajan kannatuspohjan turvaamiseksi ei jäseniltä pitäisi vaatia ehdottomuuden lupauksia, mutta niiden antaminen oli kuitenkin sallittava. Absolutistit ja "kohtuulliset" kuin myös muuten raittiusasiaa harrastavat oli mahdutettava samaan järjestöön. Tärkeintä ei ollut henkilökohtainen ratkaisu alkoholin käytöstä pidättymiseksi vaan yhtenäinen ja laajapohjainen toiminta organisaation ylimmän johdon määrittämän ohjelman toteuttamiseksi.[33]

Kolmas peruste, jota Granfelt käytti selvitellessään syitä Helsingin raittiusseuraan liittymisestä luopumiseen, on sangen kiinnostava ja fennomaanien järjestäytymistä koskevaa kokonaisideologiaa oivallisesti valaiseva:

"Vielä yksi asia. Jo perustettu seura on suomalais-ruotsalainen. Se on kentiesi vähäpätöistä liikkeen alussa, mutta voi tulla aika, jolloin syntyy rettelöitä rahapussista katkeroittamaan seuran erimielisten jäsenten välillä. Parempi olisi puhtaasti suomalainen seura."[34]

Edelleen Granfelt täsmensi kantaansa:

"Näistä yhdistyksistä on kaikki poistettava joka voisi synnyttää riitaa tai pahaa mieltä. Sentähden nykyajan kielikysymyksenkin suhteen tulee heidän asettua varmalle kannalle. Tulkoon kukin yhdistys joko kokonaan suomalaiseksi tahi kokonaan ruotsalaiseksi."[35]

---

[32] Ibid.

[33] Ks. esim. konseptit "Mikä on raittiusliikkeen tarkoitus?" ja "Muutama sana raittiuslupauksesta" (A.A. Gt); Granfeltin ehdotus "suosijain ja suojelijain luokan" perustamisesta raittiusorganisaation tueksi [Raittiuden Ystävien päätoimikunnan pk. 17.11.1885 (RY)] sekä Granfeltin kirjoitus "Onko raittiuslupaus välttämätön?" (Aamunairut 1886/15—16, 117—119).

[34] Päiväämätön kirjekonsepti, lähetetty Kohtuuden Ystävien nimissä (A.A.Gt).

[35] Ibid.

Näissä perusteluissa Granfelt ilmaisi selvästi oman sekä ympärilleen ryhmittyneen sivistyneistöpiirin kannan kielisuhteiden järjestelyistä raittiustoiminnassa. Samalla perustelut sisälsivät myös periaatteellisen kannanoton sen suhteen, miten fennomaanien kielipolitiikka[36] tuli ruohonjuuritasolla toteuttaa. Ne tarjosivat käytännön ratkaisun ongelmaan: miten yhdistää molemmat kielelliset ryhmittymät samaksi kansakunnaksi ja samalla saattaa suomen kieli valta-asemaan valtio- ja yhteiskuntaelämän eri aloilla.

Granfeltin kanta oli, että paras tulos saavutettaisiin selvän kielellisen erottelun kautta: suomenkieliset perustakoot omat seuransa ja ruotsinkieliset omansa. Molemmat osapuolet liittykööt sitten tahoiltaan samaan keskusjärjestöön, joka on suomenkielinen. Näin uskottiin voitavan kielellisiä ristiriitoja synnyttämättä lujittaa väestön yhteenkuuluvuutta, mutta samanaikaisesti taata koko liikkeen, myös ruotsinkielisen, toiminnan ylimmän valvonnan ja ohjailun keskittäminen suomenkielisen sivistyneistön käsiin.

Tällä kannanmäärityksellä fennomaaninen sivistyneistö veti selvän linjan ruotsinkielisjohtoiseen, vapaakirkolliseen raittiustoimintaan nähden. Se osoitti toimintansa nojaavan olennaisesti eri lähtökohtiin kuin sitä edeltäneen liikehdinnän; evankelisluterilainen kirkko ja suomenkielinen väestö olivat ne tukipilarit, joiden varaan valtakunnallista järjestöverkostoa kansakunnan yhdistämiseksi lähdettiin rakentamaan. Vapaakirkollisuutta ja ruotsinkielisyyttä kyllä myös suvaittiin, mutta samalla ne tahdottiin eristää eräänlaiseksi marginaali-ilmiöksi ja saattaa tämän "eristävän integraation" avulla suoraan ja pikaisesti fennomaanien organisatoriseen valvontaan.

Raittiuden Ystävien perustaminen

Helsingin raittiusseuraan liittymisestä luopumisen jälkeen ainoa mahdollisuus näytti olevan kokonaan uuden keskusseuran perustaminen fennomaaniryhmän hahmotteleman ohjelman toteuttamiseksi. Tätä varten Granfelt ryhtyi jo luonnostelemaan

---

[36] Fennomaanien kielipolitiikan yleisistä linjoista ks. esim. Klinge 1968 passim; Rommi 1964, 63—71; ks. myös Nurmio 1947.

Suomalaiseksi raittiusseuraksi nimeämänsä järjestön toimintalinjoja. Hänen ehdotuksensa oli, että

> "perustettaisiin seura, jonka selvästi lausuttuna tarkoituksena olisi väkevien juomien poistaminen nykyisestä asemastaan nautinto- ja ravintoaineena . . . Itse puolestamme luulemme sopivaksi tarkastamatta tapaa jolla jäseniksi pyrkivät omassa elämässään noudattavat seuran periaatteita ottamaan vastaan kaikkia jotka tahtovat seuraan yhtyä . . . Seuran tarkoitukseen kuulukoon haara tai apuosastojen perustaminen jos mahdollista joka kaupunkiin ja kuntaan jossa suomalaisia asuu . . . "[37]

Suunnitelma osoittaa, että organisaation oli todella tarkoitus kattaa koko Suomenmaa, nimenomaan se Suomi, jossa "suomalaisia (s.o. suomenkielisiä) asuu". Se myös osoittaa, että liittyminen valtakunnalliseen organisaatioon haaraosastojen kautta pyrittiin tekemään niin helpoksi kuin mahdollista. Ehdoksi ei tahdottu asettaa mitään lupauksia, ei edes pyrkimystä ehdottomaan alkoholin käytöstä pidättymiseen. Riitti, kun hyväksyi yleisen periaatteen "väkevien juomien poistamisesta nykyisestä asemastaan nautinto- ja ravintoaineena".

Uuden seuran perustamiseen ei ehditty ryhtyä, sillä keväällä 1883 fennomaanien raittiusseurahankkeet saivat kokonaan uuden käänteen. Tällöin vuonna 1860 perustetun Kohtuuden Ystävät -järjestön asioiden hoitaja, maisteri August Schauman tarjoutui luovuttamaan seuransa hallinnan raittiustoiminnan valtakunnallista organisointia ajavalle nuorelle fennomaaniryhmälle. Tämä avautui Granfeltille ja hänen tovereilleen täydellisenä ratkaisuna, johon välittömästi ja suurella halukkuudella tartuttiin. Granfelt itse kertoi:

> "Kohtuuden Ystävien säännöistä huomasin, että jos kohta niitä hyvällä syyllä voi sanoa puutteellisiksi, oli niissä kuitenkin eräs erittäin hyvä määräys, jonka kautta seura saattoi luoda itselleen mielin määrin paikallisyhdistyksiä, joille ei ollut pakko hakea seuran ulkopuolelta virallista vahvistusta. Johtui heti mieleen, että jos me päätämme liittyä tähän vanhaan, melkein toimettomaksi jääneeseen seuraan, olisi meillä seuran muodot valmiina ja sen lisäksi varojakin, joita alkava raittiusliike hyvin tarvitsisi."[38]

---

[37] Päiväämätön kirjekonsepti, ilmeisesti Kohtuuden Ystäville; ks. myös luonnos Suomalaisen raittius-liiton sääntöjä varten (A.A.Gt).

[38] Granfelt 1903.

Virallinen Kohtuuden Ystäviin liittymiskirjelmä lähetettiin 3.5.1883 ja 24.5. pidetyssä kokouksessa, jossa nuoren fennomaaniryhmän jäsenanomukset hyväksyttiin, tehtiin myös päätös A.A. Granfeltin siirtymisestä järjestön johtoon. Toimikunnan muiksi jäseniksi valittiin ylitarkastaja Uno Cygnaeus, opettajakandidaatti O.A.F. Lönnbohm sekä August Schauman, Kaarlo Lindroos, Selim Dahlström ja J.V. Johnsson.[39] Näistä Schauman ja Cygnaeus olivat Kohtuuden Ystävien vanhoja jäseniä. Tapahtuneen vallanvaihdoksen myötä Granfelt tovereineen oli saanut valmiin organisaation valtakunnallisen raittiusliikkeen pystyttämiselle.

Erinomaista ratkaisussa oli se, ettei Kohtuuden Ystäviin liityttäessä tarvinnut luopua jo kaavailluista toimintaperiaatteista, vaan suunniteltu maanlaajuinen organisointityö voitiin sen kautta välittömästi käynnistää. Oli vain tähdennettävä sitä, että "seura oli tarkoitettu yhdistykseksi niiden toisistansa vapaiden yhdistysten, jotka eri osassa maamme tahtovat kukin taholansa seuran tarkoitusta edistää". Tämän ohella saatettiin uudistetussa muodossa jatkaa Kohtuuden Ystävien perinteistä toimintamuotoa: kirjallisuuden kustantamista ja levitystä.

Tälläkään alalla Granfeltin kaavailut eivät olleet järin vaatimattomat. Jo ennen Kohtuuden Ystäviin liittymistä hänellä oli valmiina luettelo siitä kirjallisuudesta, jota raittiusliikettä organisoitaessa oli julkaistava. Suunnitelman mukaan olisi pikaisesti laadittava ainakin seuraavat yleisteokset: kansaa ja nuorisoa varten toimitettu kirja juovuttavien juomien vaikutuksesta ihmisruumiiseen, Raamatun kannasta raittiusoppiin, kirkon

---

[39] Kohtuuden Ystävien pk. 24.5.1883 (RY, VA). Kohtuuden Ystäviin liittymisanomuksen olivat allekirjoittaneet seuraavat henkilöt:
lääket.lis. A.A. Granfelt
filos.kand. K. Lindroos
yliopp. K. Krohn
yliopp. J.V. Falk
yliopp. A. Mäkinen
lääket.kand. J.V. Johnsson
yliopp. S.G. Dahlström
yliopp. P. Huttunen
yliopp. Kust. Grotenfelt
yliopp. Arvi Grotenfelt
kirjanpitäjä A.E. Högman
yliopp. Matti Tarkkanen

Kohtuuden Ystävien pk. 3.5.1883 (RY, VA).

velvollisuuksista raittiusharrastukseen, tilastollinen esitys juoppouden matkaansaattamasta turmiosta yhteiskunnalle; sen suhteet rikoksiin ja kuolemantapauksiin, historiallinen katsaus väkijuomalainsäädäntöön sekä kriittinen katsaus meidän lainsäädäntöömme muualla vallitseviin määräyksiin verrattuna.[40]

Granfeltin kirjankustannussuunnitelman kytkeminen raittiusorganisaation yhteyteen on mielenkiintoinen. Paitsi että se heijastaa jo yhteiskunnalliseksi hahmottuneen alkoholikysymyksen monilonkeroisia kytkentöjä, se myös konkreettisesti osoittaa Granfeltin ohjelman koko laajuuden yhteiskunnallisine, uskonnollisine ja lääketieteellisine argumentaatioineen. Se tuo myös ilmi ne keinot ja toimintatavat, joilla koko maa pyrittiin sitomaan raittiusorganisaatioon. Olennaista suunnitelmassa oli se, että toiminnan rungon muodosti edelleenkin autoritaarinen valistus, joka ensi vaiheessa suunnattiin kirkkoon, kasvattajiin ja virkamiehistöön. Tavoitteena oli taivuttaa niin valtiollinen kuin paikallinenkin hallintokoneisto suopeaksi raittiusideologialle ja ryhtyä sen turvin pystyttämään maanlaajuista yhdistysverkostoa kirkollisen ja maallisen virkakoneiston lujaan, välittömään valvontaan.

Tätä tarkoitusta varten A.A. Granfelt oli vuosina 1882—1883 laatinut "Nykyajan raittiusliike" -nimisen teoksen, jonka oli määrä muokata maaperää raittiusliikkeen organisointityölle. Kirja ilmestyi suurin piirtein samaan aikaan kuin päätös Kohtuuden Ystäviin liittymisestä tehtiin, eli keväällä 1883. Se julkaistiin Kansanvalistusseuran kirjasarjassa ja levitystyö hoidettiin alkuvaiheessa sen asiamiesverkoston kautta.[41] Myös Gran-

---

[40] Päiväämätön kirjekonsepti, ilmeisesti Kohtuuden Ystäville (A.A.Gt) Raittiuden Ystävien julkaisemat lehtiset ja kirjaset osoittavat, että Granfelt välittömästi raittiusliikkeen perustamisen jälkeen myös ryhtyi käytännössä toteuttamaan hahmottelemaansa julkaisuohjelmaa. Jo ennen 1890-luvun vaihdetta Raittiuden Ystävien kirjasten sarjassa ilmestyivät mm. seuraavat teokset:
Granfelt, A.A., Raittiuden riennot, sananen niiden kehityksestä ja nykyisestä kannasta ulkomailla (1885);
Granfelt, A.A., Juopposairaus ja juomatapa (1886);
Mäkinen, Antti, Kristillisyys ja raittius (1886);
Bergroth, Elis, Raittiusasiassa. Muutamia sanoja kristityille kansastamme (1886);
Raittius-Katkismus nuorisolle (1887);
Suomen lainsäädäntö väkijuomista (1888);
Tigerstedt, Robert, Väkijuomien vaikutuksesta ruumiin luonnonmukaisiin toimintoihin (1890);
ks. myös Raittiuden Ystävien lehtisiä no 1—43, 1885—1888.

[41] Granfelt 1883.

felt itse osallistui aktiivisesti kirjansa markkinointiin lähettämällä sitä henkilöille, joista toivoi saavansa tukea raittiusliikkeen organisoinnissa paikallistasolla.[42]

Granfeltin toimeliaisuutta ja perinpohjaisuutta raittiusorganisaation rakennustyössä kuvaa havainnollisesti se, että hän välittömästi Kohtuuden Ystäviin liittymispäätöksen jälkeen lähti laajalle "tutkimusmatkalle" maan eri osiin. Virallisesti matkan tarkoituksena oli perehtyä talonpoikaisiin rakennustapoihin Kansanvalistusseuran suunnitteilla olevaa julkaisua varten, mutta Granfeltille matka muodostui merkittäväksi propagandakiertueeksi raittiusliikkeen perustamisen puolesta.[43] Vaimolleen lähettämässään kirjeessä Aksel Granfelt kuvasi erästä matkansa vaihetta:

> "Myöhään illalla saavuttiin Parolaan . . . Menin ensin Turenkiin ja sitten menin Rekolaan Svahnin luokse . . . Hän kiitti raittiuskirjaani, jonka hänelle olin lähettänyt eikä huomannut kantaani ollenkaan 'löjlig'iksi kuten Ignatius oli tehnyt . . . Jatkoin matkaani Renkoon. Tiellä poikkesin tunniksi Kaapo Jussilaisen luokse, joka tarjosi punssia. Hän oli vasta edellisenä iltana tullut kotia eikä ennättänyt katsoa kirjaani, täytyi siis vähän selittää ja maistamatta hyvä tavara jäi . . . Ajoin siteen Lietoon ja sitten Portaan kautta tänne. Täältä lähden Jokioisiin, sieltä Someroon, kenties Sammattiin ja sieltä vasta Turkuun . . . Ennen lähtöäni ennätin Helsingissä vielä saada kirjan Björkenheimilta, jossa pani muutamat komplimentit ja toivoi tutustumaan Turussa."[44]

Granfeltin henkilökohtaisen propagandatyön lisäksi raittiusliikkeen pohjustustyötä suorittivat hänen lukuisat ystävänsä, tuttavansa ja sukulaisensa eri puolilla maata. Pelkästään sukulaisverkoston kautta oli mahdollista saada raittiustoiminnalle vankat tukipisteet useissa kaupungeissa ja maalaiskunnissa.[45] Erityisen merkittäväksi muodostui Aksel Granfeltin langon, maisteri Otto Cantellin toiminta ensin Tampereen, sittemmin Kuopion raittiusorganisaation innokkaana puuhamiehenä. Cantel-

---

[42] Tämä käy ilmi esim. A.A. Granfeltin kirjeistä Mandi Granfeltille 17.6.; 20.6. ja 14.8.1883.

[43] Kuusi 1946, 257—263; ks. myös A.A. Granfeltin kirjeet Mandi Granfeltille kesäkuussa 1883.

[44] A.A. Granfeltin kirje Mandi Granfeltille 17.6.1883.

[45] Kuusi 1946, passim; Tuominen 1974, 138—139.

lin ja Granfeltin välinen vilkas kirjeenvaihto osoittaa myös, että Otto Cantell toimi Aksel Granfeltin uupumattomana ja idearikkaana neuvonantajana, kriitikkona ja kiistakumppanina kaikissa raittiusliikettä koskevissa kysymyksissä.[46]

Sukulaisten lisäksi Granfeltilla oli erinomaiset suhteet Suomen papistoon. Olivathan molemmat aviopuolisot tunnettua pappissukua — Mandi Granfelt oli omaa sukua Cantell — joten jos omia henkilökohtaisia suhteita ei ollut, oli aina mahdollista ryhtyä tuttavuuden hierontaan vanhempiin vedoten. Tätä Granfelt aktiivisesti teki. Matkoillaan hän yleensä aina meni ensiksi esittäytymään paikkakunnan kirkkoherralle tai muulle papistolle. Keskustelemalla hän koetti taivuttaa kirkon edustajat raittiusasian esittelijöiksi seurakuntalaisille ja samalla paikallisyhdistysten organisaattoreiksi.[47]

Laajalla kirjeenvaihdolla, josta osa oli laadittu henkilökohtaiseen, osa kiertokirjeen muotoon, Granfelt tähtäsi samaan päämäärään. Argumentteina taivutustyössä hän käytti toisaalta papiston patriarkaalista asemaa rahvaan itseoikeutettuna johtajana ja toisaalta sitä separatismin pelkoa, jota raittiustoiminnan sitoutuminen "lahkolaisuuteen" oli kirkon piirissä omiaan herättämään. Esimerkiksi Kohtuuden Ystävien nimissä laatimassaan kiertokirjeessä Suomen papistolle Granfelt perusteli papiston velvollisuutta raittiusliikkeen tukijoina:

> "Kohtuuden Ystävien toimikunta rohkenee täten kääntyä Suomen papiston puoleen asiassa, joka molemmille on ja aina on ollut sydämen asia . . . Raittiuden riennot ovat ennättäneet huuhtelemaan meidän rantojamme. Niitä kannattavat hihhulit, waldenströmiläiset ja muutamat muutkin ja kaikkialla ne ovat joutuneet keskustelun ja miettimisen esineiksi. Kansan syvät rivit vielä epäilevät. Ne odottavat niiden ääntä, joidenka johtoa ne ovat tottuneet kuulemaan. Mitä aikoo Suomen papisto tehdä? . . . 'Kohtuuden Ystävät' tietää hyvin, että juuri papiston vahva kannatus tärkeässä määrin teki mahdolliseksi sen ensimmäiset ponnistukset paloviinaa vastaan ja tietävät että nytkin papiston myötävaikutus viinasadolla sen nykyisessä muodossa on tuki tärkeä. Mutta se turvaakin siihen tietoon mitä sillä Suomen papistossa on että se tuntee sen tunteita, iloitsee sen iloja ja suree sen suruja. Liittäen tä-

---

[46] Ks. A.A. Granfeltin ja Otto Cantellin kirjeenvaihto (A.A. Gt).
[47] Ks. esim. A.A. Granfeltin kirje Mandi Granfeltille 28.7.1885.

hän muutamia muitakin kirjoituksia asian valaisemiseksi ja oman kantansa selvikkeeksi pyytää K.Y. toimikunta olla Suomen papiston suosioon suljettu."[48]

Kolmannen vaikutuskanavan muodosti opettajisto, erityisesti kansakoulunopettajat, joiden koulutus laajassa mitassa oli käynnistynyt vasta edellisellä vuosikymmenellä.[49] Myös tähän ammattiryhmään Granfeltilla oli henkilökohtaisia kontakteja. Sukulaispiirissä oli useita kansakoulunopettajia, lähimpänä näistä luonnollisesti Aksel Granfeltin oma vaimo. Tiukka ote opettajistoon lujitettiin "Suomen kansakoulun isän", Uno Cygnaeuksen kautta, joka jatkoi toimintaansa Kohtuuden Ystävien toimikunnan jäsenenä myös Granfeltin siirryttyä sen johtoon. Papiston ohella juuri kansakoulunopettajiston ja kansakoululaitoksen leviämisen varaan koko raittiusorganisaatiosuunnitelma rakennettiin.[50] Vaikuttaa jopa siltä kuin raittiusyhdistykset olisi pyritty sisällyttämään kansakouluverkostoon, ei vain ideologisesti, vaan myös järjestöllisesti. Ikäänkuin näissä kahdessa olisi ajateltu olleen kysymys saman ohjelman toisiaan täydentävistä osista.

Tätä valistuksen ja organisoinnin ohjelmakokonaisuutta fennomaanit Kohtuuden Ystävien kautta ryhtyivät toteuttamaan. Aluksi edettiin Kohtuuden Ystävien perinteisiä toimintatapoja myötäillen pääpainon ollessa vankan "asiamiesverkoston" rakentamisessa.[51] Samalla uusia periaatteita ja työtapoja solutettiin varovasti entisten joukkoon. Ensimmäinen uusista toimista oli Kohtuuden Ystävien alaisten paikallisyhdistysten, Koiton ja Eoksen perustaminen. Nämä seurat perustettiin Helsinkiin rinnakkaisyhdistyksiksi ja niissä ikäänkuin Granfeltin esittämän periaatteen havainnollistamiseksi ja konkreettiseksi malliksi toteutettiin kielellinen rajankäynti: Koitto oli suomenkielisiä varten, Eos oli tarkoitettu ruotsinkielisille; molemmat olivat virallisesti kaksikielisen, mutta selvästi suomenkielispainotteisen

---

[48] Kirjekonsepti Suomen papistolle Kohtuuden Ystävien toimikunnalta 8.11.1883 (A.A. Gt); Papiston roolista raittiusliikkeen organisoinnissa ks. myös Aamunairut 1885/22, 173—175; 1885/24, 189—192; 1886/13&14, 100; 1886/15&16, 114—115; 1886/24, 187; 1888/9, 66—67; 1891/2, 24.

[49] Halila 1949.

[50] Opettajiston roolista raittiusorganisaatiossa ks. esim. Raittiuskokous 1883, 28 ja 1884, 60; ks. myös Voipio 1940.

[51] Raittiuden Ystävien päätoimikunnan pk. 20.9.1884 ja 25.9.1884 (RY); ks. myös selostus Raittiuden Ystävien toiminnasta (Aamunairut 1884/4, 33—34).

Kohtuuden Ystävien alaisia. Muutamia muitakin paikallisyhdistyksiä perustettiin jo vuosien 1883—1884 aikana, Kohtuuden Ystävien viimeisenä toimintavuotena: mm. Kuopioon, Hämeenlinnaan, Jääskeen ja Kristiinaan perustettiin tällöin raittiusseurat ja myöhemmin keväällä Jyväskylään, Merikarvialle, Nurmijärvelle, Vesannolle, Sortavalaan ja Heinolaan.[52] Seuraavana keväänä toiminnan uudistuminen sinetöitiin sääntömuutoksella ja nimenvaihdoksella. Valtakunnalliseksi organisaatioksi tähtäävän Raittiuden Ystävien tavoitteet ilmaistiin huhtikuun 8. päivänä 1884 vahvistetuissa säännöissä seuraavasti:

> "Seuran tarkoituksena on vastustaa juovuttavien juomien käyttämistä ravinto- ja nautintoaineena, edistää raittiutta tavoissa, pelastaa juoppouteen vajonneita ja poistaa niitä epäkohtia, jotka juoppouteen johdattavat."

Toimintansa Raittiuden Ystävät ilmoitti rakentavansa keskusjohtoisen haaraosastotoiminnan varaan; alaosastot puolestaan saattoivat jakaantua kohtuuden tai ehdottomuuden osastoihin.[53]

Liikkeen periaatteita esittelevät pykälät ovat mielenkiintoisia erityisesti väljän muotoilunsa vuoksi. Toimintakenttä ilmoitettiin niissä sangen laajaksi, mutta tavoitteita ei yksilöity tarkasti. Raittiuden Ystävien säännöt antavatkin vaikutelman kuin niissä tietoisesti olisi tahdottu tarjota jokaiselle jotakin. Ikäänkuin sääntöjen yleisluontoisuudella olisi tahdottu jättää kullekin paikallisyhdistykselle mahdollisuus tulkita toiminnan perusteita omista lähtökohdista käsin. Ilmeisesti tästä syystä myöskään toiminnan muotoja ei tahdottu sitoa mihinkään tiettyihin kaavoihin, vaan jokainen paikallisyhdistys sai päättää niistä keskuudessaan.

Tällä menettelyllä pyrittiin varmasti siihen, että Raittiuden ystävistä todella voisi kehittyä sitä edeltäneen hajanaisen raittiusliikehdinnän kokoaja ja uuden, yhtenäisen kansanliikkeen katto-organisaatio. Yhtenäistämistavoite ilmenee erityisen selvästi siinä, että Kohtuuden Ystävien valistusperinteeseen sitoutunut järjestö sisällytti ohjelmaansa sekä vapaakirkolliselle raittiustyölle ominaisen juoppojen pelastustehtävän että juoppouteen johtavien yhteiskunnallisten epäkohtien poistamisen lainsäädäntöteitse.

---

[52] Raittiuskalenteri 1885; Kohtuuden Ystävien pk. 24.12.1883; 5.2.1884; 4.3.1884; 6.5.1884 (RY, VA).

[53] Kohtuuden Ystävien pk. 24.1.1884; 2.2.1884.

Raittiusliikkeen keskittäminen

Alusta alkaen Raittiuden Ystävien organisointi rakennettiin perusteellisesti harkittuun kirkon, valtion ja kuntien virkamiehistön tukeen. Alusta alkaen organisaatiota myös harkitusti rakennettiin ylhäältä alaspäin, sivistyneistöstä keskikerrosten kautta rahvaaseen. Suunniteltu järjestö oli valmis kehikko, johon alempien väestöryhmien liikehdintä pyrittiin sopivasti sijoittamaan. Toimintasuunnitelma oli alun alkaen myös koko maata kattava. Se perustui ajatukseen Raittiuden Ystävien alaisesta maanlaajuisesta yhdistysverkosta, joka kitkattomasti niveltyisi fennomaanien kansalliseen rakennustyöhön.

Käytännön toiminnassa törmättiin kuitenkin suureen pulmaan: Mitä loppujen lopuksi oli tehtävä sille raittiusliikehdinnälle, joka ruotsinkielis-vapaakirkollisena oli aloittanut etenemisensä jo puolen vuosikymmentä aikaisemmin? Sitä ei voitu jättää ottamatta huomioon, vaan jollakin tavalla Raittiuden Ystävien oli selvitettävä suhteensa tähän liikehdintään. Helsingin osalta periaatteellinen ratkaisu oli tehty jo uuden organisaation suunnitteluvaiheessa. Tällöin lopullisena tavoitteena oli pidetty yhtenäisyyden synnyttämistä raittiustoiminnassa niin uskonnollisessa kuin kielipoliittisessakin mielessä, kuitenkin niin, että evankelis-luterilainen tunnustus ja suomen kieli saisivat vankan yliotteen valtakunnallisessa katto-organisaatiossa. Päämäärään ei edetty suoraviivaisesti alistustaktiikkaa käyttäen vaan "rauhanomaisen rinnakkainolon" tietä. Samalla pyrittiin väljällä ohjelmalla poistamaan niitä esteitä, joiden katsottiin estävän vapaakirkollisten sulautumista Raittiuden Ystäviin.

Valtakunnallisesti tilanne oli monimutkaisempi. Vastassa ei ollut ainoastaan yksi järjestö, jonka kanssa olisi ollut päästävä sopuisaan yhteistyöhön, vaan toiminnassa oli jo kokonaisia järjestörykelmiä, jotka 1880-luvun alkuvuosiin mennessä olivat kehittäneet omat työtapansa ja organisaatiomuotonsa. Merkittävimmät näistä sijaitsivat Pohjanmaalla, Porissa, Turussa ja Tampereella. Itsenäinen yksikkö oli kehittymässä myös Viipurin tienoolle, mutta 1880-luvun puolivälissä sen paino edellisiin verrattuna oli vähäisempi.[54] Tällaisten paikallisten keskusten haltuunotto ei välttämättä ollut helppo tehtävä edes Raittiuden

---

[54] Raittiuskalenteri 1885.

Ystävien kaltaiselle arvovaltaiselle ja hyvin toimeentulevalle järjestölle.

Turun kokous vuonna 1883

Juuri siinä vaiheessa, jolloin fennomaanien raittiusorganisaatio oli syntymässä, alkoi lisäksi näkyä viitteitä vapaakirkolliselta pohjalta nousseen raittiusliikehdinnän yhdentymisestä. Ensimmäisen konkreettisen muodon nämä pyrkimykset saivat kesällä 1883 Turussa pidetyssä yleisessä raittiuskokouksessa. Kokouksen luonne oli selvästi separatistinen, mitä kuvaa hyvin se, että sen yhteydessä järjestettiin ensimmäisen kerran maamme historiassa vapaakirkollisen mallin mukainen ehtoollinen. Kokousta onkin pidetty vapaakirkollisten ensimmäisenä joukkoesiintymisenä Suomessa.[55]

Tähän vakaata ja kyselemätöntä kansankirkkouskollisuutta horjuttavaan kokoukseen osallistui myös A.A. Granfelt. Hän ei osallistunut siihen tukeakseen vapaakirkollisen raittiustoiminnan integroitumista vaan estääkseen sen. Juuri tässä kokouksessa Granfelt julkisti fennomaanisen raittiusjärjestön syntymisen ja välillisesti myös sen tavoitteen ryhtyä kaiken raittiustoiminnan valtakunnalliseksi, organisatoriseksi yhdentäjäksi samoin kuin sen taktiikan, jolla yhtenäistäminen oli määrä toteuttaa.[56]

Granfelt oli pohjustanut esiintymistään levittämällä "Nykyajan raittiusliike" -kirjaansa vapaakirkollisen raittiusliikkeen johtajille. Ilmeisesti hän oli myös kokousta edeltävinä viikkoina tiiviissä yhteydessä kokouksen turkulaiseen organisaattoriin kansakoulunopettaja Kaarle Verkkoon, jonka oli määrä toimia Granfeltin eräänlaisena esiliinana vapaakirkollisiin tutustumisessa. Niinikään Granfelt oli ajoittanut ensimmäisen maaseutukiertueensa juuri Turun kokousta ympäröiviin viikkoihin.[57] Kaikista esivalmisteluista huolimatta ensimmäinen raittiuskokous tuotti Granfeltille pettymyksen. Vaimolleen lähettämässään kirjeessä hän purki mieliharmiaan:

"Nyt siis ollaan Turussa ja kokouksessa, joka näyttää jo-

---

[55] Raittiuskokous 1883; ks. myös Forsberg 1955, 39—40; Mielonen 1973, 164—167; Mäkinen 1909, 121—127.
[56] Raittiuskokous 1883, 27.
[57] Ks. s. 64.

tenkin kuivalta . . . Kokouksessa kävin jossa kolme tuntia keskusteltiin olisiko kohtuus vai ehdottomuus parasta meille. Mandellöf raukka sotki yhtä ja toista kohtuudesta, pari puhujaa ainoastaan vähän sinne kallistuivat muilla oli selvä programmi. Naisia oli parikymmentä istuivat mykkinä. Miehiä kenties toinen verta. Sitten piti Braxén raamatunselityksen, joutavaa lorua laski pari tuntia, saarnasi puolet kuulijakunnasta ulos kirkosta. On niin viisaasti järjestetty etten ole saanut yksityisesti puhutella ketään ja tuskinpa tänäänkään tulen siihen tilaisuuteen, kenties huomenna. Mutta saarnoja saisin kuulla erikielisiä vaikka kolme päivällä. Kuuntelinhan vähän yhtä eilen, Braxénin. Ei raittiudesta mitään, vaan vapaudesta! — Ja tänne kuitenkin luulin tulleeni ihmisten vapaudelle rajaa panemaan. — Semmoinen raittiuskokous!"[58]

Syvä pettymys kokouksen kulkuun kuvastuu Granfeltin kirjeestä. Pettymys tiivistyi toteamukseen "ja tänne kuitenkin luulin tulleemme ihmisten vapaudelle rajaa panemaan". Tässä lausumassa ei välttämättä ollut kysymys vain raittiuskannasta, ei edes pelkästään yksilön oikeudesta uskonnolliseen tai muuhun ideologiseen vakaumukseen, vaan viime kädessä sen voi nähdä heijastavan fennomaanien koko perusnäkemystä yksilön ja yhteiskunnan välisestä suhteesta ja kansalaisjärjestäytymisen luonteesta — itse asiassa fennomaanien käsityksiin kuuluvasta välttämättömyydestä "uuden vapauden" kaikinpuoliseen valtiojohtoiseen haltuunottoon.

Granfeltin kokeman pettymyksen ymmärtää, kun tietää, missä tarkoituksessa hän Turkuun oli saapunut. Ei hän ollut todellakaan tullut vapaakirkolliseen hartauskokoukseen, vaan esittelemään raittiusseuraansa ja pohjustamaan maaperää raittiusliikkeen yhdentymisen kautta kehittyvälle kansalliselle yhtenäisyydelle. Tässä suhteessa välittömät tulokset jäivät heikoiksi. Tosin puheenjohtajana toiminut Kaarle Verkko esitteli keskusteltavaksi kysymyksen "Eikö olisi raittiuden asian menestymiselle tarpeellista perustaa yleinen raittiuden seura pääkaupunkiin, jonka toimikuntaan maamme raittiuden seurat valitsisivat asiaan kykeneviä ja harrastavia henkilöitä?" Menestystä ehdotus ei kuitenkaan saavuttanut, pikemminkin hämmennystä ja selvästi aistittavaa vastahankaa. Kokouksen enemmistö piti tä-

---

[58] A.A. Granfeltin kirje Mandi Granfeltille 20.6.1883.

mänsuuntaisia hankkeita turhina ja ennenaikaisina.[59]

Voimakkainta torjuntaa näyttää synnyttäneen se, että keskusseura ehdotettiin sijoitettavaksi Helsinkiin eikä vapaakirkollisen raittiusliikkeen omiin keskuksiin. Mm. pastori Wegelius totesi:

> "Epäilemättä olisi hyvä, että raittiusseuroilla maassamme olisi semmoinen keskusta, vaan miksi juuri Helsingissä? Eikö se yhtä hyvin voisi Turussa olla, missä jo on Suomen Raittiuden Seura?"[60]

Lähetyssaarnaaja Hedenström jopa väitti tällaisten hankkeiden "sisältävän solvauksen tätä (Turun raittiusseuraa) ja muita seuroja vastaan, koska muka jo tarvittaisiin sellainen keskusseura avuksi". Samaan kantaan yhtyivät myös Pohjanmaan raittiusyhdistysten johtajat, tehtaanomistaja Edvard Björkenheim ja kansakoulunopettaja Hilda Hellman. Helsinkiä ja Kohtuuden Ystäviä puolustavalle kannalle jäivät pelkästään Verkko ja Granfelt, jonka osuus rajoittui seuransa lyhyeen esittelyyn.[61]

Siitä, miten ja kenen toimesta kysymys keskusseuran perustamisesta Helsinkiin otettiin keskusteltavaksi, ei ole tarkkaa tietoa.[62] Verkon ja Granfeltin yksituumainen ja yhdenmukainen esiintyminen kokouksessa viittaa kuitenkin selvästi siihen, että he yhdessä olivat ehdotuksen takana. Tätä käsitystä vahvistaa se, että Granfelt ja Verkko tunsivat jo aiemmin toisensa, mistä heidän välisensä kirjeenvaihto on osoituksena. Verkko oli toiminut myös Kohtuuden Ystävien asiamiehenä, joten hänen täytyi tätäkin kautta olla selvillä helsinkiläisen sivistyneistön hankkeista valtakunnallisen raittiusorganisaation perustamiseksi. Eikä ajatus fennomaaniseen aateperustaan kytketystä raittiusliikkeestä ollut Verkollekaan vieras. Olihan hän itse Turun raittiustoiminnassa pyrkinyt nimenomaan evankelis-luterilaisen tunnustuksen ja suomenkielisyyden lujittamiseen sekä samalla vapaakirkollisten tendenssien alistamiseen "kansallisyhteiskunnalliselle" raittiustyölle. Hän oli myös aktiivisesti

---

[59] Raittiuskokous 1883, 24—27.
[60] Raittiuskokous 1883, 25.
[61] Raittiuskokous 1883, 27.
[62] Verkko itse mainitsee kokousselosteessaan vain:
"Tuntuu kai oudolta, että minä silloisena turkulaisena puolustin vastaisen päätoimikunnan sijoittamista pääkaupunkiin. Mutta minä tiesin, että henkiset voimat raittiusalalla löydettäisiin Turussa aivan köykäisiksi. Minä tahdoin raittiusjohdon oikealle tolalle." Raittiuskokous 1883, 7.

ryhtynyt organisoimaan Turun ehdotonta raittiusseuraa eräänlaiseksi keskusseuraksi haaraosastoineen ja toimintaa yhdistävine äänenkannattajineen.[63]

Kaarle Verkko ja Turun raittiusseura

Verkon henkilökohtaiset resurssit olivat kuitenkin rajalliset. Verraten tuntemattomana kansakoulunopettajana hänellä ei ollut arvovaltaista sosiaalista taustaa, ei merkittäviä tuttavuuksia valtiokoneiston ja kirkon ylimmässä hierarkiassa. Hänellä ei ollut kielitaitoa seurata raittiusliikehdintää ulkomailla eikä näin ollen kykyä solmia kontakteja kansainvälisiin raittiusjärjestöihin. Taloudellisesti Verkko oli ahtaalla. Hänen käytössään ei myöskään ollut Kohtuuden Ystävien -tapaisen järjestön henkistä ja aineellista perintöä.

Intoa työhön ja toimintaan Verkolla sitä vastoin oli. Kirjeenvaihdon perusteella hänen luonnekuvakseen hahmottuu vilpitön ja uuttera, hieman hätiköivä, hieman liian kiireesti etenevä ja liian moniin kysymyksiin tarttuva idealisti, joka oli itse tietoinen puutteistaan ja heikkouksistaan. Nöyryyteen — jopa nöyristelevyyteen saakka hän käyttäytymisellään ilmensi tietoisuutta omasta sosiaalisesta asemastaan ja omista tiedollisista rajoistaan; ellei hän sitten näennäisellä nöyryydellään ja alistuvuudellaan peittänyt sisintä ylpeyttään ja katkeruuttaan parempiosaisia kohtaan.[64]

Joka tapauksessa Verkon toimet Turussa eivät oikein onnistuneet. Hänen perustamansa kaksikieliset yhdistykset — tämä oli Verkon tapa luoda kansallista yhtenäisyyttä — alkoivat pian hajota sisäisiin ristiriitoihin. Lehden julkaiseminen tuotti taloudellisia pulmia ja häneen itseensä kohdistettiin kritiikkiä niin vapaakirkollisten kuin suomenmielistenkin taholta.[65]

Näissä oloissa Kaarle Verkko esitti vuoden 1883 raittiuskokoukselle ehdotuksen keskusseuran perustamisesta Helsinkiin. Vaikka ehdotus tällä haavaa haudattiin, ei kysymyksen esilleottaminen jäänyt kuitenkaan vaille vaikutusta. Päinvastoin voidaan sanoa, että A.A. Granfelt — itse ehkä tietämättään — as-

---

[63] Räisänen 1939, 5—7; Mielonen 1973, 160.
[64] Verkon elämänvaiheista ja henkilökuvasta ks. Karpio 1950, 35—40; Raittiuden Ystävät 1883—1908, 108—109; Kylväjä 1898/13, 99—100.
[65] Kivisaari 1938; Räisänen 1939; Jutikkala 1957, 838—839.

tui pitkän askeleen eteenpäin raittiusliikkeen keskittämisen tiellä. Olihan nyt esitelty Kohtuuden Ystävien uusi johto ja uudistettu ohjelma. Samalla oli lausuttu julki järjestön pyrkimys koota koko maan raittiustoiminta sen käsiin. Vailla vaikutusta ei varmasti ollut myöskään se, että Turun raittiusseuran keskushahmo Kaarle Verkko julkisesti ilmoitti asettuvansa yhdistymisen ja Helsinki-johtoisuuden kannalle.[66]

Granfeltille henkilökohtaisesti kokous merkitsi myös tilaisuutta esittäytyä raittiuspiireille. Nyt kun hänet tunnettiin ja hänen tarkoituksistaan oltiin selvillä, myös hänen kirjansa noteerattiin kiinnostuksella. Granfeltille tarjoutui myös mahdollisuus — epäilyksistään huolimatta — solmia henkilökohtaisia suhteita eri raittiuskeskusten johtajiin sekä kartoittaa konkreettista raittiustilannetta maan eri osissa.

Näkyväksi yhdentymiskehityksen ilmaukseksi ensimmäisen raittiuskokouksen jälkeen muodostuikin vuosittaiseksi sovittu raittiuskokouskäytäntö[67] sekä kiinteä yhteydenpito eri raittiuskeskusten johtajien välillä. Pääosiltaan valtakunnallinen raittiusyhteistyö kehittyi nelinapaiseksi Helsingin, Tampereen, Turun ja Pohjanmaan toimiessa alueellisina keskuksina. Viipurin paino oli edelleen näitä vähäisempi. Kunkin alueen johtajat vastasivat henkilökohtaisella arvovallallaan järjestöjensä kannoista. Aivan tasaveroisia keskukset eivät kuitenkaan olleet, vaan itsestäänselväksi johtohahmoksi näyttää jo tällöin nousseen A.A. Granfelt. Uutteralla kirjeenvaihdollaan hän hoiti yhteyksiä Verkon kautta Turkuun, Björkenheimin kautta Pohjanmaalle ja lankonsa Cantellin kautta Tampereelle.[68] Samalla hän tehokkaasti rakensi omaa raittiusorganisaatiotaan maan eri osiin.

Raittiuden Ystävien alaisten yhdistysten lukumäärä kohosikin ripeästi seuraavien vuosien aikana. Vuonna 1885 yhdistyksiä oli jo 64 ja näiden yhteenlaskettu jäsenmäärä 4 565.[69] Eli kaikista tuona vuonna raittiustoiminnassa mukana olleista peräti 65 prosenttia kuului Raittiuden Ystäviin.

Raittiuden Ystävien nopea leviäminen merkitsi sitä, että valtakunnallisessa mitassa vapaakirkollinen liikehdintä alkoi väis-

---

[66] Raittiuskokous 1883, 25.
[67] Raittiuskokous 1883, 37.
[68] Ks. A.A. Granfeltin kirjeenvaihto (A.A.Gt).
[69] Raittiuskalenteri 1885; Raittiuden Ystävien vuosikertomus 1885.

tyä fennomaniaan likeisesti kytkeytyneen raittiustoiminnan tieltä. Raittiuden Ystävillä ei ollut etusija ainoastaan johtotasolla, vaan myös jäsenkunnan keskuudessa. Ja tämä etusija vahvistui vuosi vuodelta. Näytti siis siltä, että Raittiuden Ystävät saisi luonnollisen kehityksen tieltä niin vahvan yliotteen koko maan raittiustoimintaan, että liikkeen keskitys voisi tapahtua kuin itsestään, muiden raittiusjärjestöjen suhteellisen painon vähä vähältä laskiessa. Lisäksi oli odotettavissa, että pienet yhdistykset hakeutuisivat ennen pitkää vahvimman järjestön turviin, etenkin kun paikalliset johtajat jo olivat kiinteässä ja luottamuksellisessa vuorovaikutuksessa keskenään.

Granfeltin täytyi laskea tämän kehityksen varaan. Hänen täytyi otaksua, että muut raittiusjärjestöt ennen pitkää automaattisesti sulautuisivat Raittiuden Ystäviin; että integraatio loppujen lopuksi voitaisiin suorittaa täydellisesti hänen johtamansa järjestön ehdoilla. Ellei näin olisi, Granfeltin puuhat ja kannanotot vuosien 1885—1888 aikana vaikuttaisivat sangen kummallisilta ja käsittämättömiltä. Näyttäisi siltä kuin hän olisi tehnyt suoranaisen äkkikäännöksen suhtautumisessaan raittiusliikkeen yhdentämispyrkimyksiin.

Neuvottelut vuosina 1885—1886

Yhteisen keskusjärjestön perustaminen otettiin nimittäin uudelleen esille Tampereen raittiuskokouksessa kesällä 1885, jolloin valittiin myös toimikunta yhdentymisasiaa hoitamaan. Toimikunta koostui paikallisten raittiuskeskusten johtajista eli A.A. Granfeltista, Kaarle Verkosta, Otto Cantellista, Edvard Björkenheimista ja Viipurin edustajasta pastori K.G. Sirénistä.[70] Yhteisseuran sääntöehdotuksen laatijaksi valittiin Kaarle Verkko, mikä seikka ei ilmeisesti ollut Granfeltin mieleen. Ilmeistä on myös, että yhdentymissuunnitelmat eivät Tampereen kokouksessa ylipäätäänkään lähteneet kehittymään Granfeltin toivomaan suuntaan: Verkon tehtäväksi kun tuli laatia sääntöluonnos u u d e l l e keskusseuralle,[71] vaikka Granfelt oli kiinnostunut vain Raittiuden Ystävien julistamisesta koko raittiustoiminnan katto-organisaatioksi. Yhteisseurahankkeeseen Granfelt

---

[70] Raittiuskokous 1885, 116—120.
[71] Kaarle Verkon kirjeet A.A. Granfeltille 14.9.1885; 22.9.1885; 24.10.1885 (A.A.Gt).

näyttää suhtautuneen suorastaan vastahakoisesti, mitä osoittaa esimerkiksi Otto Cantellin langolleen syksyllä 1885 lähettämä kirje:

> ”... näytät sinä minun mielestäni sangen vähän välittävän muista tuohon yhteiseen seuraan. Minusta ikävä, että toive yhteisen seuran syntymisestä näin näyttää rauenneen. Jääpä siis jäljelle vaan yhteisvaikutus kesäkokousten kautta.”[72]

Jo tässä vaiheessa, eli heti komitean työskentelyn alkuvaiheessa, alkoi myös käydä ilmeiseksi, että periaatteelliset erot eri raittiuskeskusten johtajien välillä olivat odotettua syvemmät. Päälinja näytti erottavan Granfeltin kolmesta muusta komitean jäsenestä, Verkosta, Björkenheimista ja Cantellista. (Sirén ei toimintaan juuri osallistunut.) Tämä perusristiriita kytkeytyi näennäisesti vähäpätöiseltä näyttävään kysymykseen yhteisseuran kannasta kohtuullisuuteen. Raittiuden Ystäviä lukuunottamatta muut raittiusjärjestöt olivat omaksuneet absolutismin toimintansa perustaksi ja samaa kannanmäärittelyä vaadittiin myös yhteisseuralta.[73] Granfelt sitä vastoin oli pitkien harkintojen jälkeen päätynyt kaksiosastoiseen järjestöön, jonka hän tehokkaimmin uskoi kokoavan eri kansalaispiirejä yhteistyöhön. Myöntyminen komitean enemmistön kantaan olisi merkinnyt sitä, että Raittiuden Ystävät — sen sijaan että olisi toiminut ideologisena ja järjestöllisenä kokoajana — olisikin joutunut itse mukauttamaan ohjelmansa muiden seurakumppaneiden periaatteeseen. Ja samalla kun Raittiuden Ystävät olisi tehnyt tämän, se olisi luopunut tavoitellusta hegemonia-asemastaan Suomen raittiusliikkeen itseoikeutettuna johtajana ja ohjailijana. Tämä puolestaan olisi merkinnyt raittiustoiminnan irrottamista suorasta kytkennästään valtion sosiaalipoliittiseen säätelytehtävään ja kansalliseen yhtenäistämistyöhön.

Tilannetta mutkisti se, että samanaikaisesti yhdistymispäätöksen kanssa Suomen raittiusliikkeellä oli ratkaistavanaan joukko muita periaatteellisia kysymyksiä. Nuoren liikkeen oli määritettävä kantansa kansainvälisiin raittiusjärjestöihin, erityisesti Goodtemplareihin. Sen oli löydettävä alkoholipoliitti-

---

[72] Otto Cantellin kirje A.A. Granfeltille 11.9.1885.

[73] Ks. Kaarle Verkon kirje A.A. Granfeltille 24.10.1885; Otto Cantellin kirjeet A.A. Granfeltille 8.9.1885; 11.9.1885; 6.11.1885.

nen linjansa ja sen oli selvitettävä suhteensa joukkojen asemaan raittiustoiminnassa. Nämä olivat kysymyksiä, jotka johtajien kiinteästä vuorovaikutuksesta huolimatta estivät yhteisen ja kokoavan ohjelmallisen linjan löytymisen koko raittiusliikkeelle.

Mielenkiintoista on, että koalitiot eivät näissä kannanotoissa olleet suinkaan kiinteät, vaan vaihtelivat kysymysten mukaan. Esimerkiksi keskusteluissa Goodtemplar-liikkeestä Verkko, joka oli innokkaasti mukana järjestön levittäytymispuuhissa Suomeen, sai kiinnostunutta myötämielisyyttä Granfeltin taholta. Granfeltin mielestä liike, joka naapurimaassa Ruotsissa oli osoittanut vahvan elinvoimansa ja kykynsä mukautua kansallisiin oloihin, oli, jos ei omaksumisen, niin ainakin kiinnostuksen ja tarkastelun arvoinen.[74] Otto Cantell sitävastoin kansallisiin argumentteihin vedoten tyrmäsi Granfeltin kiinnostuksen oikopäätä. Hän teki sen julkisesti Tampereen raittiusseuran julkaisemassa Aamunairuessa:

> "Me tahdomme asettaa kehityksemme kansalliselle pohjalle joka alalla ja missä se on onnistunut, on seuraus siitä ollut hyvä . . . Mutta kansallista kehitystämme emme edistä, jos koetamme tehdä maassamme johtavaksi yleismaailmallisen ordokunnan . . . Parempi, jos koettaisimme saavuttaa sellaista yksimielisyyttä jo tässä maassa vaikuttavien eri seurojen välillä, että voisivat astua käsikädessä kaikissa tärkeissä asioissa, kuin tuottaa tänne seura, joka luontonsa mukaan pyytäisi päästä yksinvallitsevaksi muiden raittiusyhdistysten raunioilla."[75]

Henkilökohtaisessa kirjeessään Granfeltille Cantell käytti suorempia ilmaisuja:

> "Vai sinä, Tohtori, meinaat tosiaankin puolestasi ruveta Goodtemplarisuutta ylistelemään Verkon kanssa kilpaa! Ihmeen vähän sinusta onkin outoa ja narrimaista tuossa ulkomaalaisten suosimassa liikeessä, ja ihmeelliseltä tuntuu sinun johtopäätöksesi että mikä narrimaisille ruotsalaisille on hyväksi se on myöskin vakaville suomalaisille sopivaa. Ja oudostipa sinä näytät suomea lukevan, kun sanot meidän sirkulääreissämme puffanneen goodtemplarisuutta. Täällä minua on moitittu siitä, että muka tarpeet-

---

[74] Ks. esim. Kaarle Verkon kirje A.A. Granfeltille 24.10.1884.
[75] Aamunairut 1—85/10, 80; ks. myös Aamunairut 1885/11, 90; 1885/18, 148.

tomasti läksin teidän seuraanne puffaamaan, mutta sitä sinä et onneksi moiti!"[76]

On kiinnostavaa, että kysymys goodtemplarismista ja sen myötä pelko vieraista vaikutteista suomalaiseen raittiusliikkeeseen oli Cantellille — hänen oman lausumansa mukaan — pontimena myös uuden raittiuslehden perustamisessa Verkon julkaisun vastapainoksi. Lehteä, joka sai nimen Aamunairut, oli tarkoitus julkaista niin kauan "kunnes te perustatte johtavan lehden pääkaupunkiin, jossa sen luonnollinen paikka on . . ."[77]

Erimielisyyttä Granfeltin ja Cantellin välillä syntyi myös raittiusliikkeen alkoholipoliittisista toimintatavoista, erityisesti joukkojen funktiosta raittiusjärjestötyössä. Tämä tuli erityisen selvästi ilmi vuoden 1885 valtiopäivien yhteydessä, jolloin "raittiuskansa" esitti ensimmäiset joukkovetoomuksensa valtiovallalle. Joukkoadresseihin, joita mm. Tampereen, Turun ja Vaasan raittiusseurojen toimesta koottiin valtiopäivämiesten painostamiseksi,[78] ei saatu Granfeltin ja Raittiuden Ystävien tukea. Suopeasti ei Granfelt suhtautunut myöskään joukkomielenosoituksiin, joita samoihin aikoihin raittiusasian merkeissä järjestettiin ja joissa työväestö osoitti erityistä aktiviteettia. Sitä vastoin Granfelt ja Raittiuden Ystävien päätoimikunta hyväksyi suosituksen kunnille jätettävästä kirjelmästä, jossa vaadittaisiin yleisen kieltolain toteuttamista.[79]

Näissä kannanotoissa Granfelt oli johdonmukainen. Hänelle joukot olivat haaste ja tehtävä: haaste nationalistista yhtenäisyyttä ja tehtävä valtiovallan sosiaalipoliittista suojelua ajatellen. Ne oli otettava sivistyneistön ohjailuun juuri siksi, etteivät ne alkaisi esittää omia vaatimuksiaan vaan tyynesti odottaisivat valtiopäivämiesten ja kuntien päättävien elinten hoitavan yhteisen kansan asiat parhaaksi katsomallaan tavalla. Cantell sitä vastoin näki juuri tässä "joukkojen liikkeessä" perustan,

---

[76] Otto Cantellin kirje A.A. Granfeltille 22.3.1885.

[77] Otto Cantellin kirje A.A. Granfeltille 5.11.1884; ks. myös kirjeet 9.10.1884; 31.10.1884; 19.5.1885; Goodtemplari-kysymys otettiin keskusteltavaksi myös Raittiuden Ystävien päätoimikunnassa 16.2.1885 (RY). Mitään periaatepäätöstä järjestön kannasta kysymykseen ei kuitenkaan tehty, sillä jäsenten kannat vaihtelivat jyrkästi.

[78] Ks. raittiusanomukset, VP 1885 (EA); Pappissäädyn pk. 1885, 55, 119—21, 127—128; Talonpoikaissäädyn pk. 1885, 468, 471—472.

[79] Raittiuden ystävien päätoimikunnan pk. 13.5.1884; 17.5.1884 (RY); ks. myös Kuusi 1946, 288—189.

jonka varaan oli rakennettava ja jonka dynamiikka oli otettava huomioon toimintasuunnitelmia laadittaessa ja alkoholipoliittisista kannanotoista päätettäessä.[80]

Useimmissa periaatteellisissa kysymyksissä Cantell ja Granfelt edustivat kuitenkin samaa näkemystä. He muodostivat sukulaissuhteeseen perustuvan voimakaksikon, jonka voi sanoa pitkälle säädelleen Suomen alkoholipoliittista keskustelua ja raittiusliikkeen kannanmäärittelyä 1800-luvun kahtena viimeisenä vuosikymmenenä. Tämän arvovallan ja keskinäisen lojaliteetin varaan myös Suomen raittiusliikkeen keskittämisen voi katsoa pitkälle nojanneen, siitäkin huolimatta, että ennen lopullista ratkaisua langokset kävivät rajun henkilökohtaisen kamppailun raittiusliikkeen yhdentymisen periaatteista ja käytännöstä.

Kuopion kokous vuonna 1886

Riita puhkesi avoimeksi kesällä 1886 pidetyssä Kuopion raittiuskokouksessa, jossa yhteisseuran perustaminen oli määrä lyödä lukkoon. Tässä kokouksessa Raittiuden Ystäviä lukuun ottamatta kaikki raittiusjärjestöt yksimielisesti kannattivat uuden yhteisseuran, "Suomen raittiuden ystävien", perustamista, ja lisäksi tinkimättä ehdottomuuden pohjalta. Jo perustettuja kohtuuden seuroja ei kuitenkaan tahdottu lakkauttaa, mutta yhteistoiminnan ehdoksi asetettiin, että uusia tällaisia ei perustettaisi.[81]

Kaikista valmisteluista huolimatta päätös näyttää tulleen Granfeltille yllätyksenä. Ennen kokousta hän oli kiertänyt pohjustusmatkalla mm. Pohjanmaalla koettaen taivutella niin suo-

---

[80] Tämä perusristiriita on luettavissa mm. Cantellin ja Granfeltin juuri alkoholilainsäädännön valtiopäiväkäsittelyjen tiimoilta käymästä kirjeenvaihdosta. (Otto Cantellin kirjeet A.A. Granfeltille 21.5.1885; 17.11.1887; 4.12.1887; 20.2.1888) Mielenkiintoista on, että itse asiassa sama perusristiriita on yleistettävissä koko fennomaanista liikettä ja sen valtio- ja kansakäsitteitä koskevaksi. Vuosikymmenien 1870—1880 taitteessa Yrjö Koskisen ja Kivekkään vastakkainasetteluksi tiivistynyttä linjanvetoa luonnehtii mm. Matti Klinge (1968, 74): "Yrjö Koskisen, Alexander Järnefeltin ja heidän piirinsä mielissä väikkyi v a l t i o , suomalainen kansallisvaltio, ja sitä johtavat suomalaiset (so. fennomaaniset) vapaaherrat ja suomalaiset kenraalit ja kuvernöörit, kun taas nuorten radikaalien johtosana oli k a n s a ja sen edestä käytävä taistelu demokratiasta ja sosiaalisista reformeista."

[81] Raittiuskokous 1886, 65—66.

menkielisiä raittiudenharrastajia kuin jo toiminnassa olleita vapaakirkollisia seuroja yhdistymishankkeissa omalle kannalleen.[82] Aktiivisesti hän oli myös hoitanut kirjeenvaihtoaan eri seurojen keskushenkilöihin.[83] Mutta ennen kaikkea hän viimeiseen saakka luotti lankonsa Otto Cantellin varauksettomaan tukeen. Granfelt uskoi Cantellin pysyvän kohtuuden seurojen ja tätä kautta käytännössä Raittiuden Ystäviin liittymisen kannalla jopa tämän oman järjestön eli Tampereen raittiusseuran yhteisten päätösten vastaisesti.[84]

Näin ei kuitenkaan käynyt ja tämä tyrmistytti Granfeltin. Välittömästi kokouksen päätöksen jälkeen hän dramaattisesti sanoutui irti raittiustoiminnan yhdistämishankkeista. Hänen reaktionsa oli syvän henkilökohtaisen loukkaantumisen ja katkeruuden läpitunkema. Hän syytti avoimesti muita yhdistyksiä sekaantumisesta Raittiuden Ystävien sisäisiin asioihin. Hän koki asetetut ehdot nöyryyttäviksi ja oman seuransa toimintaa halventaviksi:

> "Jos sääntöihin otetuilla määräyksillä tai viivanalaisilla muistutuksilla nimenomaan viitataan muka vaarallisiin erehdyksiin, joihin me olisimme syypäät, jos muut raittiusseurat siten tyrkyttävät meille säännöt, jotka jo muotonsa puolesta pyrkivät kiinnittää meidän kantaamme ikäänkuin tahraa, josta ne eivät tiedä, miten varovaisesti itsensä varjella, minä ainakaan en voi olla mukana, enkä käsitä kuinka kukaan meidän seuramme jäsen punastumatta on voinut moista ehdotusta kuunnella. Itse puolestani panen jyrkän vastalauseen joka määräystä vastaan, joka tekee seuramme nykyisen sisällisen järjestyksen jatkamisen mahdottomaksi, ennenkuin seuramme oman vapaan päätöksen kautta on siihen suostunut . . . Mutta kun tehdään ehtoja ja vaaditaan takeita sitä vastaan, että järjestelmä, jonka me hyväksymme ei saisi millään ehtoa jatkua seurassa, johon pyydetään meitä yhtenä sulamaan, silloin en käsitä, että meidän seuramme kannalta siihen voi vastata muuta kuin, jos ette luule voivanne itseänne saastuttamat-

---

[82] A.A. Granfeltin kirjeet Mandi Granfeltille 9.6.1886; 14.6.1886; 21.6.1886; Kuusi 1946, 301—302.

[83] Ks. A.A. Granfeltin kirjeenvaihto 1885—1886.

[84] Tampereen raittiusseura oli 7.—8.6.1886 käsitellyt yhdentymisasiaa vuosikokouksessaan, jossa se nimenomaan oli päättänyt "yhtyä aiottuun seuraan sillä ehdolla, että uusia kohtuuden osastoja ei enää perusteta mihinkään sen yhdistykseen". Aamunairut 1886/2, 94; Raittiuskokous 1886, 65.

ta meihin yhtyä, miksi ollenkaan ajattelette yhteensulautumista."[85]

Granfeltin jyrkkyys vaikuttaa sitäkin kummallisemmalta, kun otetaan huomioon, että yhdistymisen ehtojen hyväksymistä kokouksessa puolsi myös Raittiuden Ystävien edustajien enemmistö. Otto Cantell saikin syyn näpäyttää:

> "Sanot, että RY:iä on Kuopion päätöksellä nöyryytetty ja muka pakotettu. Kutka sen ovat tehneet? Enemmistö kokouksen äänivaltaisia tietysti, joista äänivaltaisista enemmistö oli RY:n paikallisyhdistysten valittuja edustajia. Siis RY:t nöyryyttävät ja pakottavat itseään."[86]

Granfeltin esiintymistä kokouksessa ja sitä seurannutta katkeraa lehtikirjoittelua[87] ja henkilökohtaisia purkauksia on vaikea ymmärtää muuten kuin kahdella tavalla: Ensiksikin on mahdollista, että Granfeltin käyttäytyminen heijasti ensi sijassa hänen persoonallisuuttaan, hänen herkkää haavoittuvuuttaan, hänen epävarmuuttaan ja ennakkoluuloisuuttaan muiden motiiveja kohtaan. Liiankin herkästi hän vaistosi ystäviensäkin toimissa taka-ajatuksia ja salajuonia.[88] Kuvaavaa on, että vuosikymmeniä myöhemmin Granfelt muistutti siitä, että hänen käsityksensä mukaan kokouksessa oli kehitelty salahanke hänen syrjäyttämisekseen raittiusliikkeen johdosta.[89] Tähän epäluuloon viittasi myös Otto Cantell pian kokouksen jälkeen Granfeltille lähettämässään kirjeessä:

> "Mutta juuri sen tähden että sinä olet Suomen raittiuden pyrintöjen ainoa mahdollinen johtaja, juuri sen tähden soisin — sanon sen suoraan — että sinä olisit vapaa siitä inhimillisestä heikkoudesta, joka ilmaantuu näissä sinun sanoissasi: 'itse asiaa vastaan minulla ei olisi mitään, mutta minua harmittaa, että minua tahdotaan pakottaa' . . . Sinä näytät luulevan, että jotkut raittiusmiehet muka arvellen, että liikkeen johtaja on vienyt asiat väärälle suunnalle, tahtovat ruveta sinua mestaroimaan siten parantaaksensa muka asiat. Ja tässä juuri olet mielestäni osoit-

---

[85] Raittiuskokous 1886, 70—71.
[86] Otto Cantellin kirje A.A. Granfeltille 24.7.1886.
[87] Aamunairut 1886/13 & 14, 99; 1886/17, 132—133; 1886/17, 143.
[88] Kuusi 1946, passim.
[89] Otto Cantellin kirje A.A. Granfeltille 3.12.1903.

tanut liikaa arkuutta johtajanasemasi puolesta, olet antanut mielikuvitukselle ylen suurta valtaa . . . "[90]

Toisaalta ja ennen kaikkea on syytä kiinnittää huomio siihen, mikä Granfeltin todella suututti. Miksi hän menetti malttinsa niin, ettei tavalliseen tapaansa kyennyt peittämään luonteensa heikompia puolia? Kysymyksessä täytyi olla Granfeltin suuren kuningasajatuksen romahtaminen. Kuvaavaa ja Granfeltin todellisia motiiveja paljastava oli hänen tunnekuohuinen purkauksensa Kuopion kokouksessa:" . . . Jos ette luule voivanne itseänne saastuttamatta meihin yhtyä (harv. IS), miksi ollenkaan ajattelette yhteensulautumista?" Muiden yhdistysten liittäminen Raittiuden Ystäviin näytti siis romuttuneen ja Granfeltille tämä merkitsi samaa kuin hänen henkilökohtainen murskaamisensa. Raittiuden Ystävät ja sen pyrkimykset olivat niin tiukasti personoituneet yhteen henkilöön.

Tappiostaan Granfelt syytti ensi sijassa lankoaan Cantellia. Hän leimasi tämän suoranaiseksi petturiksi, yhteisen tuuman raunioittajaksi. Mutta osansa saivat myös muut. Jälkipuintia suoritettiin Aamunairut-lehdessä ja henkilökohtaisen kirjeenvaihdon välityksellä.[91] Granfelt lisäsi dramatiikkaa luopumalla Raittiuden Ystävien esimiehen toimesta ja kieltäytymällä osallistumasta seuraavaan raittiuskokoukseen.[92] Kaikella tällä hän herätti syyllisyydentunteita muissa raittiusjohtajissa. Hän näytti suorastaan kerjäävän näiden anteeksipyyntöjä ja nöyriä aneluja palata takaisin raittiustyön johtoon.[93]

Näihin jälkiselvittelyihin liittyi myös Aamunairut-lehden siirtäminen Raittiuden Ystäville. Tosin asiaa oli jo pidemmän aikaa harkittu,[94] mutta lopullinen ratkaisu suoritettiin juuri Kuopion kokouksen jälkitunnelmissa.[95] Vaikuttaa siltä, että Tampereen raittiusseuran ja ennen kaikkea Otto Cantellin puolelta toimenpiteessä oli kysymys jonkinlaisesta hyvityksestä ja luottamuksen osoituksesta A. A. Granfeltia ja Raittiuden Ystäviä

---

[90] Otto Cantellin kirje A.A. Granfeltille 24.7.1886.

[91] Ks. alaviite 87 sekä Otto Cantellin kirjeet A.A. Granfeltille 24.7.1886; 22.8.1886.

[92] Kuusi 1946, 305—307.

[93] Ks. Hilda Hellmanin kirjeet A.A. Granfeltille 24.10.1886 ja 23.7.1887; Edvard Björkenheimin kirjeet A.A. Granfeltille 9.5.1887 ja 20.5.1887 (A.A. Gt).

[94] Otto Cantellin kirjeet A.A. Granfeltille 19.11.1885; 23.11.1885; 29.11.1885; 30.1.1886; Raittiuden Ystävien päätoimikunnan pk. 25.11.1885 (RY).

[95] Otto Cantellin kirjeet A.A. Granfeltille 24.7.1887; 19.9.1886; Aamunairut 1886/23, 177—178.

kohtaan. Lehden siirtyminen helsinkiläisen raittiusjohdon käsiin merkitsi joka tapauksessa Raittiuden Ystävien vaikutusmahdollisuuksien lisääntymistä ja tätä kautta tuntuvaa etenemistä toiminnan keskittämisen tiellä. Olihan Aamunairut tuolloin ainoa Suomessa ilmestynyt raittiusliikkeen äänenkannattaja.

Ratkaisu

Granfelt itse esiintyi kuin olisi kokonaan luopunut yhdistymisajatuksesta. Hän antoi muiden toimia ja vielä kevättalvella 1888 hän kirjoitti Otto Cantellille:

> "Kysyit tuleeko mitään yhteisseurasta . . . Niinkuin tiedät minä en ole luullut muuta kuin että koko tuuma nyt vaipuu hautaansa, jos ei jo siellä makaisi. Sen lisäksi olen tuntenut taipumusta sitä vastustamaan jos se vielä päätään nostaisi . . . "[96]

Samassa kirjeessä Granfelt kuitenkin viittasi siihen, ettei hän vastustanut aikomuksia "löytää keinoa jonka kautta muut voisivat kunnialla RY:iin liittyä".[97]

Pian tämän jälkeen eli kesäkuun 1888 alussa yhteisseuraasiaa valmistelevan komitean jäsenet Elis Bergroth, Edvard Björkenheim ja Kaarle Verkko[98] antoivat lausunnon, jossa ehdotettiin kokonaan luovuttavaksi uuden seuran perustamisajatuksesta ja yhdentyminen toteutettavaksi yksinkertaisesti siten, että muut seurat liittyisivät Raittiuden Ystäviin.[99] Tämä perusratkaisu mielessään kokoontuivat paikallisten raittiuskeskusten edustajat kuudenteen yleiseen kokoukseen Helsinkiin 26.6.1888.[100] Samassa yhteydessä pitivät vuosikokouksensa Raittiuden Ystävät, Turun Ehdoton Raittiusseura, Vaasan Ehdoton Raittiusseura ja Tampereen Raittiusseura.[101] Raittiuden Ystä-

---

[96] A.A. Granfeltin kirje Otto Cantellille 28.4.1888.
[97] Ibid.
[98] Päätös komitean asettamisesta tehtiin Vaasan raittiuskokouksessa 1887, 35.
[99] Aamunairut 1888/11, 82—83; Lausuntoa oli edeltänyt neuvottelu Granfeltin kanssa. Granfelt itse kertoi kirjeessään Otto Cantellille, että huhtikuussa 1888 pidetyssä kokouksessa hän oli ilmoittanut vääjäämättömän kantansa olevan, että muut saivat liittyä Raittiuden Ystäviin, jos yhdentymisasiasta vielä ylipäätänsä neuvoteltiin. A.A. Granfeltin kirje Otto Cantellille 28.4.1888.
[100] Raittiuskokous 1888.

vien vuosikokouksessa tehtiin kolme merkittävää päätöstä:

1. Raittiuden Ystävien seuraan ei oteta vast'edes perustettavia yhdistyksiä, jotka eivät vaadi ehdotonta raittiutta jäseniltään.

2. Seuran paikallisyhdistykset yhtyvät keskenään piirikunniksi, joko lääneittäin tai muun, seuran vuosikokouksen määräämän perusteen mukaan.

3. Ennenkuin päätoimikunta missään tärkeämmässä asiassa tekee päätöksensä, kuulusteltakoon miten mahdollista piiritoimikuntien mieltä asiassa.[102]

Näiden päätösten nojalla muut raittiusseurat ilmoittivat liittyvänsä Raittiuden Ystäviin.[103]

Tässä vaiheessa ei Granfeltkaan enää vastustellut, vaikka joutuikin mukauttamaan oman seuransa ohjelman periaatteellisen absolutismin kannalle Kuopion kokouksessa esitetyn mallin mukaisesti. Olennaisinta hänen kannaltaan oli, että muut seurat olivat sulautuneet Raittiuden Ystäviin ja että liitos oli suoritettu fennomaanisen yhdistämisen ehdoilla. Yhdentekevää ei myöskään ollut, että hänet itsensä valittiin yksimielisesti tämän maanlaajuisen, yhtenäisen raittiusorganisaation esimieheksi. Mandi Granfelt kirjoittikin heti kokouksen jälkeen — miehensä hyvin tuntien:

> "No, nyt on kokoukset loppuneet — jännitys mennyt ohi ja nyt, arvaan minä, olet aika väsy ja haluton työhön . . . Tuumaat mitä nyt yhteisseuran johtajana olisi tehtävä . . . Mitä nyt pidät esimiehyydestäs? Arvelen ettei se ole aivan vastenmielinen vahinko sulle."[104]

Piirijakoratkaisu, jonka avulla yhteenliitos suoritettiin, merkitsi tosiasiassa itsenäisinä toimineiden paikallisten raittiuskeskusten lakkauttamista. Raittiuden Ystävien alaiset piirit, jotka alussa myötäilivät läänijakoa, sulkivat sisäänsä niin aiemmin Raittiuden Ystävien toimesta perustetut paikallisyhdistykset kuin riippumattomina toimineet raittiusjärjestötkin.[105] Toisin

---

101 Raittiuskokous 1888, 4.
102 Raittiuden Ystävien vuosikokouksen pk. 27.6.1888 (RY).
103 Raittiuskokous 1888, 4.
104 Mandi Granfeltin kirje A.A. Granfeltille 30.6.1888.
105 Ensimmäisen kerran piirijakokysymys oli ollut esillä Raittiuden Ystävien päätoimikunnassa jo 17.11.1885 ja vuosikokouksessa 24.2.1886 (RY). Tällöin piirijakosuunnitelma oli myös esitelty Aamunairuen lukijakunnalle (1886/1, 6—7); Piirijakolaitoksesta yleensä ks. esim. Halila 1958.

sanoen, itsenäiset raittiuskeskukset alistettiin nyt Raittiuden Ystävien johtoon paikallisyhdistyksinä, ei tasaveroisina sopimuskumppaneina. Vaikka alistussuhdetta lievensikin se, että piireille taattiin melko suuri päätäntävalta sisäisissä asioissaan, tosiasia kuitenkin oli, että koko maan raittiusliikkeen johto ja ohjailu oli tämän jälkeen tukevasti Raittiuden Ystävien käsissä.

Raittiuden Ystävät ja fennomaanien kokonaisohjelma

Aksel August Granfeltin toiminta valtakunnallisen raittiusorganisaation pystyttämiseksi ja kaiken raittiustoiminnan keskittämiseksi perustamansa järjestön käsiin antaa sellaisen vaikutelman kuin Granfelt olisi toiminut tarkasti jäsennetyn, edeltäkäsin laaditun "käsikirjoituksen" mukaan. Kuin hän olisi esittänyt pääroolia näytelmässä, joka jännittävien käänteiden jälkeen päättyi hänen voitokseen.

Jälkikäteen arvioitaessa Granfeltin menettely näyttäytyy harkittuna, tietoisena, pitkäjänteisenä pyrkimyksenä raittiusliikkeen "kaappaamiseksi" fennomaanien perustaman ja johtaman Raittiuden Ystävät -järjestön käsiin. Tapahtumaketju monenlaisine pohdintoineen ja takaiskuineen näyttää johdonmukaisesti noudattavan käsikirjoituksen punaiseksi langaksi paljastuvaa suomenmielisen sivistyneistön hegemoniapyrkimystä. Tämä on nähtävissä niin organisaation suunnitteluvaiheessa kuin erityisesti toimissa muiden raittiusjärjestöjen alistamiseksi Raittiuden Ystävien johtoon. Kuopiossa vuonna 1886 pidetyn raittiuskokouksen jälkeen kaikki näyttää vihdoin asettuvan kauniisti kohdalleen: Granfeltin loukkaantuminen ja vetäytyminen toiminnasta, sitä seurannut pyyntöjen ryöppy hänen saamisekseen takaisin johtopaikalle, yhteisen raittiusjulkaisun siirtyminen Raittiuden Ystäville ja viimein vuonna 1888 Helsingin raittiuskokouksessa muiden raittiusyhdistysten pyyntö saada liittyä Raittiuden Ystäviin.

Suoraviivaisesti tämän "suunnitelman" toteuttaminen ei varmasti tapahtunut ja on mahdotonta uskoa, että se joka hetki täydellisenä rakennelmana olisi ollut Granfeltin tajunnassa hänen miettiessään eri vaihtoehtoja ja toimintatapoja. Todennäköisempää on, että hän koko ajan rakensi kokonaisnäkemys-

tään, maailmankuvaansa ja maailmanselitystään. Mutta oli miten oli, Granfeltin toiminnan eri puolet epäonnistumisineen kaikkineen ovat joka tapauksessa palautettavissa tiettyihin perusajatuksiin, joiden suunnan viime kädessä määräsi fennomaanien näkemys valtion ja yhteiskunnan luonteesta sekä sivistyneistön tehtävästä kansallisvaltion pystyttämisessä.

Granfeltin sitoutuminen fennomaaniseen yhteiskuntanäkemykseen ja valtioideologiaan tuli selvästi ilmi jo raittiusliikkeen perustamisvaiheessa. Tämä ei koskenut vain hänen karsasta suhtautumistaan vapaakirkollisen raittiustoiminnan rajoittavaan, individualistiseen "lupausjäsenyyteen" ja kansakuntakokonaisuutta uskonnollisesti ja kielellisesti pirstovaan separatismiin, vaan se heijastui myös Raittiuden Ystävien ohjelmasta ja toimintatavoista, jotka monin paikoin näyttivät asettuvan suorastaan vastakkaisiksi vapaakirkolliseen raittiusliikkeeseen nähden.

Vaikka Raittiuden Ystävien sääntöjen virallinen formulointi oli väljä; vaikka seuran tavoitteeksi ilmoitettiin yleisluontoisesti ja toimenpiteitä erittelemättä "vastustaa juovuttavien juomien käyttämistä ravinto- ja nautintoaineena, edistää raittiutta tavoissa, pelastaa juoppouteen vajonneita ja poistaa niitä epäkohtia, jotka juoppouteen johdattavat", oli Granfeltilla kuitenkin tarkka suunnitelma siitä, mitä tämä ohjelma tosiasiassa sisälsi ja miten se pantaisiin toimeen.

Karkeasti luonnostellen ohjelma hahmottui kolmitasoiseksi: yhdistystoiminnasta, kasvatuksesta ja lainsäädännöstä koostuvaksi hierarkkiseksi rakennelmaksi. Kullakin tasolla oli oma tehtävänsä, samalla kun ne muodostivat yhteiskunnan perustasolta lakiasäätävään huippuun levittäytyvän orgaanisen kokonaisuuden, joka oli määrä sulauttaa valtiokoneistoon ja josta valtiokoneisto osaltaan oli määrä rakentaa.

Perustason muodosti valtiovallan ohjailema y h d i s t y s - l a i t o s. Vapaaehtoisen toiminnan varaan rakentuvia yhdistyksiä siis tahdottiin käyttää, mutta olennaisesti liberaaleista poikkeavalla tavalla. Kun vapaakirkolliset raittiusyhdistykset olivat esiintyneet individualistiseen itseparannukseen ja henkilökohtaiseen ratkaisuun perustuvan yhteenliittymisen sekä filantropian nimissä, tarjosi Raittiuden Ystävät avainkäsitteeksi tapakulttuurin muutosta. Tämän kollektiivisen, koko yhteiskuntaa muuttavan päämäärän edistämiseen paikallisiin raittiusyhdistyksiin liittyneiden yksilöiden katsottiin sitoutuvan. Useissa

yhteyksissä Granfelt toisti näkemystä, jonka mukaan pyrkimys kollektiiviseen tapakulttuurin muutokseen asettuu raittiusyhdistyksen jäsenyyskriteerinä selvästi henkilökohtaisen, absoluuttisen raittiuslupauksen edelle:

> "Sentähden, ne jotka tahtovat raittiutta edistää, juomatapoja poistaa, niiden ei tarvitse sitoutua ehdottomaan raittiuteen, ehdoton raittius on juomarin turvakeino, viisas menettely kiusausta välttämään, mutta mitä kukin seuraamme kuuluva saisi noudattaa olisi että hylkäisivät näiden juomien käyttämisen seuraelämässä. Seuramme tarkoitus on tavanmuutos, se joka tahtoo vanhaa huonoa muutetuksi, hänen ei sovi alentua saman tavan noudattajaksi."[106]

Osittain tähän perustui myös hänen itsepintainen takertumisensa kohtuuden osastojen säilyttämiseen samoin kuin hänen toimintansa laajan "asiaa harrastavain" tukiverkoston rakentamiseksi varsinaisten raittiusseurojen ulkopuolelle.

Luonnollisesti yksilöllisellä raitistumisella oli Granfeltin ohjelmassa merkittävä sijansa jo alempien väestöryhmien taloudellisten resurssien vahvistumisen ja sosiaalisen lainsäädäntöpaineen helpottumisen näkökulmasta. Pääpaino oli kuitenkin kautta vuosien uuteen yhteiskuntaan, uuteen tuotantomuotoon ja uuteen valtioon soveltumattoman tavan poisjuurimisessa. Viime kädessä tämä tapakulttuurin muutosvaatimus on siis johdettavissa laajaan yhteiskuntaeettiseen uudelleen jäsentämiseen, uuden kansalaisidentiteetin istuttamiseen ja sitä tukevan moraalijärjestelmän virallistamiseen.

Tapakulttuurin muutoksen rinnalla keskeinen sija Raittiuden Ystävien ohjelmassa oli k a s v a t u k s e l l a. Käsite kattoi niin kouluopetuksen, uskonnollisen kasvatuksen kuin nk. vapaan kansansivistystyön. Avainasema tässä työssä oli alemmalla sivistyneistöllä, keskikerroksella, josta erityisen merkittävään rooliin asetettiin kansakoulunopettajat ja evankelis-luterilainen papisto. Heidän tehtäväkseen tuli ruohonjuuritason sitominen raittiustoimintaan. Suhdetta evankelis-luterilaiseen papistoon kuvaa hyvin se, että Raittiuden Ystävien säännöissä vartavasten ilmaistiin toiminnan perustuvan "puhtaaseen luterilaiseen op-

---

[106] Konsepti "Mikä on raittiusliikkeen tarkoitus?" (A.A. Gt, VA); ks. myös Granfelt 1884; Granfelt 1886_1; 1886_2; 1886_3.

piin". Valtionkirkkoaseman nojalla papiston nähtiin muodostavan luontevan orgaanisen sidoksen rahvaan ja nationalistisen eliitin välille, samalla kun sillä katsottiin olevan ylivoimainen auktoriteetti kansan kollektiivisen tajunnan muokkaamisessa.[107]

Kansakoulunopettajisto puolestaan edusti uuden yhteiskunnan etujoukkoa, jonka tehtäviin jo itsessään sisältyi uuden kansalaisidentiteetin moraalisen perustan juurruttaminen nousevaan rahvaspolveen.[108] Alusta lähtien Raittiuden Ystävien tavoitteena olikin raittiusopetuksen saattaminen pakolliseksi osaksi kansakoulujen opetusohjelmaa.[109]

Raittiusliike nähtiin näin fennomaanipiireissä pikemminkin kasvatus- kuin itsepelastusjärjestönä. Ja jo itsessään käsite kasvatus sisälsi ajatuksen autoritaarisesta suhteesta, arvo- ja asemaerosta kasvattajien ja kasvatettavien välillä. Keskiluokan suorittamalla kasvatuksella, sivistämisellä, rahvas pyrittiin koko taajuudessaan taivuttamaan uuden yhteiskunnan moraalisten arvojen ja kansalaishyveiden sisäistämiseen ja tätä kautta koko uuden järjestelmän tukevaksi perustaksi. Tässä tehtävässä koululaitoksen ja kirkon rinnalle keskeiseen rooliin sijoitettiin raittiusliike.

Käytännön toiminnassa tämä merkitsi rahvaan kiinnittämistä raittiusyhdistysten virittämään, rahvaalle vielä täysin vieraaseen monitahoiseen kasvatus- ja harrastusohjelmaan. Kun vapaakirkollinen raittiustyö oli tarjonnut langenneille teetä ja käännytystä, rakennettiin Raittiuden Ystävien kenttäorganisaatio laulukuorojen ja soittokuntien, ompeluseurojen, lukusalien ja kirjastojen sekä myöhemmin näytelmä-, urheilu- ym. harrasteiden varaan.

Näiden toimintamuotojen rinnalla suoraa kasvatustoimintaa harjoitettiin säännöllisesti järjestetyillä esitelmätilaisuuksilla, jotka yleensä sijoitettiin teeiltojen tai kuukausikokousten yhteyteen.[110] Kaiken tämän tähtäimenä oli sitoa alemmat väestö-

---

[107] Papiston roolista raittiusliikkeessä ks. s.65—66.

[108] Ks. esim. Halila 1949_2, 117—159.

[109] Kysymys otettiin julkisesti keskusteltavaksi mm. vuosien 1885 (84—95), 1886 (44—54), 1889 (20—25) ja 1891 (48—51) raittiuskokouksissa. Kansakoulunopettajiston ja raittiuskysymyksen välisestä suhteesta ks. myös Aamunairut 1892/9, 130; 1893/1, 1—2; 1893/2, 11—12; 1893/15—16, 126—127; 1895/17—18, 140—142; Nykterhetsvännen 1888/10, 77—78; 1891/12, 96—97; Raittiuskomitean mietintö 1909; Voipio 1940; Halila 1949_3, 242—246.

[110] Raittiuskalenteri 1885; Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1884—1906; ks. myös Sulkunen 1977, 56—65.

Vapaakirkolliseen raittiusliikkeeseen kuului alusta lähtien tehokkaasti järjestetty lapsityö. Ennen vuosisadan vaihdetta myös Raittiuden Ystävät organisoi laajan raittiuskoulujärjestelmän, jolla erityisesti huonotapaisina pidetyt pojat pyrittiin ohjaamaan kunnon kansalaisen kaidalle tielle. Kuvassa raittiuskoululaisia opettajineen maalaiskansakoulun pihalla. (Raittiuden Ystävät)

ryhmät kansalaiskasvua tukevaan, mutta kontrolloituun ja autoritaarisesti ohjailtuun vapaa-ajan toimintaan. Näin pyrittiin varmistamaan työläiskansalaisen varaukseton antautuminen uuden yhteiskunnan asettamiin ehtoihin myös tarkasti kontrolloidun työajan ulkopuolella, työläisten omalla ajalla. Suoruudessaan kuvaava esimerkki tästä oli raittiusliikkeen työnantajille suuntaama kehotus, että nämä asettaisivat työsuhteen ehdoksi työntekijän absoluuttisen raittiuden.[111]

Kolmannen ja välittömimmin valtiovallan säätelyrooliin kiinnittyvän tason Raittiuden Ystävien ohjelmassa muodosti l a i n s ä ä d ä n t ö. Tämän tehtävän hoito oli keskitetty yksinomaan kuntien päättäville elimille sekä erityisesti valtiopäivämiehille,

---

[111] Raittiuskokous 1884, 57—58 ja 1891, 13—17.

jotka lainsäädäntötoimin kytkivät raittiusliikkeen valtiokoneistoon.[112] Nämä valtiopäivämiehet myös yhteistuumin hoitivat raittiusliikkeen kytkemisen suoran valtionavun piiriin; jo vuodesta 1885 lähtien Raittiuden Ystävät alkoi nauttia valtion rahallista tukea.[113]

Jyrkällä asettumisellaan lainsäädännöllisen väliintulon kannalle Raittiuden Ystävät teki selvän pesäeron varhaisempaan, vapaakirkolliseen raittiustoimintaan samoin kuin muuhun sitä lähellä olevaan liikehdintään. Yleisenä kantana vapaakirkollisissa raittiusjärjestöissä oli alkuvaiheessa ollut nimenomaan puuttumattomuus valtiolliseen lainsäädäntöön ja vastaavasti myös valtiovallan puuttumattomuus alkoholikysymykseen.[114] Osittaisparannuksia saatettiin kyllä suosia, mutta peruslähtökohtana oli vuonna 1878 Raittiuden Ystävä -lehdessä ilmaistu käsitys:

> "Jos viinaa juodaan jossakin, on se kansan oma syy. Jos ei juotaisi, ei myöskään poltettaisi. Jos viinaa juodaan, se ei ole nykyisten asetusten syy, vaan se on synti, joka on mennyt isältä pojalle."[115]

Tämän käsityksen vastapainoksi esitti Granfelt:

> "Ilman viinatta kansamme epäilemättä siveellisyytensä ja varallisuutensa puolesta ihan toisella tavalla vaurastuisi, kuin jos sen yhä edelleen sallitaan kiusata ja se saa lukuisan joukon kansamme jäsenistä köyhyyteen ja kurjuuteen . . . Joko tulee valtion suojella viinateollisuutta siitä hyötyäksensä, tahi sitä kokonaan kieltää, siitä vielä paremmin vaurastuaksensa. Keskitietä ei ole."[116]

Ja toisessa yhteydessä:

> "Yhteiskunnan velvollisuus on poistaa kaikki se paha, mikä saattaa viedä sen kehitystä väärään suuntaan. Yhteiskunta puuttuukin jo moniin sellaisiin asioihin, jotka ovat sen jäsenille ilmeiseksi vahingoksi. Väkijuomien laita on

---

[112] Jo 1880-luvun lopulla raittiusmieliset valtiopäivämiehet perustivat keskuudessaan nk. raittiusklubin, jota nimitettiin myös raittiuspuolueeksi. Klubihankkeeseen Granfeltia innosti erityisesti Otto Cantell. Ks. Otto Cantellin kirjeet A.A. Granfeltille 14.7.1887; 4.1.1888; 16.1.1888; 21.1.1888; 21.1.1888; 21.4.1888; 9.5.1888.

[113] Karpio 1938, 93.

[114] Ks. esim. Sulkunen 1977, 60—65.

[115] Raittiuden Ystävä 1878/8, 121.

[116] Granfelt 1886_3, ks. myös Aamunairut 1885/1, 1; 1886/8—9, 60—61.

sama . . . Juoppous on yhteiskunnan turmiollisin pahe . . ja yhteiskunnalla täytyy olla oikeus ryhtyä semmoisiin keinoihin, joiden kautta tämä turmio ehkäistään."[117]

Mielenkiintoisella tavalla syvää periaatteellista näkemyseroa fennomaanien ja vapaakirkollisten välillä heijastaa myös suhtautuminen nk. juoppoparannustyöhön. Juoppojen pelastusta ihmisarvoiseen elämäänhän pidettiin varhaisen raittiusliikkeen päätehtävänä, mutta myös Raittiuden Ystävien tavoitteeksi sääntöjen periaateosassa ilmoitettiin juoppouteen vajonneiden pelastaminen.[118] Tehtävän sisältö ymmärrettiin kuitenkin sangen eri tavoin. Vapaakirkollisille juoppojen parannus oli kauan analoginen syntisten pelastuksen kanssa:

"Juopot eivät ole tietämättömiä vaan langenneita, joita kristillisen rakkauden vuoksi ei kuitenkaan sovi jättää viheliäisyyteensä, vaikka heissä onkin koko ihmisarvo sammunut."[119]

Raittiuden Ystävät sen sijaan A. A. Granfeltin johdolla omaksui käsityksen juoppouden sairausluonteesta, joka mielenvikaisuuteen ja tylsämielisyyteen rinnastettavana on yhteiskuntaa — ei niinkään yksilöä — vahingoittavana valtiovallan, vaikkapa pakkoparannusta käyttäen, eliminoitava. Granfelt itse selvitti kantaansa juopposairauden, s.o. alkoholismin olemukseen sekä niihin toimenpiteisiin, joihin valtiovalta on oikeutettu ja velvollinen ryhtymään tämän sairauden juurittamiseksi pois yhteiskuntaruumiista:

"Se on itse asiassa todellinen sairaus, jota on väärin jättää ilman hoidotta. Valitettavasti potilas itse, juomari, harvoin tahtoo mitään hoitoa vastaan ottaa. Hän, samoinkuin mielenvikainen, joko pitää itseänsä terveenä, taikka kammoo sitä ehtoa, ilman mitä parantuminen on mahdoton, juovutusjuomien täydellistä hylkäämistä. Mutta sentähden on yhteiskunnan velvollisuus asiaan sekaantua, tarjota hoitoa ja rakentaa laitoksia, joihin tällaisia sairaita, kun heidän tilansa on selvä, niin että ei jää epäilyksel-

---

[117] Granfelt 1887; ks. myös Granfelt 1886_3; Juvan raittiusesitelmä 1884; Savonlinnan raittiusesitelmä 1885.

[118] Ks. s. 85.

[119] Vaasan raittiusyhdistyksen viides vuosikertomus, Suomen Raittiuden Lehti 1884/3, 22; ks. myös Suomen Raittiuden Lehti 1883/1, 1—2; 1883/3, 1; 1883/4, 25; 1884/5 & 6, 33; Verkko 1882/1, 6—7.

le sijaa sairauden todellisesta laidasta, olisi lähdettävä . . .

Mutta juomatauti ei ole niitä tautia, jotka vaivaavat sitä, mitä jokapäiväisessä puheessa ruumiiksi käsitämme. Sen sija on hermostossa ja aivoissa, sen uhrit puuttuvat aina jossain määrin luonnollista arvostelukykyään . . . Sentähden juomari, joka ei ole taudistaan täydellisesti parantunut, ei myöskään pitäisi saada nauttia täydellisiä kansalaisoikeuksia. . . . Juomari on huono isäntä, joka aina väärinkäyttää isäntävaltaansa. Se olisi sentähden otettava häneltä pois ja hän välittömästi aina laskettava holhouksen alaiseksi . . .

Juomari ei saisi mennä naimisiin. Nainut juomari, joka juomisensa kautta saattaa perheellensä vaikeuksia eikä vapaaehtoisesti lähde parannuslaitokseen, olisi sinne pakolla lähetettävä ja siellä pidettävä, kunnes paranee."[120]

Mistään pyyteettömästä ihmisrakkauteen perustuvasta toiminnasta ei todellakaan ollut kysymys, vaan A. A. Granfeltin suorittaman alkoholismimäärittelyn kautta fennomaaninen raittiusliike saattoi itse asiassa järkähtämättömään päätökseen juoppouden poltinmerkillä leimatun sulkemisen kunniallisen, yhteiskuntakelpoisen kansalaisuuden ulkopuolelle. Samalla se valtion sosiaalipoliittiseen ja suojelurooliin vedoten katsoi oikeudekseen ottaa täyden päätösvallan näiden kansalaiskelvottomien ja holhouksenalaisten elämään.

Granfeltin autoritaarinen yhteiskuntanäkemys ilmeni myös hänen suhteessaan raittiusliikkeen jäsenkuntaan ja ennen kaikkea joukkojen tehtävään lainsäädäntätyössä. Hänen ajatusrakennelmassaan raittiusliike oli hierarkkinen, kolmitasoinen järjestelmä, jossa tehtävänjako oli eriytetty yhteiskunnallisen aseman ja sivistystason mukaan. Alemmat väestöryhmät, joukot, olivat tässä rakennelmassa kasvatettavan ja vastaanottajan asemassa. Hierarkian muiden tasojen tehtäviin ne eivät saaneet sekaantua, kaikkein vähiten lainsäädäntöön. Granfeltin ehdottomuus tässä kysymyksessä tuli ilmi jo vuoden 1885 kieltolakia vaativien joukkoanomusten ja kansalaiskokousten yhteydessä. Hänen ja Raittiuden Ystävien päätoimikunnan enemmistön kanta oli, että alkoholilainsäädännön tiukentamiseksi oli käännyttävä kuntien ja valtion virallisten elinten puoleen, mutta

---

[120] Granfelt 1890, 43—78; ks. myös Granfelt 1886_4; Aamunairut 1891/2, 18; 1891/9, 133—134; Raittiuskokous 1889, liite ja 1891, 55—59; Tuominen 1934, 110—111.

joukkojen spontaaniin painostukseen ei tulisi antaa suostumusta.[121] Tämän kannan ymmärtää, kun muistaa, että raittiusliikkeen kautta pyrittiin nimenomaan saattamaan rahvas hallittuun, sivistyneistön ohjailemaan yhteistoimintaan, ei omaehtoiseen, itsenäisiä vaatimuksia esittävään painostustoimintaan.

Nimenomaan lainsäädännöllisen intervention asettamisella raittiusliikkeen keskeiseksi tehtäväksi fennomaaninen sivistyneistö pystyi suodattamaan raittiusideologian läpi yhteiskuntakoneiston. Tilanne oli erityisen otollinen vuoden 1888 jälkeen, jolloin Raittiuden Ystävät eliminoi individualistis-filantrooppisen raittiustoiminnan liberaalia valtiomallia tukevan vaikutuksen keskittämällä käytännöllisesti katsoen kaiken maassa esiintyneen raittiusliikehdinnän omiin käsiinsä ja alistamalla sen samalla ohjelmallisesti omalle kannalleen.

Koko raittiusliikkeessä tällöin toteutettu kolmitasoinen, hierarkkinen organisaatiomalli saa erityistä kiinnostavuutta, kun se asetetaan Granfeltin vuosisadan vaihteessa esittämän kansanvalistuksen kokonaisohjelman rinnalle, tai pikemminkin sen sisään.[122] Sama kolmitasoisuus ja pyramidimainen hierarkia, sama sääty- ja sivistyssuhteiden perusteella suoritettu työnjako, sama toiminnan kiinnittäminen kuntiin ja valtioon muodostavat myös kansanvalistuksen perusrakenteen. Granfeltin esittämä malli voidaan jopa hahmotella piirrokseksi.

[121] Ks. s. 77.

[122] Selkeimmin A.A. Granfelt jäsensi kansanvalistuksen kokonaisohjelmansa laajassa kirjoituksessaan "Valistus ja kansanvalistus", päiväämätön konsepti, ilmeisesti vuosisadan vaihteesta (A.A. Gt); Raittiusliikkeen ja kansanvalistuksen yhteenkytkennästä ks. myös Granfelt 1883, 13; Raittiuskokous 1900, 77—91.

Tähän kokonaisuuteen, sen jokaiselle tasolle ja askelmalle Granfelt rakensi myös raittiusorganisaation. Kaikki tasot liittyivät joko välillisesti tai välittömästi toisiinsa, kuitenkin aina niin, että "ylimmän otollisen avustajan, johtajan ja tarkastajan" tehtävä oli keskitetty valtiolle.

Tämän monisäikeisen, mutta tiukasti keskitetyn kansanvalistusohjelman kautta suomenmielinen sivistyneistö[123] saattoi konkreettisesti ryhtyä rakentamaan patriarkaalisen mallin mukaista kansallisvaltiota ja tässä rakennustyössä raittiusliikkeellä ensimmäisenä maanlaajuisena, kaikki yhteiskuntakerrokset ja koko valtiokoneiston läpäisevänä organismina oli pioneeriasema.

---

[123] On vielä syytä painottaa, että kokonaisohjelman kehittelyssä ei suinkaan ollut kysymys vain Granfeltin panoksesta; samantapaisia näkemyksiä esitettiin myös muiden fennojen taholta. Näistä ks. esim. Johnsson 1899.

II Osa: Raittiusliikkeen alueellinen ja sosiaalinen perusta

3. Raittiusliikkeen alueellinen kehitys

Raittiusliikkeen leviäminen

Raittiusliikkeen valtakunnallinen organisointi Suomessa on palautettavissa fennomaanisen sivistyneistön pyrkimykseen ratkaista yhden ohjelman puitteissa sekä "rahvaankysymys" että kansallisen integraation ongelma. Raittiusjärjestön perustamisella ei tähdätty vain alempien väestöryhmien omatoimisuuteen, vaan myös sosiaalivaltion ideologisen perustan laskemiseen. Pyrkimyksenä ei ollut vain kasvavan työväestön ohjailu, vaan myös sosiaalisen "välitilan" rakentaminen yhteiskuntaluokkien välille. Raittiusliikkeen perustamisella ei myöskään tavoiteltu vain rahvaan siveellisen ja sivistyksellisen tason nostamista kansakunnan elinvoiman turvaamiseksi, vaan myös valtion alueellista kiinteyttämistä ja sen väestön sitomista valtakunnalliseen keskustaan järjestöorganisaation välityksellä.

Mutta kysymyksellä on toinenkin puolensa; voi sanoa: kokonaan toinen todellisuutensa. Raittiusliikkeen organisointiprosessin analyysi edellisessä luvussa nosti kyllä päivänvaloon ilmiön näkyvimmän huipun eli fennomaanisen sivistyneistön aikomukset ja toimenpiteet valtakunnallisen keskusjärjestön pys-

tyttämiseksi. Ilmiön sosiaalisesta sisällöstä, raittiustoiminnan *kansan*liikeluonteesta tutkimus ei sitä vastoin kertonut mitään. Se jätti täysin hiljaiseksi ja passiiviseksi koko sen valtavan ihmisjoukon, jonka liikuttelun ja ohjailun varaan sivistyneistö koko toimintansa rakensi.

On kuitenkin itsestään selvää, että mitään raittius*liikettä* ei olisi voinut syntyä pelkästä suunnitelmasta. Tuskin edes sivistyneistön tarkoituksellinen toiminta olisi sitä sinällään voinut tuottaa. Millään välttämättömyydellä suunnitelman täytäntöönpano eli paikallisyhdistysten perustaminen valittujen yhdyshenkilöiden toimesta ei myöskään taannut hankkeen onnistumista.

Se, mitä liikkeen syntyminen ennen muuta edellytti, oli järjestön rivijäsenten toiminta. Näitä ihmisiä ja heidän näkökulmaansa raittiusliikkeen kokonaisymmärrykseen tähtäävässä tutkimuksessa ei ole mahdollista sivuuttaa. Ei myöskään ilman muuta voi lähteä siitä olettamuksesta, että jäsenkunnan roolille ja identiteetille tekisi oikeutta vain johdon aikomusten arviointi; on otettava huomioon sekin mahdollisuus, että raittiusliikkeen johto- ja perustaso eivät muodostaneet intresseissään ja toiminnassaan yhtenevää vaan ehkä hyvinkin ristiriitaisen kokonaisuuden.

Ilmiön monimuotoisuuden hahmottamiseksi tutkimusnäkökulma käännetäänkin seuraavassa "ylösalaisin". Johtotason sijasta tutkimuksen keskiöön asetetaankin nyt paikallistoiminta, rivijäsenistö ja sen oma järjestökäyttäytyminen. Analysoimalla tämän käyttäytymisen luonnetta, alueellisia ja yhteiskuntaryhmittäisiä erityispiirteitä sekä suhdetta muuhun järjestäytymiseen koetetaan raittiusliikkeelle löytää luonteva sijainti ruohonjuuritasolla. Tarkastelussa pyritään tietoisesti irtaantumaan johdon yhdistyksille asettamista toimintatavoitteista ja jäsenihanteista ja tuomaan nimenomaisesti sijaan liikkeeseen liittyneiden oma hahmotus raittiustoiminnan roolista jokapäiväisessä elämässään ja maailmankuvassaan.

Perustamisvaihe

Raittiuden Ystävien kirjeenvaihto ja muut toimet vuosina 1884—1885 osoittivat, että liikkeen organisaattoreiden pyrkimyksenä oli samanaikaisesti saattaa koko Suomi ja aivan erityisesti maan suomenkieliset alueet valtakunnallisen raittiusorganisaation alaisuuteen. Erityisesti painopiste suuntautui maa-

seudulle, mitä ilmensi mm. se, että A.A. Granfelt teki itse useita matkoja Suomen maalaiskuntiin tavoitteenaan henkilökohtaisella arvovallallaan vaikuttaa raittiusseurojen perustamiseen.[1] Raittiuden Ystävien käytännön toimenpiteet myötäilivät siis sopuisasti fennomaanien nationalistista kokonaisohjelmaa, jossa siinäkin avainasemaan oli asetettu nimenomaan suomenkielinen maalaisväestö.

Vaikka hanke oli yksityiskohtaisesti suunniteltu ja vaikka toimeenpano suoritettiin paikallistason "etujoukkojen" avulla tehokkaasti mittavassa alueellisessa laajuudessa, operaatio ei sittenkään näyttänyt toteutuvan aivan odotetulla tavalla. Paikallisyhdistyksiä kyllä syntyi nopeasti ja joukoittain. Samoin jäsenmäärä nousi välittömästi toiminnan käynnistyttyä useisiin tuhansiin.[2]

Mutta liikkeen organisointi kohtasi kuitenkin eräitä olennaisia pulmia, ehkä yllätyksiäkin. Nämä käyvät ilmi taulukosta 1.

Taulukko 1: Raittiusjärjestöjen jäsenmäärien osuus väestöstä lääneittäin vuonna 1885[3]

lääni	järjestöjen jäsenmäärä	jäsenistön osuus väestöstä (%)		
		koko lääni	kaupungit	maalaiskunnat
Hämeen	1 429	0,60	3,40	0,34
Uudenmaan	1 068	0,49	1,46	0,14
Turun ja Porin	1 712	0,46	2,64	0,17
Vaasan	1 365	0,34	3,73	0,17
Kuopion	850	0,31	5,05	0,13
Oulun	686	0,30	3,13	0,07
Viipurin	709	0,22	2,33	0,04
Mikkelin	356	0,21	2,28	0,15
Koko maa	8 175	0,37	2,60	0,15

Ensiksikin, yhtäläisestä agitaatiosta huolimatta raittiusyhdistysverkosto ei suinkaan ottanut levittäytyäkseen tasaisesti ympäri maata. Päinvastoin, liike osoitti alusta lähtien sinnikästä

[1] Ks. s. 63—64.
[2] Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1884—1888; Raittiuskalenteri 1885 ks. myös Sulkunen 1977, 68—69.
[3] Taulukko perustuu Kaarle Verkon kokoamiin tietoihin vuodelta 1885. (Raittiuskalenteri 1885) mukana ovat siis muutkin kuin Raittiuden Ystävien alaiset raittiusseurat. Ks. myös Sulkunen 1977, 69—71.

taipumusta alueelliseen keskittymiseen. Jo vuonna 1885 toiminnassa olleista 80 raittiusseurasta 57 eli runsas 70 prosenttia sijaitsi eteläisessä Suomessa. Vastaavasti liikkeen 8 175 jäsenestä 4 209 eli 52 prosenttia toimi joko Hämeen, Uudenmaan tai Turun ja Porin läänin raittiusseuroissa. Koko väestöön suhteutettuna vain nämä läänit ylsivät tällöin yli 0,4 prosenttiyksikön kannatukseen.

Toiseksi, raittiusyhdistystoiminta ei lainkaan toivotulla tavalla temmannut maalaisrahvasta seuratoimintaan. Maaseudulla jäsenistön osallistuminen jäi ensi vaiheessa sangen sattumanvaraiseksi. Sinne tänne maalaiskuntiin perustettiin paikallisyhdistyksiä, joista useimmat viettivät kituliasta elämää, elleivät kuolleet tyystin pois parin ensimmäisen toimintavuoden jälkeen.[4] Ainoan poikkeuksen raittiusliikeen alkuvuosina muodosti Hämeen lääni, jonka maalaiskunnissa raittiusliikkeen jäsenten osuus väestöstä jo vuonna 1885 kohosi päälle 0,3 prosentin.

Raittiusliikkeen keskuspaikoiksi kiteytyivät sen sijaan, ehkä vastoin alkuperäisiä kaavailuja, kaupungit. Jo vuonna 1885 jäsenmäärä kaupunkiväestön keskuudessa nousi lähes kolmeen prosenttiin. On erityisen kiinnostavaa, että kaupunkilaisten toiminnassa ei esiintynyt mitään selvää alueellista keskittymistä, vaan kannatus jakaantui melko tasaisena kaikkien kaupunkien kesken.

Raittiusliikkeen epätasainen alueellinen jakauma heti liikkeen perustamisvuosina osoittaa, että kysymyksessä ei todellakaan ollut mikään ongelmaton, organisaattoreiden tahdonalaisuuteen taipuva kokonaisuus, vaan ilmiöllä oli myös liikkeen johdosta riippumaton dynamiikkansa. Yhtäläinen propaganda, yhtäläisen järjestöllisen mallin tarjoaminen ei tuottanut yhtäläisiä tuloksia. Käynnistyttyään liike kytkeytyi sellaisiin "lainalaisuuksiin", jotka sitä organisoivalle sivistyneistölle saattoivat olla tuiki tuntemattomia.

Kannatus ja alueellinen jakauma vuosina 1890—1913

Liikkeen alueelliset painopisteet eivät myöskään tasaantuneet raittiustoiminnan vakiintuessa, ne vain siirtyivät paikasta toiseen. Selvä taitekohta niin jäsenluvun kehityksessä kuin liik-

---

[4] Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1884—1888; Raittiuden Ystäville saapuneet kirjeet (RY, VA).

keen alueellisessa jakaumassa sijoittui vuoteen 1906.[5] Tuohon vuoteen asti raittiusliike kasvoi ensin tasaisesti, mutta vuosisadan taitteen jälkeen laajensi joukkopohjaansa suorastaan räjähdysmäisesti. Välittömästi vuoden 1906 jälkeen järjestön joukkopohja alkoi kuitenkin ripeästi huveta.

Samana ajankohtana tapahtui myös raittiustoiminnan alueellisissa painopisteissä selvä siirtymä. Liike alkoi nopeasti vetäytyä entisistä keskuksistaan, erityisesti Hämeestä, mutta myös Turun ja Porin läänistä sekä Uudeltamaalta. Toiminnan uusiksi ydinalueiksi alkoivat samalla muodostua yhtäältä Pohjanmaa ja toisaalta Kaakkois-Suomi. (kartat 1—4[6])

Jonkin verran hienosyisemmän kuvan raittiusliikkeen alueellisesta keskittymisestä ja erityisesti siinä tapahtuneen muutoksen luonteesta tarjoaa vuosien 1905—1906 ja 1913 osalta suoritettu piirikohtainen erittely. (taulukko 2)

Taulukko 2: Raittiusjärjestöjen jäsenmäärien osuus väestöstä Raittiuden Ystävien piirijaon mukaan laskettuna vuosina 1905—1906 ja 1913[7]

	1905—1906		1913	
Piiri	jäseniä	% väkiluvusta	jäseniä	% väkiluvusta
Turku	3513	1,39	2454	0,88
Satakunta	1614	1,06	778	0,48
Länsi-Uusimaa	1705	1,88	1234	1,23
Helsinki	5344	2,71	2521	0,99
Hämeenlinna	2273	1,83	910	0,66
Tampere	1829	0,93	1033	0,48
Lahti	1492	2,03	1172	1,52
Heinola	902	2,46	480	1,31
Suur-Savo	1192	1,15	371	0,34
Savonlinna	418	0,81	681	1,21
Kymenlaakso	2663	3,49	1351	1,48
Lounais-Karjala	700	2,16	272	0,79
Etelä-Saimaa	537	1,10	810	1,38
Viipuri	2567	1,19	2253	0,89
Itä-Karjala	1886	1,79	731	0,60
Joensuu	345	0,27	866	0,60
Pohjois-Savo	1997	1,06	1481	0,77
Keski-Suomi	782	0,56	430	0,29
Etelä-Pohjanmaa	4549	1,68	3868	1,32
Kokkola	3137	2,15	3445	2,10
Oulu	925	0,67	774	0,49
Tornio	312	0,79	229	0,50
Kajaani	129	0,27	135	0,24
Lappi	211	0,73	43	0,12

[5] Ks. kuvio 1, s. 111.

[6] Kartat perustuvat liitteessä 1 esitettyihin lukuihin. Liitteessä on myös arvio lukujen luonteesta ja luotettavuudesta.

[7] Ne piirit, joissa toimi Finlands Svenska Nykterhetsförbundin alaisia yhdis-

Kartta 1: Raittiusjärjestöjen jäsenmäärän osuus väestöstä lääneittäin vuonna 1890—1891

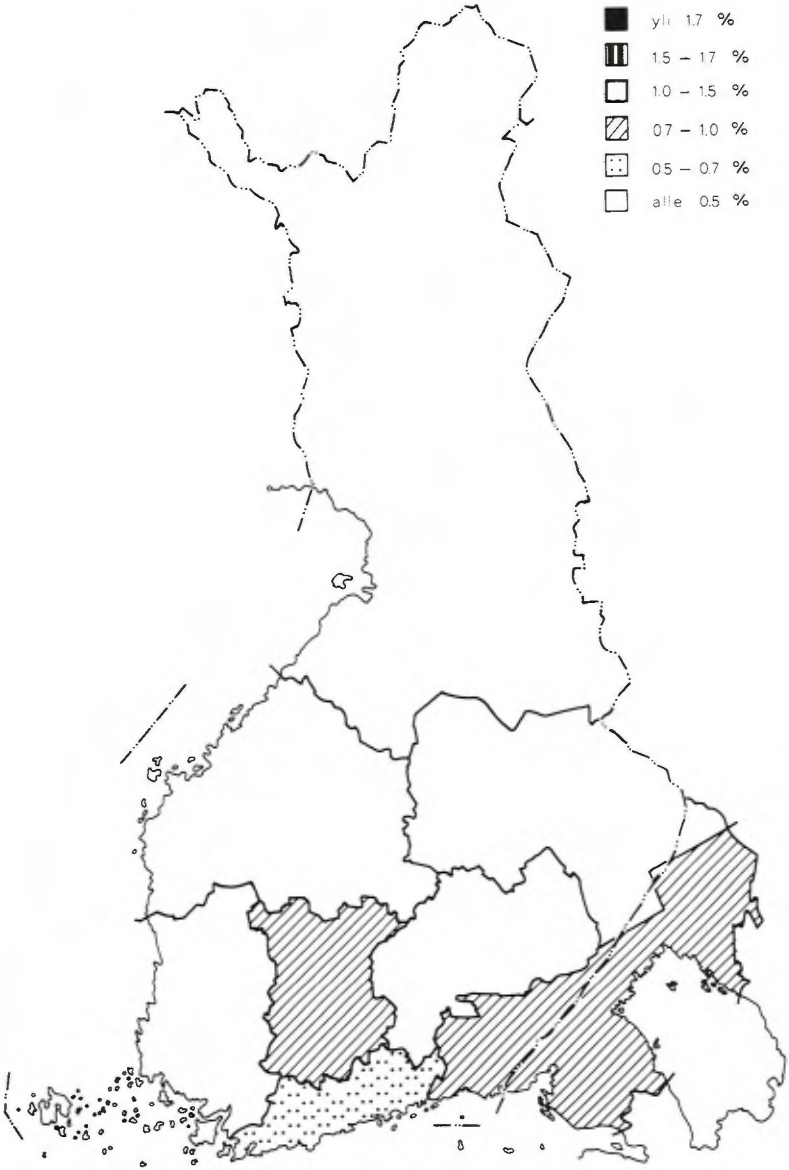

Kartta 2: Raittiusjärjestöjen jäsenmäärän osuus väestöstä lääneittäin vuonna 1896—1897

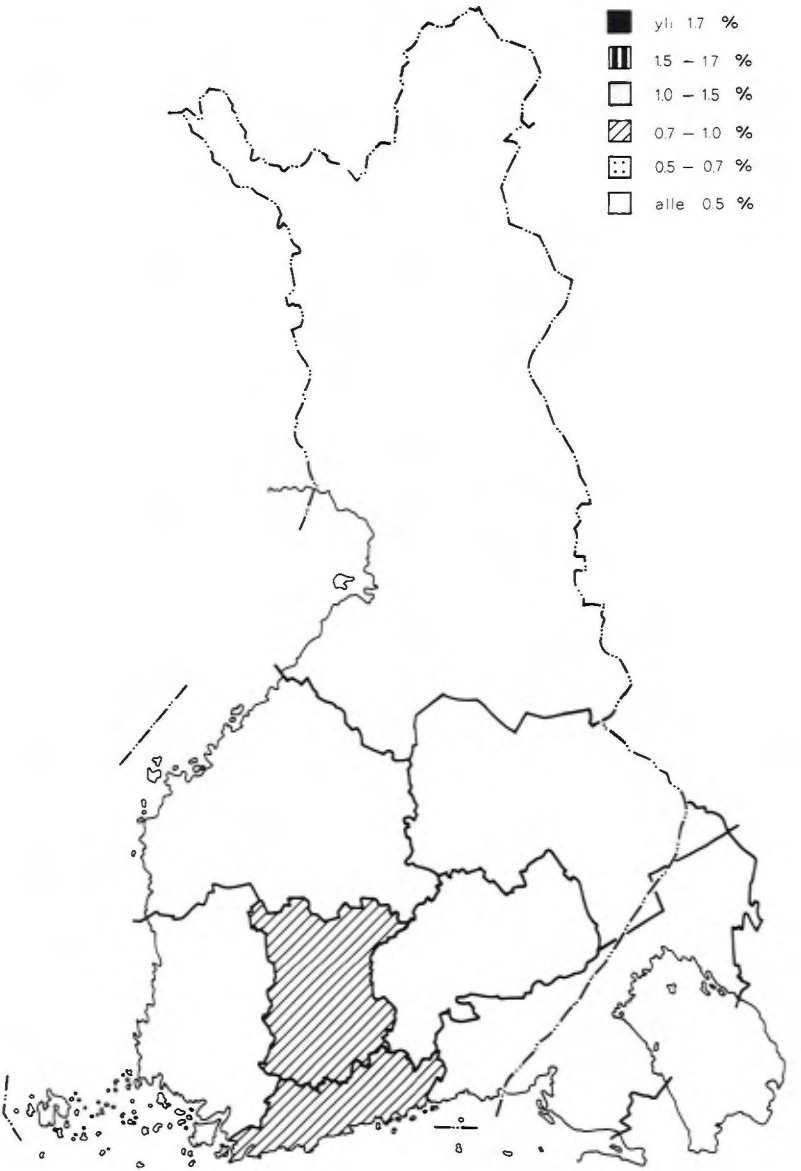

Kartta 3: Raittiusjärjestöjen jäsenmäärän osuus väestöstä lääneittäin vuonna 1905—1906

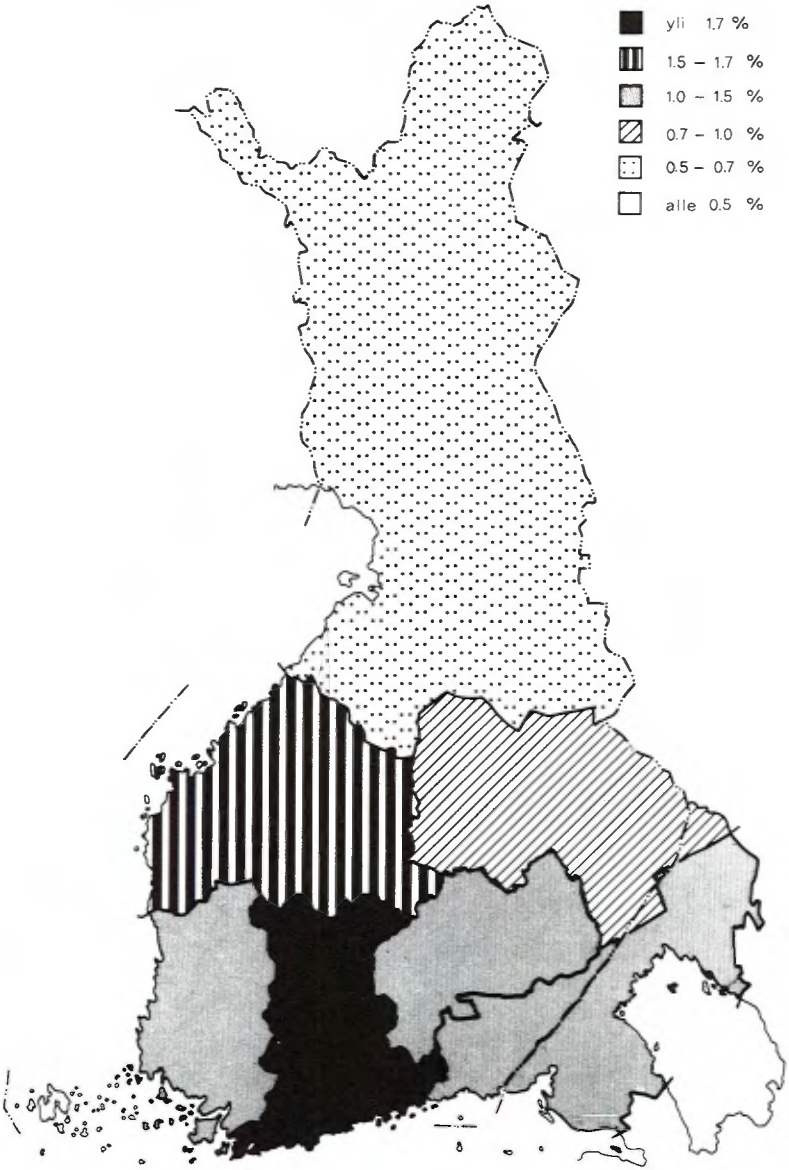

Kartta 4: Raittiusjärjestöjen jäsenmäärän osuus väestöstä lääneittäin vuonna 1913

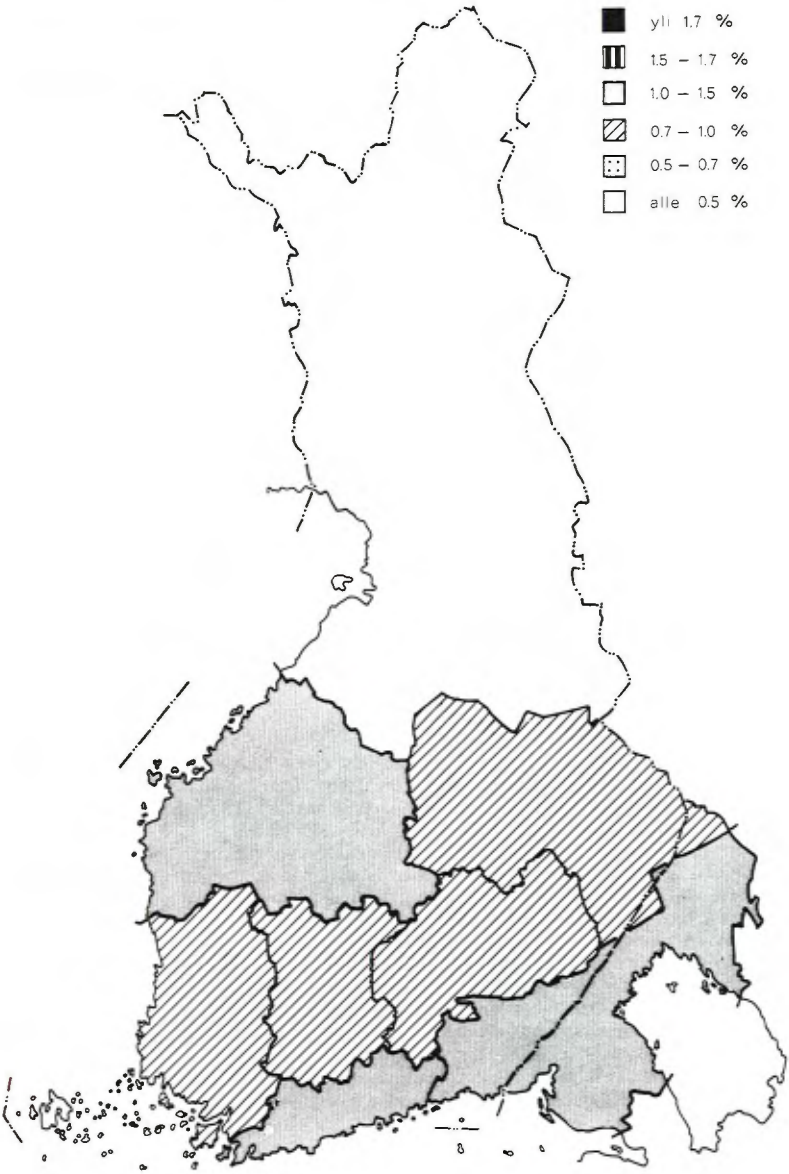

Taulukko osoittaa, että raittiusliikkeen selviksi keskuspaikoiksi muodostuivat vuosina 1905—1906 ennen muuta Helsingin, Lahden ja Heinolan tienoot sekä eteläinen Karjala, erityisesti Kymenlaakson alue, jossa raittiusyhdistysten jäsenmäärä kohosi korkeimmillaan 3,5 prosenttiin koko väestöstä. Taulukko paljastaa myös Pohjanmaan vuoden 1905 jälkeen voimakkaasti lisääntyneen innostuksen luonteen: toiminta on kiistattomasti paikallistettavissa Kokkolan ympäristön ruotsinkielisiin kuntiin ja kannatuksen huima nousu palautettavissa suoraan Svenska Nykterhetsförbundin — ruotsinkielisten oman keskusjärjestön — perustamiseen vuonna 1905.[8] Kiinnostava on se huomio, että jo kolmen vuoden kuluttua oman keskusjärjestön perustamisesta eli vuonna 1908 raittiusliikkeen kannatus maan ruotsinkielisten keskuudessa kohosi yli neljän prosentin, kun se vielä muutama vuosi aikaisemmin oli ollut lähes olematon. Nousipa kannatus Vaasan läänin pohjoisosien ruotsinkielisillä seuduilla lähelle kymmentä prosenttia eli huikeasti yli suomenkielisten missään piirissä osoittaman toiminta-aktiviteetin.[9]

Kaupungit ja maalaiskunnat

Se käänne, mikä raittiustoiminnassa osui vuoteen 1906, merkitsi maantieteellisessä suhteessa liikkeen perifeeristymistä. Raittiuden Ystävien kehitystä myötäillen koko raittiusliikkeen ote

---

tyksiä, on kursivoitu. Taulukko perustuu Raittiuden Ystävien vuosikertomuksiin 1905—1906 ja 1913 sekä Finlands Svenska Nykterhetsförbundin vuosikirjoihin samoilta vuosilta. Tampereen osalta tietoja on täydennetty Kaukovallan (1934), Kortekankaan (1965) ja Voionmaan (1932, 639—645) ja Satakunnan osalta Nummen (1965) esittämillä arvioilla.

8 Finlands Svenska Nykterhetsförbund perustettiin vuoden 1905 alussa. Siihen saakka ruotsinkieliset raittiuden harrastajat olivat toimineet Raittiuden Ystävien alaisuudessa. Vuonna 1895 piirijakoa oli uudistettu niin, että ruotsinkieliset muodostivat omat ja suomenkieliset omat piirinsä saman katto-organisaation puitteissa. Granfeltin raittiusliikkeelle hahmottama kielipoliittinen ohjelma oli siis pantu täytäntöön koko laajuudessaan. Ruotsinkielisten piirien jäsenmäärät pysyivät koko yhteistoiminta-ajan minimaalisina.

9 Raittiusyhdistysten jäsenten osuus ruotsinkielisestä väestöstä Finlands Svenska Nykterhetsförbundin alaisissa piireissä oli vuonna 1908 kokonaisuudessaan seuraava: Keski-Uudenmaan piiri 0,9 %, Itä-Uudenmaan piiri 3,2 %, Länsi-Uudenmaan piiri 3,4 %, Lounais-Suomen piiri 1,9 %, Ahvenanmaan piiri 4,7 %, Vaasan läänin luoteisosat 6,5 %, Vaasan läänin keskiosat 5,0 % ja Vaasan läänin pohjoisosat 9,5 %. Ruotsinkielisen väestön järjestäytymisen kokonaiskuvasta ks. Stenius 1981 ja järjestäytymisestä paikallistasolla Strömberg 1983.

valtakunnan keskusalueisiin heikkeni. Samalla toiminnan keskittyminen yhtäältä Pohjanmaalle, toisaalta Kaakkois-Suomeen merkitsi aiemmin yhtenäisen kannatusalueen hajoamista kaksinapaiseksi.

Perifeeristyminen ei ilmeisesti ollut vain maantieteellistä, vaan myös sosiaalista. Sama kehitys paljastuu nimittäin myös paikallistoiminnan painopisteen siirtymässä kaupungeista maaseudulle. Kun raittiusliikkeen perustamisvaiheessa eli vuonna 1885 keskimäärin 63 prosenttia liikkeen koko jäsenistöstä oli ollut kaupunkilaisia, alkoi näiden osuus 1800-luvun lopulla hitaasti alentua pudoten vihdoin vuosina 1905—1906 melko yht'äkkisesti 30 prosenttiin. (taulukko 3)

Kiinnostavaa tässä kehityksessä on se, että kaupunkien raittiusliikejäsenistön suhteellinen osuus kehittyi vastakkaiseen suuntaan kuin itse kaupunkiväestön kasvu. Kaupungistuminen ei suinkaan lisännyt raittiusliikkeen kannatusta, vaan päinvastoin koko läänin raittiusaktiviteettiin suhteutettuna alensi sitä.

Sama tasoittumiskehitys on luettavissa myös taulukosta 4, jossa läänien raittiusliikkeen kannatus on hajotettu kaupunki- ja maalaiskuntakohtaiseksi. Se osoittaa, että maalaisväestön raittiusaktiviteetti oli koko tutkimusjakson ajan tasaisessa nousussa. Vuoden 1885 0,15 prosentista se kipusi hitaasti 0,20 prosenttiin vuosisadan loppuun mennessä, nousi 1900-luvun alussa nopeasti 1,04 prosenttiin tasaantuen seuraavalla vuosikymmenellä 0,70 prosenttiin.

Maaseudulla raittiusliikkeen painopisteet myös samanaikaisesti vaihtuivat. Kun esimerkiksi vuonna 1890 keskimääräistä korkeampaan kannatukseen olivat yltäneet Uudenmaan, Hämeen, Turun ja Porin sekä Viipurin läänit, olivat vuonna 1913 sekä Turun ja Porin että Hämeen läänit pudonneet tästä ryhmästä. Uudenmaan ja Viipurin läänien rinnalle tai pikemminkin näiden ohi oli voimakkaasti tunkeutunut Vaasan lääni Finlands Svenska Nykterhetsförbund työntövoimanaan. Sama seikka, ruotsinkielisen maalaisväestön raittiusharrastuksen vahva nousu, kohotti myös merkittävästi Uudenmaan läänin maalaiskuntien kannatusprosenttia.

Kaupungeissa trendi sitä vastoin osoittautui pääpiirteissään täysin vastakkaiseksi. Vuoden 1885 2,6 prosenttiyksikön kannatus putosi aste asteelta melko tasaisesti aina 1900-luvun alkuun saakka, jolloin yleinen mobilisaatio nosti kaupunkienkin raittiusjärjestöjen jäsenmäärät kolmeen prosenttiin koko väes-

Taulukko 3:
Kaupunkiväestön osuus raittiusjärjestöjen jäsenistöstä lääneittäin vuosina 1885, 1890, 1897, 1906 ja 1913[10]

	1885		1890		1897		1906		1913	
Lääni	jäseniä	%	jäseniä	%	jäseniä	%	jäseniä	%	jäseniä	%
Uudenmaan lääni	848	79 (27)	996	73 (30)	1 361	66 (34)	3 106	52 (41)	2 252	54 (46)
Turun ja Porin lääni	1 156	68 (12)	808	58 (13)	1 172	61 (14)	1 501	29 (15)	1 392	42 (16)
Hämeen lääni	696	49 (7)	936	43 (10)	1 105	59 (12)	973	17 (16)	662	28 (17)
Viipurin lääni	604	85 (8)	1 505	63 (9)	425	31 (11)	1 812	30 (10)	976	18 (10)
Mikkelin lääni	105	29 (3)	75	34 (3)	148	28 (4)	361	14 (5)	375	25 (5)
Kuopion lääni	505	59 (4)	294	64 (4)	180	50 (5)	719	30 (6)	633	27 (7)
Vaasan lääni	734	54 (5)	767	59 (5)	641	39 (6)	1 902	26 (7)	1 615	23 (9)
Oulun lääni	537	78 (8)	293	73 (8)	231	87 (8)	795	33 (9)	351	27 (10)
Koko maa	5 185	63 (9)	5 674	58 (10)	5 263	53 (11)	11 169	30 (12)	8 247	30 (15)

(suluissa oleva luku osoittaa kaupunkiväestön osuutta läänin koko väkiluvusta)

---

[10] Ks. liitteen 1 lähteitä.
Tarkkaa rajaa kaupunki- ja maalaisyhdistysten välillä on joissakin tapauksissa ollut vaikea tehdä. Epäselvimmät tapaukset on jätetty pois tai jäsenmäärä jaettu tasan kaupunki- ja maalaiskunnan kesken. Taulukon luvut eivät siis tässäkään ole täsmällisiä, vaan ainoastaan yleisen suunnan osoittavia.

Taulukko 4:
Raittiusliikkeen kannatus Suomessa lääni- sekä kaupunki- ja maalaiskuntakohtaisesti eriteltynä vuosina 1890—1913[11]
(Raittiusyhdistysten jäsenistö % alueen koko väkiluvusta)

Lääni	kaupungit				maalaiskunnat				koko alue			
	1890	1897	1906	1913	1890	1897	1906	1913	1890	1897	1906	1913
Uudenmaan	1,39	1,43	2,21	1,21	0,22	0,39	1,42	0,88	0,57	0,74	1,74	1,03
Turun ja Porin	1,64	1,98	2,05	1,66	0,17	0,20	0,88	0,45	0,35	0,44	1,06	0,65
Hämeen	3,78	3,25	1,89	1,11	0,54	0,31	1,73	0,58	0,85	0,66	1,75	0,67
Viipurin	4,81	1,00	3,77	1,84	0,28	0,27	1,00	0,90	0,68	0,35	1,27	0,99
Mikkelin	1,40	2,17	3,84	3,47	0,08	0,21	1,17	0,59	0,12	0,28	1,30	0,75
Kuopion	2,51	1,10	3,44	2,49	0,06	0,06	0,56	0,54	0,16	0,12	0,74	0,69
Vaasan	3,50	2,48	5,30	3,53	0,14	0,24	1,16	1,14	0,31	0,37	1,46	1,35
Oulun	1,53	1,07	2,89	1,05	0,05	0,01	0,59	0,31	0,16	0,10	0,81	0,38
Koko maa	2,41	1,75	3,00	1,66	0,18	0,20	1,04	0,70	0,41	0,39	1,27	0,85

töstä. Vuonna 1913 kannatus oli kuitenkin laskenut takaisin 1,7 prosenttiin. Lasku siis jatkui siitä, mihin vuosisadan taitteessa oli jääty.

Jyrkimmin raittiusliikkeen kannatus laski uudelle vuosisadalle siirryttäessä Etelä-Suomen suurissa kaupungeissa, aivan erityisesti Hämeen läänissä, mutta myös Uudellamaalla ja Turun ja Porin läänissä. Sitävastoin Sisä-Suomen pikkukaupungeissa ja myös Vaasan läänissä raittiustoiminta näyttää pysytelleen tasaisen vilkkaana koko tutkimusjakson ajan.

Raittiusliike joukkojärjestönä

Raittiusjärjestäytymisen luonne

Mistä raittiusliikkeen alueellisen jakauman epätasapainoisuudessa ja alueellisten painopisteiden siirtymässä oikeastaan oli kysymys? Tämän selittämiseksi tuntuisi varmasti luontevalta ryhtyä ensi sijassa etsiskelemään vastaavuussuhteita raittiusliikkeen ydinalueiden ja alkoholin kulutuksen paikallisten keskittymien välillä. Epäilemättä niitä löytyykin. Kaikki alkoholin kulutuksen alueellista jakautumista koskevat tiedot ja arviot

[11] Ibid.

puhuvat nimittäin yksimielisesti sen puolesta, että nimenomaan eteläinen Suomi — siis raittiusliikkeen selvä painopistealue 1800-luvun lopulla — oli myös väkijuomien käytössä kärkisijalla. Yksimielisiä ollaan myös siitä, että maaseutu ja kaupunki alkoivat vuoden 1866 paloviina-asetuksen voimaantulon jälkeen alkoholin käytön tavassa ja erityisesti määrässä jyrkästi irtaantua toisistaan. Kuivuva maaseutu sai vastapoolikseen kostean kaupungin.[12]

Raittiusliikeen alueellisen keskittymisen voisi siis katsoa melko suoraan ilmentävän paikallisesti vaihtelevia alkoholioloja. Tästä ei myöskään olisi pitkä matka siihen yksinkertaistukseen, jonka mukaan raittiusliikkeen syntyminen oli ilmiselvää seurausta väkijuomien käytön runsaudesta.[13]

Tällaisia johtopäätöksiä vastaan voi kuitenkin heti esittää vastaväitteitä: Miksi raittiusliikettä ei syntynyt silloin, kun alkoholijuomien kulutus oli korkeimmillaan, eli kotipolton aikana?[14] Miten liikkeen alueellinen siirtymä 1900-luvun alussa on selitettävissä, kun alkoholin tuotannon keskusalueet pysyivät samanaikaisesti suurinpiirtein paikoillaan?[15] Miksi maalaisväestön raittiusharrastus jatkuvasti kasvoi, vaikka valtaosa maalaiskunnista oli jo 1880-luvulla asettunut jyrkälle kieltokannalle?[16]

Vielä ongelmallisemmiksi johtopäätökset käyvät, jos raittiusliikekäsite ulotetaan myös epämuodolliseen järjestäytymiseen, kuntien alkoholipoliittisiin toimenpiteisiin ja kannanmäärittelyihin, joukkoadresseihin, mielenosoituksiin jne.

Maalaiskuntien jyrkän kieltolakipolitiikan ohella paljon puhuvia alkoholin vastaisen ilmaston mittareita olivat nimittäin valtiopäiville jätetyt kieltolakianomukset. Tämä toiminta sai ajoittain suoranaisen joukkoliikkeen luonteen. Esimerkkinä mainittakoon vuosi 1885, jolloin kieltolakivaatimukset keräsivät taakseen ainakin 30 000 yksityisen sekä useiden kymmenien kuntien puoltavan kannanoton. Vankin kieltolain tukialue oli tällöin sekä raittiusliikekannatuksessa että paloviinan tuo-

---

[12] Tuominen 1950_1, 188—202; Tuominen 1979, 21—27; Turpeinen 1975, 28—29, 37—38; Turpeinen 1977, 53—59.

[13] Ks. esim. Hytönen 1930 ja Karpio 1938 sekä Suomen historian yleisesityksistä Aalto 1976, 512—543; Juva 1966, 482—528; Osmonsalo 1949, 252—260.

[14] Ks. s. 20.

[15] Ks. alaviite 12.

[16] Salmio 1978.

tannossa alhaisin Oulun lääni.[17] Vuosisadan taitteessa virallista alkoholipolitiikkaa vastaan kieltolakiadressilla protestoivien määrä oli kasvanut jo noin 140 000:een.[18]

Epävirallisiksi raittiusjärjestäytymiseksi voi luonnehtia myös niitä lukuisia mielenosoituksia, joita kieltolain puolesta useimmilla paikkakunnilla vuosisadan vaihteen molemmin puolin organisoitiin. Tilaisuuksien luvusta samoin kuin osallistujamääristä on vaikea saada tarkkaa selkoa.[19] Kollektiivisina ja usein emotionaalisesti latautuneina mielipiteenilmaisuina ne kuitenkin erittäin havainnollisesti ilmentävät 1900-luvun vaihteen suomalaista alkoholin vastaista moraali-ilmastoa, jota on sangen vaikea suoraviivaisesti sovittaa väkijuomien käytön näkyvästi tuottamiin paikallisiin ongelmiin.

Samaan epämuodollisen järjestäytymisen joukkoon voi lukea myös ne lukuisat raittiustilaisuudet, joita palkattujen "raittiussaarnaajien" toimesta säännöllisesti pidettiin eri puolilla Suomea. Pääpaino, ainakin 1900-luvun alussa oli syrjäkylillä, eli juuri sellaisilla seuduilla, joilla organisoitua raittiusyhdistysliikettä ei esiintynyt, mutta joilla myöskään alkoholin käyttö tuskin tuotti vakavia ongelmia. Esimerkiksi vuonna 1902 raittiussaarnaajien Raittiuden Ystäville laatimien raporttien mukaan noin 35 000 ihmistä osallistui tällaisiin tilaisuuksiin.[20]

Järjestäytyneen raittiusliikkeen, kollektiivisen alkoholin vastaisen mielipiteenmuodostuksen ja alkoholin kulutuksen keskinäissuhteet eivät siis kytkeytyneet toisiinsa suoraviivaisessa syy-seuraus -suhteessa. Päinvastoin ne muodostivat monimutkaisen kokonaisuuden, jossa yhtä hyvin alhainen alkoholin käytön aste ja vahva kieltolakikanta kuin väkijuomien runsaampi kulutus ja organisoitunut raittiustoiminta saattoivat korreloida keskenään. Tai olla korreloimatta.

Tästä on tehtävissä *ensiksikin* se johtopäätös, että raittiusliikkeen syntyä ja kehitystä ei ole mahdollista selittää pitäytymällä vain — tai ehkä edes ensi sijassa — raittiusliikehdinnän

---

[17] Raittiusanomukset, VP 1885, (EA).

[18] Jättiläisanomus väkijuomakieltolaki- ja kunnalliskielto-oikeusasiassa, VP 1900 (EA).

[19] Vuoden 1886 lopulla kiiri useista kaupungeista tietoja kokouksista, joissa sata- jopa tuhatpäiset ihmisjoukot olivat liittoutuneet yhteen painostaakseen kunnallisia päätäntäelimiä väkijuomien myynnin ja anniskelun tuntuviin supistuksiin ja vielä yleisemmin täydelliseen kieltoon. Näitä kokouksia käsitteli mm. Aamunairut numeroissaan 1886/20, 155—156 ja 1886/21, 164—167.

[20] Raittiussaarnaajien matkakertomukset vuodelta 1902 (RY, VA).

ja alkoholin kulutuksen välisen suhteen tarkasteluun. *Toinen* johtopäätös on, että myöskään järjestäytynyttä raittiustoimintaa ei voine pitää alkoholinvastaisen mielipiteenmuodostuksen yleismittarina vaan ainoastaan sen eräänä kanavoijana. Järjestäytyneen raittiusliikkeen ja kollektiivisen alkoholin vastaisuuden riippumattomuus toisistaan oli erityisen selvää maan pohjoisosissa, joissa kieltolakimentaliteetti oli korostuneen hallitseva, mutta samalla liittymistä raittiusyhdistyksiin kartettiin. Pohjoisen kaksijakoista mielipideilmastoa kuvaili mm. raittiussaarnaaja Severi Kantola vuonna 1902 maan perimmäisiin kolkkiin tekemiltään matkoilta:

> "Kukaan ei ollut raittiusosastosta innostunut. Kaikki kehittyneimmät talonpojat ovat lestadiolaisia ja katsovat enemmän karsain silmin raittiusasiaa, joka ihmisistä tekee 'itsevanhurskaita'." (Kemijärvi)
>
> "Uskonnollinen suunta täälläkin panee voimainsa takaa vastaan 'itsevanhurskauden' oppia. Väkijuomia eivät uskovaiset käytä." (Kuolajärvi)[21]

Näillä johtopäätöksillä ei kiistetä sitä tosiseikkaa, etteikö tämä kolmikasvoinen ilmiö perimmältä olemukseltaan olisi muodostanut historiallista ykseyttä. Johtopäätöksistä kiteytetään ainostaan väite, jonka mukaan sekä järjestäytynyttä raittiustoimintaa että kollektiivista alkoholinvastaisuutta säätelivät myös omat, toisistaan erilliset "lainalaisuutensa", jotka kummatkaan eivät mitenkään suoraan kytkeytyneet alkoholin käytön näkyviin haittoihin. Edelleen väitetään, että laajempi ja sisällöllisesti oikeampaan osunut näkökulma raittiusliikkeen luonteeseen ja asemaan vuosisadan vaihteen suomalaisessa yhteiskunnassa tavoitetaan, kun järjestäytynyt raittiustoiminta irrotetaan erottamattomalta näyttävästä yhteydestään alkoholikysymykseen ja sijoitetaan sen sijaan väestön järjestäytymisen koko kenttään. Toisin sanoen, kun kysymys asetetaan järjestäytymisen eikä alkoholiongelman, tai edes raittiusideologian sisäisestä problematiikasta käsin.

---

[21] Kemijärvellä Kantola keräsi oman ilmoituksensa mukaan kuulijoita yhteensä 630 ja Kuolajärvellä 1 039. [Severi Kantolan kertomus pidetyistä esitelmistä vuonna 1902 (RY, VA)]; Samaan kaksijakoisuuteen viittasi myös August Vuori jo vuonna 1887 Pohjoiseen tekemänsä matkan selostuksessa: "Lestadiolaiset kuuluvat vastustavan raittiusseuralaisten vaikutusta, vaikka itse ovat ehdottomasti raittiita." (Aamunairut 1887/19, 152).

Raittiusliikkeen suhde muihin järjestöihin

Näkökulmaa voidaan edelleen täsmentää rajaamalla järjestäytymiskäsite tässä yhteydessä vain muodolliseen organisoitumiseen. Niinikään raittiusliike on järkevää suhteuttaa vain kannatuspohjaltaan kutakuinkin vertailukelpoisiin järjestöihin. Tämä merkitsee sitä, että vertailevan tarkastelun kohteiksi raittiusliikkeen rinnalle nousevat ennen muita nuorisoseuratoiminta ja työväenliike.[22]

Kuvio 1:
Suurimpien joukkojärjestöjen jäsenmäärien kehitys v. 1885—1913[23]

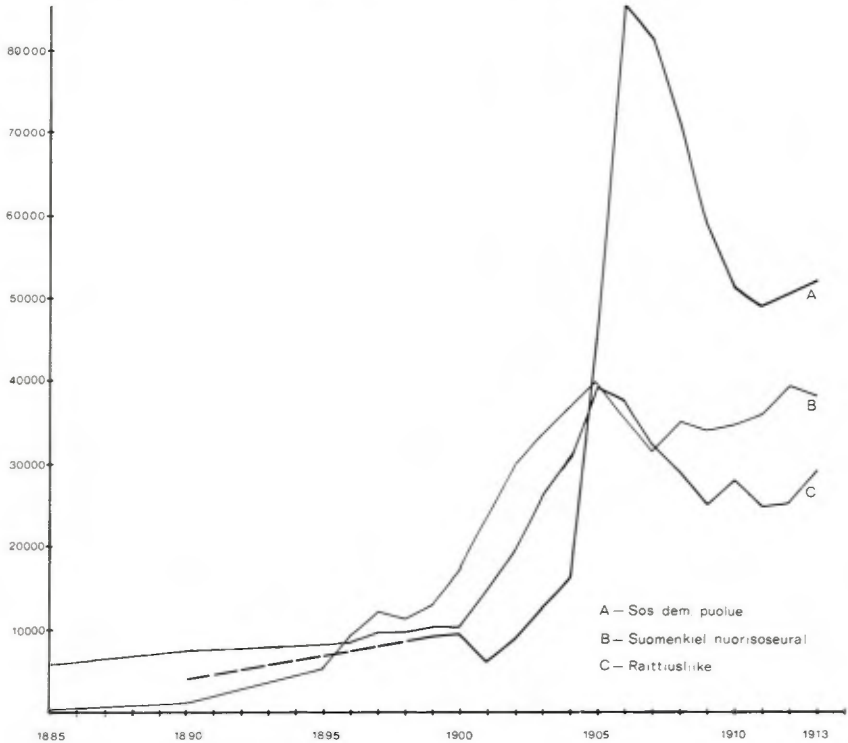

[22] Näiden ohella varteenotettavana vertailukohteena voisi olla myös urheiluliike. Koska urheiluliikkeen nousu kuitenkin kokonaisuutena ajoittui myöhempään ajankohtaan, on se tässä jätetty käsittelyn ulkopuolelle. Urheiluliikettä koskevasta tutkimuksesta ks. Halila 1959; Hentilä 1982; Laine 1984.

[23] Kuvio perustuu seuraaviin lähteisiin:
Raittiuskalenteri 1885; Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1884—1913;

Kun tehtävä asetetaan tällä tavoin, raittiusliike osoittautuu todelliseksi edelläkävijäksi. Se ei ollut vain ensimmäinen kannatukseltaan laajapohjainen kansalaisjärjestö vaan myös ja ennen kaikkea ensimmäinen organisoituneet puitteet saanut kansanliike Suomessa. Kuten kuvio 1 osoittaa, jo 1880-luvulla raittiusliikkeen kannatus kohosi noin kahdeksaan tuhanteen, kun suomenkielinen nuorisoseuraliike samaan aikaan ylsi hädin tuskin tuhatlukuiseen jäsenkuntaan. Tätäkin alhaisemmaksi jäi ns. wrightiläisen työväenliikkeen kannatus.

Etuasemansa muihin järjestäytyneisiin kansanliikkeisiin nähden raittiusliike säilytti aina vuosisadan taitteeseen saakka, jolloin ensin nuorisoseuraliike ja suurlakkovuonna myös sosiaalidemokraattinen puolue ohittivat sen kannatusluvuissa.[24] On kuitenkin huomattava, että tämä yleistrendi ilmentää nimenomaan suomenkielisen väestönosan järjestökäyttäytymistä. Ruotsinkielisellä puolella järjestöjen väliset suhteet hahmottuivat ilmeisesti toisin. Tähän viittaa ainakin raittiustoiminnan kannatuksen merkittävä kasvu ruotsinkielisen väestönosan keskuudessa vasta suurlakon jälkeisinä vuosina.

Nuorisoseuraliike ja sosiaalidemokraattinen puolue tarjoavat mielenkiintoisen vertailukohteen myös raittiusliikkeen alueellisen luonteen tarkastelulle koko järjestäytymiskehityksen näkökulmasta.

Finlands Svenska Nykterhetsförbunds Årsskrift 1906—1913; Sininauha 1888 ja 1890; Kansan Kalenteri 1907;
Suomen Nuorison Liiton vuosikirjat I—VI; Suomen Nuorison Liiton Albumit II—IV; Hästesko 1931, 147, 191; Numminen 1961, 400;
Sosialidemokratinen puolue Suomessa 1906; Suomen sosialidemokratinen puolue 1907—1908; Työväen Kalenterit 1893—1895, 1901, 1908, 1917; Soikkanen 1961, 24—25, 182; Soikkanen 1975, 113.

[24] Täysin vertailukelpoista tietoa järjestöistä on mahdoton saada, sillä eivät vain jäsenkriteerit vaan myös virallisen ilmoitusmenettelyn perusteet vaihtelivat eri organisaatioilla. Niinikään on otettava huomioon, että kaikissa kolmessa liikkeessä vuosikertomuksiin rekisteröidyn kannatusluvun ulkopuolelle jäi melkoinen joukko jäseniä, koska monet paikallisyhdistykset laiminlöivät tilastointivelvollisuutensa. Ainoa tutkimusajankohtana laadittu yhteistilasto on julkaistu vuoden 1907 Kansan Kalenterissa (77—80). Raittiuden Ystävien laatimana se painottaa selvästi "yli" raittiusliikkeen kannatusta. Kansan Kalenterin mukaan tarkasteltavana olevan kolmen kansalaisjärjestön jäsenluvut olivat vuonna 1906 seuraavat: raittiusliike noin 53 000 (lapsijäsenet poistettuna), työväenyhdistykset noin 70 000 ja nuorisoseurat noin 40 000. Nuorisoseurojen ja työväenyhdistysten luvut eivät sisällä ruotsinkielistä toimintaa. Esimerkiksi vuonna 1902 ruotsinkielisten nuorisoseurojen jäsenluvun ilmoitettiin olevan 4 852 (Suomen Nuorison Liiton Albumi III, 150—158) ja Suomen Ruotsalaisen Työväenliiton vuonna 1907 noin 3 500. (Työväen Kalenteri 1908, 78—82) vrt. Stenius 1977.

Yleisenä piirteenä eri järjestöjen alueellisia painopisteitä kuvaavista kartoista (5—8[25]) voidaan todeta, että raittiusliikkeen kannatusalueet lankeavat olennaisilta osin yhteen sekä sosiaalidemokraattisen puolueen että nuorisoseuraliikkeen kanssa — eli että järjestäytyminen yleensä keskittyi samoille seuduille. Kuitenkaan järjestöjen alueellinen päällekkäisyys ei toiminut samanaikaisesti, vaan siinä on erotettavissa tiettyä ajallista peräkkäisyyttä. Taitekohdaksi nousee tässäkin 1900-luvun alku, tarkemmin ottaen sama vuosi 1906, joka monessa suhteessa on jo näyttäytynyt raittiusliikkeenkin historian keskeiseksi vedenjakajaksi.

Karkea alueellinen vertailu osoittaa nimittäin sen, että aina vuoteen 1906 saakka raittiusliikkeen ja vuosisadan alussa voimakkaasti järjestäytyvän sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen järjestökannatus paikallistui selvästi samoille seuduille: voimakkaimpana Hämeen lääniin ja suhteellisesti hieman heikompana Uudellemaalle, Kymenlaaksoon sekä muulle eteläiselle rannikkoalueelle. Raittiusliikkeen ja sosiaalidemokraattisen puolueen järjestökannatuksen vertailu osoittaa myös, että liikkeiden välinen alueellinen päällekkäisyys oli voimakkainta juuri räjähdysmäisen mobilisaation aikana.

Vuoden 1913 tilannetta osoittavat kartat viittaavat sitävastoin jo selvästi raittiusliikkeen ja sosiaalidemokraattisen puolueen toiminta-alueiden erkaantumiseen. Erityisesti Hämeessä raittiustoiminta oli tuolloin jo voimakkaasti ehtynyt, mutta työväenliikkeen kannatus pysyi edelleen vahvana. Samansuuntainen oli tilanne myös Uudellamaalla. Tuona ajankohtana raittiusliikkeen keskusalueiksi olivat sitä vastoin kiteytyneet toisaalta Pohjanmaa, toisaalta Kaakkois-Suomi eli alueet, jotka eivät Kymenlaaksoa lukuun ottamatta kuuluneet järjestäytyneen työväenliikkeen ydinalueisiin.[26]

Sitä vastoin nuorisoseurojen toiminnallinen painopiste kitey-

---

[25] Kartat perustuvat liikkeiden itsensä kokoamiin, lääneittäin tai vaalipiireittäin eriteltyihin tilastoihin. (alaviite 23) Näitäkin numerotietoja ja niihin perustuvia karttoja arvioitaessa on otettava huomioon, että parhaassakin tapauksessa ne ovat vain suuntaa-antavia. Järjestäytymisen pääjaon ja siinä tapahtuneet muutokset kartat kuitenkin kiistatta osoittavat.

[26] Kymenlaakso on siitä merkillinen alue, että 1900-luvun alussa kaikki suuret (ja pienemmätkin) järjestöt saivat siellä vahvan jalansijan. Siihen, mitkä järjestöjen keskinäissuhteet alueella olivat, ei tässä ole mahdollista tarkemmin puuttua.

Kartta 5: SDP:n jäsenmäärän osuus väestöstä lääneittäin vuonna 1906

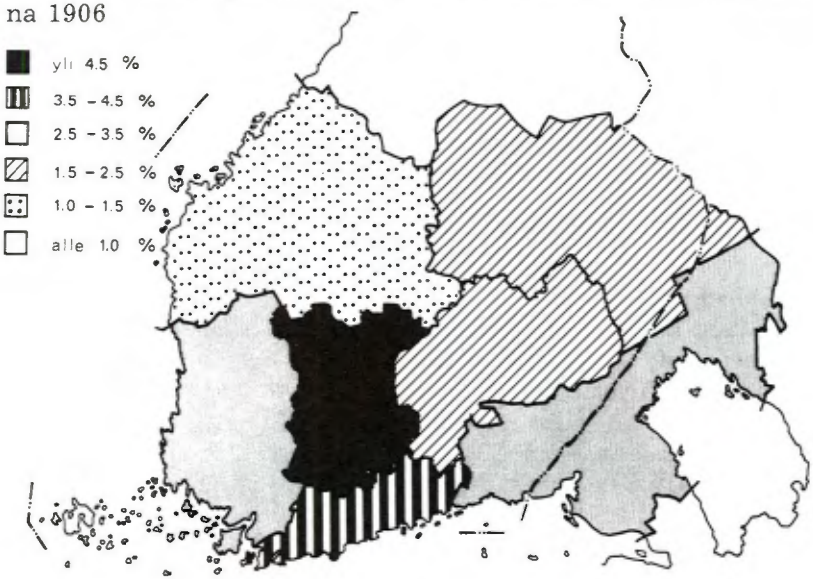

Kartta 6: SDP:n jäsenmäärän osuus väestöstä lääneittäin vuonna 1913

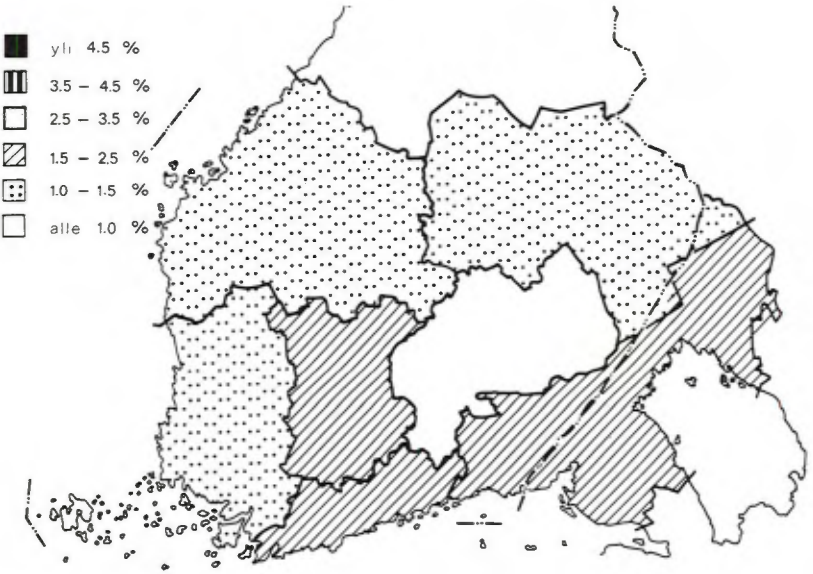

Kartta 7: SNS:n jäsenmäärän osuus väestöstä lääneittäin vuonna 1906

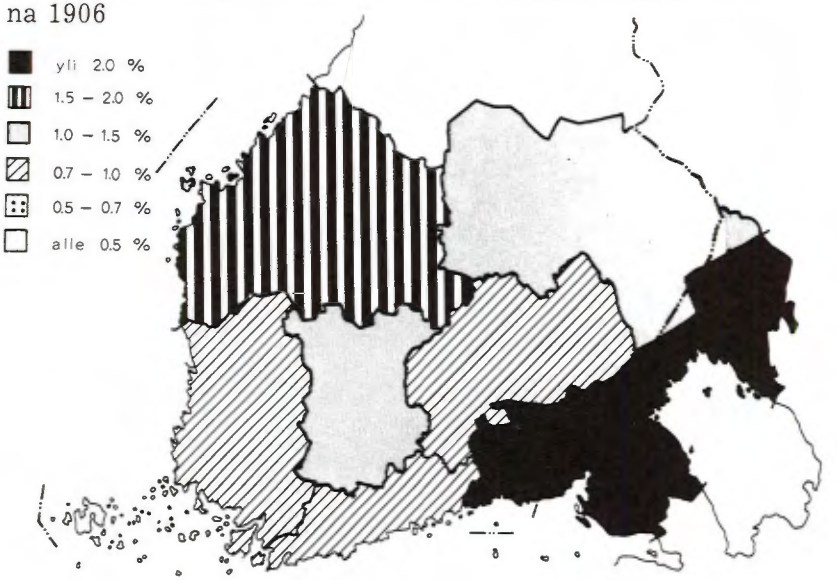

Kartta 8: SNS:n jäsenmäärän osuus väestöstä lääneittäin vuonna 1913

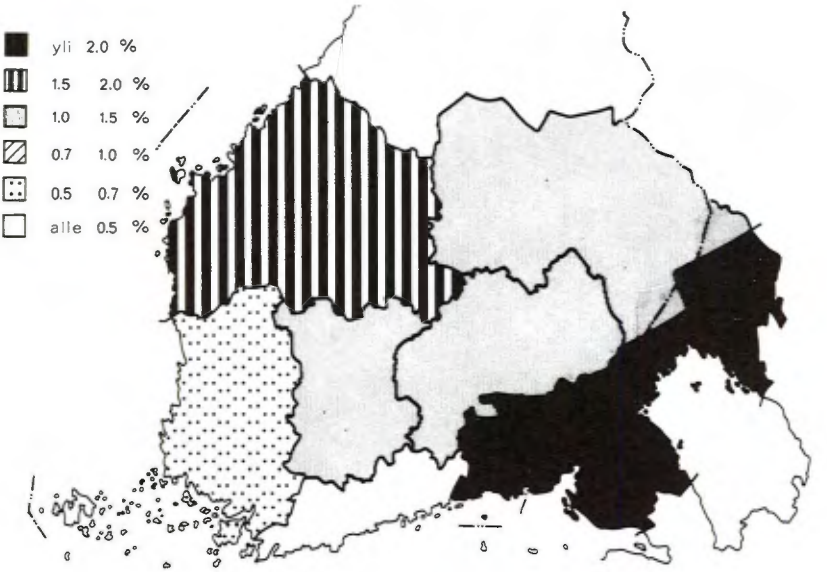

tyi 1900-luvulla juuri näille alueille. Eli viimeistään 1910-luvulla raittiusliike alkoi myötäillä samaa jakoa läntisen ja itäisen vyöhykkeen välillä, joka nuorisoseuratoiminnalle alun alkaen oli ollut tunnusomaista.

Yleispiirteeksi vuoden 1906 jälkeisestä järjestäytymisestä siis jää yhtäältä raittiusliikkeen ja sosiaalidemokraattisen puolueen alueellisen päällekkäisyyden ilmi selvä oheneminen; toisaalta nuorisoseurojen ja raittiusliikkeen kannatusalueiden yhdenmukaistuminen. Tätä kehitystä oli omiaan vahvistamaan raittiusliikkeen siirtymä kaupungeista maaseudulle.

4. Raittiusliike paikallistasolla

Paikallistoiminnan yleispiirteet

Raittiustoiminnan alueellinen keskittyminen samoin kuin sen ja muiden kansanliikkeiden keskinäissuhteissa ilmenneet muutokset tarjoavat joitakin suuntaviittoja raittiusliikkeen kokonaisluonteen ymmärtämiselle. Esimerkiksi se käsitys, että raittiusliike olisi ollut tietty organisatorinen kokonaisuus, joka sisällöllisen yhtenäisyytensä säilyttäen olisi vuosien ja vuosikymmenien mittaan tasaisesti lisännyt kannatustaan eri alueilla ja eri väestöpiirien keskuudessa, osoittautuu ilmeiseksi erheeksi. Liikkeen keskeiseksi ominaisuudeksi nousee päinvastoin muutos, liikkuvuus. Tämä ei ilmennyt vain paikallisen raittiustoiminnan kannatuksen alueellisina heilahduksina vaan myös eri kansanliikkeiden päällekkäisesiintymien vaihteluina. Paikallistasolla raittiusliike siis kiinteän, tasaisesti levittäytyvän, yhtenäisen organisaatioverkoston sijasta muodostikin rikkonaisen, väljärajaisen ja dynaamisen kokonaisuuden.

Ei ole vaikea päätellä, että raittiusliikkeen alueellinen hajanaisuus oli seurausta paikallisesti epätasaisesta järjestökäyttäytymisestä. Vaikea ei myöskään ole päätellä liikkeen alueellisten siirtymien ilmentävän paikallisia eroja ruohonjuuritason ihmisten raittiusaktivoitumisen — ja -passivoitumisen — ajankohdassa.

Vaikeuksia syntyy vasta, kun pyritään pääsemään selville järjestökäyttäytymisen alueellisten ja ajallisten erojen syistä ja sisällöstä; kun pyritään vetämään esiin tähänastisessa tutkimuksessa nimettömiksi jääneet rivijäsenet ja asettamaan heidät ja heidän todellinen järjestötoimintansa raittiusliikkeen kokonaistulkinnan keskeiseksi mittapuuksi.

Vaikeuksia syntyy, koska jäsenkunnan yksilöivä jäljittäminen ei liikkeen virallisen aineiston varassa yksinkertaisesti käy päinsä. Sen varassa ei käy päinsä yritys ryhtyä rekonstruoimaan rivijäsenten toimintaintressejä, ajattelutapoja, tottumuksia, arkielämää — sanalla sanoen — koko sitä elämänkokonaisuutta, johon raittiusliike yhtenä ainesosana vuosisadan vaihteessa alkoi asettua. Tilastot on laadittu johdon, ei jäsenistön intressejä ja näkökohtia silmällä pitäen. Rivijäsenet on niissä niputettu erittelemättömäksi kokonaisuudeksi, kannatusluvuik-

si, joilla on todennettu raittiusliikkeen kulloinenkin vahvuus kenttätasolla. Tällaista tilastoainesta on tarvittu esimerkiksi valtionapua haettaessa tai tavoiteltaessa erilaisia kunnallisia etuisuuksia. Raittiusliikkeen kannatusluvut ovat olleet myös käyttökelpoinen ase painostettaessa toimenpiteisiin alkoholilainsäädännön tiukentamiseksi. Samalla tilastointimenettely on palvellut johdon pyrkimyksiä vahvistaa kuvaa sisällöltään ja ideologialtaan yhtenäisestä raittiusliikkestä.

Paikallisen raittiustoiminnan ominaisluonteen hahmottaminen käy päinsä vain sen itsensä tuottaman aineiston varassa — ja se taas on johdon laatimaa ja julkaisemaa materiaalia verrattomasti huonommin säilynyt. Laajoista etsinnöistä huolimatta esimerkiksi tähän tutkimukseen on saatu ensikäteismateriaalia vain 30 paikallisyhdistyksestä.[1] Kuitenkin nämä rippeet tarjoavat välähdyksiä raittiusliikkeen julkisen profiilin alle peittyneestä todellisuudesta. Sirpaleisenakin ne avaavat välittömän yhteyden rivijäsenistön omaan arkipäiväiseen järjestökäyttäytymiseen ja sitä kautta liikkeen elävään, toimivaan ytimeen.

Jäsenkunnan vaihtuvuus

Ruohonjuuritasolta tarkasteltuna kuva raittiusliikkeestä alkaa hahmottua uuteen muotoonsa. Jo pelkästään silmäys siihen, millä tavoin ja miten pitkäksi aikaa valtaosa jäsenkuntaa paikallisyhdistyksiin liittyi, paljastaa yllättäviä piirteitä raittiustoiminnan luonteesta. Tutkimissani yhdistyksissä kautta linjan raittiusseuraan liittyminen oli ylivertaisesti helpompaa kuin siinä pysyminen. Ne epätäydellisetkin merkinnät, joita eroamisajankohdista on jäsenluetteloihin tehty, osoittavat kiistattomasti, että mistään vakiojoukkopohjasta ei raittiusliikkeen kohdalla voida todellakaan puhua. Melkoinen osa jäseniksi kirjatuista vain kävi yhdistyksissä eroten tai tullen erotetuiksi jo ensimmäisen toimintavuoden aikana, ja viimeistään kahden vuoden kuluttua liittymisestään. Esimerkiksi Kuopion raittiusseuraan vuonna 1905 liittyneistä 152 jäsenestä vain 45 pysyi yhdistyksessä kahta vuotta kauemmin. Haminan raittiusseurassa vastaavat luvut samana ajankohtana olivat 44 ja 9.[2]

---

[1] Ks. liite 2, jossa on selostettu paikallisaineiston hankinta, laajuus, luonne ja luotettavuus.

[2] Kuopion raittiusseuran jäsenkirja III (Kuopion rs.); Haminan raittiusseuran jäsenkirja (Haminan rs.). Merkintöjen puutteellisuuden vuoksi täsmällistä

Tällainen järjestökäyttäytyminen oli yleistä niin kaupungeissa kuin maaseudullakin koko tutkimusjakson ajan. Raittiusliikkeen läpi kulki monta kertaa suurempi joukko ihmisiä kuin vuositilastojen perusteella voisi päätellä.

Esimerkiksi Haminan raittiusseurassa kävi vuosien 1885 ja 1908 välisenä aikana 1 429 ihmistä jäsenluvun jäädessä korkeimmillaankin alle kolmensadan.[3] Suorastaan massiiviset mitat liikkuvuus sai 1900-luvun alun suuren mobilisaation vuosina.[4] Tällöin raittiusliike oli dynaaminen *liike* sanan konkreettisimmassa merkityksessä.

Ruohonjuuritason raittiusliike oli siis yleisilmeeltään sangen väljärajainen kokonaisuus, joka vain vaivoin on sovitettavissa tiukan, yhdistysjäsenyyteen perustuvan organisaatiomallin raameihin. Ehkä oikeampaa olisikin puhua eräänlaisesta liukuvasta jäsenketjusta, verraten hahmottomasta liikehdinnästä, jolle oli pikemminkin leimallista nopeatempoinen uusiutuminen kuin kiinteän kannattajajoukon kasvattaminen.

Jäsenkunnan nopealle vaihtuvuudelle paikallisyhdistysten aineisto tarjoaa myös selityksensä. Se osoittaa, että tavalliselle rivijäsenelle nimen kirjoittaminen raittiusseuran jäsenkirjaan ei välttämättä merkinnyt muuta kuin yhteen tai kahteen kokoukseen — ja mahdollisesti iltamiin — osallistumista. Muuten elämä jatkui vanhaa totuttua rataansa ja seuran jäsenyyden velvoittama absolutismi haihtui nopeasti mielestä. Raittiuslupausta seurasi rikkomus. Tästä paikallisyhdistysten jäsenluettelot puhuvat paljastavaa kieltään: juopotteluun sortuminen oli jäsenmaksun laiminlyönnin ja paikkakunnalta muuton ohella sel-

---

kuvaa jäsenkunnan vaihtuvuudesta ei ole mahdollista saada. Epätäydellisinäkin kaikki jäsenluettelot puhuvat kuitenkin vakuuttavasti esitetyn väitteen puolesta. Samaa seikkaa on korostanut myös Uuno Tuominen artikkelissaan "Raittiusliike suomalaisessa yhteiskunnassa 1880- ja 1890-luvuilla" (1974, 142, 143).

[3] Haminan raittiusseuran jäsenkirja; Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1884—1908.

[4] Raittiusseuroihin liittymisessä tapahtui kauttaaltaan raju hyppäys 1900-luvun alkuvuosina. Esimerkiksi Nousiaisten raittiusseurassa, joka perustettiin vuonna 1892 ja jonka jäsenistöä on voitu seurata aina vuoteen 1913 saakka, yli 70 prosenttia koko tämän ajanjakson jäsenistä liittyi yhdistykseen juuri vuosina 1900—1905. Tässä samoin kuin useissa muissakin paikallisyhdistyksissä liittymiskasauma osui nimenomaan vuosiin 1900—1903. Nousiaisten raittiusseuran jäsenkirja (Nousiaisten rs.).

västi yleisin jäsenyydestä luopumisen tai yhdistyksestä erottamisen syy.

Osa erotetuista teki uuden yrityksen, joskus useampiakin. Esimerkiksi Askolan Särkijärvellä toimineen raittiusseura Alku II:n jäsen, vuokraajan poika Selim Vikström liittyi ensimmäisen kerran yhdistykseen 4.4.1897, mutta rikkoi lupauksensa seuraavana vuonna ja erotettiin 9.11.1898. Vajaan vuoden kuluttua eli 1.10.1899 hän liittyi uudelleen pitäen lupauksensa tällä kertaa vain muutaman viikon; 30.10.1899 hänet on jälleen ilmoitettu erotetuksi. Vikström teki vielä kolmannen yrityksen 19.1.1902, joka sekin päättyi eroon 6.6.1902. Tällä kertaa syynä ei ollut juopottelu, vaan nimen kohdalla on merkintä: "Erosi, kun sai nuhteita, että oli ollut soittamassa Ala-Sirvin nurkkatansseissa 1. p. kesäkuuta samaan aikaan, kuin oli yleinen raittiusjuhla."[5] Tällaisen sinnikkyyden voi katsoa heijastavan paitsi piittaamattomuutta jäsenehtojen täyttämisessä, myös sitä, että yhdistykseen kuulumisella todella oli jotakin merkitystä ruohonjuuritason ihmiselle.

Yleisempää kuitenkin on, että eronnut tai erotettu jäsen hävisi kokonaan yhdistyksen matrikkelista. Lupauksen rikkominen saatettiin joskus suorittaa suorastaan rienaavin elkein, raittiusseuraa pilkaten, jäsenkirja näkyvästi repien tai vieläkin julkeampiin näyttöihin yltäen. Vertaansa vailla oli kuopiolaisen viilarin August Björklingin menettely: hän "myi raittiusmerkin juodakseen rahat".[6]

Erottamiskäytäntö ei suinkaan ollut yhtenäinen koko maassa, vaan juopumusrikkeisiin suhtautumisessa ilmeni yhdistysten kesken suuriakin eroja. Jotkut seurat olivat ehdottomia: yksikin alkoholin käyttökerta johti seurasta erottamiseen. Erityisesti maalaisyhdistykset näyttävät jäsenkirjamerkinnöistä päätellen noudattaneen tiukkaa käytäntöä, mikä onkin ymmärrettävää kyläyhteisön sosiaalisen kontrollijärjestelmän pohjalta. Salajuopottelulle ja sen katsomiselle läpi sormien ei juuri jäänyt sijaa. Mutta tiukka saattoi olla kaupunkiyhdistystenkin käytäntö. Tästä ääriesimerkin tarjoaa joensuulainen Tähtiyhdistys, jossa vuonna 1891 106 jäsenestä erotettiin 94 "päätöksiä kuulemattomuudesta". Seuraavana vuonna yhdistykseltä ei saatu enää edes vuosikertomusta.[7]

---

[5] Askolan Särkijärven raittiusseura Alku II:n jäsenkirja 1897—1905 (RY, VA).
[6] Kuopion raittiusseuran jäsenkirja III.
[7] Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1890—1892.

Yleinen käytäntö useimmissa yhdistyksissä kuitenkin oli, että ensin lupauksen rikkonutta varoitettiin, yhden tai useamman kerran, sitten kuulusteltiin ja nuhdeltiin ja vasta tapauksen osoittautuessa toivottomaksi erotettiin.[8] Erityisen mielenkiintoinen on tässä suhteessa helsinkiläisen Koitto-yhdistyksen jäsenkirja, jossa vuosina 1883—1887 liittyneistä 407 jäsenestä 135 on varustettu erilaisin alkoholin käyttöön viittaavin merkinnöin. Yleisin näistä on yksiselitteinen ilmaisu "juoppo". Jotkut, kuten esimerkiksi työmies Gustaf Nyholm on arvioitu "epävarmaksi", maalarimestari C. H. Thornberg puolestaan "kaljanjuojaksi", satulamaakari Erik Johan Lahtivirta "kohtuulliseksi", kirjapainotaituri J. A. Snell "sivistyneeksi juopoksi", alkeisopistolainen Frans Oskar Merikanto "oluen juojaksi", puusepän sälli Johan Wirsta "vakituiseksi juopoksi", ylioppilas Onni Nykopp "lasin ystäväksi" ja puuseppämestari Oskar I. Isaksson "kaappijuopoksi ja raittiuden vastustajaksi". Muurari J. W. Keinänen on saanut maininnan "tavallinen juoppo, aina juovuksissa" ja talonmies J. Stenson "ei jaksa paljo juoda".[9]

Nämä merkinnät ovat kiinnostavia siksi, että ne eivät toimi eroamisen tai erottamisen perusteena, vaan eräänlaisina kontrolloivina luonnehdintoina jäsenten ominaisuuksista. Muita luonnehdintoja olivat mm. "epäsiveellinen nainen", "ampui itsensä", "uskovainen", "raitis, toimiva henkilö", "varasti, oli linnassa ja meni matkalle" jne. Toisin sanoen, vaikuttaa siltä, että juopoiksi leimatut toimivat heikkoudestaan huolimatta yhdistyksessä muiden tapaan, eivät sen pidempää, mutta eivät myöskään lyhyempää aikaa. Jotkut juoppo-merkinnällä varustetut liittyivät myös toiseen raittiusseuraan.

Raittiusliikkeen johto antoi ymmärtää, että raittiuslupauksen rikkoneiden runsas määrä heijasti vain ja ainoastaan heikkoa vakaumusta, kehittymätöntä itsekuria ja maallisen huvitteluhalun asettamista raittiustyön edelle.[10] Raittiusliikkeen viralliseen ideologiaan suhteutettuna tämä varmasti pitikin paikkansa. Äkkiparannus, kertakaikkinen "kunnon kansalaiseksi" ryhty-

---

[8] Tämä kanta osoittautui yleiseksi jo vuonna 1884, jolloin kysymys ensimmäisen kerran oli julkisesti keskusteltavana Jyväskylässä pidetyssä raittiuskokouksessa. Raittiuskokous 1884, 24—29; ks. myös Raittiuskokous 1885, 53—64.

[9] Raittiusyhdistys Koiton jäsenkirja vuosilta 1885—1887 (Ry Koitto).

[10] Ks. esim. Aamunairut 1893/1, 45; 1893/5, 34—36; 1893/7, 49—50; 1893/11 & 12, 84—85; Nykterhetsvännen 1889/3, 17—18.

minen osoittautui valtaosalle jäsenkuntaa todella ylivoimaiseksi. Ja kuinka muuten olisi voinut ollakaan! Vanhoista tavoista luopuminen ja uusien omaksuminen ei käynyt yhtä helposti kuin vaatteiden vaihto, olletikin kun ympäröivä jokapäiväinen todellisuus ei yksilöllisestä raittiuslupauksesta huolimatta miksikään muuttunut.

Kuitenkaan jäsenistön ilmeisen epäkunnioittavassa suhtautumisessa raittiuslupaukseen ei varmasti ollut kysymys vain inhimillisestä heikkoudesta, ei vain siitä, että alkoholin käytön jatkaminen seuraan liittymisen jälkeen olisi koettu häpeälliseksi sortumiseksi vanhaan paheeseen. Rikkomusten yleisyys, samoin kuin esimerkiksi raittiusyhdistys Koiton salliva suhtautuminen juopotteleviin jäseniinsä saattaa päinvastoin viitata siihen, että seuraan liittyminen ehkä motivoituikin monista muista, alkoholiongelmia tärkeämmiksi koetuista seikoista käsin. Ehkäpä rivijäsenistöllä ei kaikissa tapauksissa ollut aikomustakaan luopua tykkänään oluen juonnistaan tai "lasin ystävyydestään" raittiusyhdistykseen kirjoittautuessaan. Ehkäpä raittiustoiminta jäsentyikin ruohonjuuritasolla, rivijäsenistön omassa elämäntilanteessa kokonaan toisin kuin liikkeen johdon ideologisissa rakennelmissa. Ja ehkäpä korkeita eroamislukuja onkin tarkasteltava nimenomaan ja ensisijaisesti suhteessa tähän elämäntilanteeseen, nähtävä ne — ei valitettavana poikkeamana asetetusta ideaalista — vaan erottamattomana osana liikkeen ominta luonnetta.

Paljonpuhuvia viitteitä rivijäsenistön elämäntodellisuudesta välittävät matrikkeleihin tehdyt lukuisat merkinnät seuran jäsenten muutoista yhdistyspaikkakunnilta. Etelä-Suomen suuria kaupunkeja lukuun ottamatta raittiusseuralaisten muuttovilkkaus ylsi suorastaan huikeisiin lukemiin. Esimerkiksi Hämeenlinnan raittiusseuraan vuosina 1895—1900 liittyneistä 171 jäsenestä runsas puolet eli 99 muutti vuosisadan taitteessa pois paikkakunnalta. Lähes samoihin lukemiin päästiin Jyväskylässä ja Haminassa eikä Kotkakaan jäänyt paljon alle tämän tason.[11]

---

[11] Kattavia tietoja ei ole kaikista yhdistyksistä ollut mahdollista saada. Tehdyt pistokokeet osoittavat kuitenkin kiistattomasti yleisen suunnan. Ks. Hämeenlinnan raittiusseuran jäsenkirja 1895—1900 (HMA); Keski-Suomen raittiusseuran jäsenkirja 1901—1905 (JMA); Haminan raittiusseuran jäsenkirja 1900—1905; Kotkan raittiusseuran jäsenkirja 1906—1907 (Kotkan kaupunginkirjasto).

Maalaiskuntien raittiusyhdistysten jäsenkunnan muuttoaktiviteettia osoittavat luvut ovat kauttaaltaan hieman alhaisempia kuin kaupungeissa. Erityisesti Uudenmaan sekä Turun ja Porin läänin alueella sijaitsevissa seuroissa "vain" noin kymmenesosa raittiusyhdistysten jäsenistä muutti pois paikkakunnalta tutkimusjakson aikana.[12] Sitä vastoin Hämeessä, Kaakkois-Suomessa ja Pohjanmaalla muuttoprosentti nousi yleisesti noin 20—30:een koko jäsenkunnasta.[13]

Pohjalaiskuntien raittiustoiminnassa heijastui voimakkaasti myös Amerikan siirtolaisuuden synnyttämä liikkeelle lähtö. Esimerkiksi Jurvan raittiusyhdistykseen vuosina 1901—1902 liittyneistä 345 jäsenestä 18 muutti Amerikkaan vuosisadan alussa.[14] Siirtolaisvilkkaudessa vielä monta kertaa rajumpi oli tilanne lohtajalaisessa Toivon Tähdessä, jossa yhtenä ja samana päivänä eli 8.3.1901 seuraan kirjoittautuneista 61 jäsenestä peräti 21 on merkitty Amerikkaan muuttaneiksi.[15]

Luvut ovat sangen korkeita jo tällaisenaan. Todellisuudessa raittiusyhdistyksissä käyneiden muutto oli vielä tuntuvasti yleisempää kuin jäsenmatrikkelien merkinnöistä voisi päätellä; niihin nimittäin kirjattiin siirtyminen pois paikkakunnalta vain, jos se toimi yhdistyksestä eroamisen tai erottamisen perusteena. Näidenkään osalta merkinnät eivät ole kaikilta osin kattavia.

Vieläkin kouriintuntuvammaksi raittiusyhdistysten jäsenten muuttoaktiviteetti käy, kun sitä verrataan väestön yleiseen liikkuvuuteen vuosisadan vaihteessa. Esimerkiksi ajanjaksona 1881—1900 poismuuttaneiden keskiarvopromille oli kaupunkikunnissa 33,7 ja maalaiskunnissa 21,1. Seuraavana kaksikym-

---

[12] Ruskon osalta tiedot ovat erittäin puutteelliset. Nousiaisissa sitävastoin vuosina 1892—1907 liittyneistä 216 jäsenestä 18 muutti pois paikkakunnalta Pusulassa taas 165 seuran jäsenestä 17 on merkitty muuttaneeksi. [Pusulan raittiusseuran jäsenkirja 1903—1907 (Pusulan rs.).]

[13] Kurun raittiusseuran jäsenkirja 1891—1905 (HMA); Hauhon raittiusseuran jäsenkirja 1897—1907 (HMA); Humppilan raittiusseuran jäsenkirja 1899—1906 (Humppilan rs.); Raittiusseura Riennon jäsenkirja 1900—1906 (RY, VA); Haaviston raittiusseuran jäsenkirja 1903—1909 (RY, VA); Pihlajan raittiusseuran jäsenkirja 1902—1910 (Pihlajan koulu); Virolahden raittiusseuran jäsenkirja 1900—1910 (kansak.op. Hanna Värri).

[14] Jurvan raittiusyhdistyksen jäsenkirja, vuosina 1901—1902 liittyneet jäsenet (raittiussihteeri Antti Mäkinen).

[15] Raittiusseura Toivon Tähti II:een vuonna 1901 liittyneet jäsenet (rva Jenny Hanhisalo).

menvuotiskautena vastaavat luvut olivat kohonneet 36,1 ja 24,0 promilleen.[16]

Passin ottaneita siirtolaisia oli puolestaan ajanjaksona 1893—1900 koko maassa keskimäärin 2,3 promillea ja vuosina 1901—1910 5,5 promillea. Jurvassa siirtolaisuuspromille oli ajanjaksona 1901—1920 maan keskiarvoa korkeampi eli vaihteli 8,1 promillesta 9,5 promilleen.[17] Tutkittavana olleiden raittiusseurojen jäsenten muuttoaktiviteetti oli siis monikymmenkertaisesti koko väestön vastaavia keskimäärälukemia korkeampi.

Monelle raittiusliikkeen jäsenelle *liike* siis laajeni aivan konkreettiseksi siirtymäksi paikasta toiseen ja mahdollista on, että raittiusseura tai pikemminkin sen läpi kulkeminen toimi tämän liikkeen yhtenä, ehkä ensimmäisenä etappipaikkana.

Toisaalta raittiusyhdistys saattoi toimia myös keskeisenä kiinnekohtana uuteen ympäristöön siirtyville. Tähän viittaavat nimenomaan raittiusyhdistys Koiton jäsenten kotipaikkakuntia koskevat tiedot.[18] Vuoden 1901 jäsenistä peräti 88 prosenttia oli kotoisin Helsingin ulkopuolelta,[19] kun samanaikaisesti Helsingin ulkopuolella syntyneiden osuus kaupungin koko väkiluvusta jäi alle 70 prosentin.[20]

Toimintamuodot

Vaikka raittiusliikkeen jäsenkunta valtaosin koostuikin sangen liikkuvista ihmisistä ja vaikka tämä liikkuvuus monen kohdalla merkitsi myös radikaalia siirtymistä kotipaikkakunnan, jopa maan rajojen ulkopuolelle, oli toki joukossa niitäkin, jotka pysyivät paikoillaan. Vastoin yleistä käytäntöä jotkut saattoivat toimia yhdessä ja samassa yhdistyksessä vuosia, jopa vuosikymmeniä. Tällaisena seniorijäsenenä mainittakoon vaikkapa ruskolainen talonpoika Johan Nestor Antola, joka vuonna 1957 sai kunniakirjan 60-vuotisesta toiminnastaan raittiusseurassa.[21]

On luonnollista, että paikallisen raittiustoiminnan jatkuvuus

---

[16] Lento 1951, 64.
[17] Lento 1951, 62; Kero 1974, 18—19, 51; Toivonen 1963, Kuviot IV, V, VI ja VII.
[18] Muista yhdistyksistä ei vastaavia tietoja ole ollut mahdollista saada.
[19] Raittiusyhdistys Koiton vuosikertomus vuodelta 1901, 5; ks. myös Mönkkönen 1974, 11.
[20] Helsingin kaupungin tilastollinen vuosikirja 1910, 70.
[21] Ruskon raittiusseuran jäsenkirja (Ruskon rs.).

nojasi juuri näiden pitkäaikaisten jäsenten varaan. Usein juuri he organisoivat kokoukset ja iltamat. Harrastustoiminnan vetäminen oli heidän vastuullaan. Tavallisesti juuri heistä valittiin yhdistysten puheenjohtajat ja sihteerit. Eli juuri he muodostivat sen kiinteän ytimen, joka mahdollisti liikkeen kanavoitumisen raittiusseuroihin, liikkuvien ihmisten kauttakulun niiden läpi.

Toiminta, jota nämä vakinaisemmat jäsenet organisoivat, oli heti perustamisvaiheesta lähtien yllättävänkin monipuolista. Esimerkiksi vuonna 1885 toiminnan rungon muodostivat maan kaikissa raittiusyhdistyksissä säännöllisesti — joko viikoittain tai kuukausittain pidetyt raittiuskokoukset sekä näiden yhteyteen tai erikseen järjestetyt raittiusesitelmätilaisuudet — "raittiussaarnat" — kuten niitä nimitettiin. Jäsenkokousten ohessa teeiltamat olivat etenkin kaupunkiyhdistysten vakinainen ja suosittu työmuoto. Vuonna 1885 yli puolessa kaikista yhdistyksistä, maalaisseurat mukaan lukien, järjestettiin yksi tai useampi teeiltama. Eräissä, kuten esimerkiksi Käkisalmen ja helsinkiläisen Koiton sekä Lapuan ja Varkauden raittiusseuroissa niitä pidettiin keskimäärin joka kuukausi. Noin neljäsosa yhdistyksistä järjesti vuoden 1885 kuluessa jäsenilleen myös soutu- ja huviretkiä.

Näiden koko jäsenistöä koskevien tilaisuuksien rinnalla keskeinen sija yhdistysten vakinaisessa toiminnassa oli sivistystyöllä ja nk. harrastuksilla. Kirjastot ja lukusalit olivat raittiusseurojen ensimmäisten hankintojen joukossa. Harrastuksista ensimmäisellä sijalla oli musiikki, etenkin kuorotoiminta, jota oli mahdollista pitää yllä vähäisinkin taloudellisin resurssein.[22] Liikkeen vakiinnuttua näytelmäkerhot, soittokunnat, puhe- ja lausuntapiirit, urheilu- ja ompeluseurat yms. saivat raittiusseuralaisista innokkaita, joskin lyhytaikaisia osanottajia.[23]

Kaikkien näiden tilaisuuksien pohjavire oli harras, uskonnollinen. Tilaisuudet aloitettiin yleensä virrellä ja rukouksella ja

---

[22] Tiedot on koottu Kaarle Verkon laatimasta raittiuskalenterista vuodelta 1885; Raittiusyhdistysten toiminnasta ks. myös Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1884—1913; Karpio 1938, 420—456; Sulkunen 1977, 56—65.

[23] Näiden työmuotojen paino korostui erityisesti 1900-luvulla. Nimenomaan puhujaklubit saavuttivat tällöin suurta suosiota. Klubien vetäjinä toimi usein nimekkäitäkin henkilöitä, raittiusyhdistys Koitossa esimerkiksi kirjailijat Maila Talvio ja Onerva Lehtinen (L. Onerva). Raittiusyhdistys Koiton vuosikertomus vuodelta 1900, 9.

kaikki kevytmielinen, kuten ilakoivat leikit ja tanssi oli kaikissa Raittiuden Ystävien alaisissa yhdistyksissä samoin kuin vapaakirkollisissakin seuroissa 1800-luvulla kielletty.[24] Vuodesta toiseen toiminnan perusrakenne pysyi samana, jäsenet vain vaihtuivat.

Yhdessä jäsenkokoukset, monipuolinen harrastustoiminta sekä sivistystyö muodostivat kokonaisuuden, jota voi nimittää kansalaiskasvatuksen yleisohjelmaksi. Pääpiirteissään ohjelma oli johdon hahmottelema ja se pyrittiin siirtämään yhdenmukaisena koko paikallistasolle. Kansalaiskasvatusohjelma ei myöskään ollut vain raittiusliikkeen erityisomaisuutta, vaan se esiintyi suurin piirtein samana kaikissa kansalaisjärjestöissä.[25]

Raittiusyhdistysten liikkuvaa jäsenistöä tämä ohjelma ei pystynyt kiinnittämään paikoilleen, ja liikkeen läpi kulkeneesta ihmisjoukosta vain pieni osa osallistui aktiivisesti edes johonkin em. toimintamuodoista. Tämä ei kuitenkaan merkinnyt sitä, että liikkuvan jäsenistön rooli yhdistystoiminnassa olisi jäänyt täysin passiiviseksi. Pikemminkin vaikuttaa siltä kuin jo varhaisesta alusta lähtien raittiusliikkeen paikallistoiminta olisi hahmottunut perusrakenteeltaan kaksijakoiseksi ja että jäsenkunta olisi — kiinteään ja liikkuvaan jakaantuneena — myötäillyt tätä toiminnan kaksimuotoisuutta. Yhtäällä oli pysyvän jäsenistön ylläpitämä, vuosikymmeniä samana pysynyt kokous- ja kansalaiskasvatuskäytäntö. Toisaalla oli tilapäinen, muodoiltaan vaihteleva ja liikkuvan väestön tukeen ja osallistumiseen nojaava joukkotoiminta. Yleensä joukkotoiminta ilmeni kansalaiskokouksina, mielenosoituksina ja joukkoadresseina. Tyypillistä sille oli kollektiivisen mielipiteen poliittinen jäsentäminen ja ilmaiseminen.

Tämä paikallisena alkoholipoliittisena painostuksena alkanut liikehdintä laajeni ja terävöityi vuosisadan taitteessa määrätietoiseksi joukkotoiminnaksi yleisen kieltolain ja äänioikeusuudistuksen voimaansaattamiseksi. Samanaikaisesti liikkuvan vä-

---

[24] Tanssikysymyksestä ks. esim. A.A. Granfeltin (nimim. Kuusi) kirjoitukset Aamunairueessa 1885/20, 160—161; 1886/8 & 9, 68; 1888/19, 146—148. Vuosikokouksessaan vuonna 1885 Raittiuden Ystävät teki päätöksen, jonka mukaan "raittiusyhdistykset eivät voi toimittaa tanssiaisia loukkaamatta kansan tunteita". (Aamunairut 1886/6, 40) Tanssikielto oli niinikään eräänä ehtona raittiusliikkeen yhdentymiselle vuonna 1888.

[25] Ks. esim. Hästesko 1931, 104—127; Numminen 1961, 400—418, 437—546; Soikkanen 1961, 137—140; Laine 1946, 75—80.

estön läpikulku raittiusliikkeessä saavutti määrällisen huippunsa.

Raittiusliikkeen sosiaalinen sijainti: kaupungit

Mutta keitä nuo harvat paikallaan pysyvät ja tuhannet liikkuvat ja liikettä synnyttävät ihmiset oikeastaan olivat? Mitä he tekivät, miten elivät? Mikä raittiusliikkeen sosiaalinen ja yhteiskunnallinen sisältö oli paikallisyhdistysten jäsenrakenteesta ja sen muutoksista käsin hahmotettuna?

Mitään suoria ja yksiselitteisiä vastauksia kysymyksiin ei löydy. Rivijäsenistöä koskeva aineisto, paikallisyhdistysten jäsenluettelot ovat säilyneet erittäin heikosti. Lisäksi liikkeen sosiaalista ja toiminnallista kuvaa hämärtää myös raittiusjärjestöjen alueellinen ja ajallinen tasapainottomuus. Miten tulisi huomioida toiminnassa ilmenneet alueelliset erot, miten yhdistysten toiminnallinen eriaikaisuus? Miten tulisi sovittaa yhteen maalaiskuntien ja kaupunkien tarkastelu? Voi jopa kysyä, onko ylipäätänsä järkevää tähdätä raittiusliikkeen koko jäsenkunnan luonnehdintaan, kun päälähteenä on epäyhtenäinen ja satunnaisesti säilynyt paikallisaineisto?[26]

Aineiston sirpaleisuus ei kuitenkaan välttämättä merkitse samaa kuin epäluotettavuus. Heikostikin säilynyt aineisto saattaa paljastaa kokonaisilmiön tyypillisimmät piirteet. On syytä uskoa, että näin on laita myös raittiustoiminnan paikallisaineiston osalta. Tähän viittaa ennen kaikkea se, että säilynyt materiaali sangen osuvasti myötäilee raittiusliikkeen alueellisia painopisteitä: kaupunkiyhdistysten aineisto on säilynyt verrattomasti maaseudun aineistoa paremmin, samoin Etelä-Suomen maalaiskuntien Pohjoisen alueita kattavammin. Myös ajallisesti aineisto rykelmöityy juuri niihin vuosiin, jolloin liikkeen kannatuspohja ja toiminnallinen intensiteetti oli vahvimmillaan.

Säilynyt materiaali tarjoaa samalla esimerkkejä hyvinkin erityyppisistä paikallisyhdistyksistä. Joukossa on vanhoja, vakaasti toimineita seuroja. Mutta on myös pääseurasta, jopa valtakunnallisesta keskusjärjestöstä irronneita protestoijia ja myös niitä, joiden aktiviteetti ilmaantui yht'äkkisenä 1900-luvun alkuvuosina huveten yhtä nopeasti olemattomiin. Niinikään ver-

---

[26] Ks. liite 2.

tailua on ollut mahdollista suorittaa pariin aivan tutkimusjakson lopulla perustettuun maalaisseuraan.

Raittiusliikkeen sosiaalisen sisällön analyysia ei seuraavassa rakenneta myöskään pelkkien jäsentietojen varaan, vaan paikallinen raittiustoiminta sovitetaan yhtäältä alueen kokonaisjärjestäytymiseen ja toisaalta väestön sosiaali- ja elinkeinorakenteeseen. Niinikään kaupunki- ja maalaiskunnat erotetaan tarkastelussa toisistaan, jotta raittiusjärjestäytymisen moniilmeisyys — ja samalla kokonaisluonne — voitaisiin mahdollisimman hienosyisesti hahmottaa.

Vuonna 1885 vain 9 prosenttia Suomen koko väestöstä oli kaupunkilaisia. Samana vuonna 63 prosenttia raittiusliikkeen jäsenkunnasta kuului kaupunkiyhdistyksiin. Nämä luvut havainnollistavat sen jo alueellisessa kartoituksessa paljastuneen ylivoiman, mikä kaupunkilaisilla organisoituneessa raittiusliikkeessä maalaisväestöön verrattuna oli — nimenomaan toiminnan ensi vuosikymmeninä. Ylivoimaa lisäsi se, että kaupunkien raittiusyhdistyksillä oli taipumus kestää kauemmin, niiden organisatoriset muodot olivat usein maalaisyhdistyksiä jäsentyneemmät, toiminta säännöllisempää ja jäsenluvut korkeampia.[27] Jäsenistön vaihtuvuudessa ei sitä vastoin ollut suuria eroja; niin kaupungeissa kuin maaseudullakin raittiusyhdistys oli valtaosalle jäsenistöä "kauttakulkujärjestö", johon tultiin jostakin ja josta siirryttiin johonkin.

Edelleen kaupunkiyhdistysten läänikohtainen erittely osoitti, että mitään selvää alueellista keskittymistä kaupunkilaisten raittiustoiminnassa ei esiintynyt, vaan kannatus jakaantui verraten tasaisesti maan kaikkien kaupunkien kesken. Suhteellisesti mitattuna kaupunkiväestön osallistuminen raittiusjärjestötoimintaan ei siis suoraan myötäillyt liikkeen yleistä keskittymiskehitystä, vaan poikkesi siitä eräiden läänien kohdalla huomattavastikin. Erityisesti Kuopion läänissä vallitsi voimakas epäsuhde kaupunki- ja maalaisväestön välillä. Toisaalta Uusimaa, jossa liikkeen yleiset kannatusluvut koko tutkimusjakson ajan olivat lähes korkeimpia koko maassa, jäi kaupungeissa selvästi maan kaikkien kaupunkien keskimäärän alapuolelle.[28]

---

[27] Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1884—1913; ks. myös Verkko 1885; Sininauha 1888 ja 1890; Kansan Kalenteri 1907.
[28] Ks. taulukko 4.

Tämä merkitsee sitä, että kaupunkien raittiusyhdistysten sosiaalista sisältöä ei ehkä ole kaikkein järkevintä tarkastella maantieteellisiä, esimerkiksi lääni- tai talousaluekohtaisia jakoperusteita käyttäen, vaan jotkut muut luokittelukriteerit saattavat osua paremmin kohdalleen. Erään mahdollisuuden tarjoaa kaupunkien ryhmittely niiden tradition, sisäisen kehityksen ja sosiaalisten erityispiirteiden mukaan ja paikallisen raittiustoiminnan tarkastelu näin hahmottuneisiin tyyppikokonaisuuksiin sijoitettuna.

Hamina ja Hämeenlinna

Esimerkiksi Hamina ja Hämeenlinna voidaan kehityksensä olennaisilta piirteiltä rinnastaa toisiinsa. Molemmat olivat vanhoja, porvariperinteelle ja kaupunkiprivilegioille rakentuneita kaupunkeja. Niin kauppiailla kuin käsityöläisilläkin oli näissä kaupungeissa vakiintuneet perinteensä. Samoin oli laita muiden säätysuhteiden.[29]

Väestön rakenteen muutoksia seurattaessa näkyy selvästi, että teollistuminenkaan ei näiden kaupunkien elämänmenoa vuosisadan vaihteessa vielä sanottavasti järkyttänyt. Molemmat pysyivät vankasti porvarillisina kaupunkeina, ja elinkeinorakenteen muutos murtautui vain hitaasti näihin vanhoillaan oleviin kauppapaikkoihin.[30]

Merkittävin molempien kaupunkien kehitykseen — tai kehittymättömyyteen — vaikuttanut tekijä oli ulkoinen. Ne alkoivat auttamatta jäädä läheisyyteensä sijoittuvien uusien teollisuuskeskusten jalkoihin. Hämeenlinna jäi Tampereen ja Lahden puristukseen, Hamina suuren sahateollisuuskeskuksen, Kotkan, rajun nousun katveeseen. Kävipä Haminan kohdalla jopa niin, että sen väkilukukin aleni 1850-luvulta 1880-luvulle tultaessa.[31] Kehityksen pysähtyneisyyttä ilmensi osuvasti myös se, että Haminan kauppakaupungissa kauppiaiden määrä laski 1870- ja 1880-lukujen taitteessa.[32] Näin tapahtui siitäkin huolimatta, et-

---

[29] Vanhojen kaupunkien hallinnosta ja väestösuhteista ks. Gardberg 1981; Nikula 1981; Ranta 1981.

[30] Koskimies 1966, passim; Nordenstreng & Halila 1975, passim.

[31] Nordenstreng & Halila 1975, 293—294.

[32] Kauppiaita oli Haminassa Halilan laskelmien mukaan 1870-luvulla 25; vuoteen 1882 mennessä heidän lukumääränsä oli laskenut 20:een. Nordenstreng & Halila 1975, 362.

tä vuonna 1879 annettu elinkeinoasetus irrotti kaupan harjoittamisen porvarinoikeudesta ja helpotti näin ratkaisevasti liiketoimiin ryhtymistä. Syystä onkin katsottu Haminan suoranaisesti taantuneen viime vuosisadan loppuvuosikymmenillä. Tarkemmin ottaen Haminan putoaminen uudenaikaisesta kehityksestä on ajoitettu 1880-lukuun.[33]

Hämeenlinna pysyi ilmeisesti paremmin ympäröivässä muutoksessa mukana, mutta verkkaista oli senkin kehitys viime vuosisadan lopulla ja tämän vuosisadan alussa. Väkiluku kyllä kasvoi, mutta läänin muihin kaupunkeihin verrattuna hitaasti. Samoin kohosi kauppiaiden lukumäärä, mutta ei lainkaan samassa tahdissa kuin Tampereella ja Lahdessa.[34]

Kaupungin sosiaalista luonnetta voimakkaimmin leimaava piirre oli työväestön alhainen ja vastaavasti yläluokkaisten ryhmien vahva edustus kaupungin väestörakenteessa.[35] Mm. uusi keskiluokka kehkeytyi Hämeenlinnassa suoraan vanhalle porvarisperinteelle uuden työväenluokan juuri häiritsemättä sen tasapainoa vuosikymmeniin.

Rakenteellisista yhtäläisyyksistä huolimatta kaupungit kuitenkin eräissä olennaisissa suhteissa poikkesivat suurestikin toisistaan. Sisämaakaupunki Hämeenlinna oli uuden suomalaisen sivistyksen keskuspaikkoja. Sen henkistä ilmapiiriä sääteli keskeisesti vuonna 1873 perustettu suomenkielinen normaalilyseo sekä puoli vuosikymmentä myöhemmin toimintansa aloittanut suomenkielinen tyttökoulu.[36] Hamina sitä vastoin oli osin kansainvälisenkin kauppaporvariston hallitsema rannikkokaupunki, jonka ominaisleimaan vaikutti voimakkaasti varuskunta ja kaupunkiin vuonna 1821 sijoitettu kadettikoulu. Fennoma-

---

[33] Nordenstreng & Halila 1975, 298.

[34] Vuonna 1878 Hämeenlinnassa oli kauppiaita 21 ja Tampereella 44. Vuoteen 1890 mennessä Hämeenlinnan kauppiaiden luku oli noussut 57:een ja Tampereen 76:een. Vuosisadan taitteessa ero oli revennyt huimaavaksi; Hämeenlinnan 76 kauppiasta vastasi vuonna 1920 Tampereella peräti 638 liikkeenharjoittajaa. Lahden kauppiaiden lukumäärä oli samana vuonna 303. Koskimies 1966, 462; ks. myös Väestön elinkeino 1880—1975, 107.

[35] Koskimiehen (1966, 52) esittämien tietojen mukaan Hämeenlinnan väestöstä kuului vuonna 1880, 19,7 prosenttia yläluokkaan, 40,5 prosenttia keskiluokkaan ja vain 40,8 prosenttia työväenluokkaan. Turussa, maamme vanhimmassa kaupungissa olivat vastaavat luvut jo kymmenen vuotta aiemmin olleet: yläluokka 13,9 prosenttia, keskiluokka 20,5 prosenttia ja työväenluokka 65,6 prosenttia.

[36] Hämeenlinnan Normaalilyseo ja lyseo 1923; Hämeenlinnan Suomalainen Tyttökoulu ja Yhteiskoulu 1928.

nia sai kaupunkiväestöön merkittävämpää otetta vasta 1800-luvun viimeisellä vuosikymmenellä.[37]

Haminan ja Hämeenlinnan kulttuuritaustojen erilaisuus ilmeni myös kaupunkien järjestöelämässä, nimenomaan raittiusliikkeen organisointia edeltäneenä aikana. Hämeenlinna oli Haminaa huomattavasti moni-ilmeisempi. Siellä olivat jo ennen 1880-lukua saaneet sijansa sellaiset järjestöt kuin rouvasväenyhdistys, VPK, eläinsuojeluseura, metsästysseura, eräänlainen luisteluseura sekä suomalainen seura. 1880-luvun alussa eli samoihin aikoihin raittiusseuran kanssa Hämeenlinnaan perustettiin lisäksi sivistysseura — tavoitteena työväestön henkisen tason kohottaminen — sekä siveellisyyden ystävät ja Suomen työn suosijat. Työväenyhdistys tähän kaupunkiin ilmaantui vasta vuonna 1888 eli neljä vuotta raittiusyhdistyksen perustamisen jälkeen.[38]

Haminassa sitä vastoin ennen raittiusseuran perustamista toimi ainoastaan rouvasväenyhdistys ja Kansanvalistusseuran haaraosasto. Esimerkiksi VPK ja työväenyhdistys kaupunkiin perustettiin vasta 1880—1890-lukujen taitteessa.[39]

Raittiusseurat molempiin kaupunkeihin kuitenkin syntyivät lähes samanaikaisesti, Haminaan vuonna 1883 ja Hämeenlinnaan vuotta myöhemmin. Molemmissa kaupungeissa toiminta myös sai alusta lähtien vankkaa kannatusta. Esimerkiksi vuonna 1890 sekä Haminassa että Hämeenlinnassa raittiusliikkeen suhteellinen kannatus kaupunkilaisten keskuudessa nousi päälle neljän prosentin.[40]

Tämä on itse asiassa aika hämmästyttävää, kun otetaan huomioon, miten eri tavoin raittiusliike näissä kaupungeissa sijoittui järjestäytymisen kokonaiskenttään. Haminassa raittiusyhdistys toimi ensimmäisenä varsinaisena kansalaisjärjestönä,

---

[37] Nordenstreng & Halila 1974, 244—264; Nordenstreng & Halila 1975, 166—181, 516—534.

[38] Koskimies 1966, 528—540; Vapaaehtoiset palokunnat Suomessa vuonna 1907, 8.

[39] Nordenstreng & Halila 1975, 462, 539—543; Vapaaehtoiset palokunnat Suomessa vuonna 1907, 9; Haminan Työväenyhdistys. — Työväen Kalenteri I 1893, 3—8; Jaakko Hyvönen viittaa historiikissaan "Haminan työväenyhdistys vuosina 1890—1960" (1960, 14—15) siihen, että jo ennen 1880-lukua kaupungissa olisi toiminut joitakin säätyläisten yhteenliittymiä. Tarkempaa tietoa niistä ei kuitenkaan ole.

[40] Raittiuden Ystävien vuosikertomus 1890; Haminan ja Hämeenlinnan raittiusseurojen jäsenluettelot vuonna 1890.

kun taas Hämeenlinnassa organisoitunut raittiustoiminta nivoutui osaksi muuta järjestölaitosta. Hämmästyttävää raittiusyhdistysten tasatahtinen juurtuminen on myös siksi, että yhdistysten organisoinnin tavassa ja motivoinnissakin ilmeni eräitä merkittäviä eroja.

Hämeenlinnan raittiusseura perustettiin täydellisesti fennomaanisen sivistyneistön kaavaileman mallin mukaisesti. Ideologisesti yhdistys oli puhdaspiirteisen suomenmielinen ja mm. raittiusliikkeen johdon tavoittelema tiivis kytkentä opettajakuntaan onnistuttiin rakentamaan aukottomaksi.[41] Haminassa raittiusseuran organisaattorina sitä vastoin toimi eversti Johan A. Frey, joka laajemmin tunnetaan alkoholistihuollon uranuurtajana Suomessa.[42] Itsenäisesti, Raittiuden Ystävistä riippumatta, Frey ryhtyi Haminan raittiusyhdistyksen perustamistyöhön ja vasta parin toimintavuoden jälkeen seura liittyi paikallisyhdistyksenä valtakunnalliseen kattojärjestöön.[43] Freyn toimintatavat sekä juoppoparannus- että muussa raittiustyössä myötäilivät selvästi herätyskristillisten omaksumaa linjaa. Onkin mahdollista, että hänen organisoimansa ja vuosikausia johtamansa Haminan raittiusseura oli alkuvaiheessa rinnastettavissa pikemminkin vuosikymmenen taitteen individualistiseen, vapaakirkolliseen raittiusliikehdintään kuin fennomaanisen sivistyneistön organisoimaan "kasvattavaan" raittiustyöhön.

Haminan ja Hämeenlinnan raittiusseurojen jäsenkoostumusten vertailu paljastaa edelleen eräitä kiinnostavia eroja, mutta myös yhtäläisyyksiä paikallistoiminnan luonteessa. Kuten yhdistysten sosiaalista rakennetta esittävät taulukot 5 ja 6 osoittavat, Haminassa lähtötilanne oli huomattavasti Hämeenlinnaa sekarakenteisempi. Ylimpiä yhteiskuntakerroksia lukuun ottamatta kaikki väestöryhmät olivat melko tasaisesti mukana raittiustoiminnan käynnistämisessä. Mukana oli tällöin myös kau-

---

[41] Hämeenlinnan raittiusseuran historiikin laatija Kaarlo Aintila kuvaa tätä kytkentää: "Hämeenlinnan raittiusväen johtaviin liittyi paikkakunnan parhaimmisto, liittyi normaalilyseon silloisesta opettajistosta kolme, nim. tohtori Arvid Genez ja maisterit Emil Genetz ja E.S. Yrjö-Koskinen sekä muiden koulujen opettajista Lucina Hagman, Ida Petander (sittemmin rouva Yrjö-Koskinen), Julia Borg, Lydia Schrey, Ida Zidbäck, Hanna Groundström, Aleksandra Ahnger (sittemmin rouva Kuhlberg), Hanna Favorin ja Fredrika Wetterhof: kaupungin papeista liittyi mukaan pastori A.V. Appelqvist. Aintila 1934, 9—10.

[42] Ks. esim. Kallioniemi 1937.

[43] Puntti 1934, 11—15.

punkia ympäröivä tilallisväestö, jonka osuus koko jäsenkunnasta ajanjaksona 1884—1889 ylsi aina 41 prosenttiin.

Ympäröiviin maalaiskuntiin 1880-luvun lopulla perustetut raittiusyhdistykset[44] tyhjensivät Haminan seuran kuitenkin nopeasti tästä tilallisväestöstä ja seuraavana kymmenvuotisjaksona uusien jäsenten selvän enemmistön muodostivat käsityöläiset ja kaupungin sekalainen työväestö. Noin kaksi kolmasosaa kaikista 1890-luvulla seuraan liittyneistä kuului näihin yhteiskuntaryhmiin. Tarkemmin ilmaistuna Haminan raittiusyhdistys oli tänä ajanjaksona käsityöläismestarien, -kisällien ja -oppipoikien sekä muiden työ*miesten* yhteisjärjestö; koko jäsenkunnasta noin 80 prosenttia oli miehiä.

Jonkilaista käsitystä erityisesti käsityöläisten vankasta edustuksesta raittiusyhdistyksessä saadaan, kun tarkastellaan rinnakkain Aimo Halilan tekemiä laskelmia Haminan käsityöläisistä vuonna 1870, eli heti ammattikuntalaitoksen lakkauttamisen jälkeen ja toisaalta raittiusseuraan liittyneiden käsityöläismestarien määrää seuraavina vuosikymmeninä.

Henkikirjojen mukaan vuonna 1870 kaupungissa toimi 61 itsenäistä käsityöläisammatin harjoittajaa, kun taas vuosina 1885—1899 raittiusseuraan kirjoittautui peräti 124 itseään käsityöläismestariksi nimittävää jäsentä. Näiden lisäksi yhdistykseen liittyi 13 kisälliä ja 24 oppipoikaa. Liittyneistä käsityöläismestareista 39 oli suutareita ja 28 räätäleitä. Vuoden 1870 henkikirjojen mukaan kaupungissa oli toiminut vain kahdeksan räätäliä — joista kaksi kisälliä — ja kolme suutaria.[45]

Alempien yhteiskuntaryhmien yliedustus ei Haminan raittiusseurassa kuitenkaan kestänyt kauan. Vaikka käsityöläisten ja erityisesti työväestön absoluuttinen jäsenmäärä vuosisadan alussa vielä tuntuvasti kohosi — vuosien 1900 ja 1907 välisenä aikana seuraan liittyi 310 uutta näihin ryhmiin kuuluvaa jäsentä — heidän suhteellinen osuutensa alkoi tänä ajanjaksona laskea. Aleneva trendi jatkui edelleen vuoden 1906 jälkeen ja 1910-luvun taituttua käsityöläisten ja työväestön osuus häipyi lähes olemattomiin. Samalla erityisesti kaupan ja liikenteen palveluksessa toimineiden sekä ennen kaikkea "neitien" asema raittiusseurassa vahvistui[46] 1900-luvun alussa naisten osuus uu-

---

[44] Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1885—1890.

[45] Haminan raittiusseuran jäsenkirja vuosilta 1885—1899; Nordenstreng & Halila 1975, 410.

[46] Haminan raittiusseuran jäsenkirja vuosilta 1900—1915.

Taulukko 5: Haminan raittiusseuran jäsenkoostumus vuosina 1885—1914[47]

	1885—1889				1890—1899				1900—1907				1908—1914			
MAA- JA METSÄTALOUS	miehet	naiset	yhteensä	%	miehet	naiset	yhteensä	%	miehet	naiset	yhteensä	%	miehet	naiset	yhteensä	%
– maanomistajat	68	19	87	32,1					3		3	0,5	7		7	2,6
– torpparit ja																
työväki	19	4	23	8,5					1		1	0,2		1	1	0,4
YHTEENSÄ	87	23	110	40,6					4		4	0,7			8	3,0
KÄSITYÖ & RAKENNUS																
– mestarit	38	1	39	14,4	86	4	90	30,8	113	8	121	20,3	37	3	40	14,8
– työntekijät	8		8	3,0	29		29	9,9	22		22	3,7	11		11	4,0
YHTEENSÄ	46	1	47	17,3	115	4	119	40,8	135	8	143	24,0	48	3	51	18,8
TEOLLISUUS																
– tehtaanomistajat																
– työntekijät	1								6		6		36	9	45	
YHTEENSÄ	1			0,4					6		6	1,0	36	9	45	16,6
"SEKATYÖ"	35	1	36	13,3	63	32	95	32,5	113	48	161	27,0				
KAUPPA & LIIKENNE																
– "ylemmät" ja omistajat	2		2	0,7	3	2	5	1,7	7			1,2	6	1	7	2,6
– "alemmat" ja työntekijät	22	2	24	8,9	23		23	7,9	53	4	57	9,6	40	7	47	17,3
YHTEENSÄ	24	2	26	9,6	26	2	28	9,6	60	4	64	10,8	46	8	54	19,9
VIRAN- JA TOIMEN-HALTIJAT																
– ylemmät } – alemmat }																
YHTEENSÄ	24	9	33	12,2	14	4	18	6,2	12	4	16	2,7	6	3	9	3,3
AMMATTI TUNTEMATON	14	4	18	6,6	15	17	32	11,0	18	183	201	33,8	36	68	104	38,4
KAIKKI YHTEENSÄ	231	40	271	100,0	233	59	292	100,1	348	247	595	100,0	179	92	271	100,0
	naisia 14,8 %				naisia 20,2 %				naisia 41,8 %				naisia 33,9 %			

Taulukko 6: Hämeenlinnan raittiusseuran jäsenkoostumus vuosina 1884—1904[48]

	1884—1889				1890—1899				1900—1904			
MAA- JA METSÄTALOUS	miehet	naiset	yhteensä	%	miehet	naiset	yhteensä	%	miehet	naiset	yhteensä	%
– maanomistajat					1	1	2	0,4		1	1	0,4
– torpparit ja					1	2	3	0,6				
työväki												
YHTEENSÄ					2	3	5	1,0		1	1	0,4
KÄSITYÖ & RAKENNUS												
– mestarit	87	7	94	24,1	60	6	66	12,9	61	2	63	22,1
– työntekijät	48		48	12,3	24		24	4,7				
YHTEENSÄ	135	7	142	36,4	84	6	90	17,6	61	2	63	22,1
TEOLLISUUS												
– tehtaanomistajat												
– työntekijät					2	1	3	0,6				
YHTEENSÄ					2	1	3	0,6				
"SEKATYÖ"	18	3	21	5,4	25	17	42	8,2	25	43	68	23,9
KAUPPA & LIIKENNE												
– "ylemmät" ja omistajat	7		7	1,8	6	6	12	2,4	5		5	1,8
– "alemmat" ja työntekijät	6	1	7	1,8	12	2	14	2,7	14	6	20	7,0
YHTEENSÄ	13	1	14	3,6	18	8	26	5,1	19	6	25	8,8
VIRAN- JA TOIMEN-HALTIJAT												
– ylemmät } – alemmat }												
YHTEENSÄ	43	25	68	17,4	64	160	224	43,9	12	15	27	9,5
AMMATTI TUNTEMATON	104	41	145	37,2	65	55	120	23,5	19	82	101	35,4
KAIKKI YHTEENSÄ	313	77	390	100,0	260	250	510	99,9	136	149	285	100,1
	naisia 19,7 %				naisia 49,0 %				naisia 52,2 %			

[47] Haminan raittiusseuran jäsenkirja 1885—1914.
[48] Hämeenlinnan raittiusseuran jäsenkirja 1884—1904.

sista jäsenistä kohosi 42 prosenttiin. Koko jäsenjoukosta heidän osuutensa oli korkeimmillaan vuonna 1906, jolloin 56 prosenttia jäsenmaksun maksaneista oli naisia.[49]

Hämeenlinnassa sitä vastoin raittiusyhdistyksestä ei missään vaiheessa muodostunut yhtä selväpiirteistä työväestön ja käsityöläisten yhteenliittymää kuin Haminassa, sillä opettajat toimivat koko tutkimusjakson ajan alempien väestöryhmien raittiusaktiviteetin vahvana vastapainona. Esimerkiksi 1890-luvulla noin kolmasosa kaikista seuraan liittyneistä kuului opettajakuntaan tai varttuneisiin oppilaisiin. Tämä lisäsi myös Hämeenlinnan raittiusseuran naisvahvuutta, joka jo ennen vuosisadan taitetta nousi lähes 50 prosenttiin. Huippulukema Hämeenlinnassa saavutettiin vuonna 1907, jolloin 61 prosenttia jäsenmaksun maksaneista oli naisia.[50]

Kaupungin koko käsityöläisjoukkoon suhteutettuna raittiusseuraan liittyneiden käsityöläismestareiksi itsensä ilmoittaneiden määrä osoittautuu kuitenkin myös Hämeenlinnassa sangen korkeaksi. Koskimiehen laskelmien mukaan itsenäisiä käsityöläisammatin harjoittajia toimi kaupungissa vuonna 1875 88 ja vuonna 1900 159,[51] kun taas vuosien 1884 ja 1899 välisenä aikana raittiusyhdistyksen jäseneksi kirjoittautui 153 käsityöläismestaria. Samoin kuin Haminassa myös Hämeenlinnassa raittiusseuraan liittyneiden käsityöläisten enemmistö koostui suutareista; heitä oli yhteensä 25. Räätäleitä oli lähes sama määrä eli 24. Lisäksi molempien kisällejä ja oppipoikia jäsenmatrikkelista vuosilta 1884—1899 löytyy yhteensä 20.[52]

Kiinnostavinta vertailussa on, että 1900-luvun alussa niin Haminan kuin Hämeenlinnankin raittiusseurojen jäsenkoostumukset olivat melko samankaltaiset. Heterogeenisesta alusta ja muutoinkin erilaisesta kehityksestä riippumatta raittiusliikkeen kannattajakunnan rakenne näissä kaupungeissa selvästi yhdenmukaistui vuosisadan alussa. Tämä ei koskenut vain käsityöläisten ja työväestön suhteellista edustusta, vaan myös naisten asemaa raittiustoiminnassa. Samalla kun Hämeenlinnan raittiusseura "työläisvaltaistui", samalla Haminan seurassa al-

---

[49] Raittiuden Ystävien vuosikertomukset vuosilta 1902—1907. Näinä vuosina jäsenkunta on vuosikertomuksissa eritelty myös sukupuolen mukaan.

[50] Hämeenlinnan raittiusseuran jäsenkirja 1884—1904; Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1902—1907.

[51] Koskimies 1966, 174—176.

[52] Hämeenlinnan raittiusseuran jäsenkirja 1884—1899.

koi kuroutua umpeen miesten ja naisten osallistumisen epäsuhde. Molemmissa yhdistyksissä työläisvaihetta myös seurasi jäsenkunnan keskiluokkaistuminen käsityöläisten ja muun työväestön hävittyä vähin erin liikkeestä vuoden 1906 jälkeen.

Heinola, Joensuu, Jyväskylä ja Kuopio

Miltä sitten tilanne näytti maamme muissa kaupungeissa? Heinola, Joensuu ja Jyväskylä ovat tässä tutkimuksessa esimerkkejä 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla eli autonomian alkuvaiheessa perustetuista kaupungeista. Kaikki kolme olivat pieniä — alle viidentuhannen asukkaan — sisämaakaupunkeja, jotka eivät olleet syntyneet teollistumisen paineesta, vaan lähinnä hallinnollisia, sivistyksellisiä ja kaupallisia tarpeita silmällä pitäen.[53]

Tähän joukkoon voidaan liittää myös Kuopio — siitä huolimatta, että kaupunki perustettiin jo Ruotsin vallan ajalla eli vuonna 1782 ja että se väkilukunsa puolesta[54] nousi keskisuurten suomalaisten kaupunkitaajamien joukkoon. Kuopion kehitystä omaleimaiseen suuntaan muovasi myös se, että se ensimmäisenä maaseutukaupunkina vuonna 1858 sai tapulikaupungin oikeudet sekä oman tullikamarin.[55] Vuosisadan lopulla, yleisen elinkeinovapauden voimaantultua, Kuopio alkoi kuitenkin selvästi muistuttaa muita sisämaakaupunkeja. Yhtymäkohdat nimenomaan Joensuun elinkeino- ja väestörakenteeseen ovat ilmeiset. Molemmat kaupungit kasvoivat nopeasti; myös Joensuun väkiluku yli kaksinkertaistui vuosien 1880 ja 1910 välillä.[56] Molemmista muodostui myös merkittäviä saha- ja puuteollisuuden samoin kuin Venäjälle suuntautuvan karjataloustuotteiden viennin keskus- ja välityspaikkoja.

Vaikka niin Kuopion kuin Joensuunkin väestö kasvoi, niiden sosiaalinen rakenne osoitti kuitenkin yllättävääkin staattisuutta aina viime vuosisadan lopulle saakka. Tyypillistä oli nimenomaan kaupan ja käsityöläisammattien keskeinen asema. Vuonna 1880 Joensuun asujaimistosta yli 30 prosenttia lukeutui käsityöläisiin tai heidän perhekuntiinsa. Seuraavana kymmenvuo-

---

[53] Nikula 1981, 221—223.
[54] Kuopion väkiluku oli vuonna 1880 6 871. Vuoteen 1910 mennessä se oli noussut yli kaksinkertaiseksi eli 15 199:een.
[55] Granit 1882; Tuomisto 1982, 12—16.
[56] Joensuun väkiluku oli vuonna 1880 1 614 ja vuonna 1910 4 263.

tiskautena käsityöläisväestön suhteellinen osuus oli noussut lähes 40 prosenttiin.[57]

Myös Kuopion väestöstä lähes 40 prosenttia koostui käsityöläisistä vuonna 1880.[58] Nopea väestönlisäys paisutti siis ensimmäisessä kasvun vaiheessaan nimenomaan käsityöläisryhmittymää — olkoonkin, että tämän rinnalla kasvoivat muidenkin työläisten ja pysyvää elinkeinoa vailla olevien suhteelliset osuudet.[59]

Jyväskylässä tilanne oli hieman toinen: käsityöläisten ja teollisuustyöväestön edustus oli vuonna 1880 24 prosenttia ja vasta seuraavalle vuosisadalle siirryttäessä se kipusi 30 prosenttiin ja sen yli. Sen sijaan viran- ja toimenhaltijat ja heidän myötänsä palveluskunta muodostivat selvästi suuremman osan Jyväskylän kuin Joensuun ja Kuopion asujaimistosta.[60]

Jyväskylän sosiaalirakenteelliseen "poikkeamaan" vaikutti ratkaisevasti vuonna 1863 perustettu seminaari ja sen myötä

---

[57] Kokonaisuudessaan elinkeinojakauma Joensuussa oli seuraava:

	1880		1890	
Käsityö & rakennus	442	31 %	982	38 %
Teollisuus			156	6 %
Sekatyö & palvelukset	319	23 %	394	15 %
Kauppa & liikenne	208	15 %	337	13 %
Viran- ja toimenhaltijat	180	13 %	185	7 %
Muut	254	18 %	538	21 %

Taulukko on laadittu Könösen (1904, 87—89) esittämien tietojen perusteella.

[58] Kuopion väestön jakaantuminen elinkeinon mukaan vuonna 1880 oli kokonaisuudessaan seuraava:

Käsityö & rakennus	2 694	39 %
Teollisuus	12	0,6 %
Sekatyö & palvelukset	726	11 %
Kauppa & liikenne	1 179	17 %
Viran- ja toimenhaltijat	1 331	19 %
Muut	862	13 %

Käsityön ja rakennuksen osuutta Kuopiossa kasvatti 392 salvurin joukko, jollainen Joensuun luokittelusta tyystin puuttui. Taulukko on laadittu Granitin (1882, 112—113) esittämien tietojen perusteella.

[59] Vaikka raja teollisuuden ja käsityön välillä alkoi viime vuosisadan lopulla olla yleisesti liukuva, Joensuun ja Kuopion erittelyt osoittavat, että ainakin näissä kaupungeissa sekä absoluuttinen että suhteellinen lisäys väestönkasvun alkuvaiheessa kohdentui nimenomaan ja ennen kaikkea käsityöläisryhmittymään.

[60] Tommilan (1972, 256—257) luokituksessa julkinen toiminta ja vapaat ammatit muodosti vuonna 1880 19 prosenttia ja vuonna 1900 13 prosenttia Jyväskylän koko asujaimistosta: pelkän palveluskunnan osuus oli samanaikaisesti 27 prosenttia laskien vuoteen 1900 mennessä 19 prosenttiin.

opettajakunnan sekä määrällisesti että laadullisesti näkyvä asema kaupunkikuvassa.[61] Samoin kuin Hämeenlinna myös Jyväskylä alkoi viime vuosisadan lopulla kiteytyä suomalaisen sivistyselämän keskukseksi, jonka kulttuurinen vireys näkyi mm. järjestöelämän varhaisena ja monipuolisena kehkeytymisenä. Ensimmäinen yhdistys, raittiusseura, kaupunkiin perustettiin jo vuonna 1846. Tähän kauppias Peter Smirnoffin organisoimaan yhdistykseen tiedetään liittyneen peräti 243 kaupunkilaista. Raittiusseura ei nimestään huolimatta ollut ehdottomuuden kannalla, mikä näkyy mm. luonnehdinnasta, jonka mukaan "raittiita oli jäseninä varsin vähän".[62]

Muhkeasta jäsenluvustaan huolimatta tämä yhdistys jäi lyhytikäiseksi. Paremmalla menestyksellä toimivat vuonna 1855 perustettu rouvasväen yhdistys, sekä seuraavalla vuosikymmenellä syntyneet kasvatusopillinen yhtiö, suomalaisen kirjallisuuden seura ja suomalainen iltaseura. Elinkelpoiseksi osoittautuivat myös 1870-luvulla organisoidut sivistysseura, vapaapalokunta, hevosystäväin seura, ampumaseura sekä eläinsuojeluyhdistys. Suomalainen iltaseura kaupunkiin ilmaantui vuonna 1882 ja seuraavana vuonna perustettiin Keski-Suomen kohtuuden ja raittiuden seura, joka liittyi alajärjestönä Raittiuden Ystäviin.[63] Tästä yhdistyksestä tuli nopeasti Jyväskylän vahvin joukkojärjestö, jonka kannatus nousi 3—4 prosenttiin koko kaupunkiväestöstä.[64] Työväenyhdistys Jyväskylässä toimi vasta vuodesta 1888 lähtien, samoin nuorisoseura.[65]

Keskenään samantyyppistä järjestäytymisen "kaavaa" noudattivat Joensuu ja Kuopio. Molempiin perustettiin rouvasväenyhdistykset 1860-luvun taitteessa. Molemmissa myös kaupungin kauppiaat ja käsityöläiset liittoutuivat jo 1860-luvulla omiksi "seuruuksikseen": Kuopion porvarien seuruus eli porvariston iltaseura syntyi vuonna 1863 ja käsityöläis- ja tehdasseuruus vuonna 1868. Samana vuonna perustettiin myös Joensuun kauppa- ja teollisuusporvariyhtiö. Lisäksi Kuopiossa toimi ennen raittiusseuran organisointia ainakin VPK ja isänmaallinen seura.[66]

---

[61] Halila 1963.
[62] Tapiola 1968, 13; Tommila 1972, 278—279.
[63] Brummer 1916, 834—835; Tapiola 1968, 12—20; Tommila 1972, 479—499.
[64] Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1885—1906.
[65] Ks. alaviite 63.
[66] Könönen 1904, 442—452; Tuomisto 1982, 18—20.

Joensuun yhdistyselämälle antoi lisäksi erityisleimansa kaupunkilaisten vireä, omaehtoinen sivistystoiminta. Jo 1860-luvulla kaupungissa järjestettiin kansantajuisia luentoja ja näiden jatkeena alkoi seuraavalla vuosikymmenellä versoa vilkas lukuseuratoiminta. Mm. käsityöläiset perustivat vuonna 1874 luku- ja lauluseuran; seuraavana vuonna joukko kaupunkilaisia muodosti "yhtiön", joka tilasi yhteisesti luettavaksi koti- ja ulkomaisia aikakauskirjoja ja sanomalehtiä. Myöskin naiset liittyivät vuonna 1878 lukuseurueeksi, "jossa tehtiin käsitöitä ja luettiin Suomen Kuvalehteä ja muuta suomalaista kirjallisuutta". Edelleen vuonna 1875 syntyi kaupunkiin sivistysseura, jonka päätehtävänä oli järjestää "kansallisina merkkipäivinä arvokkaita illanviettoja". Suomalainen seura Joensuuhun ilmaantui vasta vuonna 1884 ja VPK 1883.[67]

Myös raittiusseurat kumpaankin kaupunkiin perustettiin varhain, Kuopioon joulukuussa 1883 ja Joensuuhun seuraavan vuoden tammikuussa. Kuopion raittiusseura organisoitiin suoraan Kohtuuden (Raittiuden) Ystävien alaisuudessa.[68] Joensuulainen Vesa sitä vastoin liittyi alkuvaiheessa turkulaiseen keskusjärjestöön Suomen Raittiuden Seuraan. Vuoden 1885 uudelleen organisoinnin yhteydessä siteet vanhaan keskusjärjestöön kuitenkin katkaistiin ja raittiusyhdistys Vesasta tuli helsinkiläisen Raittiuden Ystävien haaraosasto. Tämä ei tapahtunut synnyttämättä repeämää paikallistasolla; osa Vesan jäsenistä irtaantui yhdistyksestä perustaakseen uuden Tähti-nimisen, voimakkaasti uskonnollissävyisen seuran, joka puolestaan ilmoittautui turkulaisen keskusjärjestön haaraosastoksi. Tahvo Könönen mainitsee tämän seuran vaikutuksesta syntyneen raittiusseuroja myös lähiympäristöön, Kontiolahdelle, Utraan ja Värtsilään.[69]

Tähti-seuran toiminta lakkasi pian raittiusliikkeen valtakunnallisen yhdentymisen jälkeen, tarkemmin ottaen vuonna 1892.[70] Tällöin Joensuun raittiustoiminnan itsenäisen perinteen kanta-

---

[67] Könönen 1904, 445—450.

[68] Kuopion raittiusseurasta tuli Kohtuuden (Raittiuden) Ystävien ensimäinen Helsingin ulkopuolinen paikallisosasto. Kohtuuden Ystävien pk. 24.12.1883.

[69] Könönen 1904, 464—465.

[70] Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1890—1893. Juuri Tähti-yhdistys noudatti erittäin jyrkkää absoluuttisuuden vaatimusta, mikä vuonna 1892 johti lähes koko jäsenkunnan erottamiseen. Tästä tyhjennyksestä seura ei enää toipunut.

jaksi asettui puolestaan Vesa, joka erosi Raittiuden Ystävistä vuonna 1892 muuttaen samalla nimensä Joensuun raittiusseuraksi. Vuonna 1903 tämä yhdistys liittyi uudelleen valtakunnalliseen keskusjärjestöön.[71]

Niin Joensuussa kuin Kuopiossakin raittiusliike nopeasti saavutti vahvimman kansalaisjärjestön aseman, jota eivät uhanneet edes 1880—1890 -lukujen taitteessa organisoidut työväenyhdistykset.[72] Vasta suurlakkoon huipentuvassa mobilisaatiossa raittiusliike menetti etusijansa väestön järjestäytymisen pääväylänä. Myös liikkeen kannatus oli näissä kaupungeissa suurin piirtein sama, eli keskimäärin viisi prosenttia koko väestöstä.[73]

Heinolan osalta, joka Jyväskylän tapaan oli seminaarikaupunki, ei järjestäytymisen kokonaiskuvaa ole tietojen puutteellisuuden vuoksi mahdollista kartoittaa. Suurimmista joukkojärjestöistä raittiusyhdistys oli kuitenkin ensimmäinen, perustettu jo vuonna 1884. VPK:n syntyvuosi oli 1887, työväenyhdistyksen 1892 ja nuorisoseuran 1901. Myös jäsenluvultaan raittiusyhdistys oli selvästi muiden järjestöjen edellä aina suurlakkoon asti, jolloin työväenyhdistys nousi muutamaksi vuodeksi Heinolan vahvimmaksi kansalaisjärjestöksi.[74] Raittiusliikkeen suhteellinen kannatus pysytteli noin kuudessa prosentissa koko tutkimusjakson ajan.[75]

Heinolan, Jyväskylän, Joensuun ja Kuopion yhteinen piirre oli raittiusliikkeen keskeinen rooli paikallistason järjestäytymisessä. Siitä huolimatta, että järjestölaitosten perinteet samoin

---

[71] Könönen 1904, 465; Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1892—1906.

[72] Joensuun työväenyhdistyksen perustava kokous pidettiin vuonna 1887 ja säännöt vahvistettiin seuraavana vuonna. (Saarelainen 1963, 4—5; Työväen Kalenteri 1 1893, 68) Kuopion työväenyhdistyksen organisointi aloitettiin samanaikaisesti, mutta vahvistuksensa yhdistys sai vasta vuonna 1889. Tuomisto 1982, 21—30; ks. myös Halonen 1939, 9—21; Hämäläinen 1904, 1—4; Työväen Kalenteri 1 1893, 26—27.

[73] Suurin piirtein samaan kannatusprosenttiin päädytään, kun Kuopion kohdalla otetaan lukuun kaupungissa toiminut Pataljoonan raittiusseura sekä itsenäinen raittiusyhdistys Puijo.

[74] Raittiusyhdistyksen jäsenmäärä oli vuosisadan taitteeseen asti keskimäärin 80 nousten tämän jälkeen reilusti sadan paremmalle puolelle. Työväenyhdistyksen kannatus pysytteli muutaman vuoden mobilisaatiopiikkiä lukuun ottamatta viiden-kuudenkymmenen paikkeilla. VPK ja Nuorisoseura jäivät tämänkin alapuolelle. Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1884—1913; Suomen Nuorison Liiton Albumit II—IV; Suomen Nuorison Liiton vuosikirjat I—IV; Vapaaehtoiset palokunnat Suomessa 1907.

[75] Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1884—1913.

Taulukko 7: Keski-Suomen raittiusseuran jäsenkoostumus vuosina 1901—1905[76]

MAA- JA METSÄTALOUS	miehet	naiset	yhteensä	%
– maanomistajat – torpparit ja työväki				
YHTEENSÄ				
KÄSITYÖ & RAKENNUS				
– mestarit	30	9	39	15,2
– työntekijät	6		6	2,3
YHTEENSÄ	36	9	45	17,5
TEOLLISUUS				
– tehtaanomistajat – työntekijät				
YHTEENSÄ				
"SEKATYÖ"	5	14	19	7,4
KAUPPA & LIIKENNE				
– "ylemmät" ja omistajat	3	2	5	1,9
– "alemmat" ja työntekijät	14	8	22	8,6
YHTEENSÄ	17	10	27	10,5
VIRAN- JA TOIMEN- HALTIJAT				
– ylemmät – alemmat				
YHTEENSÄ	50	66	166*	45,1
AMMATTI TUNTEMATON	27	23	50	19,5
KAIKKI YHTEENSÄ	135	122	157	100,0
		naisia 47,5 %		

* opettajia ja seminaarilaisia 86

kuin raittiusyhdistysten organisointitavat poikkesivat jonkin verran toisistaan, jokaisessa neljässä kaupungissa nimenomaan raittiusliikkeestä tuli se järjestö, johon yhdistystoiminta valtaosin kanavoitui vuosisadan taitteessa. Yhteiseksi piirteeksi nousee myös näissä kaupungeissa alempien väestöryhmien ja aivan erityisesti käsityöläisten keskeinen asema paikallisessa raittiustoiminnassa.

---

[76] Keski-Suomen raittiusseuran jäsenkirja.

Taulukko 8: Heinolan raittiusseuran Alku II:n jäsenkoostumus vuosina 1903—1907[77]

MAA- JA METSÄTALOUS	miehet	naiset	yhteensä	%
– maanomistajat – torpparit ja työväki				
YHTEENSÄ				
KÄSITYÖ & RAKENNUS				
– mestarit	11	1	12	15.0
– työntekijät	2		2	2.5
YHTEENSÄ	13	1	14	17.5
TEOLLISUUS				
– tehtaanomistajat – työntekijät				
YHTEENSÄ				
"SEKATYÖ"	7	14	21	26.3
KAUPPA & LIIKENNE				
– "ylemmät" ja omistajat – "alemmat" ja työntekijät				
YHTEENSÄ	5	1	6	7.5
VIRAN- JA TOIMEN- HALTIJAT				
– ylemmät – alemmat }				
YHTEENSÄ				
AMMATTI TUNTEMATON	4	35	39	48.8
KAIKKI YHTEENSÄ	29	51	80	100.1
		naisia 63,8 %		

Kuten taulukot 7—10 osoittavat, tilanne oli tämä erityisesti Joensuussa ja Kuopiossa, joiden raittiusyhdistysten sosiaalirakennetta on ollut mahdollista seurata tutkimusjakson alusta alkaen 1900-luvun alkuun saakka. Niin Kuopion raittiusseurassa kuin raittiusyhdistys Vesassa ja sen seuraajassa Joensuun raittiusseurassa käsityöläisten osuus nousi 1880-luvulla noin 40 prosenttiin eli vastasi melko tarkkaan kaupunkien yleistä väes-

[77] Heinolan raittiusseuran Alku II:n jäsenkirja (Rs. Alku).

Taulukko 9: Joensuun raittiusseuran jäsenkoostumus vuosina 1884—1902[78]

MAA- JA METSÄTALOUS	1884—1889 miehet	naiset	yhteensä	%	1890—1899 miehet	naiset	yhteensä	%	1901—1902 (koko jäsenkunta) miehet	naiset	yhteensä	%
– maanomistajat					1	1	2	1,4	2		2	2,4
– torpparit ja työväki					1	1	2	1,4				
YHTEENSÄ					2	2	4	2,7	2		2	2,4
KÄSITYÖ & RAKENNUS												
– mestarit	88	13	101	25,1	36	3	39	26,4	18		18	21,2
– työntekijät	62		62	15,4	21		21	14,2	1		1	1,2
YHTEENSÄ	150	13	163	40,4	57	3	60	40,5	19		19	22,4
TEOLLISUUS												
– tehtaanomistajat												
– työntekijät									3		3	3,5
YHTEENSÄ									3		3	3,5
"SEKATYÖ"	46	19	65	16,1	16	3	19	12,8	4	8	12	14,1
KAUPPA & LIIKENNE												
– "ylemmät" ja omistajat	5		5	1,2	3		3	2,0	2	1	3	3,5
– "alemmat" ja työntekijät	30	2	32	7,9	4	2	6	4,1	7		7	8,2
YHTEENSÄ	35	2	37	9,2	7	2	9	6,1	9	1	10	11,8
VIRAN- JA TOIMEN-HALTIJAT												
– ylemmät } – alemmat }												
YHTEENSÄ	11	1	12	3,0	14	13	27	18,2	6	5	11	12,9
AMMATTI TUNTEMATON	51	75	126	31,3	11	18	29	19,6	15	13	28	32,9
KAIKKI YHTEENSÄ	293	110	403	100,0	107	41	148	99,9	58	27	85	100,0
	naisia 27,3 %				naisia 27,7 %				naisia 31,8 %			

[78] Joensuun raittiusseuran jäsenkirja (JOMA).

Taulukko 10: Kuopion raittiusseuran jäsenkoostumus vuosina 1884—1906[79]

MAA- JA METSÄTALOUS	1884—1890 miehet	naiset	yhteensä	%	1897—1899 miehet	naiset	yhteensä	%	1900—1907 miehet	naiset	yhteensä	%
– maanomistajat	2		2	0,3					10		10	1,2
– torpparit ja työväki	23		23	3,5	1		1	1,0	2		2	0,2
YHTEENSÄ	25		25	3,8	1		1	1,0	12		12	1,4
KÄSITYÖ & RAKENNUS												
– mestarit	191	3	194	29,7	27	7	34	33,3	171	67	238	28,4
– työntekijät	53		53	8,1					20	1	21	2,5
YHTEENSÄ	244	3	247	37,8	27	7	34	33,3	191	68	259	30,8
TEOLLISUUS												
– tehtaanomistajat	3			0,5								
– työntekijät	84			12,8	10	1	11	10,8	132	28	160	19,1
YHTEENSÄ	87		87	13,3	10	1	11	10,8	132	28	160	19,1
"SEKATYÖ"	17	19	36	5,5		2	2	2,0	15	33	48	5,7
KAUPPA & LIIKENNE												
– "ylemmät" ja omistajat									5	1	6	0,7
– "alemmat" ja työntekijät	27	3	30	4,6	11	5	16	15,7	63	38	101	12,0
YHTEENSÄ	27	3	30	4,6	11	5	16	15,7	68	39	107	12,7
VIRAN- JA TOIMEN-HALTIJAT												
– ylemmät } – alemmat }												
YHTEENSÄ	20	8	28	4,3	1	4	5	4,9	16	24	40	4,8
AMMATTI TUNTEMATON	90	111	201	30,7	10	23	33	32,4	87	126	213	25,4
KAIKKI YHTEENSÄ	510	144	654	100,0	60	42	102	100,1	521	318	839	99,9
	naisia 22,0 %				naisia 41,2 %				naisia 37,9 %			

[79] Kuopion raittiusseuran jäsenkirja.

törakennetta. Edelleen molemmissa kaupungeissa käsityöläiset ja muu työväestö yhteen laskettuna muodostivat jäsenkunnasta runsaat puolet. Kuopiossa näiden ryhmien asema säilyi suurin piirtein samana ainakin vuoteen 1906 saakka. Joensuussa sitä vastoin tapahtui runsaan kymmenen prosentin lasku seuraavalle vuosisadalle siirryttäessä.

Yhteinen piirre Joensuun ja Kuopion raittiustoiminnalle oli myös naisten suhteellisen alhainen osallistumisaktiviteetti. Alkuvaiheessa vain noin neljännes jäsenkunnasta koostui naisista eikä heidän osuutensa 1900-luvun alkuvuosinakaan kohonnut kolmannesta korkeammaksi. Näissä kaupungeissa raittiusseura toimi siis — kuten Haminassakin — ennen kaikkea käsityöläisten ja työ*miesten* yhteisjärjestönä.

Jyväskylän ja Heinolan raittiusseuroissa, joiden jäsenrakenteista on saatu selkoa vain 1900-luvun alkuvuosilta, naisedustus sen sijaan oli selvästi vahvempi. Heinolassa se nousi jopa päälle 60 prosentin ja oli Jyväskylässäkin lähes puolet koko jäsenkunnasta.[80]

Sosiaalisessa rakenteessa Heinolan Alku II:lla oli selvästi suurempia yhtäläisyyksiä Joensuun ja Kuopion seurojen kanssa kuin Jyväskylässä toimineella Keski-Suomen raittiusyhdistyksellä. Käsityöläisten ja työväestön yhteen laskettu osuus nousi Heinolassa 1900-luvun alkuvuosina 44 prosenttiin eli vastasi tältä osin melko tarkkaan Joensuun raittiusseuran jäsenrakennetta vastaavana ajankohtana. Jyväskylässä sitä vastoin käsityöläisten ja työväestön edustus supistui ajanjaksona 1901—1905 vain noin neljännekseen koko jäsenkunnasta huveten seuraavalla kymmenluvulla olemattomiin.

Hannu Tapiolan esittämät tiedot Jyväskylän varhaisemmasta raittiustoiminnasta asettavat kuitenkin alhaiselta vaikuttavan työläisedustuksen hieman toiseen valoon. 1880-luvun raittiusliikehdintää kuvaillessaan hän toteaa: "Kaupungin raittiusseuran jäsenistö oli pääasiassa työväkeä ja jossakin mielessä raittiusseuraa voi pitää wrightiläisen työväenliikkeen edeltäjänä".[81] On siis mahdollista, että alkuvaiheessa myös Keski-Suomen raittiusseurassa oli vahva työläisedustus, joka vuosisadan taitteeseen tultaessa oli alentunut alhaisemmaksi kuin kaupunki-

---

[80] 1910-luvun alussa naisedustus Jyväskylän raittiusseurassa nousi peräti 77 prosenttiin.
[81] Tapiola 1968, 13.

seuroissa keskimäärin. Mahdollista on myös, että työväestö hakeutui kaupungin välittömässä läheisyydessä toimineeseen raittiusyhdistys Auraan,[82] minkä seurauksena Keski-Suomen raittiusseura jo varhain kiteytyi keskiluokkaiseksi järjestöksi, jossa nimenomaan opettajakunnalla ja seminaariväellä oli vahva edustus.

Toisaalta alhaiselta vaikuttava työläisedustus Keski-Suomen raittiusseurassa asettuu hieman toiseen valoon myös, kun yhdistykseen liittyneiden käsityöläisten määrä suhteutetaan kaupungin koko käsityöläisjoukkoon. Päiviö Tommilan esittämien tietojen mukaan vuonna 1900 Jyväskylässä toimi yhteensä 90 eri alojen käsityöläisammatin harjoittajaa, kun taas Keski-Suomen raittiusseuraan kirjoittautuneista peräti 36 oli käsityöläisiä: mestareiksi itsensä ilmoittaneita oli 30, kisällejä ja oppipoikia molempia kolme. Myös Jyväskylän seurassa räätäleitä oli käsityöläisistä eniten, runsas kolmannes eli 11. Lisäksi raittiusyhdistyksen jäsenistä kahdeksan naista ilmoitti ammatikseen ompelijan. Tommilan tilastossa sekä vuonna 1900 että 1905 kaupungissa toimi 10 räätäliä ja seitsemän ompelijaa.[83]

Väliyhteenvetona voidaan todeta, että kaikissa kuudessa tähän mennessä käsitellyssä kaupungissa raittiusliike edusti väestön järjestäytymisen pääfoorumia vuosisadan vaihteessa. Kaikkien kuuden kaupungin raittiusyhdistykset — sekä toisistaan poikkeavista traditioista että erilaisista kulttuuri- ja sosiaalimiljöistä riippumatta — noudattivat myös jäsenkoostumuksissaan selvästi samoja kehityskaaria. Varsinainen työläiskausi kaikissa yhdistyksissä sijoittui vuosisadan taitteeseen, ilmeisesti voimakkaimpana juuri sitä edeltäviin vuosiin. Absoluuttisesti mitattuna kannatus vielä tämän vuosisadan alussa selvästi ja paikoin hyvinkin voimakkaasti kasvoi, mutta suhteellisen yliotteensa jäsenkuntaan alemmat yhteiskuntaryhmät tällöin kuitenkin kauttaaltaan menettivät. Samalla naisten asema raittiusyhdistyksissä tuntuvastikin vahvistui.

Kotka ja Lahti

Kokonaan oman tyyppinsä muodostavat ne kaupungit, jotka kehittyivät ensin teollisuuskeskuksiksi ja nopeasti kasvaviksi

---

[82] Raittiusyhdistys Aura perustettiin vuonna 1902.
[83] Keski-Suomen raittiusseuran jäsenkirja; Tommila 1972, 317.

asutustaajamiksi ja varustettiin vasta tämän jälkeen kaupunkioikeuksin. Tällaisia nuoria kaupunkeja olivat esimerkiksi Kotka ja Lahti, jotka molemmat ovat mukana myös tässä tutkimuksessa. Edellinen sai kaupunkioikeudet vuonna 1879, jälkimmäinen vuonna 1905.

Perinteiltään nämä kaupungit olivat juurettomia. Legitiimiä sosiaalista tai hallinnollista traditiota ei ollut; asukkaat olivat valtaosin muualta tulleita työnhakijoita. Kuvaavaa on, että virallisessa elinkeinoluokituksessa vuonna 1890 kotkalaiväestöstä noin 80 prosenttia on ryhmitetty työväestöön.[84] Lahden taajamassa tilanne oli sama: vuonna 1890 74 prosenttia kuului työläisiin, irtaimeen väestöön tai ryhmään "ammatti tuntematon". Vuoteen 1910 mennessä prosenttiosuus oli kohonnut 76:een.[85] Valtaosa tästä joukosta asui varsinaisen Lahden ulkopuolella, nopeasti kasvavissa esikauppaloissa kuten Niemessä, Tornatorissa, Möysässä, Varikossa ja Jalkarannassa. Itse kauppala sitä vastoin toimi vain pienen käsityöläis-, pienporvaristo-, virkamies- ja muun sivistyneistön asuinsijana.[86]

Niin Lahdessa kuin Kotkassakin asumista, sosiaalista kanssakäyntiä, koko elämäntapaa leimasi villiltä ja uhmakkaaltakin vaikuttava "epäjärjestys". Esimerkiksi lahtelaista maisemaa ja elämäntyyliä kuvailtiin 1870-luvulla seuraavanlaisin synkin värein:

> "Lahti ei näinä aikoina ole viettänyt mitään idyllistä kyläelämää. Alinomaista irtaimen väen kulkua edestakaisin, milloin työssä, milloin joutilaana. Tauteja, hätää ja kurjuutta. Siveettömyyttä, juopumusta ja rikoksia."

Ja toisessa yhteydessä:

> "Tappelut ja rähinä kuuluvat päiväjärjestykseen ja välkkyvät puukot ja puukonpistot eivät täällä ole tavattomia.

---

[84] Väestön elinkeino 1880—1975, 140.

[85] Mikkeli; ks. myös Anttila 1975, 12—13.

[86] Lahden ydinalueen ja hajallaan sijaitsevien esikauppaloiden asukasluvun suhdetta kuvaavat havainnollisesti Anttilan (1975, 11) esittämät luvut:

vuosi	kauppala	koko taajama
1880—81	201	1 100
1885—86	236	1 400
1890—91	329	2 000
1895—96	428	2 700
1900—01	971	3 900
1905—06	2 779	5 827

Täällä on oikea Amerikka ja pitäisi oikeastaan kulkea revolveri taskussa ollakseen turvassa. Myös salakapakointi kukoistaa täällä."[87]

Vastaavanlaisia valituksia kuului myös Kotkasta. Esimerkiksi Kotkan kaupungin historiikin laatinut Herman Hultin kuvailee kotkalaista elämisen mallia 1870-luvulla seuraavasti:

"Kaikista kertomuksista siltä ajalta voi päättää, että kaupungissa vallitsevaa järjestystä kaikin puolin voi verrata amerikkalaisen uutisasukasyhteiskunnan järjestykseen. Sahalaitokset olivat äkkiä tuoneet tänne lukuisan irtolaisväestön, joka ei täällä löytänyt asuntoa eikä tilaisuutta välttämättömimpien tarpeittensa tyydyttämiseen. Mitä erilaisimpia aineksia oli kokoontunut Kotkan etukaupunkiin ja sen ympäristöön.... Mitä tuli järjestyksen pitäjiin, niin semmoisia tuskin olikaan. Koska Kymin piirin nimismies, Londén, asui noin peninkulman matkan päässä saarelta. Sentähden olot olivatkin semmoiset, että kuten Helsingfors Dagbladin kirjeenvaihtaja sanoo, tuskin uskalsi näyttäytyä semminkin myöhemmin illalla, jollei ollut ladattu pistooli muassa.... Kaikki oli toisin sanoen niin huonossa järjestyksessä, että tuskin voi ajatellakaan järjestettyä yhteiskuntaa voivan tästä sekasorrosta syntyä."[88]

Erityisen sijansa saivat liikehtivän työväestön juopottelukuvaukset:

"Juopottelu oli tärkein ajankuluke niin alhaisten kuin ylempienkin piirissä... Vuonna 1898 oli viisi poliisia syytteessä juopumuksesta.... Yleisen elämäntyylin seurauksena olivat tappelut ja räyhäävä elämä. Satamassa oli purjehduskaudella kymmenittäin laivoja, jopa vähän toista sataakin, joten merimiehiä liikuskeli kaupungilla runsaasti. Gutzeitin eli Norskan sahalle taas oli tuotu melkoisesti norjalaisia työläisiä, niin että seurakunta oli kansainvälistä. Nämä eri ainekset iskivät väliin juovuspäissään yhteen ja saattoi syntyä oikeita joukkotappeluitakin, joita paikkakunnan heikot poliisivoimat eivät pystyneet hillitsemään."[89]

Oikeastaan on aika yllättävää, että näissäkin epävakaisissa oloissa raittiusliike ja juuri raittiusliike sai nopeasti jalansijaa.

---

[87] Halila 1958, 81.
[88] Hultin 1904, 51—52.
[89] Meltti 1938, 9.

Kotkan ensimmäinen raittiusseura perustettiin vuonna 1885[90] ja Lahden ensimmäinen seura jo kolme vuotta aiemmin eli vuonna 1882. Tämä seura, joka liittyi turkulaisen Suomen Raittiuden Seuran alaosastoksi, ei kuitenkaan osoittautunut elinkelpoiseksi. Menestyksekkäämpään yritykseen ryhdyttiin vuonna 1884, jolloin organisoitiin raittiusyhdistys Säde I. Tämä seura sidottiin välittömästi valtakunnalliseen kattojärjestöön, Raittiuden Ystäviin.[91]

Siitä huolimatta, että niin Lahdessa kuin Kotkassakin oli toiminut vapaapalokunta jo ennen raittiusliikkeen syntyä,[92] molemmissa nimenomaan raittiusliikkeestä tuli laajamittaisen kansalaisjärjestäytymisen uranuurtaja. Liikkeen rekrytointikykyä osoittaa mm. se, että raittiusyhdistys Kotkaan liittyi viidentoista ensimmäisen toimintavuoden aikana lähes 600 kaupunkilaista koko väkiluvun jäädessä tuolloin vielä alle neljäntuhannen. Luku on sangen korkea, erityisesti kun otetaan huomioon, että Kotkassa toimi 1890-luvulla kaksi muutakin raittiusseuraa. Ruotsinkielinen Frid -seura perustettiin jo vuonna 1888. 1890-luvun alussa puolestaan Kotka-yhdistyksessä ilmaantuneet ristiriidat hajottivat toiminnan kahtia uskonnollisesta vakavamielisyydestä irtaantuvien perustaessa oman, Nuorison Raittiusseura -nimisen yhdistyksensä. Tämän seuran jäsenluvun tiedetään ajoittain kohonneen 400—500 henkeen. Seuraavan vuosisadan alussa syntyi vielä Hietasen sahalle työläisten oma, lyhytikäiseksi jäänyt raittiusseura.[93] Kun pelkästään Kotka- ja Frid -yhdistysten suhteellinen kannatus nousi vuosittain päälle kuuden prosentin, ei ole liioiteltua arvioida raittiusliikkeen kannatuksen kokonaisuudessaan olleen Kotkassa vuosisadan taitteessa keskimäärin kymmenen prosentin luokkaa.

Lahdessa keskimääräinen raittiusaktiviteetti ei ilmeisesti noussut aivan yhtä korkealle. Liikkeen läpi kulkeneiden määrä sitä vastoin oli Lahdessa suhteellisesti mitattuna selvästi korkeampi kuin Kotkassa; Säde I:een liittyi kahdella ensimmäisellä vuosikymmenellä peräti 660 kauppalalaista taajaman koko vä-

---

[90] Raittiusyhdistys Kotka 1885—1935.

[91] Raittiusyhdistys Säde I 1934, 12—14; Raittiusyhdistys Säde I:sen 25-vuotisjulkaisu 1909, 14—15.

[92] Kotkan VPK perustettiin vuonna 1877 ja Lahden 1897. Vapaaehtoiset palokunnat Suomessa vuonna 1907; Hultin 1904, 273.

[93] Raittiusyhdistys Kotka 1885—1935, 18, 29—30, 41—45; Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1885—1905; ks. myös Aamunairut 1885/4, 32.

Taulukko 11: Lahden raittiusyhdistys Säde I:n jäsenkoostumus vuosina 1884—1907[94]

MAA- JA METSÄTALOUS	1884—1889 miehet	naiset	yhteensä	%	1890—1899 miehet	naiset	yhteensä	%	1900—1907 miehet	naiset	yhteensä	%
– maanomistajat	12	5	17	10,9	12	10	22	13,3	4	10	14	4,1
– torpparit ja työväki	6	3	9	5,8	9	6	15	9,0	9	1	10	3,0
YHTEENSÄ	18	8	26	16,7	21	16	37	22,3	13	11	24	7,1
KÄSITYÖ & RAKENNUS												
– mestarit	59	11	70	44,9	32	9	41	24,7	61	5	66	19,5
– työntekijät	12		12	7,7	3		3	1,8	2		2	0,6
YHTEENSÄ	71	11	82	52,6	35	9	44	26,5	63	5	68	20,1
TEOLLISUUS												
– tehtaanomistajat	1	1	2	1,3					3	1	4	1,2
– työntekijät	10	1	11	7,1	4	1	5	3,0	11	4	15	4,4
YHTEENSÄ	11	2	13	8,3					14	5	19	5,6
"SEKATYÖ"	9	5	14	9,0	10	8	18	10,8	7	20	27	8,0
KAUPPA & LIIKENNE												
– "ylemmät" ja omistajat	4	3	7	4,5	2	1	3	1,8	6	4	10	3,0
– "alemmat" ja työntekijät	2	1	3	1,9	2		2	1,2	28	35	63	18,6
YHTEENSÄ	6	4	10	6,4	4	1	5	3,0	34	39	73	21,6
VIRAN- JA TOIMEN-HALTIJAT												
– ylemmät } – alemmat }												
YHTEENSÄ	3	4	7	4,5	6	1	7	4,2	13	22	35	10,4
AMMATTI TUNTEMATON	2	2	4	2,6	21	29	50	30,1	24	68	92	27,2
KAIKKI YHTEENSÄ	120	36	156	100,1	101	65	166	99,9	168	170	338	100,0
	naisia 23,1 %				naisia 39,2 %				naisia 50,3 %			

[94] Raittiusyhdistys Säde I:n jäsenkirja 1884—1907 (LHM).

Taulukko 12: Raittiusyhdistys Kotkan jäsenkoostumus vuosina 1885—1900[95]

MAA- JA METSÄTALOUS	1885—1889 miehet	naiset	yhteensä	%	1890—1900 miehet	naiset	yhteensä	%
– maanomistajat								
– torpparit ja työväki								
YHTEENSÄ								
KÄSITYÖ & RAKENNUS								
– mestarit	34	3	37	16,0	42	2	44	12,8
– työntekijät	29	1	30	13,0	6		6	1,7
YHTEENSÄ	63	4	37	29,0	48	2	50	14,6
TEOLLISUUS								
– tehtaanomistajat								
– työntekijät					2		2	0,6
YHTEENSÄ					2		2	0,6
"SEKATYÖ"	80	5	85	36,8	123	9	132	38,5
KAUPPA & LIIKENNE								
– "ylemmät" ja omistajat	3	2	5	2,2	3	1	4	1,2
– "alemmat" ja työntekijät	17		17	7,4	11	2	13	3,8
YHTEENSÄ	20	2	22	9,5	14	3	17	5,0
VIRAN- JA TOIMEN-HALTIJAT								
– ylemmät } – alemmat }								
YHTEENSÄ	12	3	15	6,5	7	4	11	3,2
AMMATTI TUNTEMATON	19	23	42	18,2	41	90	131	38,2
KAIKKI YHTEENSÄ	194	37	231	100,0	235	108	343	100,1
	naisia 16,0 %				naisia 31,5 %			

kiluvun ollessa noin 2 000. Liittymisinnostusta arvioitaessa on lisäksi otettava huomioon, että myös Lahdessa toimi 1890-luvulla kaksi muuta raittiusyhdistystä. Aivan samoin kuin Kotkassa myös Lahdessa uskonnolliset ristiriidat hajottivat raittiustoiminnan 1890-luvulla; "vapaamieliset" erosivat Säteestä ja perustivat oman Jatko -nimisen raittiusseuran. Vuosisadan taitteessa toimi lisäksi Tornatorin tehtaalla muutaman vuoden ajan työläisten oma raittiusyhdistys.[94]

---

[95] Raittiusyhdistys Säde I:n jäsenluettelo 1885—1905; Raittiusyhdistys Säde I:sen 25-vuotisjulkaisu 1909, 14—15; Raittiusyhdistys Säde I 1934.

[96] Raittiusyhdistys Kotkan jäsenkirja 1885—1900.

Kuten taulukot 11 ja 12 osoittavat, sekä Lahden että Kotkan raittiusliikeen rekrytointikyky kohdistui nimenomaan työväestöön, vielä työväenyhdistysten perustamisen jälkeenkin.[97] Molemmissa tutkittavana olevissa seuroissa käsityöläisten ja muun työväestön yhteen laskettu osuus kohosi ensimmäisellä kymmenvuotiskaudella lähes 70 prosenttiin. Molemmat olivat tällöin myös vahvasti "miesseuroja": Säteen jäsenistä vain vajaa neljännes oli naisia ja raittiusyhdistys Kotkan vajaa kuudennes. Molemmissa seuroissa alempien yhteiskuntaryhmien osuus alkoi kuitenkin jo seuraavalla kymmenvuotiskaudella laskea, samalla kun naiset lisäsivät voimakkaasti edustustaan.

"Säteeseen" ja "Kotkaan" kuuluneiden alempien yhteiskuntaryhmien sisäistä jakaumaa eriteltäessä käy ilmi, että Kotkan raittiusseuralle oli ominaista nimenomaan työmiesten vankka edustus. Viime vuosisadan lopulla näiden suhteellinen osuus koko jäsenkunnasta nousi lähes 40 prosenttiin. Käsityöläisiäkin oli, mutta selvästi vähemmän kuin pidemmät perinteet omaavien kaupunkien raittiusseuroissa.

Lahdessa sitä vastoin käsityöläisnimikkeellä kulkevia oli erityisesti 1880-luvulla suorastaan huikea määrä, yli puolet koko jäsenkunnasta. Seuraavalla kymmenluvulla heidän osuutensa tosin laski noin neljännekseen ja aleni siitäkin 1900-luvun alussa. Käsityöläisten erittäin vankka edutus vaikuttaa äkkipäätä tarkasteltuna suorastaan kummalliselta. Kirjoittautuihan jo pelkästään vuosina 1884—1889 Säde I:een 59 käsityöläismestariksi itsensä nimittävää ja näiden lisäksi yhteensä 12 kisälliä ja oppipoikaa. Kuitenkaan Aimo Halilan laskelmien mukaan kauppalassa ei esimerkiksi vuonna 1890 työskennellyt enempää kuin 52 käsityöläistä.[98] Lahden raittiusseuraan liittyneiden käsityöläisten keskuudessa ei myöskään ilmennyt samanlaista keskittymistä räätälin ja suutarin ammatteihin kuin yleensä muissa yhdistyksissä, vaan vankimmin edustettuina olivat sepät ja valurit. Yhteensä näiden alojen käsityöläisiä Säde I:een liittyi 1880-luvulla 23 eli kolmannes seuran kaikista käsityöläisistä kuului tähän ryhmään.

Nämä seikat viittaavat siihen, että melkoinen osa raittiusseuraan ilmoittautuneista oli tosiasiassa kotoisin kauppalan ulko-

---

[97] Kotkan työväenyhdistys perustettiin vuonna 1889 ja Lahden vasta vuonna 1899.

[98] Halila 1958, 126—127.

puolelta. Monet sepät ja valurit saattoivat olla esimerkiksi esikauppaloissa asustavia ratatyöläisiä tai sahojen ja tehtaiden ammattimiehiä. Pois ei ole suljettu myöskään se mahdollisuus, että käsityöläisnimikettä käytettiin vain vähäisen ja tilapäisenkin ammatinharjoittamisen nojalla.

Oli miten oli, tosiasia kuitenkin on, että myös Kotkassa ja Lahdessa käsityöläisten ja työ*miesten* asema oli sangen vahva kansalaisjärjestäytymisen pioneerina toimineessa raittiusliikkeessä. Tosiasia on myös, että näissäkin kaupungeissa tämä asema säilyi vuosisadan taitteeseen asti, jolloin työväestön ote raittiustoimintaan alkoi nopeasti hervota keskiryhmien ja erityisesti naisten osallistumisen kääntyessä samalla selvään nousuun.

Tampere

Näiden uusien teollisuuskeskusten rinnalle on kiinnostavaa asettaa perinteikkäämpi työläiskaupunki, Tampere, joka perustettiin vapaakaupungin oikeuksin vuonna 1779. Tampereesta muodostui maamme varhaisin ja väestörakenteeltaan selväpiirteisin teollisuuskaupunki. Esimerkiksi Väinö Voionmaan laskelmien mukaan vuonna 1860, eli parikymmentä vuotta ensimmäisten kutomatehtaiden perustamisen jälkeen peräti 89 prosenttia kaupungin asukkaista kuului työväestöön. Tästä joukosta lähes puolet oli tehtaalaisia, noin neljännes käsityöläisväestöä ja loput muuta työväkeä. Seuraavana kymmenvuotisjaksona — edelleen Voionmaan mukaan — työväestön absoluuttinen määrä kohosi 11 774:een suhteellisen osuuden koko väestöstä pysyessä suurin piirtein ennallaan. Työväenluokan sisäinen koostumus kuitenkin muuttui: käsityöläisten suhteellinen osuus laski 17 prosenttiin "muun työväestön" kasvattaessa vastaavasti edustustaan. Tehtaalaisten vahvuus muihin työläisryhmiin nähden pysyi edelleen 46 prosentissa.[99]

Vanhana työläiskaupunkina Tampereella oli myös pitkät työväestön järjestäytymisperinteet. Jo vuonna 1814 Tampereen työväestöllä tiedetään olleen eräänlainen kisällilaatikkoa muistuttava "työmiesten arkku" ja seuraavilta vuosikymmeniltä on säilynyt tietoja käsityöläisten yhteenliittymistä. Ensimmäinen varsinainen työläisseura perustettiin vuonna 1866 pumpuliteh-

---

[99] Voionmaa 1932, 667; vrt. Jutikkala 1983, 18—21.

taalle. Rakenteeltaan ja toimintatavoiltaan seura oli patriarkaalinen ja kaikkien tehtaalaisten edellytettiin liittyvän tähän eräänlaisena oma-apujärjestönä toimivaan ja tehtaan johdon tiukasti kotrolloimaan "yhtiöön". Tampereelta on säilynyt myös tietoja vuosina 1873—1874 puhjenneista työväestön juomalakoista. Niinikään kaupungin työväestö ehti ennen raittiusliikkeen organisointia osoittaa omatoimisuuttaan perustamalla vuonna 1882 laulu-, soitto- ja näytelmäseuran. Varsinainen työväenyhdistys wrightiläiseen malliin Tampereelle syntyi vuonna 1886 tai 1887 ja VPK vuonna 1873.[100]

Myös raittiusseura Tampereelle ilmaantui varhain. Perustava kokous, johon osallistui 108 henkeä, pidettiin 15. maaliskuuta 1884. Tamperelainen raittiustoiminta ei käynnistynyt Raittiuden Ystävien alaisuudessa, vaan kiinteässä yhteydessä turkulaisen Kaarle Verkon johtamaan Suomen Raittiuden Seuraan. Jo vuonna 1885 Tampereen raittiusseura hankki kuitenkin oikeuden "muodostaa toisistaan vapaasti toimivia paikallisyhdistyksiä, joiden yhteisenä keskustana on johtava päätoimikunta Tampereella". Toisin sanoen, Tampereelle syntyi itsenäinen keskusseura helsinkiläisen Raittiuden Ystävien ja turkulaisen Suomen Raittiuden Seuran tapaan.

Laajimmillaan Tampereen raittiusseura oli vuonna 1886, jolloin siihen kuului kolme tamperelaista yhdistystä: Liitto, Aamurusko ja Toivo sekä neljä maalaisseuraa: Kurun raittiusseura, Pirkkalan Koi, Kuoreveden Hyve ja Parkanon raittiusseura. Jäseniä näissä oli yhteensä 585.[101]

Myöhempinäkin vuosina ja vuosikymmeninä tamperelainen raittiustoiminta osoitti omintakeisia ja järjestöllistä itsenäisyyttä korostavia piirteitä. Raittiuden Ystäviin Tampereen raittiusseuran kaikki alaosastot tosin liittyivät vuonna 1888, mutta jo vuonna 1894 Liitto ja Aamurusko erosivat valtakunnallisesta keskusjärjestöstä. Kokonaan itsenäisenä — vuoteen 1907 asti — toimi kolmas tamperelainen raittiusseura Taisto, joka syntyi vuonna 1887 eräänlaisena protestina Liiton ja Aamuruskon uskonnollissävyiselle vanhoillisuudelle.[102] Hajoamisilmiö oli siis peruspiirteissään sama kuin Kotkassa ja Lahdessa.

Tampereen raittiusliike poikkesi muista tähän mennessä käsi-

---

[100] Voionmaa 1932, 701—710; Kortekangas 1965, passim.
[101] Kaukovalta 1934, passim; Voionmaa 1932, 639—642.
[102] Kaukovalta 1934, 51—52.

Taulukko 13: Raittiusyhdistys Liiton (Tampere) jäsenkoostumus vuosina 1884—1889 ja 1898[104]

	1884—1889				vuoden 1898 jäsenet			
MAA- JA METSÄTALOUS	miehet	naiset	yhteensä	%	miehet	naiset	yhteensä	%
– maanomistajat								
– torpparit ja työväki								
YHTEENSÄ								
KÄSITYÖ & RAKENNUS								
– mestarit	65	25	90	22.1	37	7	44	14.2
– työntekijät	20		20	4.9	3		3	1.0
YHTEENSÄ	85	25	110	27.0	40	7	47	15.2
TEOLLISUUS								
– tehtaanomistajat	1		1	0.2				
– työntekijät	75	32	107	26.2	18	39	57	18.4
YHTEENSÄ	76	32	108	26.5	18	39	57	18.4
"SEKATYÖ"	43	16	59	14.5	9	9	18	5.8
KAUPPA & LIIKENNE								
– "ylemmät" ja omistajat	1		1	0.2	1	2	3	1.0
– "alemmat" ja työntekijät	15	12	27	6.6	11	2	13	4.2
YHTEENSÄ	16	12	28	6.8	12	4	16	5.2
VIRAN- JA TOIMEN-HALTIJAT								
– ylemmät } – alemmat }								
YHTEENSÄ	16	18	34	8.3	6	9	15	4.9
AMMATTI TUNTEMATON	44	25	69	16.9	59	97	156	50.5
KAIKKI YHTEENSÄ	280	128	408	100.0	144	165	309	100.0
	naisia 31.4 %				naisia 53.4 %			

tellyistä — paitsi itsenäisen keskusjärjestöroolinsa vuoksi — myös siksi, että toiminta oli alusta alkaen pirstoutunut useaan eri järjestöön. Jo vuonna 1885 Tampereen kaupungissa toimi kolme seuraa: Liitto, Toivo ja Aamurusko. Vuosisadan lopulla yhdistysten määrä kasvoi kahdeksaan.[103]

Samanaikaistietoa yhdistysten sosiaalisista koostumuksista ei ole. Kuitenkin muutamilta vuosilta säilyneet matrikkelit Aamuruskon ja Liiton jäsenistä osoittavat, että seurojen sosiaalisissa rakenteissa oli selviä eroja. (taulukot 13 ja 14) Aamurus-

[103] Kaukovalta 1934, 49—74; Voionmaa 1932, 645.
[104] Raittiusyhdistys Liiton jäsenkirja (TKA).

Taulukko 14: Raittiusyhdistys Aamuruskon (Tampere) jäsenkoostumus 1900-luvun alkuvuosina[105]

MAA- JA METSÄTALOUS	1900 miehet	1900 naiset	1900 yhteensä	1900 %	1901 miehet	1901 naiset	1901 yhteensä	1901 %	1904 miehet	1904 naiset	1904 yhteensä	1904 %
– maanomistajat – torpparit ja työväki												
YHTEENSÄ												
KÄSITYÖ & RAKENNUS												
– mestarit – työntekijät	24		24	11,9	14		14	10,3	9		9	10,3
YHTEENSÄ	24		24	11,9	14		14	10,3	9		9	10,3
TEOLLISUUS												
– tehtaanomistajat – työntekijät	23	80	103	51,0	32	54	86	63,2	18	35	53	60,9
YHTEENSÄ	23	80	103	51,0	32	54	86	63,2	18	35	53	60,9
"SEKATYÖ"		16	16	7,9		17	17	12,5		12	12	13,8
KAUPPA & LIIKENNE												
– "ylemmät" ja omistajat – "alemmat" ja työntekijät	6		6	3,0	6	1 1	1 7	0,7 5,1	3		3	3,4
YHTEENSÄ	6		6	3,0	6	2	8	5,9	3		3	3,4
VIRAN- JA TOIMEN-HALTIJAT												
– ylemmät – alemmat												
YHTEENSÄ		4	4	2,0								
AMMATTI TUNTEMATON	22	27	49	24,3	3	8	11	8,1	6	4	10	11,5
KAIKKI YHTEENSÄ	75	127	202	100,1	55	81	136	100,0	36	51	87	99,9
		naisia 62,9 %				naisia 59,5 %				naisia 58,6 %		

105 Raittiusyhdistys Aamuruskon jäsenkirja (TKA).

ko oli Liittoa työläisvaltaisempi. Nimenomaan naispuolisten kutomotyöläisten sekä absoluuttinen että suhteellinen määrä oli Aamuruskossa korkea. Vuosisadan alussa työväestön ja käsityöläisten osuus lähenteli tässä seurassa jopa 90 prosenttia. Työläisten ja käsityöläisväestön suhteellinen osuus oli korkea myös Liitossa, mutta vain aivan toiminnan alkuvaiheessa. Vuoden 1898 jäsentilasto sitä vastoin osoittaa, että ainakin ammattinsa ilmoittaneiden työläisten määrä oli yhdistyksessä voimakkaasti laskenut, samalla kun naiset olivat saaneet yliotteen jäsenkunnasta.

Mitä kaupungin muihin raittiusyhdistyksiin tulee, Eila Kaukovallan luonnehdintojen mukaan Toivo oli puhtaasti tehdastyöläisten seura. Taistoon puolestaan liittyi enimmäkseen käsityöläis- ja kauppiasluokkaan lukeutuvia kaupunkilaisia. Elo, joka perustettiin vuonna 1898, koostui niistä "vakavamielisistä", joiden mielestä työläisten toiminta vuosisadan vaihteen raittiusliikkeessä alkoi kehittyä uhkaavan kumoukselliseksi. Seura, johon perustamisvaiheessa liittyi noin 200 jäsentä, kuoli kuitenkin pian. Lyhytikäiseksi jäi myös Finlaysonin tehtaalle vuonna 1900 syntynyt työläisseura ja sama kohtalo oli muillakin vuosisadan vaihteessa perustetuilla tamperelaisilla raittiusyhdistyksillä Nuorison raittiusseuraa lukuun ottamatta.[106]

Kaiken kaikkiaan, myös suomalaisen mittapuun mukaan perinteikkäässä, pitkät järjestötraditiot omaavassa työläiskaupungissa raittiusliikkeen ehdottaman perusjoukon muodostivat käsityöläiset ja muu työväestö. Kokonaisuudessaan heidän osuutensa ilmeisesti myötäili melko tarkkaan näiden ryhmien suhteellista vahvuutta kaupungin yleisessä väestörakenteessa. Tampereellakin raittiusliikkeestä tuli myös vuosisadan taitteen merkittävin joukko-organisaatio, jonka kannatus kaupunkilaisten keskuudessa ylsi 5—7 prosenttiin. Tampereen raittiustoiminta poikkesi muista tähän asti tutkituista kuitenkin yhdessä suhteessa: jäsenistö näyttää alusta lähtien seurakohtaisesti eriytyneen sosiaalisen aseman toimiessa vedenjakajana. Toivo, Aamurusko ja Finlaysonin tehtaalaisten raittiusseura olivat itse asiassa puhdaspiirteisiä työväenyhdistyksiä, Aamurusko nimenomaan naistyöläisten yhteenliittymä. Taistoon taas kiteytyi kaupungin alempi yrittäjäkunta. Liitto oli jäsentietojen mukaan yhdistyksistä se, joka koko vuosisadan vaihteen suomalai-

---

[106] Kaukovalta 1934, 49—74; Voionmaa 1932, 645.

selle raittiusliikkeelle tyypillisimmällä tavalla sulatti yhteen sekä keskiluokkaiset ainekset että työväestön.

Helsinki, Turku ja Vaasa

Neljännen ja viimeisen kaupunkiryhmittymän tässä tutkimuksessa muodostavat vanhat, voimakkaasti teollistuvat ja ruotsinkieliseen perinteeseen nojaavat rannikkokaupungit: Helsinki, Turku ja Vaasa. Juuri näistä kaupungeista raittiusliike sai alkunsa, melko samanaikaisesti, mutta toisistaan erillään. Juuri näiden itsenäisten keskusten liittoutuminen oli myös edellytyksenä yhtenäisen, valtakunnallisen raittiusorganisaation syntymiselle.[107]

Kukin näistä kaupungeista koki eräitä syvälle käyviä ja keskenään samansuuntaisia muutoksia vuosisadan vaihteessa. Näkyvin näistä oli väestön nopea kasvu: vuodesta 1880 vuoteen 1910 Helsingin ja Vaasan asukasmäärät kolminkertaistuivat Turun väestönlisäyksen ollessa noin kaksinkertainen.[108] Mikäli ympäröivät esikaupungit[109] otetaan lukuun, kasvu oli vielä huomattavasti suurempi.

Absoluuttisesti mitattuna valtaisin väestönlisäys sijoittui alimpiin yhteiskuntaryhmiin, teollisuus- ja muuhun työväestöön. Esimerkiksi vuonna 1870 näiden ryhmien yhteen laskettu osuus niin Turun kuin Helsinginkin asukkaista oli lähes 70 prosenttia.[110] Elinkeinoelämän vilkastuessa paisuivat kuitenkin myös muut ryhmät, ennen kaikkea nk. uusi keskiluokka eli konttorihenkilöstö ja itsenäiset elinkeinonharjoittajat. Erityisesti tälle vuosisadalle siirryttäessä näiden kasvu alkoi kiihtyä työväestön suhteellisen osuuden kääntyessä laskuun.[111] Esimerkiksi Helsingissä uuden keskiluokan lisäys kaupungin kaikista

---

[107] Tästä kysymyksestä tarkemmin luvussa 2.

[108] Väestönkasvu näissä kaupungeissa oli seuraava:

kaupunki	v. 1880	v. 1910
Helsinki	43 334	138 228
Turku	22 701	47 777
Vaasa	6 263	19 664

[109] Esikaupungeista ja niiden kasvusta viime vuosisadan lopulla ks. Perälä 1983, 29—36.

[110] Jutikkala 1957, 378; Waris 1950, 40—42; ks. myös Jutikkalan (1957, 379, 380) esittämä tarkennus Wariksen esittämiin lukuihin. Vaasan osalta vastaavia tietoja ei ole saatavissa.

[111] Jutikkala 1983, 18—21.

veronmaksajista oli ajanjaksona 1880—1910 moninkertainen muihin ryhmiin verrattuna.[112]

Väestön valtaisaksi kääntynyt kasvu merkitsi myös perustavanlaatuista heilahdusta kaupunkilaisten rekrytointipohjassa ja kielisuhteissa. Viimeisetkin esteet murtanut sisäinen muuttoliike työnsi valtaisalla voimalla väkeä pienemmistä asutuskeskuksista ja maaseudulta rannikon teollistuviin kaupunkeihin. Muuttoliikkeen rajuutta kuvaa mm. se, että vuonna 1890 Helsingin sisäänmuutto kohosi reilusti yli 50 promillen,[113] samoin kuin se, että samana vuonna kaupungin asukkaista vain runsas 30 prosenttia oli "paljasjalkaisia". Turussa vastaava osuus oli hieman korkeampi.[114]

Kaupunkiväestön syntyperän kääntymistä maalaispainotteiseksi myötäili erottamattomasti traditioltaan ruotsinkielisten rannikkokaupunkien suomalaistuminen. Helsingissä suomenkielisten osuus kasvoi vuosien 1870 ja 1910 välisenä aikana 26 prosentista 59 prosenttiin ja Turussa 49 prosentista 78 prosenttiin.[115] Vaasassa suomalaistuminen eteni ilmeisesti hitaammin, mihin viittaa se, että vuonna 1910 kaupungin asukkaista yli puolet oli vielä ruotsinkielisiä.[116]

Näiden kolmen kaupungin järjestölaitoksen kehityksessä lomittuivat mielenkiintoisella tavalla sekä porvarisyhteisön vanha järjestäytymisperinne että uusien väestöryhmien yhteiskunnallinen ja kielellinen emansipaatio. Traditionaaliset kaupunkilaisväestön yhteenliittymät, kuten ammattikuntatoiminta[117] ja säätyläisten musiikki- teatteri- ja sivistysseurat[118] alkoivat 1800-luvun kuluessa hitaasti muuttaa luonnettaan; toiminta vapaaehtoistui samalla kun yhteenliittymien sosiaalinen eristyneisyys alkoi murtua. Toiselta puolen, uusien yhteiskuntaryhmien paisuminen ei vain muovannut toiseksi erilaisia vanhoja sosiaalisia instituutioita vaan myös koko järjestölaitosta.

Järjestölaitoksen uudelleen muovautuminen oli nopeinta Helsingissä, jossa vanhat käsityöläisyhteenliittymät ja sivistyneis-

---

112 Åström 1956, 49—55.
113 Åström 1956, 18.
114 Väenlasku Helsingin, Turun, Tampereen, Viipurin, Oulun ja Porin kaupungeissa 1. p. jouluk. 1890 1892—1893, 20—21.
115 Väenlasku . . . 1892—1893, 36—38; Väenlasku . . . 1914, 101—102.
116 Väenlasku . . . 1914, 105.
117 Ks. esim. Heikel 1915; Murros 1943; Voionmaa 1902.
118 Ks. esim. Andersson 1940; Mustelin 1949; Mäkeläinen 1972; Nurmio 1947; Wirilander 1974, passim.

töseurat saivat heti 1800-luvun puolivälin jälkeen seurakseen joukon erilaisia uskonnollisia, taloudellisia, sivistyksellisiä, ammatillisia ym. yhdistyksiä. Sven-Erik Åström on kirjannut vuosilta 1874—1875 peräti 25 vapaaehtoiseen jäsenyyteen perustuvaa helsinkiläistä organisaatiota. Joukossa oli mm. kolme ammattiyhdistystä seitsemän tieteellistä, kirjallista tai yleissivistävää yhdistystä, kaksi urheiluseuraa, kaksi hyväntekeväisyysseuraa ja yksi raittiusseura. Vuosina 1899—1900 yhdistysten yhteen laskettu lukumäärä Helsingissä oli kohonnut 246:een ja kahdeksan vuotta myöhemmin 555:een. Työläisten yhteenliittymiä Åström on kirjannut vuodelta 1874 yhteensä yhdeksän. Näiden jäsenmäärä nousi kokonaisuudessaan noin 750:een. Mukana olivat myös nk. juomalakot, joita vuosina 1873—1874 perustettiin eri teollisuuslaitoksiin ja käsityöläisverstaisiin. Näiden jäseniä oli Helsingissä Åströmin mukaan vielä vuonna 1874 380.[119]

Samantyyppinen oli tilanne myös Turussa. Vanha järjestäytymisperinne alkoi viimeistään 1800-luvun puolivälin jälkeen muovautua uudeksi ja saada rinnalleen sekä sosiaalisesti että kielellisesti aikaisemmasta poikkeavia yhteenliittymiä. Eräänlaisena suunnannäyttäjänä toimi vuonna 1873 perustettu Wapriiki-Työväen-Seura, jonka tärkeimpiä työmuotoja olivat: kirjaston ja lukusalin ylläpitäminen, kansantajuisten esitelmien toimeenpano sekä sekakuoron ja soittokunnan ylläpitäminen. Yhdistys toimi ilmeisen aktiivisesti vuoteen 1878 saakka, jonka jälkeen se organisoitiin uudelleen koko työväestöä koskevaksi Turun työväen sairaus- ja hautausapukassaksi. Samoihin aikoihin Wapriikki-Työväen-Seuran kanssa kaupunkiin ilmaantui myös juomalakkoja, ainakin Rautakalu-Osakeyhtiön konepajan ja Tupakkatehtaan työläisten keskuuteen.[120]

Vaasan yhdistystoiminnan alkuvaiheista, etenkään työläisten osalta, ei ole tarkkaa tietoa. Ilmeistä kuitenkin on, että käsityöläisyhteenliittymien lisäksi muita työläisjärjestöjä ei Vaasassa — vuoden 1873 juomalakkoa lukuunottamatta[121] — esiintynyt ennen 1870-luvun loppua, jolloin voimakkaasti käsityöläis- ja työläispainotteinen Vasa Nykterhetsförening aloitti toimintan-

---

[119] Åström 1956, 79—80, 84.
[120] Jutikkala 1957, 435, 837—838; Aaltonen & Sinisalo 1937, 10; Lehtonen 1912, 1.
[121] Sulkunen 1977, 18—20.

sa. Raittiusliike myös pysyi Vaasassa — niin kuin monissa muissakin kaupungeissa — merkittävimpänä joukkojärjestönä ainakin vuosisadan vaihteeseen saakka.[122] Korkeimmillaan sen kannatus lähenteli viittä prosenttia.

Turussa ja Helsingissä sitä vastoin raittiusliike ei missään vaiheessa saavuttanut yhtä suvereenia asemaa — edes alempien väestöryhmien yhteenliittäjänä. Vaikka absoluuttiset luvut olivat näyttäviä — Helsingissä jo ennen vuosisadan vaihdetta yli tuhat ja Turussa lähes 600 — jäi raittiustoiminnan suhteellinen kannatus näissä kaupungeissa useita prosenttiyksikköjä muita tässä tutkittuja kaupunkeja alhaisemmaksi. Turussa ei ilmeisesti koko tutkimusjakson aikana ylitetty kahta prosenttia ja Helsingissäkin vain mobilisaatiovuosina. Näissä kaupungeissa raittiusliikeestä ei myöskään samalla tavoin kuin muualla Suomessa tullut ylivoimaisesti vahvinta joukko-organisaatiota edes viime vuosisadan puolella, vaan työväenyhdistys kilpaili alusta lähtien etuasemasta. Tämän vuosisadan alussa se vihdoin jätti raittiusliikkeen kauaksi taakseen.[123]

Paitsi että raittiustoiminta Turussa ja Helsingissä oli muihin kaupunkeihin verrattuna suhteellisesti mitattuna tuntuvasti vaimeampaa, rannikkokaupunkien liikkeellä — Vaasa mukaanluettuna — oli sisämaakaupungeille tuiki tuntemattomat erityispiirteensä. Varhaisesta alusta lähtien raittiustoiminta esiintyi pirstoutuneena uskonnollis-kielellisten tekijöiden vetäessä keskeisen rajalinjan.

Raittiuden Ystävät hahmotteli oman kieli- ja siihen kytkeytyneen "kansankirkko-ohjelmansa" jo vuosina 1883—1884[124] ja aina vuoteen 1905 saakka sitä pyrittiin johdonmukaisesti toteuttamaan sen kaikissa piireissä ja paikallisyhdistyksissä. Sovellutus onnistuikin siinä raittiustoiminnassa, joka organisoitiin Raittiuden Ystävien alaisuudessa. Mm. Helsingissä kaksijakoinen strategia toteutui melko täydellisesti; 1890-luvulla kaupungissa toimi kaksi ruotsinkielistä ja seitsemän suomenkielistä

---

[122] Tilanne oli tämä, vaikka huomioon otetaan vuonna 1868 perustettu VPK ja vuonna 1883 organisoitu työväenyhdistys.

[123] Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1885—1913; Raittiuskalenteri 1885; Sininauha 1888 ja 1890; Kansan Kalenteri 1907; Helsingin työväenyhdistyksen vuosikertomukset 1884—1905; Sosialidemokratinen puolue Suomessa 1906; Suomen sosialidemokratinen puolue 1907—1908; Työväen Kalenterit 1893—1895, 1901 ja 1908.

[124] Ks. s. 58—59.

raittiusyhdistystä.[125] Sitä vastoin granfeltilaisen teorian siirtäminen itsenäiseen, varhaiseen raittiustoimintaan osoittautui pulmalliseksi.

Esimerkiksi Vaasassa Hellmanin sisarusten organisoima raittiusliike oli 1870-luvun lopulla käynnistynyt ruotsinkielisenä. Suomenkielisten työläisten muuttovirta kaupunkiin ja hakeutuminen raittiustoimintaan synnytti kuitenkin nopeasti painetta toiminnan kaksikielistämisen suuntaan. Pyrkimykset molempien kieliryhmien tarpeiden tyydyttämiseen näkyvät mm. siinä, että yhdistyksestä käytettiin 1890-luvulla yleisesti, esimerkiksi Raittiuden Ystävien vuosikertomuksissa, suomenkielistä nimikettä.[126]

Kielellinen ja etenkään uskonnollinen sopu ei kuitenkaan kestänyt kauan, vaan vuonna 1887 ajauduttiin kriisiin, jonka seurauksena ryhdyttiin hankkeisiin uuden, suomenkielisyyteen ja evankelis-luterilaisuuteen nojaavan raittiusseuran perustamiseksi. Ensimmäinen yritys tosin epäonnistui — "koska joukkoon silloin pujahti semmoisia aineksia, jotka veivät sen harhateille" — mutta parin vuoden kuluttua Vaasan II raittiusyhdistykseksi nimetyn seuran säännöt saatiin vahvistetuiksi.[127]

Luonteeltaan Vaasan II raittiusseura oli "suomalainen". Tätä korostettiin esimerkiksi yhdistyksen ensimmäisessä toimintakertomuksessa, jossa todettiin: "Aatteiden vakaantumista todistaa sekin, että Vaasaan on perustettu suomalainenkin raittiusyhdistys."[128]

Tämä ei kuitenkaan merkinnyt sitä, etteikö ruotsinkielisyyttäkin seurassa olisi sallittu. Esimerkiksi seuran säännöt painettiin sekä suomen että ruotsin kielellä. Vuonna 1889 keskustel-

---

125 Helsingin kaupungin raittiusyhdistysten kalenteri 1896.

126 Puhtaasti ruotsinkieliset seurat on sitä vastoin vuosikertomuksiin merkitty omilla, ruotsinkielisillä nimillään.

127 Ei varmasti ole vailla merkitystä, että vaasalaisen raittiustoiminnan kriisiytyminen ajoittui yhteen Vaasan työväenyhdistyksen uudelleen organisoinnin kanssa. Voimakkaasti suomenkielisenä työläisseurana aloittanut työväenyhdistys muutettiin tällöin kaksikieliseksi, samalla kun ylemmät yhteiskuntaryhmät saivat aktiivisemman otteen työläisten yhteenliittymään. (Hoving 1956, 218—220; Kemppi 1923, 6—37; Pohjanhovi 1958, 7—11). Kiinnostavaa olisikin tarkemmin tutkia, mikä raittius- ja työväenyhdistyksen välinen suhde Vaasassa todella oli ja erityisesti, missä määrin Vaasan II raittiusyhdistyksen jäsenistö rekrytoitui vanhasta suomalaisesta työväenyhdistyksestä.

128 Vaasan II raittiusyhdistyksen kertomus piirikokoukseen vuonna 1889 (Vaasan II ry, VMA).

tiin myös "kokousten pitämisen laajentamisesta siten, että pidettäisiin kokous jokaisena sunnuntaina ja kokouksissa vuoroisin suomalainen esitelmä toisena ja ruotsalainen toisena pyhänä". Käytännöksi ilmeisesti jäi pelkkien suomalaisten esitelmien pitäminen, koskapa pöytäkirjassa todetaan: "Liian aikaisin nostettuna jätettiin kysymys toistaiseksi."[129]

Jyrkemmän linjanvedon yhdistys suoritti uskontokysymyksessä. Uusi seura pyrittiin tietoisesti irrottamaan vapaakirkollisista vaikutteista ja sitomaan Raittiuden Ystävien yleisohjelman mukaan evankelis-luterilaiseen valtionkirkkoon. Sitominen suoritettiin suoraan papiston kautta; sääntöjen mukaan seuran esimiehen tuli olla evankelis-luterilainen pappi.[130]

Siitä, millaisia pulmia tämän ohjelmakohdan soveltaminen käytäntöön saattoi tuottaa, kertoo mielenkiintoisella tavalla vuonna 1897 sattunut tapaus.

> Helmikuun 9. päivänä
> "Joutui johtokunnan keskusteltavaksi kysymys, onko senlainen henkilö enää yhdistyksen jäsen, joka julkisissa tilaisuuksissa käyttää vaikka miedompiakin väkijuomia, jota on nähty kirkkoherra J.A. Heikelistä, ja päätti johtokunta antaa K.H.:lle seuraavan kirjallisen muistutuksen: 'Koska yhdistyksen johtokunnan tietoon on tullut varmalta taholta että K.H. skoolailee ja maistelee julkisissa tilaisuuksissa viiniä, ja koska yhdistyksen säännöt sitä suorastaan vastustavat ja vielä yhdistyksen säännöt 2.§:ssä mainitsevat että seura toimii papiston valvonnan alla. Niin johtokunta on päättänyt K.H.:lle antaa vakavan muistutuksen siitä ristiriitaisesta käytöstavasta yhdistyksen sääntöjä vastaan, ilmoittamalla samalla että jos ei K.H. muuta käytöstapaansa siinä suhteessa niin johtokunta on pakoitettu luovuttamaan K.H. pois yhdistyksen kirjoista."[131]

Yhteen kietoutunut kieli- ja uskontoproblematiikka ilmeni hyvin samantyyppisenä Turussa, jossa raittiusliike niinikään organisoitui ennen helsinkiläistä Raittiuden Ystävät -järjestöä.[132] Vuonna 1881 perustettu Suomen Raittiuden Seura oli kaksikie-

---

[129] Vaasan II raittiusyhdistyksen pk. 21.4.1889 (Vaasan II ry, VMA).
[130] Ks. esim. Vaasan II raittiusyhdistyksen lähetyskirje no 5, 12.3.1889 Herra provasti Henr. Nyberghille (Vaasan II ry, VMA).
[131] Vaasan II raittiusyhdistyksen johtokunnan kokouksen pk. 9.2.1897 (Vaasan II ry, VMA).
[132] Ks. myös s. 44—46, 68—74.

linen, joskin johtoon heti alkuvaiheessa siirtyneellä suomenmielisellä Kaarle Verkolla ja hänen fennomaanista raittiusnäkemystä myötäilevillä ohjelmallisilla painotuksillaan oli merkittävä sija seuran toiminnassa. Mutta niin oli myös vapaakirkollisuudella, mikä ei ollut synnyttämättä ristiriitaa valtaosin evankelis-luterilaiseen kirkkouskollisuuteen nojaavan jäsenkunnan piirissä.

Verkko pyrki aktiivisesti eliminoimaan liikkeen sisäiset ristiriidat organisoimalla Ehdottoman Raittiuden Seuran uudelleen vuonna 1883. Tällöin suhteita evankelis-luterilaiseen kirkkoon tiukennettiin. Seurassa suoritettiin myös kielellistä rajankäyntiä perustamalla malliksi selvästi yksikieliset alaosastot, Taimi ja Hoppet.[133] Tämä strategia ei kuitenkaan taannut turkulaisen raittiusliikkeen yhtenäisyyttä, vaan myös alaosastot alkoivat pirstoutua. Mm. Hoppet-seurasta irtaantui vuonna 1889 suomenkielinen Toivo, joka liittyi välittömästi perustamisensa jälkeen Raittiuden Ystäviin.[134]

Raittiusliikkeen kielellinen ja uskonnollinen pirstoutuma oli Turussa ehkä täydellisempi kuin missään muualla Suomessa. Yhdistysten kirjavuutta ja ohjelmallista eriytyneisyyttä osoittaa myös se, että Turkuun perustettiin vuonna 1884 myös kansainvälisen goodtemplariveljeskunnan — IOGT:n — haaraosastot: Aura ja Väinölä -kerhot sekä ruotsinkielinen Suomi no 2. Nämä seurat toimivat muutaman vuoden 1880—1890 -lukujen taitteessa, mutta viranomaisten kieltäessä goodtemplariuden salaseuraluonteen vuoksi ne sulautuivat muihin turkulaisiin seuroihin.[135]

Yleispiirteenä sekä Vaasassa että Turussa oli, että raittiustoiminnan organisatorinen vedenjakaja koko tutkimusjakson ajan kulki ruotsinkielis-vapaakirkollisuuden ja suomenkielis-valtionkirkkoisuuden välillä. Helsingissä sitä vastoin Raittiuden Ystävien alainen ja sitä kautta evankelis-luterilaiseen uskontoon sidottu raittiustyö sai ehdottoman yliotteen jo heti 1880-luvulla laajamittaisen toiminnan organisoiduttua. Vapaakirkollinen Helsingin raittiusseura näyttää pikkuhiljaa laantuneen erityi-

---

133 Kiinnostavaa on, että juuri tätä samaa strategiaa noudatti hieman myöhemmin Raittiuden Ystävät.

134 Kivisaari 1938; Räisänen 1939; Vetehinen 1904; Jutikkala 1957, 838—839.

135 Väinölä ja Aura liittyivät Taimi-yhdistykseen vuonna 1889, Suomi vuonna 1891. Ks. ed. lähteet.

Taulukko 15: Vasa absoluta nykterhetsföreningin jäsenkoostumus vuosina 1878—1880[136]

MAA- JA METSÄTALOUS	1878—1880 miehet	naiset	yhteensä	%
– maanomistajat				
– torpparit ja työväki				
YHTEENSÄ				
KÄSITYÖ & RAKENNUS				
– mestarit	36	3	39	12,1
– työntekijät	78		78	24,1
YHTEENSÄ	114	3	117	36,2
TEOLLISUUS				
– tehtaanomistajat	3		3	0,9
– työntekijät	29	6	35	10,8
YHTEENSÄ	32	6	38	11,8
"SEKATYÖ"	7	11	18	5,6
KAUPPA & LIIKENNE				
– "ylemmät" ja omistajat	4		4	1,2
– "alemmat" ja työntekijät	22	1	23	7,1
YHTEENSÄ	24	1	27	8,4
VIRAN- JA TOIMEN-HALTIJAT				
– ylemmät } – alemmat }				
YHTEENSÄ	3	9	12	3,7
AMMATTI TUNTEMATON	36	75	111	34,4
KAIKKI YHTEENSÄ	218	105	323	100,1
		naisia 32,5 %		

sesti Koiton, mutta myöskin pääkaupungin muiden raittiusyhdistysten aloitettua nopean ekspansionsa.

Ehkä hieman yllättävääkin on, että kaikista mahdollisista uskonnollisista ja kielellisistä eroista huolimatta kaikkien kolmen kaupungin tutkimukseen saatujen raittiusyhdistysten jäsenrakenteet olivat sangen lähellä toisiaan. (taulukot 15—18) Työväestön osuus — käsityöläiset mukaan luettuna — ylsi jokaisessa seurassa noin 50 prosenttiin tai sen ylikin. Näin oli laita ni-

[136] Vasa absoluta nykterhetsföreningin jäsenkirja (nk. Sininen vihko) 1878—1880 (Hellmanin kok., VMA).

Taulukko 16: Vaasan II raittiusyhdistyksen jäsenkoostumus vuosina 1889—1906[137]

	1889—1897				1898—1906			
MAA- JA METSÄTALOUS	miehet	naisia	yhteensä	%	miehet	naisia	yhteensä	%
– maanomistajat								
– torpparit ja työväki					1		1	0,3
YHTEENSÄ					1		1	0,3
KÄSITYÖ & RAKENNUS								
– mestarit	209	6	215	34,9	83	9	92	28,8
– työntekijät	70	1	71	11,5	1		1	0,3
YHTEENSÄ	279	7	286	46,4	84	9	93	29,1
TEOLLISUUS								
– tehtaanomistajat								
– työntekijät	67	40	107	17,4	11	8	19	5,9
YHTEENSÄ	67	40	107	17,4				
"SEKATYÖ"	1	17	18	2,9	6	11	17	5,3
KAUPPA & LIIKENNE								
– "ylemmät" ja omistajat	4		4	0,6	5		5	1,6
– "alemmat" ja työntekijät	27	2	29	4,7	31	9	40	12,5
YHTEENSÄ	31	2	33	5,4	36	9	45	14,1
VIRAN- JA TOIMEN-HALTIJAT								
– ylemmät } – alemmat }								
YHTEENSÄ	20	1	21	3,4	10	3	13	4,1
AMMATTI TUNTEMATON	33	118	151	24,5	39	93	132	41,3
KAIKKI YHTEENSÄ	431	185	616	100,0	187	133	320	100,1
		naisia 30,0 %				naisia 41,6 %		

menomaan raittiustoiminnan alkuvuosina. Jakson loppupuolella näiden ryhmien suhteellinen osuus jäsenkunnasta taas kauttaaltaan aleni, aivan samoin kuin tapahtui maamme muidenkin kaupunkien raittiusliikkeen sosiaalisessa jakaumassa.

Yhdistyksistä työläisvaltaisin oli Vaasan II raittiusyhdistys ja sekin nimenomaan 1800-luvun loppuvuosina. Tällöin lähes 70 prosenttia jäsenkunnasta lukeutui käsityöläisiin tai työväestöön. Turkulaisessa Toivo-yhdistyksessä — joka Vaasan II rait-

[137] Vaasan II raittiusyhdistyksen jäsenkirja 1889—1906 (Vaasan II ry, VMA).

Taulukko 17: Raittiusyhdistys Toivo II:n (Turku) jäsenkoostumus vuosina 1891—1892 ja 1904—1906[138]

	1891—1892				1904—1906			
MAA- JA METSÄTALOUS	miehet	naiset	yhteensä	%	miehet	naiset	yhteensä	%
– maanomistajat	2		2	0,5	3		3	0,9
– torpparit ja työväki								
YHTEENSÄ	2		2	0,5	3		3	0,9
KÄSITYÖ & RAKENNUS								
– mestarit	155	1	156	37,5	95	5	100	26,7
– työntekijät	43		43	10,3	21		21	5,6
YHTEENSÄ	198	1	199	47,8	116	5	121	32,4
TEOLLISUUS								
– tehtaanomistajat	3		3	0,7				
– työntekijät	41		41	9,9	40	21	61	16,3
YHTEENSÄ	44		44	10,6	40	21	61	16,3
"SEKATYÖ"					7	4	11	2,9
KAUPPA & LIIKENNE								
– "ylemmät" ja omistajat	6		6	1,4	3		3	0,8
– "alemmat" ja työntekijät	5		5	1,2	10	8	18	4,8
YHTEENSÄ	11		11	2,6	13	8	21	5,6
VIRAN- JA TOIMEN-HALTIJAT								
– ylemmät } – alemmat }								
YHTEENSÄ	12		12	2,9	16	3	19	5,1
AMMATTI TUNTEMATON	42	106	148	35,6	47	91	138	36,9
KAIKKI YHDESSÄ	309	107	410	100,0	242	132	374	100,1
	naisia 25,7 %				naisia 35,3 %			

tiusyhdistyksen tavoin oli suomalaisseura — vastaava osuus oli hieman alle 60 prosenttia. Helsingin kaikkien raittiusyhdistysten jäsenkunnasta kahtena poikkileikkausvuonna sitä vastoin "vain" 50 prosenttia lukeutui selvästi näihin ammattiryhmiin. Myös sukupuolijakaumaltaan seurat olivat suuresti toistensa kaltaisia; alkuvaiheen alhainen naisedustus kääntyi vuosisadan taitteessa nousuun, mutta eräiden sisämaakaupunkien naisedustusta yksikään rannikkokaupunkien yhdistyksistä ei tutki-

[138] Raittiusyhdistys Toivo II:n jäsenkirja vuosilta 1891—1892 ja 1904—1906 (Ry Toivo II, TMA).

Taulukko 18: Helsingin raittiusyhdistysten jäsenkoostumus vuosina 1890 ja 1896[139]

	1890				1896			
MAA- JA METSÄTALOUS	miehet	naiset	yhteensä	%	miehet	naiset	yhteensä	%
– maanomistajat								
– torpparit ja työväki								
YHTEENSÄ								
KÄSITYÖ & RAKENNUS								
– mestarit	246	34	280	39,0	316	37	353	36,1
– työntekijät	22	2	24	3,3	27		27	2,8
YHTEENSÄ	268	36	304	42,3	343	37	380	38,9
TEOLLISUUS								
– tehtaanomistajat	3		3	0,4	2		2	0,2
– työntekijät	35	13	48	6,7	57	11	68	7,0
YHTEENSÄ	38	13	51	7,1	59	11	70	7,2
"SEKATYÖ"	8	9	17	2,4	9	26	33	3,6
KAUPPA & LIIKENNE								
– "ylemmät" ja omistajat	7	1	8	1,1	6	4	10	1,0
– "alemmat" ja työntekijät	17	4	21	2,9	33	5	38	3,9
YHTEENSÄ	24	5	29	4,0	39	9	48	4,9
VIRAN- JA TOIMEN-HALTIJAT								
– ylemmät	38		38	5,3	51		51	5,2
– alemmat	15	11	26	3,6	27	19	46	4,7
YHTEENSÄ	53	11	64	8,9	78	19	97	9,9
AMMATTI TUNTEMATON	69	184	253	35,2	55	293	348	35,6
KAIKKI YHTEENSÄ	460	258	718	99,9	583	395	978	100,1
		naisia 35,9 %				naisia 40,4 %		

musajankohtana saavuttanut. Kaikkien työläisvaltaisten kaupunkiseurojen tapaan nekin olivat alkuvaiheessa ennen muuta *mies*puolisen työväestön yhteenliittymiä.

Mahdollista on, että Vaasan II raittiusyhdistyksen korkeaan työläisprosenttiin vaikutti työväenyhdistyksen kaksikielistyminen ja "wrightiläistyminen" 1880-luvun lopussa. Osa suomenkielisen työväestön liikehdintää saattoi tällöin kanavoitua samanaikaisesti perustettuun "suomalaiseen" raittiusyhdistyk-

[139] Helsingin kaupungin raittiusyhdistysten kalenterit vuosilta 1890 ja 1896.

seen. Joka tapauksessa II raittiusyhdistys oli selvästi työläisvaltaisempi kuin ensimmäinen. Mikä vaasalaisen raittiustoiminnan koko kuva on, sitä näiden kahden yhdistyksen perusteella ei kuitenkaan voi varmasti sanoa, sillä kaupungissa toimi lisäksi kaksi muutakin raittiusseuraa, vuonna 1896 perustettu Toivo VIII ja vuosina 1902—1903 todella voimallisesti vaikuttanut Palosaaren raittiusyhdistys.[140]

Myöskään Turun raittiustoiminnan kokonaisluonteesta on yhden seuran jäsentietojen perusteella uskallettua sanoa mitään kovin varmaa. Joka tapauksessa voidaan todeta, että melkoinen joukko kaupungin suomenkielistä työväkeä liittyi ainakin raittiusyhdistys Toivoon heti toiminnan käynnistyttyä. Päinvastoin kuin monissa muissa kaupungeissa käsityöläisten ja työväestön suhteellinen osuus ei Toivossa sanottavasti laskenut "suuren mobilisaation" vuosinakaan.

Tämän ryhmän kaupungeista Helsinki on ainoa, joka tarjoaa raittiusliikkeensä sosiaalisesta rakenteesta edes jonkinlaisen kokonaiskuvan — sekin tosin vain vuosien 1890 ja 1896 osalta. Kuten yhteistaulukko 18 osoittaa, kokonaisuutena helsinkiläinen toiminta ei sanottavasti poikennut kaupunkien raittiusliikkeen sosiaalisesta yleiskuvasta; runsas puolet jäsenkunnasta koostui sielläkin käsityöläisistä ja muusta työväestöstä. Yhdistysten yksityiskohtaisempi tarkastelu paljastaa kuitenkin, että seurojen kesken saattoi esiintyä suuriakin sosiaalisia eroja. Esimerkiksi Rauha I oli jäsenkunnaltaan selvästi keskiluokkaisempi kuin koko jäsenistö keskimäärin. Raittiusyhdistykset Valo ja Koitto puolestaan ylittivät työläisvoittoisuudessaan kaupungin kaikkien yhdistysten keskiarvon. Vahvin työläiskannatus oli kuitenkin itsenäisenä seurana toimineella Kilpi Nuoremmalla. Vuonna 1890 74 prosenttia sen jäsenkunnasta koostui käsityöläisistä ja muusta työväestöstä. Tarkemmin ottaen Kilpi Nuorempi oli nimenomaan käsityöläisten yhteenliittymä; peräti 89 seuran 142 jäsenestä — eli 63 prosenttia — kuului käsityöläisammatin harjoittajiin. Erityisen vahvasti olivat edustettuina räätälit ja ompelijat; 35 ammatiksi oli merkitty jompi kumpi edellisistä.

Kieli- ja sosiaalisuhteiden välisestä korrelaatiosta Helsingin raittiustoiminnassa on sitä vastoin vaikea sanoa mitään varmaa. Toinen ruotsinkielisistä seuroista, Hemfrid, kun ei mainin-

---

[140] Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1896—1903.

Föreningen Koittos manliga medlemmar på väg till sitt förlustelseställe.

Silhuetter av *Klipp*

Vedhuggare. Hyttuskar. Hammarbetare

Hedersmedlem. Largossar lockas bort från dåligt sällskap.

Koiton jäsenkunnan koostumus oli selvillä myös ruotsinkielisen ja -mielisen Fyren-pilalehden piirtäjällä. Kuvassa puunhakkaajat, kuskit ja satamatyöläiset sekä joukko hairahtuneita oppipoikia matkalla Koiton ilmaiseen teeiltamaan. (Fyren 24.4.1900)

nut jäsentensä ammatteja lainkaan ja toisen yhdistyksen, Eoksen, jäsenluku oli vain 44, minkä perusteella pitkälle meneviä yleistyksiä ei voi tehdä. Mainittakoon kuitenkin, että näistä 44 jäsenestä kahdeksan oli käsityöläisiä ja 20 muuta työväestöä.

Kaikille tutkituille kaupungeille tyypillisellä tavalla raittiusaktiviteetti myös Helsingin, Turun ja Vaasan työväestön keskuudessa mobilisaatiohuipun jälkeen nopeasti laski. Edelleen

näissäkin kaupungeissa kannatuksen laskua myötäili raittiusliikkeen sosiaalinen suunnanmuutos keskiluokkaistumista ja naisvaltaistumista kohti. Rannikkokaupunkien raittiusaktiviteetin kehityksen erityispiirteeksi sitä vastoin nousi eräänlainen ennenaikaisuus: mobilisaation ja samalla työläiskannatuksen huippu saavutettiin niissä hieman muuta Suomea aiemmin.

Kaupunkien raittiusjärjestäytyminen: työläisyhdistyksistä sosiaaliseen liikkeeseen

Yhteenvetona kaupunkien raittiusliikkeestä voidaan todeta, että kaikissa tutkituissa tapauksissa yhdistysten jäsenkoostumusten perustrendi oli sama. Kaikkialla, kaupunkitraditioista, väestörakenteesta, kielisuhteista, uskonnollisista eroista ja järjestäytymisperinteistä riippumatta käsityöläiset ja muu työväestö muodostivat — jonkin verran poikkeavina koalitioina — sen ytimen, jonka varassa suomalainen raittiusliike syntyi ja kasvoi. Tilanne oli tämä aina suurlakon ja valtiopäiväuudistuksen jälkeisiin vuosiin asti. Tällöin alemmat yhteiskuntaryhmät kauttaaltaan vetäytyivät toiminnasta — tai pikemminkin, uutta täydennystä niiden taholta ei enää entisessä mitassa tullut. Raittiusliike alkoi tällöin kiteytyä naisvoittoiseksi, alempien keskiryhmien yhteenliittymäksi, jonka paino väestön kokonaisjärjestäytymisen keskeisenä foorumina samalla tuntuvasti ehtyi.

Vaikka näiden raittiusliikkeen ydinryhmien taloudellinen asema saattoi kaupunkikohtaisesti paljonkin vaihdella — eli esimerkiksi jyväskyläläisen käsityöläismestarin rooli muotoutua yhteiskunnallisessa muutoksessa olennaisesti toiseksi kuin tamperelaisen virkaveljensä — yhteistä koko joukolle oli kuitenkin sosiaalista epävakaisuutta sisässään pitävä liikkuvuus. Liikkuvuutta edustivat ne kaupunkien koko väestörakennetta uudelleen muovaavat työläiset, jotka sankoin joukoin palveluspakosta vapauduttuaan alkoivat tungeksia maaseudulta kaupunkien vapaille työmarkkinoille. Liikkuvuutta edustivat myös käsityöläisammattien harjoittajat, jotka ammattikuntalaitoksen kumouduttua joutuivat kukin taitonsa mukaan — oman onnensa seppinä ja suutareina — sopeuttamaan ammatinharjoituksensa vilkastuvan elinkeinoelämän ja ennen kaikkea kasvavan teollisuuden asettamiin uusiin ehtoihin. Niinikään liikkuvia sosiaaliselta asemaltaan olivat uusien keskiluokkaisten ammat-

tien harjoittajat — ja myöskin naiset, joiden tuotannollisen, sosiaalisen ja poliittisen roolin uudelleen jäsentyminen oli olennainen osa vuosisadan taitteen suomalaisen yhteiskunnan kokonaismuutosta.

Raittiusliikkeen sosiaalinen sijainti: maalaiskunnat

Kaupunkeihin verrattuna maalaiskuntien raittiustoiminnalla oli monessa suhteessa kokonaan oma luonteensa. Tämä ei koskenut ainoastaan liikkeen intensiteettiä ja kannatuksen vahvuutta, vaan myös työtapoja, kokoontumismuotoja, kollektiivisen mielipiteen kanavointia jne. Erityisen leimallista maaseudun raittiusliikkeelle — nimenomaan alkuvaiheessa — oli mm. yhdistystoiminnan fragmentaarisuus ja yleinen juurtumattomuus. Seura saatettiin kyllä kiertävän raittiussaarnaajan tai paikkakunnan kirkkoherran kehotuksesta perustaa. Se saattoi myös kokoontua muutaman kerran, mutta sangen suurella todennäköisyydellä pitkäjänteistä yhdistystoimintaa ei syntynyt.

Poikkeuksia luonnollisesti oli. Samoin alueellisia eroja raittiustoiminnan juurtumisessa ja luonteessa oli nähtävissä. Yhtäältä liikettä ei juuri lainkaan esiintynyt Pohjanmaan ja savokarjalaisen alueen pohjoispuolella koko 1800-luvun aikana ja vielä seuraavan vuosisadan alussakin yhdistystoimintaan tähtäävä järjestäytyminen oli näissä osissa maata haparoivaa ja katkeilevaa. Toisaalta eteläisellä peltoviljelyalueella sekä eräissä Viipurin läänin ja Pohjanmaan kunnissa tietynasteista, vaikkakin ohutta juurtumista esiintyi jo 1800-luvulla. Useatkin raittiusyhdistykset jatkoivat näillä alueilla toimintaansa jopa koko tutkimusjakson ajan.

Tutkimuksen kohteiksi on valittu kaikki kunnat, joista aineistoa on saatu. (ks. liite 2) Tässä työssä ne käsitellään kaikki yksityiskohtaisesti erikseen muutamaa hajatapausta lukuun ottamatta.

Koska maaseudun raittiusliikettä leimasi erittäin voimakas alueellinen keskittyminen, tuntuu perustellulta ottaa toiminnan alueellisia painopisteitä myötäilevä jako myös yhdistysten jäsenrakenteen tarkastelun perustaksi. Luontevaksi luokittelun pohjaksi tarjoutuu tällöin sosiaali- ja taloushistoriallisiin tekijöihin nojaava alueellinen nelijako. Maan etelä- ja keskiosat, joilla raittiusliike edes jollakin tavoin vaikutti, irtaantuvat täs-

sä jaossa neljään lohkoon: Lounais-Suomeen, Pohjanmaahan, Savo-Karjalaan (& Keski-Suomeen) sekä Viipurin lääniin. Näin muodostuneiden alueiden taloudellis-sosiaalisia erityispiirteitä voidaan Risto Alapuron tapaan luonnehtia näin:

> "Lounais-Suomi oli suurten tilojen, runsaan torppariväestön ja lukuisten maatyöläisten aluetta. Pohjanmaa oli lisääntyneen talollisväestön ja torppariväestön aluetta, Savo ja Pohjois-Karjala suhteellisen runsaan talollisväestön aluetta, sekä Viipurin lääni ja nimenomaan Kannas itsenäisen pienviljelijäväestön aluetta."[141]

Tutkimuskunnat sijoittuvat suuralueittain ja lääneittäin seuraavasti:

LOUNAIS-SUOMI	POHJANMAA	VIIPURIN LÄÄNI
Turun ja Porin lääni	*Vaasan lääni*	
Rusko	Jurva	Virolahti (Virolahden ja
Nousiainen	Kuortane	Pihlajan raittiusseurat)
		Säkäjärvi
Uudenmaan lääni		Vehkalahden Summa
Askola		
Pusula		
Hämeen lääni		
Humppila		
Hauho		
Kuru		
Oriveden Korkeakoski (Ry Riento ja Haaviston rs.)		

Lounais-Suomi

Tutkimuskuntien sosiaalinen muutos. Vaikka Lounais-Suomea, varhaisen raittiusliikkeen kiistatonta ydinaluetta, voidaankin kokonaisuudessaan luonnehtia "suurten tilojen, runsaan torppariväestön ja lukuisten maatyöläisten alueeksi", ei tämä suinkaan tarkoita sitä, että koko eteläisen Suomen maaseutu olisi

---

[141] Alapuro 1977, 129; tästä perusjaosta ks. myös Jutikkala 1958, 340—370; Soininen 1974.

yhtä lailla ja tasaisesti täyttänyt yleismääritelmän mitat. Päinvastoin, alueen sisällä oli havaittavissa selviäkin variaatioita, mitä väestön elinkeino- ja sosiaalirakenteeseen — ja erityisesti niiden muutokseen tulee. Esimerkiksi kokotilaviljelijöiden osuus ammatissa toimivasta maatalousväestöstä painui nopeimmin alas Turun ja Porin läänissä ollen vuonna 1875 vain 8,6 prosenttia koko ammatissa toimivasta maalaisväestöstä. Vertailuna mainittakoon, että esimerkiksi Vaasan läänissä vastaava osuus oli tällöin vielä 14,8 prosenttia. Vaikuttaa myös siltä, että tilallisten suhteellisen osuuden aleneminen pysähtyi ensimmäiseksi maan lounaisimmissa osissa. Vuosien 1875 ja 1890 välillä näiden edustus maatalousväestöstä kääntyi jopa lievään nousuun eli kipusi takaisin 1850-luvun tasolle, noin 9,5 prosenttiin.[142] Vastaavasti myös irtaimen väestön lisäys lienee Turun ja Porin läänissä saavuttanut huippunsa jo 1870-luvulla ja kehitys tältäkin osin tasaantunut muuta maata aiemmin.

Hämeessä voimakkain muutoksen kausi näyttää sitä vastoin ajoittuneen juuri viime vuosisadan loppuun. Tällä alueella yhteiskunnallis-taloudellinen uudelleen muovautuminen olikin maan nopeinta. Esimerkiksi tilallisten suhteellinen osuus koko maatalousväestöstä laski Hämeessä nopeammin kuin muualla.[143] Vastaavasti maanomistus alkoi juuri tässä läänissä poikkeuksellisen nopeasti luisua suurmaanomistajien käsiin.[144]

Edelleen irtaimen maatalousväestön suhteellinen lisäys oli Hämeessä vuosisadan lopulla erittäin voimakas. Vuosina 1881—

---

[142] Kilpi 1906, 82; 1907, 58—59 ja 1913. Soininen on tutkimuksessaan "Vanha maataloutemme" (1974) ryhmitellyt Kilven aineistoa uudelleen, mistä johtuen hänen antamansa tiedot poikkeavat jonkin verran tässä esitetyistä. Koska Kilpi erittelee tutkimuksessaan Soinista yksityiskohtaisemmin alueellisia eroja, on tässä esityksessä pitäydytty useimmiten juuri hänen väestörakenteen muutoksia koskeviin tilastoihinsa. Kilven laatimat tilastot tarjoavat myös hieman paremmat vertailumahdollisuudet muihin vuosisadan alun väestötutkimuksiin (esim. Gebhard 1913; Juusela 1907; Tudeer 1914).

[143] Koko maassa tilallisten suhteellinen osuus maatalousväestöstä oli vuonna 1890 16,4 prosenttia. Kilpi 1906, 82.

[144] Vuonna 1864 oli kyllä annettu asetus, jonka tarkoituksena oli ollut edistää tilojen lohkomista. Vuonna 1880 todettiin kuitenkin, että tätä oikeutta on ainoastaan poikkeustapauksissa käytetty ja että pikemminkin suunta on ollut se, että pieniä tiloja on liitetty suurempiin. (Katsaus Suomenmaan taloudelliseen tilaan 1876—1880, 53).

Maataloustuotannon keskittymistä havainnollistavat esimerkiksi tilastot, joissa maanomistajat on ryhmitelty omistamansa maan viljellyn pinta-alan mukaan. Eteläisellä peltoviljelyalueella kehitys suurimpien ja pienimpien tilojen osalta oli seuraava:

1885 kasvuprosentti oli jopa korkein koko maassa — siitä huolimatta, että Häme ei Kuopion ja Oulun läänin tapaan ollut mikään loisalue.[145] Kysymyksessä olikin ennen kaikkea maatalouden rakennemuutosta myötäilevä ilmiö: tuotannon keskittymistä ja koneistumista seurasi vääjäämättä maatalousväestön joukkoirtoaminen ei vain maasta, vaan myös vakinaisista palkollissuhteista.

Väestön sosiaalisten suhteiden uudelleen jäsentyminen vuosisadan vaihteessa ilmeni myös säätyjen välisten voimasuhteiden perinpohjaisina muutoksina. Tässäkin kehitys oli kärjistyneintä Hämeessä. Esimerkiksi vuonna 1880 talonpoikaissäädyn osuus läänin koko väestöstä oli ollut 21 prosenttia, mutta vuoteen 1890 mennessä se oli painunut jo 14 prosenttiin. Suurin piirtein vastaavassa suhteessa aleni aateli- ja pappissäädyn edustavuus. Ainoastaan porvarisääty kykeni muutoksessa vahvistamaan asemaansa.[146]

Samassa tahdissa luonnollisesti paisui säätyjen ulkopuolelle jäävä väestönosa. Hämeen läänissä äänioikeudettomien osuus alueen koko väestöstä nousi 77 prosentista 83 prosenttiin vuosien 1880 ja 1890 välisenä aikana. Hämeen ohella koko Lounais-Suomi nousi äänioikeudettomien määrässä selvästi maan keskiarvojen yläpuolelle.[147]

	1885		1890	
	yli 100 ha	alle 5 ha	yli 100 ha	alle 5 ha
Hämeen lääni	2,1 %	15,2 %	4,0 %	6,1 %
Uudenmaan lääni	3,3 %	11,7 %	2,8 %	11,0 %
Turun ja Porin lääni	1,6 %	22,9 %	2,7 %	18,5 %

(Katsaus Suomenmaan taloudelliseen tilaan 1881—1885, 49—50; Katsaus Suomenmaan taloudelliseen tilaan 1886—1890, 49—50). Maataloustuotannon kehityksestä Lounais-Suomessa ks. Jutikkala 1958, 340—348; Rosenberg 1974; Soininen 1980.

145 Vakinaiseen työhön kiinnittämättömien osuus koko väestöstä nousi Hämeessä vuosien 1881—1885 välisenä aikana 22,4 prosentista 28,1 prosenttiin. Kuopion ja Oulun lääneissä irtaimen väestön suhteellinen osuus koko väestöstä oli kuitenkin edelleen suurin, esimerkiksi vuonna 1885 36 prosenttia. Katsaus Suomenmaan taloudelliseen tilaan 1881—1885, 16—18; Hämeen väestösuhteista ks. myös Jutikkala 1969; Waris 1932, 90—91.

146 Aatelissäädyn suhteellinen osuus Hämeen koko väestöstä aleni vuosien 1880 ja 1890 välillä 0,29 prosentista 0,13 prosenttiin ja pappissäädyn 0,29 prosentista 0,21 prosenttiin. Sitä vastoin porvarissäädyn suhteellinen osuus kasvoi 1,9 prosentista 2,6 prosenttiin. Väkiluvun tilastoa 1899, 262.

147 Uudenmaan läänissä äänioikeudettomien osuus väestöstä lisääntyi vuodesta 1880 vuoteen 1890 66 prosentista 76 prosenttiin ja Turun ja Porin läänissä 76 prosentista 83 prosenttiin. (Väkiluvun tilastoa 1899, 262—263). Väestön

Taulukko 19: Maatalousväestön sosiaalinen rakenne lounaissuomalaisissa tutkimuskunnissa vuonna 1901[148]

kunta	maatalousväestöä yhteensä	% kunnan väkiluvusta	maatalousväestöstä % maanomistajia	vuokraajia	työväestöä	yhteensä
Askola	2 009	67	42	18	40	100
Pusula	2 398	71	30	32	38	100
Uudemaan lääni	117 241	63	29	26	45	100
Rusko	444	67	45	26	29	100
Nousiainen	197	72	54	24	22	100
Turun ja Porin lääni	221 790	61	34	28	38	100
Humppila	1 508	70	13	48	39	100
Orivesi	4 890	60	36	24	40	100
Kuru	3 281	76	27	33	40	100
Hauho	3 595	68	35	30	35	100
Hämeen lääni	165 881	67	29	30	41	100

Lähde: Gebhard 1913, taulu 2

Yhtä lailla kuin eteläisen peltoviljelyalueen läänit poikkesivat toisistaan, myös yksittäisten kuntien kehityksellä oli omat erityispiirteensä. Tätä havainnollistavat mm. Hannes Gebhardin Tilattoman väestön alakomitean mietinnöistä kootut tiedot Lounais-Suomessa sijainneiden tutkimuspaikkakuntien maanviljelysväestön sosiaalisesta rakenteesta vuonna 1901. (taulukko 19)

Vuokraajaväestön runsaudessa ja vastaavasti maanomistajaryhmän pienuudessa ehdottomalle kärkisijalle nousee Humppila. Kuten taulukko osoittaa, maanomistajaruokakuntiin kuuluvan väestön suhteellinen osuus oli siellä vuoteen 1901 tultaessa pudonnut peräti 31 prosenttiin. Toinen ääripää oli Nousiainen, jonka maatalousväestöstä runsas puolet koostui samana ajankohtana itsenäisistä maanomistajista ja heidän perhekunnis-

valtiopäiväedustussuhteita 1880-luvulla kuvaavat havainnollisesti seuraavat laskelmat: jokainen aatelissäädyn jäsen edusti keskimäärin 28 kansalaista, jokainen pappissäädyn jäsen 1 200 ja jokainen talonpoikaissäädyn jäsen 11 600 kansalaista. Tämän lisäksi 63 prosenttia väestöstä oli täysin vailla edustusta. Osmonsalo 1949, 239; Rasila 1961, 53.

[148] Gebhard 1913, taulu 2. Esitetyissä luvuissa on mukana koko maatalousväestö, huonekunnista laskettuna.

taan. Lähelle tätä yllettiin myös Ruskossa. Poikkeuksellisen vahva Uudenmaan läänin keskiarvoon nähden oli maanomistajien asema myös Askolassa, jossa maahan vakinaisesti kiinnitetty tilallisväestö muodosti 42 prosenttia kunnan koko maatalousväestöstä. "Tasapainoisin" maatalouden eri väestöryhmien suhde oli Hauhossa, jossa maanomistajilla, vuokraajilla ja työväestöllä oli kullakin noin kolmanneksen edustus kaikista maataloudesta toimeentulonsa hankkivista.

Gebhardin esittämät luvut kuvaavat maatalousväestön rakennetta vain yhtenä poikkileikkausvuotena. Sitä, miten vuoden 1901 tilanteeseen oli tultu, ne eivät paljasta. Jonkinlaista käsitystä kehityksen kulusta tarjoavat tiedot ammatissa toimivan maatalousväestön epäitsenäistymisen tahdista Hämeen läänin neljässä tutkimuskunnassa ajanjaksona 1830—1910.

Taulukko 20: Epäitsenäisen maatalousväestön osuus koko ammatissa toimivasta maatalousväestöstä Hämeen läänin tutkimuskunnissa vuosina 1830, 1870 ja 1910[149]

Kunta	1830		1870		1910	
	koko maatalousväestö (henkilöä)	epäitsenäiset %	koko maatalousväestö (henkilöä)	epäitsenäiset %	koko maatalousväestö (henkilöä)	epäitsenäiset %
Humppila	319	52	422	64	605	78
Orivesi	1015	65	1179	67	1686	72
Kuru	388	54	658	53	1035	69
Hauho	1086	55	1188	66	1003	66

Lähde: Tudeer 1914

Luvuista on pääteltävissä, että itsenäisten ja epäitsenäisten väliset määräsuhteet muuttuivat 1800-luvulla erittäin jyrkästi Humppilassa ja Kurussa. Kun koko läänin maatalousväestöstä epäitsenäisten osuus kasvoi vuodesta 1870 vuoteen 1910 keskimäärin seitsemän prosenttiyksikköä eli (torpparit itsenäisiin luettuna) 67 prosentista 74 prosenttiin,[150] oli vastaava lisäys Humppilassa 14 ja Kurussa peräti 16 prosenttiyksikköä. Määrällisesti kasvu oli vielä dramaattisempi; molemmissa epäitse-

[149] Taulukko perustuu Tudeerin (1914) esittämiin lukuihin. Se ei ole vertailukelpoinen Gebhardin esittämien tietojen kanssa, sillä Gebhardin taulukoissa on mukana koko väestö huonekunnittain, Tudeerilla vain ammatissatoimivat. Torppariväestön luokittelu on niinikään suoritettu hieman eri perustein.

[150] Tudeer 1914, 292—295.

näisten lukumäärä suurin piirtein kaksinkertaistui vuosien 1870 ja 1910 välisenä aikana.

Kurussa maatalousväestön epäitsenäistyminen näyttää käynnistyneen myöhemmin kuin muualla Hämeessä. Tässä harvaan asutussa kulmakunnassa[151] myös lähtötilanne oli hieman keskimääräistä tasapainoisempi, mitä itsenäisten ja epäitsenäisten väliseen määräsuhteeseen tulee. Liikkeelle lähdettyään muutos kuitenkin tapahtui nopeasti, ja vuodesta 1870 vuoteen 1910 tultaessa 14 prosenttiyksikön ero läänin keskiarvoon oli supistunut viiteen. Kurun maatalousväestön epäitsenäistymisen rajuutta ja sosiaalista kohtalokkuutta kärjisti myös elinkeinorakenteen yksipuolisuus, se että maatalouden rakennemuutoksen ja nopean väestönkasvun synnyttämä paine ei juuri lainkaan purkautunut muihin elinkeinoihin, vaan alkoi päinvastoin paisuttaa kokonaan uutta, "elinkeinoltaan tuntemattomien" joukkoa. Esimerkiksi vuonna 1870 teollisuus, kauppa ja liikenne tarjosivat elannon neljälle ja julkinen toiminta ja vapaat ammatit yhdelle prosentille Kurun ammatissa toimivaa väestöä. Vuoteen 1910 mennessä näiden ryhmien osuus ei kuitenkaan yhteensäkään kasvanut kolmea prosenttiyksikköä enempää, vaikka maatalousväestön osuus samanaikaisesti putosi 95 prosentista 71 prosenttiin. Vuonna 1910 peräti 22 prosenttia Kurun ammatissa toimivasta väestöstä — eli täsmälleen sama määrä kuin kunnassa oli itsenäisiä maanviljelijöitä — katsottiin olevan vailla pysyvää, selvästi määritettävää elinkeinoa.[152] Kurun korkeat syntyvyyslukemat 1800-luvun lopulla kasvattivat nimenomaan tätä joukkoa.[153]

Humppilassa maatalousväestön epäitsenäistyminen eteni — jos mahdollista — vieläkin dramaattisemmin. Kehitys tosin jakaantui pidemmälle aikavälille, mutta toisaalta se vieläkin tiivistyneemmin kuin Kurussa puristui maatalouselinkeinon sisäiseksi. Maatalousväestön epäitsenäistymistä ei Humppilassa myötäillyt muiden elinkeinoryhmien vahvistuminen, ei kuitenkaan Kurun tapaan myöskään elinkeinoltaan tuntemattomien runsas lisäys.[154] Tilattomien nopeasti kasvava joukko jou-

---

151 Asukastiheys Kurussa oli esimerkiksi vuonna 1870 3,57 as./km^2.

152 Tudeer 1914, 292—294.

153 Ajanjaksona 1870—1910 Kurun todellinen väestönlisäys oli 16,2 promillea. Väestönlisäyksestä eri elinkeino- ja sosiaaliryhmissä ks. Tudeer 1914, 296—303.

154 Teollisuuden, kaupan ja liikenteen osuus kasvoi Humppilassa vuodesta 1870

tui siis määrittämään uutta tuotannollista ja sosiaalista identiteettiään vain ja nimenomaan suhteessa supistuvaan ja vaurastuvaan tilallisväestöön. Samoin kuin Kurussa myös Humppilassa tilattomien osuuden kasvua edisti väestönlisäys, joka tässäkin kunnassa jatkui nopeana vielä vuosisadan taitteessa.[155]

Hauho sitä vastoin kuului Hämeen hitaimmin kasvaviin kuntiin. Muutoinkin Hauho edusti Kuruun ja Humppilaan verrattuna selvästi tasaisempaa tai tasaantunempaa kehitystä, ainakin mitä tilallisten ja tilattomien väliseen suhteeseen tulee. Molempien suhteellinen osuus maatalouden ammatissa toimivasta väestöstä pysyi vuodesta 1870 vuoteen 1910 samana. Hauhossa muut elinkeinot, erityisesti teollisuus, kykenivät jo vuosisadan taitteessa ottamaan vastaan maataloudesta irtaantuvaa liikaväestöä Kurua ja Humppilaa tehokkaammin. Vuosien 1870 ja 1910 välillä teollisuudesta, kaupasta ja liikenteestä toimeentulonsa hankkivien osuus kasvoi Hauhon kunnassa viidestä 25 prosenttiin. Elinkeinoltaan tuntemattomien ryhmä sitä vastoin pysyi sangen alhaisena, eli kuudessa prosentissa.[156] Hauhossa väestöpaine alkoi ilmeisesti myös keskimääräistä nopeammin purkautua oman paikkakunnan ulkopuolelle. Tähän viittaa mm. se A.E. Tudeerin havainto, että 1900-luvun alussa poissaolevan väestön osuus oli Hauhossa korkeampi kuin missään muualla Hämeessä.[157]

Oriveden kehitys näyttää samansuuntaiselta. Myös sille oli Hauhon tapaan tyypillistä elinkeinorakenteen monipuolistuminen vuosisadan vaihteessa.[158] Tästä huolimatta, nopean väestönkasvun kuntana,[159] Orivesi ei kyennyt kanavoimaan kaikkea väestöpainetta muihin elinkeinoihin, vaan Kurun tapaan myös

---

vuoteen 1910 viisi prosenttiyksikköä eli neljästä prosentista. Julkinen toimi ja vapaat ammatit pysyivät koko ajan yhdessä prosentissa. Elinkeinoltaan tuntemattomien osuus kunnan koko väestöstä oli vuonna 1910 kaksi prosenttia. Tudeer 1914, 292, 294.

155 Todellinen väestönlisäys oli Humppilassa ajanjaksona 1870—1910 14,8 promillea, eli hieman alhaisempi kuin Kurussa, mutta selvästi Hämeen läänin keskitason yläpuolella.

156 Tudeer 1914, 293, 295; ks. myös Rosenberg 1974, 196.

157 Poissaolevaa väestöä oli Hauhossa vuosisadan alussa peräti 5,8 prosenttia kunnan koko asukasluvusta. Tudeer 1914, 283.

158 Suurin työllistäjä teollisuuden alalla oli vuonna 1894 perustettu Korkeakosken Kenkä- ja Nahkatehdas; vuonna 1900 työläisten luku oli tässä tehtaassa 100 miestä ja 40 naista. Tudeer 1914, 292, 294; Suomen teollisuuskalenteri 1900, 486, 494; Rosenberg 1974, 196.

159 Vuosien 1870—1910 välillä todellinen väestönlisäys Orivedellä oli 18,8 promillea.

sinne kasaantui melkoinen joukko elinkeinoltaan tuntemattomia työläisiä. Vuonna 1910 tämän ryhmän osuus oli 12 prosenttia koko ammatissa toimivasta väestöstä.[160]

Yleinen järjestäytymiskehitys tutkimuskunnissa. Huolimatta siitä, että elinkeino- ja väestörakenteellisen uudelleen järjestäytymisen tahti ja mittasuhteet saattoivat aluekohtaisesti poiketa suurestikin toisistaan, ruohonjuuritasolla muutoksen synnyttämä kokemus oli pitkälle sama. Totuttu elämäntapa ja pysyvinä pidetyt sosiaaliset suhteet järkkyivät. Suuri joukko ihmisiä ajautui liikkeeseen, etsimään uutta toimeentuloa, uutta sosiaalista ja usein myös uutta maantieteellistä sijaa elämässä.

Alkuvaiheessa liike useimpien kohdalla suuntautui alaspäin; se merkitsi irtaantumista maasta. Karua kieltään näiden ihmisten sosiaalisesta harhailusta "ei kenenkään" -maastossa puhuu tilastotieteilijöiden käyttöön ottaman "elinkeino tuntematon" -ryhmän tuntuva paisuminen vuosisadan vaihteessa.

Osa liikkeeseen joutuneista oli onnekkaampia. Vilkastuva elinkeinoelämä, teollisuus ensi sijassa, imaisi melkoisen joukon maataloudesta yli jäävää väestöä suoraan palvelukseensa. Niinikään monet tilallisluokasta irtaantuvat siirtyivät suoraan — ilman dramaattista sosiaalisen laskun vaihetta — kehittyville keskiluokkaisille ammattialoille.

Mutta olipa yksittäisen ihmisen elämänjuoksu sosiaaliselta suunnaltaan nouseva, laskeva tai vaakasuora, oli hän joka tapauksessa irronnut juuriltaan, joutunut liikkeeseen, osaksi uuden yhteiskunnallisen järjestelmän muovautumista. Tämä liike hänen oli jollakin tavoin hallittava uudesta elämäntilanteesta selviytyäkseen.

Liikkeen kokonaisvaltaisuutta ilmentävät erittäin konkreettisesti muuttoliikettä koskevat luvut. Ne osoittavat, että nimenomaan niillä alueilla, joilla väestön sosiaalinen uudelleen organisoituminen sai kärjistyneimmän muodon, myös muuttovilkkaus oli kokonaan omaa luokkaansa. Sekä sisään- että ulosmuuttaneiden osalta kärkipäähän sijoittuivat ajanjaksona 1881—1920 juuri eteläisen peltoviljelyalueen maalaiskunnat.[161]

---

[160] Tudeer 1914, 294.

[161] Vuosina 1881—1900 kuntaan muuttaneiden vuotuinen keskimäärä keskiväkiluvun 1000 henkeä kohden vaihteli Lounais-Suomen kolmessa läänissä 24,5:stä 34,2:een ja vastaavasti kunnasta muuttaneiden samana ajankohtana 28,7:stä 37,7:ään. Lento 1951, 58.

Kokonaisvaltaisen liikkeen yhtenä ilmentymänä myös järjestäytyminen kasautui näille samoille alueille. Osansa tässä kasautumisessa oli luonnollisesti maan eteläisten osien suhteellisen korkeilla asukastiheyksillä, mutta liikkeelle lähdön kanavoituminen järjestötoimintaan edellytti myös väestön sosiaalisten suhteiden rakoilemista, tietynasteista herkistymistä uudelleen järjestäytymiseen.

Suomen maaseutu oli läpikäynyt vanhasta irtoamisen ja uusien sosiaalisten ja ideologisten elementtien jäsentymisen aluksi uskonnollisina herätyksinä.[162] Raittiusliikkeen synnyn vuosina tämä prosessi oli edelleen maan pohjoisemmissa osissa käynnissä. Lounais-Suomi oli sitä vastoin ohittanut kiihkeimmän vaiheensa[163] ja se uskonnollinen liikehtiminen, mitä tällä alueella vuosisadan taitteessa esiintyi, sai luonteeltaan jo kokonaan toisentyyppisiä yhdistystoiminnallisia muotoja. Voidaankin väittää esimerkiksi evankelisuuden olleen organisatoriselta rakenteeltaan verrattomasti lähempänä rannikkoseutujen vapaakirkollisia seurakuntia ja uusia "maallisia" kansalaisjärjestöjä kuin renqvistiläisyyttä, körttiläisyyttä ja lestadiolaisuutta.[164]

Seuraavassa eli muodolliseen järjestäytymiseen tähtäävässä vaiheessa pioneeriasemaan koko maan mitassa nousi raittiusliike. Tiedot järjestäytymisen kokonaiskuvasta todentavat tämän johtopäätöksen pitävyyden myös nopeimmin järjestäytyneen eteläisen peltoviljelyalueen osalta. Kuten taulukko 21 osoittaa, useimpien tutkimuskuntien ensimmäinen kansalaisjärjestö oli juuri raittiusyhdistys.

Varsinaissuomalaisissa kunnissa, Nousiaisissa ja Ruskossa, raittiusyhdistys myös säilytti asemansa mobilisointikykyisimpänä järjestönä koko tutkimusjakson ajan. Suhteellinen kannatus näissä kunnissa nousi myös sangen korkeaksi: Nousiaisissa parhaimmillaan lähes viiteen ja Ruskossa lähes seitsemään prosenttiin. Sitävastoin Hämeen ja Uudenmaan tutkimuskohteissa

---

[162] Sulkunen 1983.

[163] Lounais-Suomen varhaisista herätyksistä ks. esim. Hallio 1915; Schmidt 1956; Ruuth 1915, 1922 ja 1938; Wallinheimo 1909; Heino 1976; Ruutu 1967.

[164] Tätä käsitystä tukee myös se Kortekankaan (1967, 16—17, 65—70) Hämeen läänistä tekemä havainto, että nk. suuret herätysliikkeet eivät evankelisuutta lukuunottamatta levinneet suuresti Hämeen läänin alueelle. Sitä vastoin vapaakirkollisuus kyllä juurtui joihinkin Hämeen pitäjiin. (ks. myös Heikkilä 1979). Evankelisen liikkeen organisaatiosta ja toimintatavoista ks. Haavio 1963; Koskenniemi 1967.

Taulukko 21: Suurimpien kansalaisjärjestöjen perustamisvuodet lounaissuomalaisissa tutkimuskunnissa[165]

Kunta	raittiusyhdistys	työväenyhdistys	nuorisoseura	VPK
Askola	1896	1906?	1895	
Pusula	1903	1906	1906	
Nousiainen	1892	1907	1897	
Rusko	1898	1906?	1895	
Hauho	1897	1906	1900	1888
Humppila	1897	1904	1911	1903
Kuru	1884	1903	1909	1906
Orivesi	1885	1903	1896	1886

raittiusliike menetti melko pian etuasemansa työväenyhdistyksille. Usein vahvankin alun jälkeen[166] raittiusliikkeen kannatus ennen kaikkea hämäläisen maalaisväestön keskuudessa myös nopeasti laski. Kuivuipa se joissakin tapauksissa 1910-luvulla tyystin olemattomiin. Näin kävi esimerkiksi Hauhossa, Kurussa ja Oriveden Korkeakoskella.[167]

Raittiusseurojen jäsenistön sosiaalinen rakenne — integraatio ja polarisaatio. Paikallisen raittiustoiminnan erot eivät rajoittuneet vain kannatuslukuihin, vaan myös yhdistysten sosiaalisessa rakenteessa esiintyi selviä poikkeamia. Kuten taulukot 22—26 osoittavat, esimerkiksi torpparien ja työväestön osuus saattoi tutkittavana olevissa seuroissa poiketa suurestikin toisistaan. Puhdaspiirteisin työläisseura oli Askolan Särkijärvellä toiminut Alku II. Peräti 80 prosenttia sen jäsenistä lukeutui maatalouden tilattomiin tai käsityöläisiin. Korkeaan lukemaan eli 68 prosenttiin ylsi myös Humppila. Tuntuvasti alhaisemmaksi alempien väestöryhmien edustus jäi sitävastoin varsinaissuomalaisissa raittiusseuroissa: Ruskossa 32 ja Nousiaisissa 43

---

165 Taulukko perustuu seuraaviin lähteisiin: Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1884—1913; Sosialidemokratinen puolue Suomessa 1906; Suomen sosialidemokratinen puolue 1907—1908; Työväen Kalenterit 1893—1895, 1901, 1908; Suomen Nuorison Liiton Albumit II—IV; Suomen Nuorison Liiton Vuosikirjat I—IV; Vapaaehtoiset palokunnat Suomessa vuonna 1907. Eri kansalaisjärjestöjen keskinäissuhteista Hämeessä ks. myös Kortekangas 1967, 45—53.

166 Vahvin oli raittiusliikkeen kannatus — suhteellisesti mitattuna — Humppilassa, jossa vuonna 1906 runsas viisi prosenttia asukkaista kuului paikalliseen raittiusseuraan. Muiden kuntien kohdalla kannatusprosentit vaihtelivat yhdestä neljään. Toiminnan ailahtelevuuden vuoksi tarkkoja lukuja on mahdoton antaa.

167 Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1900—1913.

Taulukko 22: Pusulan raittiusyhdistyksen ja Särkijärven ry Alku II:n (Askola) jäsenkoostumus 1900-luvun alussa[168]

	Pusulan raittiusyhdistys				Askolan Särkijärven ry Alku II							
	1903–1907				1897–1899				1900–1905			
MAA- JA METSÄTALOUS	miehet	naiset	yhteensä	%	miehet	naiset	yhteensä	%	miehet	naiset	yhteensä	%
– maanomistajat	40	24	64	39,3	11	6	17	15,5	8	5	13	13,7
– torpparit ja työväki	31	20	51	31,3	33	39	72	65,5	22	33	55	57,9
YHTEENSÄ	71	44	115	70,6	44	45	89	80,9	30	38	68	71,6
KÄSITYÖ & RAKENNUS												
– mestarit	15	1	16	9,8	8	3	11	10,0	5	2	7	7,4
– työntekijät	4		4	2,5								
YHTEENSÄ	19	1	20	12,3	8	3	11	10,0	5	2	7	7,4
TEOLLISUUS												
– tehtaanomistajat												
– työntekijät												
YHTEENSÄ												
"SEKATYÖ"	4	3	7	4,3	1	4	5	4,5		5	5	5,3
KAUPPA & LIIKENNE												
– "ylemmät" ja omistajat		2	2	1,2								
– "alemmat" ja työntekijät	1		1	0,6								
YHTEENSÄ	1	2	3	1,8								
VIRAN- JA TOIMEN-HALTIJAT												
– ylemmät } – alemmat }												
YHTEENSÄ	4	7	11	6,7	2		2	1,8		4	4	4,2
AMMATTI TUNTEMATON	4	3	7	4,3	1	2	3	2,7	4	7	11	11,6
KAIKKI YHTEENSÄ	103	60	163	100,0	56	54	110	99,9	39	56	95	100,1
	naisia 36,8 %				naisia 49,1 %				naisia 58,9 %			
	työväestöä 47,9 %				työväestöä 80,0 %				työväestöä 70,6 %			

[168] Pusulan raittiusyhdistyksen jäsenkirja 1903—1907; Raittiusyhdistys Alku II:n jäsenkirja 1897—1905.

Taulukko 23: Ruskon ja Nousiaisten raittiusseurojen jäsenkoostumus vuosisadan vaihteessa[169]

	Ruskon raittiusseura				Nousiaisten raittiusseura							
	1897–1906				1897–1907				1908–1914			
MAA- JA METSÄTALOUS	miehet	naiset	yhteensä	%	miehet	naiset	yhteensä	%	miehet	naiset	yhteensä	%
– maanomistajat	12	9	21	24,7	46	55	101	47,4	24	16	40	44,4
– torpparit ja työväki	14	2	16	18,8	30	33	63	29,6	2	2	4	4,4
YHTEENSÄ	26	11	37	43,5	76	88	164	77,0	26	18	44	48,9
KÄSITYÖ & RAKENNUS												
– mestarit	3		3	3,5	15	5	20	9,4		1	1	1,1
– työntekijät	1		1	1,2	2		2	0,9				
YHTEENSÄ	4		4	4,7	17	5	22	10,3		1	1	1,1
TEOLLISUUS												
– tehtaanomistajat												
– työntekijät												
YHTEENSÄ												
"SEKATYÖ"	4	3	7	8,2	5	2	7	3,3				
KAUPPA & LIIKENNE												
– "ylemmät" ja omistajat					1	1	2	0,9	1		1	1,1
– "alemmat" ja työntekijät						1	1	0,5		1	1	1,1
YHTEENSÄ					1	2	3	1,4	1	1	2	2,2
VIRAN- JA TOIMEN-HALTIJAT												
– ylemmät } – alemmat }												
YHTEENSÄ	5	2	7	8,2	7	3	10	4,7	3	5	8	8,9
AMMATTI TUNTEMATON	9	21	30	35,3	2	5	7	3,3	14	21	35	38,9
KAIKKI YHTEENSÄ	48	37	85	99,9	108	105	213	100,0	44	46	90	100,0
	naisia 43,5 %				naisia 49,3 %				naisia 51,1 %			
	työväestöä 31,7 %				työväestöä 43,2 %				työväestöä 5,5 %			

[169] Ruskon raittiusseuran jäsenkirja 1897—1906; Nousiaisten raittiusseuran jäsenkirja 1897—1907.

Taulukko 24: Kurun raittiusseuran jäsenkoostumus vuosina 1884—1907[170]

	1884—1889				1890—1899				1900—1907			
MAA- JA METSÄTALOUS	miehet	naiset	yhteensä	%	miehet	naiset	yhteensä	%	miehet	naiset	yhteensä	%
– maanomistajat	7	8	15	13,2	12	10	22	19,8	12	12	24	26,7
– torpparit ja työväki	37	15	52	45,6	29	22	51	45,9	15	19	34	37,8
YHTEENSÄ	44	23	67	58,8	41	32	73	65,8	27	31	58	64,4
KÄSITYÖ & RAKENNUS												
– mestarit – työntekijät	10	2	12	10,5	10	2	12	10,8	7	3	10	11,1
YHTEENSÄ	10	2	12	10,5	10	2	12	10,8	7	3	10	11,1
TEOLLISUUS												
– tehtaanomistajat												
– työntekijät												
YHTEENSÄ												
"SEKATYÖ"		1	1	0,9						3	3	3,3
KAUPPA & LIIKENNE												
– "ylemmät" ja omistajat	1		1	0,9					1		1	1,1
– "alemmat" ja työntekijät	4		4	3,5	2	1	3	2,7	2		2	2,2
YHTEENSÄ	5		5	4,4	2	1	3	2,7	3		3	3,3
VIRAN- JA TOIMEN-HALTIJAT												
– ylemmät – alemmat }												
YHTEENSÄ	3	1	4	3,5		5	5	4,5	1	6	7	7,8
AMMATTI TUNTEMATON	5	20	25	21,9	10	8	18	16,2	3	6	9	10,0
KAIKKI YHTEENSÄ	67	47	114	100,0	63	48	111	100,0	41	49	90	99,9
	naisia 41,2 %				naisia 43,2 %				naisia 54,4 %			
	työväestöä 57,0 %				työväestöä 56,7 %				työväestöä 52,2 %			

---

[170] Kurun raittiusseuran jäsenkirja 1884—1907.

Taulukko 25: Hauhon raittiusseuran jäsenkoostumus vuosina 1897—1907[171]

	1897—1899				1900—1907			
MAA- JA METSÄTALOUS	miehet	naiset	yhteensä	%	miehet	naiset	yhteensä	%
– maanomistajat	21	30	51	45,9	27	29	56	31,3
– torpparit ja työväki	7	5	12	10,8	16	29	45	25,1
YHTEENSÄ	28	35	63	56,8	43	58	101	56,4
KÄSITYÖ & RAKENNUS								
– mestarit	4	5	9	8,1	13	1	14	7,8
– työntekijät	1		1	0,9				
YHTEENSÄ	5	5	10	9,0	13	1	14	7,8
TEOLLISUUS								
– tehtaanomistajat								
– työntekijät								
YHTEENSÄ								
"SEKATYÖ"	1	9	10	9,0	4	8	12	6,7
KAUPPA & LIIKENNE								
– "ylemmät" ja omistajat	1	2	3	2,7	1		1	0,6
– "alemmat" ja työntekijät	1	2	3	2,7	1		1	0,6
YHTEENSÄ	2	4	6	5,4	2		2	1,1
VIRAN- JA TOIMENHALTIJAT								
– ylemmät – alemmat								
YHTEENSÄ	3	7	10	9,0	4	2	6	3,4
AMMATTI TUNTEMATON	5	7	12	10,8	15	29	44	24,6
KAIKKI YHTEENSÄ	44	67	111	100,0	81	98	179	100,0
	naisia 60,4 %				naisia 53,6 %			

työväestöä 28,8 % — työväestöä 39,6 %

---

[171] Hauhon raittiusseuran jäsenkirja 1897—1907.

Taulukko 26: Humppilan raittiusyhdistys Sarastuksen sekä oriveteläisten raittiusyhdistys Riennon ja Haaviston raittiusseuran jäsenkoostumus 1900-luvun alussa[172]

	Sarastus, Humppila				Oriveden Korkeakoski							
	1900–1907				Riento 1900–1907				Haaviston rs 1903–1909			
MAA- JA METSÄTALOUS	miehet	naiset	yhteensä	%	miehet	naiset	yhteensä	%	miehet	naiset	yhteensä	%
– maanomistajat	5	20	25	9,1	2	2	4	2,2	13	21	34	54,8
– torpparit ja työväki	64	90	154	56,0	3	6	9	5,1	5	10	15	24,2
YHTEENSÄ	69	110	179	65,1	5	8	13	7,3	18	31	49	79,0
KÄSITYÖ & RAKENNUS												
– mestarit	13	6	19	6,9	51	1	52	29,2	1		1	1,6
– työntekijät									1		1	1,6
YHTEENSÄ	13	6	19	6,9	51	1	52	29,2	2		2	3,2
TEOLLISUUS												
– tehtaanomistajat												
– työntekijät					34	28	62	34,8				
YHTEENSÄ					34	28	62	24,8				
"SEKATYÖ"	9	5	14	5,1	1	15	16	9,0	3	1	4	6,5
KAUPPA & LIIKENNE												
– "ylemmät" ja omistajat	1	3	4	1,5						1	1	1,6
– "alemmat" ja työntekijät	15	11	26	9,5	3		3	1,7				
YHTEENSÄ	16	14	30	10,9	3		3	1,7		1	1	1,6
VIRAN- JA TOIMEN-HALTIJAT												
– ylemmät												
– alemmat												
YHTEENSÄ	7	9	16	5,8	1	2	3	1,7	2	4	6	9,7
AMMATTI TUNTEMATON	3	14	17	6,2	12	17	29	16,3				
KAIKKI YHTEENSÄ	117	158	275	100,0	107	71	178	100,0	25	37	62	100,0
	naisia 57,5 %				naisia 39,9 %				naisia 60,0 %			
	työväestöä 68,0 %				työväestöä 68,1 %				työväestöä 39,9 %			

[172] Humppilan raittiusyhdistys Sarastuksen jäsenkirja 1900—1907; Raittiusyhdistys Riennon jäsenkirja 1900—1907 ja Haaviston raittiusseuran jäsenkirja 1903—1909.

prosenttiin. Vuosien 1907—1913 välisenä aikana Nousiaisten raittiusseuran työläisedustus ehtyi lisäksi lähes olemattomiin.

Vaikka näin pienestä joukosta onkin arveluttavaa tehdä kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä, voidaan sen perusteella kuitenkin esittää joitakin otaksumia varhaisen raittiusliikkeen luonteesta ja sosiaalisesta sisällöstä eteläisellä peltoviljelyalueella. Ensi katsannolla saa sen vaikutelman, että paikallinen raittiusliike melko kiinteästi myötäili alueen yleistä väestörakennetta. Niissä kunnissa, joissa itsenäistä maatalousväestöä oli keskimääräistä runsaammin, kuten esimerkiksi juuri Ruskossa ja Nousiaisissa, heidän asemansa myös raittiustoiminnassa oli vahva. Sitä vastoin epäitsenäisten valta-alueilla, Humppila ääriesimerkkinä,[173] tilattomien ylivoima ilmeni myös heidän raittiusseuraedustuksessaan. Poikkeuksiakin oli, karkeimpana esimerkkinä Askola, jossa itsenäisten ja epäitsenäisten suhde oli melko tasapainoinen, mutta jossa raittiusseura sai sosiaalisesti ahdasrajaisen työläisseuran luonteen.

Sen taas, että kaikissa tutkituissa raittiusseuroissa kaikki maalaisväestön elinkeinoryhmät ja sosiaaliset kerrostumat tavalla tai toisella olivat edustettuina, voi katsoa ilmentävän raittiusliikkeen selvää integraatioluonnetta vuosisadan taitteessa. Raittiusyhdistykset voi jopa rinnastaa talonpoikaisiin huone- tai kyläkuntiin; muutaman talollisen ja talollisen emännän ohella kun seuraan tavallisesti liittyi lukuisa joukko talollisten lapsia, palkollisia, irtainta maatyöväkeä, torppareita ja käsityöläisiä. Toiminnan keskittyessä kirkonkylään "laajennettu huonekunta" tai "kylä pienoiskoossa" paisui joillakin kaupan tai virkamieskunnan edustajilla. Yhdistysten huonekuntaluonnetta voi katsoa ilmentävän myös sen, että paikalliset raittiusseurat sangen usein olivat tilallisten perustamia, usein myös heidän johtamiaan.[174] Raittiusseuroja voi siis pitää patriarkaalisina järjestöinä, jotka pyrkivät säilyttämään ja siirtämään maalaisyhteisön perinteistä hierarkiaa uuteen yhteiskunnalliseen tilanteeseen. Ne voi nähdä jopa eräänlaisena yrityksenä salvata tai kanavoida sopiviin uomiin sitä kiihkeää liikettä, joka sosiaalises-

---

[173] Humppilan erityisen kärjistyneistä yhteiskunnallisista ja sosiaalisista suhteista sekä niiden vaikutuksesta järjestöelämään ks. Kortekangas 1967, 113—129.

[174] Raittiuskalenteri 1885; Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1884—1906; ks. myös Sulkunen 1977, 72—76.

sa nopeatempoisuudessaan näytti johtavan syviin kokonaisyhteiskunnallisiin mullistuksiin.

Toisaalta taas liikkeen itsensä luonnetta kuvaa hyvin se, miten vastakkaiseksi tilallisten pyrkimys useissa tapauksissa kääntyi. Integraatiojärjestöön kyllä liityttiin, mutta vain hetkeksi. Kasvattavia oppeja ei jääty omaksumaan, vaan jatkettiin nopeasti eteenpäin, uusiin yhdistyksiin, uusiin töihin, uusiin elinkeinoihin, uusille paikkakunnille. Myös maalaisympäristössä jäsenistön valtaosalle raittiusyhdistys näytti toimivan vain kokonaisvaltaisen liikkeen yhtenä, usein ensimmäisenä etappipaikkana.

On myös pysähdyttävä siihen tosiseikkaan, että karkeasta väestörakenteellisesta vastaavuudesta ja jäsenistön nopeasta vaihtuvuudesta huolimatta tilattomilla useissa lounaissuomalaisissa seuroissa kuitenkin oli selvä yliedustus. Esimerkiksi Kurun,[175], Humppilan ja Askolan raittiusyhdistyksissä sekä Korkeakoskella sijainneessa Riennossa tilallisväestön ulkopuolelle jäävien ryhmien osallistumisaktiviteetti nousi huomattavastikin korkeammaksi kuin heidän suhteellinen vahvuutensa koko väestöstä olisi edellyttänyt.[176] Eli yhdistyksiin liittymisellä täytyi olla aivan erityinen vetovoima maataloustuotannosta irtaantuviin tai muulla tavoin perinteisten elinkeinojen rajoille tai jo rajoilta pois liukuneisiin ihmisiin. Tätä käsitystä tukee myös se huomio, että niissäkin seuroissa, joissa tilallisväestöllä oli vahva edustus, määrällinen ylivoima koostui — ei suinkaan varsinaisista ammattia harjoittavista talollisista — vaan nimenomaan heidän lapsistaan. Esimerkiksi Ruskon raittiusseurassa ei koko tutkimusjaksona ollut jäsenenä yhtään talollista, ei edes talollisen emäntää, vaan koko se neljännes, joka tilallisluokan osuudeksi yhdistyksen jäsenrakenteessa on saatu, koostui talollisten tyttäristä ja pojista.[177] Melkein sama oli tilanne Hauhon, Nousiaisten ja Haaviston raittiusseuroissa.[178]

---

[175] Kurun kohdalla on mahdollista seurata myös raittiusyhdistyksen jäsenkunnan kehitystä. Kuten taulukko 24 osoittaa, trendi on tilattomien osalta selvästi laskeva ja tilallisten vastaavasti nouseva.

[176] Ks. taulukot 22, 24 ja 26 sekä Tudeerin esittämistä luvuista koottu yhteenvetotaulukko Hämeen tutkimuspaikkakuntien epäitsenäistymisestä s. 178. Ks. myös Gebhardin tietoihin perustuva, maatalousväestön sosiaalista rakennetta lounaissuomalaisissa tutkimuskohteissa vuonna 1901 kuvaava yhteenvetoasetelma s. 177.

[177] Ruskon raittiusseuran jäsenkirja.

[178] Hauhon, Nousiaisten ja Haaviston raittiusseurojen jäsenkirjat.

Tilallisväestön runsaudessa kärkisijalle noussut Haaviston raittiusseura asettuu lisäksi oikeampiin puitteisiin, kun sen rinnalle asetetaan toinen korkeakoskelainen yhdistys, Riento V. Riento, joka perustettiin vuonna 1900 eli kolme vuotta Haaviston seuraa aiemmin, kiteytyi alusta lähtien erittäin vahvaksi työläisseuraksi. Jäsenistön valtaosa työskenteli Korkeakosken Nahka- ja kenkätehtaalla,[179] mutta mukana toiminnassa oli myös jokunen torppari ja maatyöläinen. Ainoat maanomistajaluokkaan kuuluvat olivat talon emäntä Hilma Murto sekä hänen tyttärensä ja kaksi poikaansa.[180] Riento V pysyi myös koko aktiivisen toimintansa ajan selväpiirteisenä tehtaalaisseurana.

Haaviston raittiusseura sitävastoin muistutti sosiaaliselta rakenteeltaan eräänlaista nuorisoseuraa. Ehdoton ylivoima oli talonpoikaisnuorisolla, mutta toimintaan osallistui myös joitakin palkollisia ja maataloustyöläisiä. Talollisväestö järjestäytyi näin omaksi yhdistyksekseen uuteen elinkeinoon siirtyvien liittoutuessa tahollaan omakseen. Välimaastossa liikehtivää tilatonta väestöä tavattiin molemmissa yhdistyksissä, mutta jäsenistön kantavaa voimaa siitä ei kummassakaan tullut.

Korkeakoskelaista raittiusliikettä kokonaisuutena tarkasteltaessa ei voikaan välttyä päätelmältä, jonka mukaan yhdistykset olisivat toimineet alueillaan pikemmin eräänlaisina sosiaalisen polarisaation näyttämöinä kuin väestöryhmiä yhdistävinä järjestöinä.

Tämä päätelmä näyttää olevan laajemminkin yleistettävissä: kaikissa muissakin tutkituissa yhdistyksissä jäsenkunnan sosiaalinen integroituneisuus alkoi vuoden 1906 jälkeen nopeasti hajota. Tilattomat ja heidän ohellaan muu työväestö ja käsityöläiset väistyivät liikkeestä, joka sen seurauksena kiteytyi 1910-luvulle tultaessa yhä selväpiirteisemmäksi talollisväestön ja maaseudun muiden keskiryhmien yhteenliittymäksi. Työläisvaltaisimmat yhdistykset kuolivat tällöin tavallisesti kokonaan. Naisten osallistumisaktiviteetti ei sitä vastoin olennaisesti muuttunut vaan pysyi koko jakson ajan tasaisesti alkuvaiheen korkeissa lukemissa.

Raittiusjärjestöt ja maaseudun sosiaalinen liikkuvuus. Kaikissa tutkituissa tapauksissa raittiusliike siis kokosi yhteen nimen-

---

[179] Suutareiden ja jalkinetyöntekijöiden osuus jäsenkunnasta kohosi noin 60 prosenttiin koko jäsenkunnasta.

[180] Raittiusyhdistys Riennon jäsenkirja.

omaan sosiaaliseen liikkeeseen joutuneita ihmisiä. Lounais-Suomessa, jossa raittiusliikkeen rekrytointikyky oli vahvin, tämän joukon ehdottoman ytimen muodosti maatalouselinkeinosta irtaantuva ja korkean syntyvyyden kautta ripeästi kasvava tilaton väestö. Mukana, suhteellisesti vahvistuvana joukkona, oli myös talollisten poikia ja tyttäriä, joista heistäkin monet olivat maatalouden rakennemuutoksessa ajautuneet samaan — joko nousevaan, laskevaan tai vaakasuoraan — liikkeeseen tilattomien kanssa.

Se, millä tavoin ja millaisin kombinaatioin raittiusyhdistykset tämän kokonaisliikkeen itseensä kanavoivat, riippui paljolta kunkin alueen elinkeino- ja väestörakenteen erityispiirteistä. Esimerkiksi Kurussa ja Humppilassa, joissa maataloustuotannon keskittyminen tiivistyi lyhyelle aikavälille ja sen synnyttämät sosiaalirakenteelliset muutokset puristuivat voimakkaasti maatalouselinkeinon sisään, maaperä integraatioluonteisen raittiustoiminnan syntymiselle oli erittäin otollinen. Nämä yhdistykset olivat myös malliesimerkkejä siitä, miten nopeasti integraatiotendenssi saattoi raittiusliikkeessä kääntyä päälaelleen, kun alimmat yhteiskuntaryhmät ryhtyivätkin raittiustoiminnan kautta irtaantumaan "omistavan luokan" patriarkaalisesta otteesta ja rakentamaan sijaan omaa sosiaalista integraatiotaan. Niissä kunnissa puolestaan, joissa maatalousväestön epäitsenäistyminen tapahtui hitaampana ja tasapainoisempana prosessina, myöskin väestön kanavoituminen raittiusliikkeeseen tapahtui maltillisemmin. Alkuvaiheessa toimintaan tempaantuneet tilattomat ja muut työläisryhmät irtaantuivat vähin erin yhdistyksistä jättäen ne maaseudun keskiluokan sosiaaliseksi foorumiksi. Oman lukunsa muodostivat lisäksi ne raittiusseurat, jotka alueen elinkeinorakennetta myötäillen jo alusta lähtien jäsentyivät vain tiettyjen sosiaalisten kerrostumien yhteenliittymiksi. Näistä vain keskiryhmien järjestöt osoittautuivat pidemmällä tähtäimellä elinkelpoisiksi työläisyhdistysten kokiessa vilkkaimman toimintavaiheen jälkeen nopean kuoleman.

Vaikka Lounais-Suomen maalaisväestön raittiustoiminta ruohonjuuritasolla ilmentääkin ennen kaikkea sosiaalista irtaantumista, liikkeelle lähtöä, jonka suunta ja luonne saattoi alkuvaiheessa vaikuttaa hyvinkin satunnaiselta ja tempoilevalta, se kuitenkin ilmentää samalla myös jotain sangen olennaista tämän liikkeen kokonaissuunnasta. Raittiusliikkeeseen ohjautuessaan liikehdintä — satunnaisena ja lyhytaikaisenakin — kiin-

nittyi osaksi valtakunnallista organisaatiota ja kansallista ideologiaa. Liike sai suunnan, joka konkreettisimmillaan kasvoi lounaissuomalaisen alueen muuttovirraksi valtakunnallista keskusta kohti.

Kaakkois-Suomi ja Pohjanmaa

Yhteiskuntarakenteen muutokset. Jos kärjistyneen yhteiskunnallisen kehityksen alueilla alimpien väestöryhmien tukeen nojaava raittiusliike toimi sosiaalisen liikkeen keskeisenä — joskin muun organisoitumisen tieltä väistyvänä — kanavoijana, niin miltä väestörakenteen, järjestäytymisen ja raittiusyhdistysten joukkopohjan keskinäissuhde näytti muualla Suomessa? Erityisen kiinnostuksen kohteeksi tämän selvittämisessä nousevat raittiusliikkeen 1900-luvun alussa vahvistuvat kannatusalueet, Pohjanmaa ja Kaakkois-Suomi.

Taloudelliselta, sosiaaliselta ja kulttuuriselta ilmeeltään nämä maan vastakkaisilla sivustoilla sijaitsevat maakunnat poikkesivat melko tavalla toisistaan. Pohjanmaa edusti perifeeristyvää aluetta suhteessa uuteen valtakunnalliseen keskustaan, Kaakkois-Suomi taas siihen yhä tiukemmin sitein kiinnittyvää rajamaata. Myös taloudellisissa suhteissa Pohjanmaa 1800-luvun kuluessa alkoi ajautua eräänlaiseen umpikujaan maatalouden osoittaessa kyvyttömyytensä sopeutua riittävällä nopeudella liikaväestön kasvattamiin paineisiin. Poikkeuksellisen runsas tilojen halkominenkaan ei paineen synnyttämää ongelmasumaa salvannut. Eteläisempien alueiden tavoin myös Pohjanmaa oli vuosisadan taitteessa käymässä kohti tilattomien kasvun synnyttämiä yhteiskunnallisia ristiriitoja. Tätä kehitystä kuvaili mm. O.K. Kilpi tutkimuksessaan Vaasan läänin väestöoloista vuosina 1815—1890:

> "Tilalliset ja vuosipalveluksessa olevat palkolliset käyvät suhteellisesti yhä vähälukuisemmiksi, torpparivuokraajat ja loiset yhä suurilukuisemmiksi maanviljelysväestössä. Semmoinen on kuva, minkä saa, kun Vaasan läänin maanviljelysväestön yhteiskuntaluokkien kehitystä tarkastelee. Ja samanlainen on kehitystaipumus ollut Turun ja Porin ja Hämeen-Mikkelin lääneissäkin."[181]

---

[181] Kilpi 1907, 60; Pohjanmaan taloudellis-sosiaalisesta kehityksestä 1800-luvulla ks. myös Soininen 1980; Jutikkala 1958, 354—357.

Kuitenkaan, maanomistusoloissa ja väestörakenteessa ilmenneistä muutoksista huolimatta yhteiskunnallinen kehitys ei Pohjanmaalla ennen suurta siirtolaisuusaaltoa ehtinyt huipentua samanlaiseksi barrikadinomaiseksi vastakkainasetteluksi kuin tapahtui Lounais-Suomessa ja aivan erityisesti Hämeessä. Hidastunut suurtilamuodostus, jota edesauttoi paitsi tilojen halkominen, myös metsäkaupoista saatavien voittojen pysyminen pohjalaisten talonpoikien ulottumattomissa, ylläpiti sekä Etelää tasapainoisempia maanomistusoloja että "demokraattisempia" sosiaalisia suhteita eri väestöryhmien kesken.[182] Pohjanmaalla tapahtuikin jollakin tavoin Lounais-Suomea kollektiivisempi siirtymä uusiin tuotantotapoihin ja työtehtäviin, uusiin elinkeinoihin ja — monien kohdalla myös uusiin asuinpaikkoihin.

Kaakkois-Suomi puolestaan oli runsaslukuisen pienviljelijäväestön aluetta, jossa erityisesti kuljetukseen liittyvät elinkeinot lisääntyivät tuntuvasti Suomen ja Venäjän välisen kaupan vilkastuessa 1800-luvulla. Vaikka irtainta väestöä alkoi tällekin alueelle kertyä 1900-luvulle tultaessa verraten runsaasti, maatalouselinkeinon "liikkuvuus" muiden elinkeinojen suuntaan samoin kuin monien pientilallisten sosiaalinen samanvertaisuus tilattomien kanssa hillitsi yhteiskuntaryhmien syväksi käyvää eriarvoistumista tai ainakin eriarvoisuuden henkilökohtaista kokemista.[183]

Ilmeistä on myös, että yhteiskunnallinen muutos sai rakenteellisesti hyvin erilaisen muodon maan itäosissa kuin eteläisellä peltoviljelyalueella ja Pohjanmaalla. Vaikka suurperhe ei välttämättä ollutkaan mikään yksinomaisesti vallitseva peruskollektiivimuoto edes karjalaisella alueella, sen ja sen erilaisten muuntumien asema itäsuomalaisessa tuotantomuodossa ja yhteisöelämässä oli kuitenkin ratkaiseva.[184] Niinpä nopea väestönkasvu ja tuotantorakenteen muutospaine kriisiyttivät nimenomaan tämän perinteisen perhelaitoksen ja saattaa olla, että itäsuomalaisella alueella tavattava runsas pientilamuodostus 1800-luvun lopulla olikin seurausta nimenomaan tästä kriisiy-

---

[182] Tätä seikkaa on korostanut mm. Heikki Ylikangas (1981).
[183] Hietanen 1982.
[184] Voionmaa 1969, 387—477; Talve 1979, 157.

tymisestä, suurperheiden pirstoutumisesta lukuisiksi pieniksi yksiköiksi. Tätä hajoamisprosessia kuvailee esim. Elias Raussi 1840-luvun Virolahtea koskevassa "arkilogiassaan":

> "Suurempia perhekuntia ei enään ole kun jotkut kah'enkymmenen ja kymmenen henkisiä. Suuriin osa vielä pienempiä. Perhekunta on yhtä kun kattilakunta eli leipäkunta, jonka tavallisesti luonnon mukaan tulis olla kaikissa yksiseuraisen. Niin pienet kuin nämät perhekunnat ovat, niin ovat hyö eripuraiset, erimieliset, ja -tahtoset, eri töitä on jokaisella vieläpä tytöilläkin, ja poikiilla yhteiseen talon töien esteinä ja askareien vastuksina . . .
>
> Kun ei enään muu auta ja vähäapunenkin luulee jotenkin aikoin tulevansa, niin teh'ään päätös, ja uus emäntä ja isäntä pitäjään ja kylään lisää. Välistä suuremmissa taloissa saavat usiammatkin tämän halattavan isäntyven ja emäntyven viran."[185]

Periaatteessa saman muutostendenssin vaikutukset saattoivat maan eri osissa siis ilmaantua hyvin eri tavoin, jopa kääntyä suoranaisiksi vastakohdikseen.

Sen puolesta, että väestön sosiaalinen uudelleen organisoituminen sijoittui Itä-Suomessa muiden elinkeinojen kasvusta huolimatta hyvin voimakkaasti perinteisten yhteisöraamien sisään, puhuu myöskin se seikka, että aina 1920-luvulle saakka muuttoliike Viipurin läänin maalaiskunnista pysyi muuhun maahan verrattuna sangen alhaisena: ajanjaksona 1881—1900 sen vuotuinen keskimäärä oli vain 11 promillea eli vähäisin koko maassa. Seuraavanakin kaksikymmenvuotiskautena muuttaneiden luku pysytteli maan keskiarvon alapuolella. Kokonaismuutossa Kaakkois-Suomi jäi myös maan muiden osien maalaiskuntiin verrattuna poikkeuksellisesti positiiviselle puolelle.[186]

Kaakkois-Suomen ja Pohjanmaan erikoislaatua sekä niiden poikkeavuutta eteläisen peltoviljelyalueen maatalousväestön perusrakenteeseen nähden havainnollistaa seuraava Arvo M. Soinisen laatima taulukko ammatissa toimivien jaosta eri sosiaaliryhmiin vuosina 1825—1875.

---

[185] Raussi 1966, 254—256.
[186] Lento 1951, 58.

Taulukko 27: Ammatissa toimivan maatalousväestön sosiaalinen rakenne suuralueittain vuosina 1825—1875.[187]

Ryhmä	vuosi	Eteläinen peltoviljelyalue	Kaakkois-Suomi	Etelä-Pohjanmaa & Keski-Suomi[188]
Kokotilan-viljelijät	1825	21,8 %	35,9 %	29,4 %
	1850	17,8 %	31,0 %	24,7 %
	1875	14,7 %	29,7 %	21,7 %
Torpparit	1825	16,4 %	3,2 %	13,5 %
	1850	17,8 %	2,7 %	14,7 %
	1875	17,2 %	4,0 %	14,4 %
Talon työväki[189]	1825	53,9 %	56,6 %	49,1 %
	1850	53,5 %	52,6 %	45,8 %
	1875	52,5 %	56,5 %	46,0 %
Irtain työväki	1825	7,9 %	4,3 %	8,0 %
	1850	10,8 %	9,8 %	14,9 %
	1875	15,7 %	13,7 %	17,9 %

Soininen 1974, 43

Erot paljastuvat ehkä vielä konkreettisemmin, kun Vaasan ja Viipurin läänien sekä vielä erikseen näissä sijainneiden tutkimuskohteiden koko maataloudesta elävä väestö ryhmitellään samalla tavoin maanomistaja-, vuokraaja- ja työväestöruokakuntiin kuin meneteltiin Lounais-Suomen kohdalla (taulukko 28).

Vaikka Pohjanmaalla ja Viipurin läänissä sijanneiden tutkimuskuntien elinkeino- ja väestörakenteen muutoksia ei voidakaan eritellä samalla tarkkuudella kuin oli mahdollista Hämeen tutkimuskunnissa, joitakin johtopäätöksiä kehityksen suunnasta on näiden Gebhardin esittämien tietojenkin perusteella tehtävissä. Esimerkiksi Vehkalahden ja Virolahden maatalousväestön suhteellisen alhainen osuus koko väkiluvusta viittaa siihen, että näiden kuntien väestöstä melkoinen osa oli jo 1900-luvulle tultaessa siirtynyt muihin elinkeinoihin. Ilmeisesti kysymys oli lähinnä kauppaan, kalastukseen ja kuljetukseen liittyvistä toimista, mutta myös teollisuus tarjosi molemmissa

---

187 Soinisen (1974, 43) taulukossa on esitetty myös absoluuttiset luvut. Luvut koskevat vain ammatissatoimivia miehiä.

188 O.K. Kilpi (1907) on eritellyt tarkemmin ammatissatoimivan maatalousväestön rakennetta Vaasan läänin osalta. Koska Viipurin läänistä ei vastaavaa tutkimusta ole, pitäydytään tässä vain tilastoihin, jotka mahdollistavat v e r t a i l u n näiden kahden alueen välillä.

189 Tämän ryhmän ylivoimaiseen kokoon muihin ryhmiin verrattuna vaikuttaa se, että talon työväkeen on luokiteltu kuuluvaksi myös talon omat, työikäiset pojat.

Taulukko 28: Maatalousväestön sosiaalinen rakenne Viipurin läänin ja Pohjanmaan tutkimuskunnissa vuonna 1901[190]

Kunta	maatalousväestöä yhteensä	% kunnan väkiluvusta	maatalousväestöstä % maanomistajia	vuokraajia	työväestöä	yhteensä
Vehkalahti	6 888	70	83	7	11	101
Virolahti	5 343	66	77	3	20	100
Viipurin lääni	250 509	69	79	4	17	100
Jurva	2 393	72	60	8	31	99
Kuortane	3 547	83	59	10	32	101
Vaasan lääni	269 920	76	55	16	29	100

Lähde: Gebhard 1913, taulu 2

kunnissa elinkeinon melkoiselle työläisjoukolle.[191] Pohjanmaan tutkimuskohteista Kuortane edusti vahvaa maatalousaluetta. Jurvassa sitävastoin muutamat höyrysahat ja osuusmeijerit kanavoivat jo osan väestöä myös teollisuusammatteihin.[192]

Yleinen järjestäytymiskehitys ja raittiusliike. Itse asiassa on hyvinkin kiinnostavaa, että 1900-luvun alussa juuri nämä maan vastakkaisilla puolilla sijaitsevat ja monessa suhteessa sangen erilaiset alueet alkoivat hahmottua järjestäytymisen ydinalueiksi. Raittiusliikkeen Häme-keskeisyys hajaantui tällöin kahdeksi erilliseksi, Pohjanmaan ja Kaakkois-Suomen toiminta-alueeksi. Samoille sijoille asettui myös nuorisoseuraliike. Yhdistystoiminnan suoranaiseksi ruuhka-alueeksi kiteytyi eteläisin Karjala,

---

190 Lounaissuomalaisissa lääneissä maatalousväestön jako oli seuraava:

lääni	maanomist. %	vuokraajia %	työväestöä %
Uudenmaan	29	26	45
Turun ja Porin	34	28	38
Hämeen	29	30	41

Myös tässä esitetyt tiedot on koottu Gebhardin (1913) taulusta 2.

191 Virolahden teollisuusammateissa suurin työllistäjä oli Pyterlahden höyrysaha, jossa vuonna 1900 työskenteli puolensataa miestä ja toistakymmentä naista. Vehkalahden sahoista puolestaan suurin oli Ristiniemen höyrysaha, jonka työntekijävahvuus teollisuuskalenterin ilmoituksen mukaan oli vuonna 1900 205 miestä ja 38 naista. Suomen teollisuuskalenteri 1900.

192 Ks. esim. Suomen teollisuuskalenteri 1900, 109—119; 272—290.

nimenomaan Kymenlaakson tienoot, jossa muiden järjestöjen lisäksi myös työväenliike sai vahvan jalansijan.[193]

Samoin kun Lounais-Suomessa, myöskin Kaakkois-Suomessa ja Pohjanmaalla väestön irtaantuminen sosiaalisesta ja maailmankatsomuksellisesta perinteestä oli ensi vaiheessa ilmennyt voimaperäisinä uskonnollisina herätyksinä. Vuosisadan lopulla Pohjanmaan körttiläisyys[194] ja Karjalan renqvistiläisyys[195] olivat edelleen eläviä liikkeitä, jotka lomittuivat ja usein mukautuivatkin uuteen järjestäytymiseen[196] vahvistaen näin tuntuvasti organisoitumisen kokonaiskattavuutta näillä alueilla.

Vaikka järjestäytymisen joukkopohja oli niin Kaakkois-Suomessa kuin Pohjanmaallakin sangen vahva ja vaikka vahvuus pitkälle rakentui samojen organisaatioiden varaan, ei tämä merkitse sitä, että myös liikkeiden keskinäiset kytkennät ja sisällöt olisivat välttämättä olleet yhtenevät. Esimerkiksi suomenkielisen Pohjanmaan raittiusliike, vaikka sekin toimi uudenaikaisen kansalaisjärjestäytymisen pioneerina, alkoi monin paikoin jo viime vuosisadalla selvästi taipua nuorisoseuraliikkeelle alisteiseksi. Tämä ei ilmennyt vain kiinteänä yhteistoimintana, vaan myös monien raittiusseurojen organisatorisena sulautumisena paikallisiin nuorisoseuroihin. Näin tapahtui mm. toisessa pohjalaisessa tutkimuskohteessa, Kuortaneella. Kuortaneella myös raittiusyhdistyksen kannatus korkeimmillaankin jäi usean prosenttiyksikön päähän nuorisoseurasta.[197]

Jurvassa sitä vastoin nimenomaan raittiusseura osoittautui varsinaiseksi, joskin lyhytaikaiseksi joukkomobilisaattoriksi. Ensimmäinen, vuonna 1885 perustettu yhdistys tosin kuoli parin toimintavuoden jälkeen, mutta toinen, 1900-luvun alussa organisoitu, tempaisi yht'äkkisesti mukaansa yli kahteensataan yltävän kannattajajoukon.[198] Toiminta kuitenkin laantui yhtä

---

193 Järjestäytymisen kokonaiskuvasta tarkemmin s. 111—116.

194 Rosendal 1902—1915; Kares 1950—1952.

195 Salonen 1930—1931.

196 Tätä osoittaa mm. körttiläisyyden uusi nousu 1800-luvun lopulla, samoin sen entistä kiinteämpi organisoituminen Herättäjä-yhdistyksen ympärille.

197 Korkeimmillaan raittiusyhdistyksen kannatus ylsi runsaaseen prosenttiin kunnan koko väkiluvusta. Nuorisoseuraliikkeen kannatus Kuortaneella oli vahvin vuonna 1907, jolloin noin viisi prosenttia kuntalaisista osallistui sen toimintaan. Vuonna 1907 perustetun työväenyhdistyksen jäsenmäärä sitävastoin jäi alhaiseksi, vain noin 0,4 prosenttiin koko väestöstä.

198 Kunnan koko väkilukuun suhteutettuna tämä merkitsi sitä, että lähes viisi

nopeasti kuin oli alkanutkin — ei vähiten siksi, että jäsenistä suuri joukko ajautui mukaan toiseen suureen pohjalaiseen kansanliikkeeseen — Amerikan siirtolaisuuteen.[199] Tällöin paikalleen jääneiden toimintakentäksi tuli paikallinen nuorisoseura.[200] Korkeat siirtolaisluvut sekä Jurvan että Kuortaneen raittiusseurassa viittaavat siihen, että samoin kuin Lounais-Suomessa myös Pohjanmaalla raittiusliike saattoi muodostua ensimmäiseksi etappipaikaksi liikkeelle lähteneille.

Samantyyppistä kytkentää raittiusaktiviteetin ja muuttoliikkeen välillä on havaittavissa myös kaakkoissuomalaisissa tutkimuskohteissa. Vaikka kokonaismuutto näillä alueilla pysyikin verraten alhaisena[201], nousi se niissä yhdistyksissä, joista tietoa on saatu, noin kolmannekseen jäsenkunnasta.

Mutta erojakin kaakkoissuomalaisen ja pohjalaisen raittiustoiminnan kytkennöissä oli. Paikallisseurojen tarkastelussa merkittävimmäksi poikkeamaksi nousee — kuten järjestäytymisen kokonaiskartoituksestakin saattoi päätellä — työväenliikkeen rooli. Pohjanmaalle tyypillisen työväenliikettä torjuvan asennoitumisen vastakohtana paikalliset työväenyhdistykset Kaakkois-Suomessa asettuivat sopuisasti raittiusyhdistyksen petaamaan järjestökenttään. Kaikissa Viipurin läänin tutkimuskohteissa työväenyhdistys — samoin kuin nuorisoseurakin — perustettiin heti raittiusyhdistyksen tuntumassa. Virolahden Säkäjärveä[202] lukuun ottamatta raittiusseuran asema myös muo-

---

prosenttia asukkaista toimi vuosina 1901—1903 paikallisessa raittiusseurassa.

199 Tästä kysymyksestä ks. myös s. 123—124.

200 Nuorisoseura perustettiin jo vuonna 1894, mutta vasta raittiusseuran nukahdettua sen kannatus jurvalaisten keskuudessa alkoi kasvaa. Nuorisoseurojen kokonaiskannatus oli vahvimmillaan vuonna 1910, jolloin liikkeeseen kuului 167 jurvalaista, eli runsas kolme prosenttia koko väkiluvusta. Työväenyhdistykset, joista ensimmäinen perustettiin vuonna 1906, jäivät sitä vastoin alle puolen prosenttiyksikön kannatukseen. Jurvan, samoin kuin muidenkin tutkimuskuntien järjestäytymisen kokonaiskuvaa koskevat tiedot perustuvat seuraaviin lähteisiin: Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1884—1913; Sosialidemokratinen puolue Suomessa 1906; Suomen sosialidemokratinen puolue 1907—1908; Työväen Kalenterit 1893—1895, 1901, 1908; Suomen Nuorison Liiton Albumit II—IV; Suomen Nuorison Liiton Vuosikirjat I—IV; paikallisten raittiusyhdistysten arkistot.

201 Ajanjaksona 1881—1900 kunnasta muutto oli Viipurin läänissä 11 promillea ja seuraavana kaksikymmenvuotiskautena 17,6 promillea. Koko maan keskiarvot olivat samoina ajankohtina 21,1, ja 24,0 promillea. Lento 1951, 58.

202 Säkäjärvellä yhdistykset perustettiin perätysten: työväenyhdistys vuonna 1906, raittiusseura 1907 ja nuorisoseura 1908. Näistä nuorisoseura nopeasti ohitti kaksi muuta jäsenmäärässään, joka korkeimmillaan ylsi lähelle sataa.

dostui sangen vahvaksi muihin järjestöihin verrattuna. Virojoella[203] ja Vehkalahden Summassa[204] työväenliike mobilisointi- ja toimintakyvyssään jopa selvästi ylitti nuorisoseuran, niinkuin ajan mittaan raittiusseurankin. Pihlajassa puolestaan kaikki kolme yhdistystä toimivat rinta rinnan ja melkoisen tasavahvoina.

Sitä, mikä jäsenkunnan keskinäissuhde Kaakkois-Suomen eri kansalaisjärjestöissä oli, ei tiedetä. Järjestölaitos joka tapauksessa näyttää jo näidenkin tietojen perusteella selvästi pohjalaista väljemmältä ja moniarvoisemmalta. Yhdistyksiä syntyi pienissäkin kylissä "joka tarpeeseen", jokaiselle väestöryhmälle, ja kukin näistä myös säilytti asemansa — heikompana tai vahvempana — taloudellisista ja poliittisista suhdanteista piittaamatta.

Raittiusyhdistysten jäsenistön sosiaalinen rakenne. Jos järjestäytymisen kokonaiskytkennät Kaakkois-Suomessa ja Pohjanmaalla poikkesivatkin — myös raittiusliikkeen osalta — toisistaan, ei samaa voi sanoa näiden eri puolilla Suomea sijainneiden paikallisyhdistysten jäsenrakenteista; niin idässä kuin lännessä ne muistuttivat hämmästyttävästi toisiaan. Virojoella sijainnutta Virolahden raittiusseuraa lukuun ottamatta kaikkien yhdistysten ehdoton ylivoima koostui maatalousväestöstä, nimenomaan tilallisista ja heidän perheenjäsenistään.[205] Kaikissa paikallisseuroissa — Virojokea taaskin lukuunottamatta — tilallisväestön osuus koko jäsenkunnasta nousi yli 50 prosentin. Näitä selvästi vähäisempänä ryhmänä liikkeeseen liittyi maatalouden tilattomia: torppareita, palkollisia, irtainta työväkeä. Käsityön, kaupan, liikenteen sekä virkamieskunnan yhteen laskettu edustus ei yhdessäkään raittiusyhdistyksessä kohonnut 20 prosenttiin. (taulukot 29—31)

---

[203] Virojoella vahvoiksi seuroiksi muodostuivat raittiusseura ja työväenyhdistys. Raittiusseuran vahvin periodi, jolloin jäsenluku nousi noin 150:een, ajoittui vuosiin 1902—1906; työväenliikkeen taas välittömästi tämän jälkeen eli vuosiin 1906—1909.

[204] Summaan ei tutkimusajankohtana ilmaantunut lainkaan nuorisoseuraa; sitävastoin työväenyhdistys nopeasti 50—70 jäsenellään ohitti viisi vuotta aiemmin eli vuonna 1900 perustetun raittiusseuran.

[205] Virolahden raittiusseurassakin maatalousväestön muita alhaisempi edustus johtui "ammatittomien" vahvasta asemasta. On mahdollista, että melkoinen osa näistä "herroista" ja "neideistä" oli talollisten lapsia, mutta joukossa saattoi olla myös säätyläisiä.

Taulukko 29: Säde III:n ja Pihlajan raittiusyhdistyksen (Virolahti) jäsenkoostumus vuosina 1885—1891 ja 1902—1907[206]

	Säde III				Pihlajan raittiusyhd.			
	1885—1891				1902–1907			
MAA- JA METSÄTALOUS	miehet	naiset	yhteensä	%	miehet	naiset	yhteensä	%
– maanomistajat	10	3	13	20,0	29	20	49	62,8
– torpparit ja työväki	13	2	15	23,1	4	8	12	15,4
YHTEENSÄ	23	5	28	43,1	33	28	61	78,2
KÄSITYÖ & RAKENNUS								
– mestarit	8	2	10	15,4	3		3	3,8
– työntekijät								
YHTEENSÄ	8	2	10	15,4	3		3	3,8
TEOLLISUUS								
– tehtaanomistajat								
– työntekijät	6	1	7	10,8				
YHTEENSÄ	6	1	7	10,8				
"SEKATYÖ"	1		1	1,5	3	2	5	6,4
KAUPPA & LIIKENNE								
– "ylemmät" ja omistajat	2	2	4	6,2				
– "alemmat" ja työntekijät	5		5	7,7	2	1	3	3,8
YHTEENSÄ	7	2	9	13,8				
VIRAN- JA TOIMENHALTIJAT								
– ylemmät – alemmat }								
YHTEENSÄ	6	2	8	12,3	1	2	3	3,8
AMMATTI TUNTEMATON	1	1	2	3,1	3		3	3,8
KAIKKI YHTEENSÄ	52	13	65	100,0	45	33	78	99,8
		naisia 20,0 %				naisia 42,3 %		
		työväestöä 50,8 %				työväestöä 25,6 %		

Kaakkois-Suomen ja Pohjanmaan raittiusliikkeen sosiaalinen perusrakenne näyttää siis olennaisesti poikkeavan lounaissuomalaisesta "mallista". Se on sen suoranainen kääntöpuoli, nimenomaan mitä maatalousväestön sisäiseen koostumukseen tulee. Tilanne muuttuu kuitenkin hieman toiseksi, kun myös Vaasan ja Viipurin läänin raittiusseurojen jäsenrakennetta suhteu-

---

[206] Raittiusyhdistys Säde III:n ja Pihlajan raittiusyhdistyksen jäsenkirja 1885—1891 ja 1902—1907 (Pihlajan koulu).

Taulukko 30: Virolahden, Säkäjärven ja Vehkalahden Summan raittiusyhdistyksen jäsenkoostumus 1900-luvun alussa[207]

	Virolahden raittiusyhd.				Säkäjärven raittiusyhd.				Summan raittiusyhd.			
	1900–1907				1907–1908							
MAA- JA METSÄTALOUS	miehet	naiset	yhteensä	%	miehet	naiset	yhteensä	%	miehet	naiset	yhteensä	%
– maanomistajat	81	92	173	36,9	19	30	49	58,3	40	18	58	55,2
– torpparit ja työväki	25	51	76	16,2	5	19	24	28,6	19	14	33	31,4
YHTEENSÄ	106	143	249	53,1	24	49	73	86,9	59	32	91	86,7
KÄSITYÖ & RAKENNUS												
– mestarit	14	2	16	3,4	2		2	2,4	2	1	3	2,9
– työntekijät	1		1	0,2					1		1	1,0
YHTEENSÄ	15	2	17	3,6	2		2	2,4	3	1	4	3,8
TEOLLISUUS												
– tehtaanomistajat		1	1	0,2								
– työntekijät	4		4	0,9								
YHTEENSÄ	4	1	5	1,1								
"SEKATYÖ"	23	6	29	6,2		1	1	1,2		2	2	1,9
KAUPPA & LIIKENNE												
– "ylemmät" ja omistajat	2	2	4	0,9								
– "alemmat" ja työntekijät	18	2	20	4,3	2		2	2,4	1		1	1,0
YHTEENSÄ	20	4	24	5,1	2		2	2,4	1		1	1,0
VIRAN- JA TOIMEN-HALTIJAT												
– ylemmät } – alemmat }												
YHTEENSÄ	15	24	39	8,3	2	3	5	6,0	1	2	3	2,9
AMMATTI TUNTEMATON	47	59	106	22,6		1	1	1,2		4	4	3,8
KAIKKI YHTEENSÄ	230	239	469	100,0	30	54	84	100,1	64	41	105	100,1
	naisia 51,0 %				naisia 64,3 %				naisia 39,0 %			
	työväestöä 27,1 %				työväestöä 32,2 %				työväestöä 37,1 %			

---

[207] Virolahden raittiusyhdistyksen jäsenkirja 1900—1907 (Virolahden ry); Säkäjärven raittiusyhdistyksen jäsenkirja 1907—1908 (Säkäjärven ry); Summan raittiusyhdistyksen jäsenkirja 1900—1907 (RY, VA).

Taulukko 31: Raittiusyhdistys Valonsäteen (Kuortane) ja Jurvan raittiusyhdistyksen jäsenkoostumus 1900-luvun alussa[208]

	Ry Valonsäde 1901—1905				Jurvan raittiusyhd. 1901–1905			
MAA- JA METSÄTALOUS	miehet	naiset	yhteensä	%	miehiä	naisia	yhteensä	%
– maanomistajat	56	55	111	63,8	134	107	241	52,2
– torpparit ja työväki	9	17	26	14,9	84	68	152	32,9
YHTEENSÄ	65	72	137	78,7	218	175	393	85,1
KÄSITYÖ & RAKENNUS								
– mestarit	9	1	10	5,7	18	5	23	5,0
– työntekijät								
YHTEENSÄ	9	1	10	5,7	18	5	23	5,0
TEOLLISUUS								
– tehtaanomistajat								
– työntekijät								
YHTEENSÄ								
"SEKATYÖ"		2	2	1,2	2		2	0,4
KAUPPA & LIIKENNE								
– "ylemmät" ja omistajat	2	6	8	4,6	5	3	8	1,7
– "alemmat" ja työntekijät	1		1	0,6				
YHTEENSÄ	3	6	9	5,2	5	3	8	1,7
VIRAN- JA TOIMENHALTIJAT								
– ylemmät } – alemmat }								
YHTEENSÄ	6	5	11	6,3	14	8	22	4,8
AMMATTI TUNTEMATON	4	1	5	2,9	4	10	14	3,0
KAIKKI YHTEENSÄ	87	87	174	100,0	261	201	462	100,0
	naisia 21,8 %				naisia 38,3 %			
	työväestöä 21,8 %				työväestöä 38,3 %			

tetaan kuntien yleiseen sosiaalijakaumaan.[209] Tällä tavoin tarkasteltuna jää pohjalaisyhdistyksistä Kuortane edelleen vahvaksi talonpoikien tai tarkemmin ottaen talonpoikaisnuorison yhteenliittymäksi, mutta muiden yhdistysten kohdalla työväestön osallistumisaktiviteetti osoittautuu melko tarkkaan maatalousväestön yleistä sosiaalirakennetta vastaavaksi. Nousevatpa

---

[208] Raittiusyhdistys Valonsäteen jäsenkirja 1901—1905 (VMA); Jurvan raittiusyhdistyksen jäsenkirja 1901—1905 (raittiussihteeri Antti Mäkinen).

[209] Ks. Gebhardin tilastoista koottu taulukko s. 197.

tilattomat työläiset Säkäjärven, Summan ja Jurvan raittiusseuroissa lievään suhteelliseen yliedustukseenkin.[210] Naisten ja miesten osallistumisaktiviteetissa ei sitä vastoin Pohjanmaalla ja Kaakkois-Suomessa sen enempää kuin maan muidenkaan osien maaseudulla ollut havaittavissa olennaisia eroja, vaan päinvastoin kuin kaupungeissa, maaseudun raittiusjärjestäytymisen perustavanlaatuinen ominaispiirre oli alusta lähtien sukupuolenmukainen eriytymättömyys.

Maalaiskuntien raittiusyhdistykset: liikkeelle lähdön ensi etappeja

Kaiken kaikkiaan tutkitusta aineistosta voidaan tehdä se johtopäätös, että samoin kuin yhteiskunnallinen muutos eri alueilla tuotanto- ja sosiaalirakenteellisista erityispiirteistä riippuen sai hyvinkin toisistaan poikkeavia muotoja, niin vaihtelivat myös perinteisestä elämäntavasta ja sosiaalisista siteistä irtaantuvien ihmisten koalitiot. Kun eteläisellä peltoviljelyalueella juuriltaan reväistyksi oli joutunut ennen muuta taajalukuinen tilaton väestö, pientilavaltaisemmilla seuduilla muutospaine työnsi liikkeeseen melko tasaisesti kaikkia väestöryhmiä.

Liikkeelle lähtö oli kokonaisvaltainen ilmiö. Se ei merkinnyt vain konkreettista maantieteellistä siirtymää, vaan myös astumista kokonaan uudentyyppisiin sosiaalisiin ja taloudellisiin suhteisiin. Tavalla tai toisella se kosketti kaikkia: niitä, jotka lähtivät ja niitä, jotka jäivät paikoilleen. Radikaalimmin irtaantuvien kärki osoitti kuitenkin aivan erityistä aktiviteettia uuden sosiaalisen integraation jäsentämisessä — he järjestäytyivät. Omalta osaltaan tästä puhuvat vakuuttavaa kieltään voimakkaimpaan liikkeeseen joutuneiden korkeat osallistumisluvut paikallisiin raittiusyhdistyksiin ja vastaavasti raittiustoimintaan osallistuneiden suorastaan huikeat muuttoprosentit väestön keskiliikkuvuuteen verrattuna. Samaa järjestäytymisprosessin sosiaalista moni-ilmeisyyttä heijastelevat myös raittiusliikkeen maantieteelliset siirtymät sekä alueittain vaihtelevat ideologiset ja organisatoriset kytkennät.

---

[210] Vaikka otettaisiin huomioon sekin, että maanomistajaruokakuntiin olisi Gebhardin tilastoissa luettu loisia ja palkollisiakin, nostavat tilattomien todellista osuutta vastaavasti raittiusyhdistyksissä "sekatyöläiset", joista useimmat varmasti toimivat maatalouden tilapäistyövoimana.

III Osa: Raittiusliike ja työväestön järjestäytyminen

5. Raittiusliike ja työväenkysymys

Julkisivun repeäminen

Vaikka vuosisadan vaihteen raittiustoimintaa voimakkaasti leimasikin yhteiskunnallisen perustan moni-ilmeisyys, kiteytyi varhaisin liikehdintä kuitenkin myös eräisiin yhtenäisiin, alueellisesti ja sosiaalisesti tarkkarajaisiin erityisjuonteisiin. Yhtäältä liikkeen kantavana elementtinä toimi kaupunkien käsityöläis- ja työväestö ja toisaalta — vähäisemmässä määrin — lounaissuomalainen maatalousväki. Näiden raittiusharrastus oli niin laajaa ja ylitti niin selvästi muiden väestöryhmien osallistumisen, että alkuvuosikymmenien raittiusliikettä voidaan täydellä syyllä luonnehtia varhaiseksi työväenliikkeeksi, yhteenliittymäksi, joka integroivan yleisilmeensä sisään kätki nimenomaan yhteiskunnan alaryhmien organisatorisen ja sosiaalisen eriytymisen.

Raittiusliikkeellä varhaisena työväenliikkeenä on myös verraten täsmälliset ajalliset rajansa: 1880-luvulta vuoteen 1906. Tämän jakson jälkeen raittiusliike kaupunkien työväestön ja lounaissuomalaisten maatyöläisten yhteenliittymänä hajosi; liike alkoi ehtyä työväestöstä ja sen sosiaalinen perusta korvautua

naisvoittoisilla keskiryhmillä. Samalla toiminta alueellisesti perifeeristyi ja jäsenkunta "maalaistui".

Vuotta 1906 edeltänyt aika muodosti siis raittiusliikkeessä oman yhtenäisen kokonaisuutensa, jonka erityisluonteelle ei tähänastinen tutkimus ole tehnyt oikeutta. Huomio on siinä määrin kiinnittynyt järjestöä valtakunnallisella tasolla johtaneeseen eliittiin ja sen muotoilemaan viralliseen ideologiaan, että toimintaa perustasolla kantaneen työväestön rooli liikkeen kokonaisfunktion määrittäjänä on jäänyt vaille painoa.

Edellä esitetty paikallistutkimus kuitenkin osoitti, että alusta lähtien raittiusliikkeen luonnetta sääteli voimakkaasti myös sen jäsenkunta — ja usein vastakkaisella tavalla kuin johto olisi odottanut ja edellyttänyt. Ponnistuksista huolimatta mm. jäsenten pysyvä kiinnittäminen raittiusorganisaatioon ei onnistunut,[1] vaan koko tutkimusjakson ajan paikallisyhdistykset pysyivät itsepintaisesti liikehtivän väestön lyhytaikaisina kauttakulkujärjestöinä. Ristiriitoja syntyi myös siitä, että kenttäväki osoitti taipumusta johtoa radikaalimpiin toimintatapoihin ja kannanottoihin. Nimenomaan suurimmissa kaupungeissa järjestetyt raittiusmieliset kansalaiskokoukset keräsivät jo 1800-luvulla lukuisasti työläisiä, jotka yhtenä joukkona, usein itsenäisiä tavoitteita asettaen, ryhtyivät vaatimaan alkoholilainsäädännön täydellistä uudistusta. Samat joukot ajoivat myös innokkaasti kansalaisadressien käyttöä valtiovaltaan ja kuntien päättäviin elimiin suuntautuvana kollektiivisena painostuskeinona. Vähän myöhemmin äänioikeuden radikaali laajentaminen liitettiin vaatimuksiin.[2] Joukkojen vastahanka kohdistui myös Raittiuden Ystävien viralliseen, uskonnollispainotteiseen ideologiaan ja toimintalinjaan johtaen jo 1880—1890 -lukujen taitteessa eräisiin organisatorisiin irtaantumisiin valtakunnallisesta keskusjärjestöstä.[3] Siis sen sijaan, että alemmat väestöryh-

---

[1] Kysymys oli useasti esillä Raittiuden Ystävien äänenkannattajassa sekä raittiuskokouksissa, etenkin toiminnan alkuvaiheessa. Ks. esim. Aamunairut 1889/3, 33—34, 1889,4, 49—50; 1889/5, 70—71; 1889/12, 182—183.

[2] Esimerkiksi vaasalaisen raittiusyhdistyksen Tähden tiedetään jo vuonna 1887 asettuneen yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden kannalle. Seura päätti myös lähettää kiertokirjeen kaikille kansallisille seuroille maassamme kehottaen näitäkin ottamaan asian esille kokouksissaan. Aamunairut 1887/22, 174, ks. myös 1890/20, 161—162. Erityisen kärjistyneeksi raittiusliikkeen johdon ja jäsenistön ristiriita puhkesi alkoholilainsäädännön valtiopäiväkäsittelyjen yhteydessä.

[3] Hajaannuksesta paikallistoiminnassa edellisessä luvussa.
Raittiuden Ystävien pyrkimyksestä säilyttää kontrolloiva ote paikallistoimin-

mät olisivat johdon tavoitteiden mukaisesti sitoutuneet kontrolloituun ja kasvattavaan järjestötoimintaan, ne alkoivatkin muovata organisaatiota alati liikkuvaksi jäsenketjuksi ja hakea valmiiksi hahmotellun alkoholipoliittisen ohjelman omaksumisen sijaan itsenäistä ideologista muotoa omalle, nopeasti muuttuvalle elämäntilanteelleen ja omille, yhteiskunnallisiksi kysymyksiksi jäsentyville ongelmilleen.

Totta kuitenkin on myös, että johdon ja jäsenistön välisestä jännitteestä ja pienistä organisatorisista repeämistä huolimatta raittiusliikkeen julkisivu säilyi aina vuosisadan taitteeseen asti melko eheänä. Kenttätasolla joukot kyllä saattoivat toimia oman logiikkansa ja omien intressiensä mukaan, mutta virallisen linjan määrittäminen oli ja pysyi tiukasti johdon käsissä. Tämä ei merkinnyt sitä, etteikö johto olisi jäsenkuntaa ja sen koostumusta noteerannut; päinvastoin, raittiusliikkeen ohjelmassa ja ideologiassa se nousi sangen keskeiselle sijalle. Työläisvoittoinen jäsenkunta samastettiin "yhteiseen kansaan" ja tämän rahvasjoukon kasvattajaksi ja sen kollektiivisen tahdon jäsentäjäksi Raittiuden Ystävien johto julistautui.

Totta on myös se, että pelkästään liikkeen julkisivua tarkasteltaessa saattoi todella näyttää siltä kuin se väestön alueellinen ja sosiaalinen integrointi, joka tähtäimenä raittiusliike oli perustettu, olisi toteutunut suorastaan ideaalisella tavalla. Alkuvaiheessa yhdistyksiin saatettiin liittyä jopa huonekunnittain ja harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta kaikki yhteiskuntaryhmät osallistuivat — ainakin jollakin tavoin — toimintaan.[4] Vaikka periaatteessa kaikki jäsenet olivat samanarvoisia, luottamustoimien ja edustustehtävien kasautuminen ylempiä yhteiskuntaryhmiä edustaville keskitti johdon tukevasti hierarkkisen mallin edellyttämällä tavalla "kasvattajien ja muiden yksityisten asianharrastajien" käsiin.[5] Harmonisen kokonaisuuden

---

taan olkoot puolestaan esimerkkeinä Raittiuden Ystäville saapuneet kirjeet no 169, 170, 185 ja 343. — Saapuneet kirjeet vuonna 1890 (RY, VA).

[4] Tästä huolimatta johdon alituisena huolenaiheena oli jäsenkunnan sosiaalirakenteen yksipuolisuus, nimenomaan se, ettei sivistyneistö sittenkään odotetulla ja toivotulla tavalla — rahvaan kasvattajan roolissa — liittynyt paikallisiin raittiusseuroihin. Tätä pulmaa käsiteltiin mm. vuosien 1886 (36—93) ja 1887 (24—30) raittiuskokouksissa sekä seuraavissa Aamunairuen numeroissa: 1885/4, 26; 1895/5, 38; 1896/13—14; ks. myös Kylväjä 1901/45, 376—378; 1901/46, 384; Nykterhetsvännen 1890/1, 3.

[5] Vuonna 1885 paikallisyhdistysten esimiehistä 68 eli 76 prosenttia kuului sivistyneistön tai virkamieskunnan edustajiin, kuusi eli seitsemän prosenttia tehtailijoihin ja kauppiaisiin. Käsityöläismestareita oli niinikään seitsemän

täydensi A.A. Granfeltin patriarkaalinen hahmo, johon koko raittiusliike ensimmäisten vuosikymmenien ajan yleisessä tajunnassa lähes täydellisesti personoitui. Päällisin puolin tilanne näytti siis olevan juuri sellainen kuin oli kaavailtukin: työväestö oli sivistävän ja yksilölliseen yritteliäisyyteen kannustavan seuratoiminnan kautta saatettu konkreettiseen yhteistyöhön ylempien yhteiskuntaryhmien kanssa — s.o. niiden ohjailtavaksi ja kasvatettavaksi.

1890-luvun puolivälissä raittiusliikkeen julkisivu alkoi kuitenkin rajusti repeillä, johdon ja perustason välinen jännite kasvaa liikkeen virallista ideologiaa ja koko toimintaa uhkaavaksi intressiristiriidaksi. Eripuran puhkeaminen julkiseksi myötäili työväestön yleistä radikaalistumistendenssiä. Joukot, joiden varassa raittiusliikekin lepäsi, alkoivat kauttaaltaan toimia ennalta odottamattomalla tavalla. Ne alkoivat liikehtiä omalakisesti, nostaa esiin vaatimuksia, asettaa omia johtajiaan, kääntyä kriittisesti, jopa vihamielisesti vallitsevaa järjestelmää ja vallanpitäjiä vastaan.[6] Ne alkoivat aktiivisesti murtaa sivistyneistön rakentamaa työläisten ihannekuvaa ja asettaa sijaan omia ihmiskuvallisia ja ideologisia ehtojaan. Kun vielä muutama vuosi aiemmin niin raittius- kuin työväenliikkeessäkin oli näennäisen nöyrästi — tai piittaamattomasti — otettu vastaan Granfeltin isällinen, opettava ja työväenluokan "todellisen" paikan osoittava neuvo, jonka mukaan vain henkilökohtainen raittius ja työkuntoisuus sekä varallisuuden ja sivistyksen kohottaminen voivat nostaa työväenluokan "arvossa ja merkityksessä melkein minkä muun kansanluokan rinnalle",[7] tunkeutuivat nyt esiin puheet työläisten yhtäläisistä, "kuntoisuuspisteistä" riippumattomista oikeuksista. Työväestö, joka tähän saakka ei ollut julkisesti asettunut wrightiläisiä sen enempää kuin granfeltilaisiakaan auktoriteettijohtajiaan vastaan, alkoi nyt osoittaa joukkotaipumusta uusien sosiaalidemokraattista suuntausta edustavien toverijohtajien puoleen.[8]

Konkreettisena merkkinä käynnistyneestä muutoksesta olivat työväenyhdistysten johdon vaihdokset. Esimerkiksi Helsingissä

---

ja talollisia neljä. Loppujen neljän ammattia ei ole mainittu. Verkko 1885; Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1885—1890; ks. myös Sulkunen 197, 72—75.

[6] Työväenliikkeen radikaalistumisprosessista ks. Soikkanen 1961, luku III.

[7] Aamunairut 1893/2, 17—19.

[8] Soikkanen 1961, 40—44.

von Wright väistyi toiminnasta linjaerimielisyyksien vuoksi vuonna 1896, jolloin päättävät elimet siirtyivät sosiaalidemokraattisen siiven hallintaan. Uusi johto perusti ideologiseksi tulkikseen jyrkkälinjaisen Työmies-lehden. Muiden teollisuuskaupunkien työväenyhdistykset myötäilivät tiiviisti Helsingin kehitystä.[9]

Suunnanmuutos ei koskettanut vain työväenyhdistyksiä, vaan myös raittiusliike maan merkittävimpänä työväenjärjestönä joutui samanaikaisesti voimakkaaseen käymistilaan. Myös raittiusliikkeen jäsenkunta, ja nimenomaan sen työväestö alkoi terävöittää omasta elämäntilanteestaan ja maailmankatsomuksestaan nousevia vaatimuksia ja ajaa niiden asettamista koko raittiusliikkeen ohjelmallisiksi tavoitteiksi.[10]

Tämä asiantila nostatti luonnollisesti akuutiksi kysymyksen työväen- ja raittiusliikkeen välisestä suhteesta. Jo vuonna 1893 mm. tamperelainen raittiusyhdistys Liitto oli julistanut yleisen kirjoituskilpailun aiheesta "Ehdottoman raittiuden ja työväenkysymyksen suhde toisiinsa". Samana vuonna jyrkkiin vanhasuomalaisiin lukeutunut lehtori E.S. Yrjö-Koskinen julkaisi kysymyksestä laajan kirjoitussarjan. Työväen Kalenteri käsitteli kysymystä palstoillaan ja aihe oli määrä ottaa käsiteltäväksi myös vuoden 1894 raittiuskokouksessa. Suunnitelma kuitenkin raukesi alustajan estyttyä saapumasta tilaisuuteen.[11] Seuraavana vuonna aie onnistui ja mm. Eetu Salin osallistui tähän Lahdessa pidettyyn raittiuskokoukseen arvostellen kitkerästi Aamunairutta työväenkysymyksen laiminlyönnistä. Keskustelun päätökseksi tuli ainoastaan

> "toivomus, että työväenyhdistykset poistaisivat juovutusjuomat keskuudestaan, olisivat pitämättä pitojaan kapakoissa, toimittaisivat luentoja raittiusasiassakin ja että raittiusmiehet, jos aikaa ja voimia riittää, yhtyisivät työväenyhdistyksiinkin".[12]

Seuraavina vuosina keskustelu edelleen kiihtyi työväestön ryhtyessä tiukentamaan rivejään kieltolakivaatimuksen taakse yli

---

[9] Soikkanen 1961, 49—57.
[10] Tätä kysymystä on alustavasti käsitelty mm. artikkelissa "Miksi Suomen työväenliike omaksui kieltolakiohjelman?" (Sulkunen 1980 ja 1981).
[11] Raittiuskokous 1894, 79; Työväen kalenteri 1894, 29—37.
[12] Raittiuskokous 1895, 23—25.

järjestörajojen.[13] Erityistä pontta keskustelulle antoi sosiaalidemokratisoituvan työväenliikkeen asettuminen jyrkälle raittiuskannalle. Kun wrightiläiset työväenjohtajat olivat edustaneet lähinnä suopeaa pidättyvyyttä absoluuttisen raittiuden ja kieltolain suhteen,[14] ryhtyi uusi johto tiukoin toimin puhdistamaan viimeisiäkin työväentaloja alkoholin myynnistä ja anniskelusta. Operaatio saatettiin päätökseen ennen vuosisadan taitetta.[15] Ennen vuosisadan taitetta eli vuoden 1896 työväenyhdistysten edustajainkokouksessa lyötiin myös virallisesti lukkoon työväenliikkeen raittiuskanta hyväksymällä kunnallista kieltooikeutta puoltava päätös sekä vaatimus, jonka mukaan sekä työväenyhdistysten että yksityisten työväenasian harrastajien on tunnustettava periaatteekseen ehdoton raittius.[16]

Tosiasiassa monien työväenyhdistysten samoin kuin raittiusliikkeen työläisjäsentenkin kanta oli jo tällöin selvästi virallisia päätöksiä jyrkempi: yleinen kieltolaki oli hyvää vauhtia kiteytymässä järjestäytyvän työväestön tinkimättömäksi tavoitteeksi. Työmies-lehti ajoi asiaa säännöllisesti palstoillaan ja joukkokokouksissaan työläiset uhkaavaan sävyyn vaativat pikaisia toimenpiteitä yleisen kieltolain säätämiseksi tai ääniasteikon poistamiseksi, niin että kaikilla olisi yhtäläinen oikeus alkoholilainsäädännöstä päättämiseen. Samalla sellaiset työväenjohta-

---

[13] Kehitystä seurattiin tarkoin raittiusliikkeen äänenkannattajan palstoilla. Ks. esim. Aamunairut 1892/4, 58; 1892/11, 169; 1896/10, 85; Kylväjä 1897/30, 245; 1897/34, 274—275; 1897/46, 369—370; 1898/52, 406—407; 1901/42, 351—352.

[14] Kuvaava oli esimerkiksi helsinkiläisen lehtorin M. Gaddin vuonna 1884 työväenyhdistyksessä pitämä alustus alkoholikysymyksestä. Paloviinan käytöstä aiheutuvien haittojen esittelyn jälkeen "puhuja lopetti puheensa lausunnolla, ettei mitään syytä vielä löytynyt Helsingin nuoren työväenyhdistyksen muodostamiseen absolutisti- eli raittiusyhdistykseksi". (Helsingin työväenyhdistyksen kuukausikokouksen pk. 8.6.1884, HTY, TA) Toisessa yhteydessä vedottiin siihen, että olisi väärin ottaa työmiehiltä pois sellainen vapaus, jota he eivät olleet väärinkäyttäneet. (Helsingin työväenyhdistyksen johtokunnankokouksen pk. 19.3.1889, HTY, TA) Yhdistyksen puheenjohtaja V. von Wright edusti samaa, suvaitsevaiseksi nimitettyä kantaa.

[15] Helsingin työväenyhdistys luopui ilmeisesti viimeiseksi anniskeluravintolastaan. Alusta lähtien yhdistyksessä oli kuitenkin ollut myös absolutismia puoltava oppositio, joka sinnikkäästi otti väkijuomien tarjoilun yhdistyksen ravintolassa keskusteltavaksi yhä uudestaan ja uudestaan, kunnes raittiusravintolajärjestely astui lopullisesti voimaan vuonna 1899. Helsingin työväenyhdistyksen johtokunnan kokouksen pk:t 24.4.1884; 8.6.1884; 7.7.1885; 1.10.1886; 19.3.1889; 14.4.1890; 21.4.1894; 30.3.1897; 8.5.1899; Helsingin työväenyhdistyksen kuukausikokousten pöytäkirjat 25.5.1884; 8.6.1884; 15.3.1885; 31.10.1886; 3.11.1886; 28.4.1889; 29.1.1893; 28.1.1894; 7.4.1894.

[16] Työväenyhdistysten edustajainkokouksen pk 1896, 74—77.

jat kuin Taavi Tainio, Eetu Salin, Matti Kurikka ja N.R. af Ursin puhuivat raittiusliikkeen ja työväenkysymyksen yhteen sulattamisen puolesta.[17]

Granfeltilainen puolustus

Tässä tilanteessa myös A.A. Granfelt havahtui. Joukot alkoivat näyttäytyä hänelle kokonaan uudessa, pelottavassa valossa ja tähän hämmennykseen hän reagoi näennäisesti peräytyvällä argumentaatiolla. Kun Granfelt raittiustoiminnan alkuvuosina oli saattanut hyvinkin suorasukaisesti esittää yleisen kieltolain olevan liikkeen selkeä ja johdonmukainen tavoite,[18] alkoivat kannanotot 1800-luvun loppuvuosina saada huomattavasti varovaisempia sävyjä. Vuonna 1897 Kotkassa pidetyssä yleisessä raittiuskokouksessa hän pyrki viilentämään nopeasti kuumenevaa innostusta esittämällä näkökohdan toisensa perään kunnallisen kielto-oikeuden laajentamisen puolesta yleistä, valtiollista kieltolakia vastaan. Hän mm. vakuutteli:

> "Meitä on Suomessa ehdottomasti raittiita pieni kourallinen, kymmenen tai viisitoista tuhatta henkeä. Sekö pieni parvi voisi määrätä lakia koko maallemme? Liian vähäinen on tämä parvi. Jos niinkin hyvin kävisi, että tuo laki nyt jo jonkun onnellisen keikahduksen kautta muuttuisi sen mielen mukaan, ei sillä olisi kyllin kannatusta pysyäksensä kunnioitettuna, pysyäksensä edes pystyssä . . .
> . . . malttakaamme mielemme. Lakien parannus ei millään muotoa tällä kertaa ole kipein tarpeemme raittiusalalla. Päin vastoin lait ovat niin hyviä kuin kansamme nykyisellä kannallaan ansaitsee."[19]

On selvästi havaittavissa, että Granfeltin hätäännys kumpusi nimenomaan työväestön itsenäisestä ja jyrkästä kannanotosta kieltolakiasiassa, ja aivan erityisesti sen pyrkimyksestä kytkeä

---

[17] Ks. esim. ote pöytäkirjasta, joka tehtiin Haminan seudun raittiusmielisten kokouksessa Haminan kaupungissa jouluk. 5. päivänä 1897, liitteenä Raittiuden Ystävien päätoimikunnan pk:ssa 5.2.1898 (RY, VA); af Ursin 1897, 1899_1, 1899_2, 1902; työväen lehtien kannasta raittiuskysymykseen ks. Malinen 1982, 84—87.

[18] Ks. esim. Granfelt 1887; A.A. Granfeltin kirje Mandi Granfeltille 1886 (Kuopiosta, päiväämätön); Kuusi 1946, 302—303.

[19] Raittiuskokous 1897, 20—33; ks. myös Raittiuskokous 1898, 31; Raittiuskokous 1900, 98—99; A.A. Granfeltin kirjeet Otto Cantellille 29.3.1896 ja 3.4.1897; Kuusi 1936; Kuusi 1946, 427; Tuominen 1934; 155—162.

erottamattomasti yhteen alkoholilainsäädännön uudistus ja äänioikeuden radikaali laajentaminen. Granfeltin katsannossa tällainen menettely samastui vallitsevien yhteiskuntanormien halventamiseen, vallankumoukselliseen julkeuteen. Oli aivan toinen asia sivistyneistön edustajana ja aatelissäädyn jäsenenä esittää valtiovallalle ja kuntien päättäville elimille kieltolakitoimia rahvaan suojelemiseksi ja kansakunnan elinvoiman turvaamiseksi kuin antaa tukensa työväestön joukkovaatimukselle kieltolain toimeenpanosta mies ja ääni -periaatteella. Granfeltille kunnalliseen kieltolakiin "peräytyminen" merkitsi siis nimenomaan pyrkimystä estää vallitsevan järjestelmän loukkaamattomuuden murentaminen yleisen kieltolakivaatimuksen kautta.

Raittiusliikkeen sisäinen rintama ei kuitenkaan tässä kysymyksessä edes johdon osalta ollut yhtenäinen. Esimerkiksi vuonna 1896 kysymystä yleisessä raittiuskokouksessa käsiteltäessä Raittiuden Ystävien näkyvimpiin hahmoihin lukeutunut pastori Elis Bergroth monien muiden mukana "puolusti äänioikeutta kaikille 25 vuotta täyttäneille, niin hyvin miehille kuin naisille, sekä naineille että naimattomille" alkoholiasioista päätettäessä.[20] Kannanmuodostuksen hajanaisuuden hyvin tietäen Granfelt pani peliin kaiken auktoriteettinsa ja arvovaltansa. Hän asetti julkisesti kyseenalaiseksi kieltolakia vaativien vakaumuksen väittäessään

> "etteivät edes kaikki raittiusseurojemme jäsenistäkään usko, että alkoholi on mikään vaarallinen myrkky. He ovat ryhtyneet jäseniksi ties mistä syystä, mutta asian koko vakavuus on jäänyt heille hämäräksi."[21]

Hän käytti sivistyksen tarjoamaa ylemmyyttä julistaessaan:

> "Kuinka ihmiset, jotka eivät mitään tiedä, voisivat kyllin lujasti ehdotonta kieltolakia kannattaa."[22]

Aristokraattisella ylpeydellä hän vetosi säätyjen virallisiin ja voimassaoleviin oikeuksiin jyristessään:

> "Millä oikeudella Helsingissä kokoontuva kansanjoukko tuollaisia vaatimuksia esittää? Säädyt ovat velvolliset päätöksissään noudattamaan yksinomaan lakia ja omaatunto-

---

[20] Raittiuskokous 1896, 32—40.
[21] Raittiuskokous 1897, 32.
[22] Ibid.

ansa ja esittäköön heille vaatimuksiansa hallitsija tai esittäköön sitä joku enemmän tai vähemmän räyhäävä kansalaiskokous, niin siihen eivät säädyt saa katsoa."[23]

Ja hän nosti esiin sivistyneet säätyluokat, joita ilman Granfelt ei katsonut työväestöllä olevan mitään lupaa ja oikeutta toimia, ei edes kieltolakiasiassa, sillä

"sivistyneet oppinsa ja yhteiskunnallisen asemansa takia kuitenkin ovat ehdottomasti kansan etuoikeutetut johtajat."[24]

Työväestön kieltolakivaatimuksesta tuli Granfeltille kipeä kysymys siis nimenomaan siksi, että siinä konkretisoitui joukkojen riistäytyminen johdon hallinnasta. Kuuliainen kasvatettava olikin nousemassa vaatijan, jopa vallankumouksellisen rooliin ja sen seurauksena Granfeltin koko ideologinen ja organisatorinen rakennelma oli vaarassa kääntyä päälaelleen. Integraatiojärjestön itsensä helmasta oli nousemassa ihminen, jonka syntymisen tukahduttamiseen koko raittiusliikkeen perustaminen oli keskeisesti tähdännyt.

Kunnalliseen kieltojärjestelmään "perääntymisen" ohella Granfelt pyrki salpaamaan tilanteen hallintaansa tehostetulla kansalaiskasvatuksella. Kieltolakitaistelun alkaessa kääntyä kuumimmilleen hän yhä uudelleen ja uudelleen vakuutti:

"Kasvattakaamme kansaa. Se on ensimmäinen velvollisuutemme . . . Siis, raittiustyö vakuutuksen tietä, raittiusseuroissa ja nuorison opetuksen kautta, kirjojen ja sanomalehtien avulla, siinä se työala joka nyt vaatii viljelemistä."[25]

Viimeiseen saakka Granfelt myös itse koetti erilaisiin argumentteihin vedoten muokata raittiusliikkeen työläisjäsenten itsetajuntaa. Hän vetosi sosiaaliseen nousuun, työväestön sivistyksellisen ja taloudellisen aseman kohoamiseen ja oman luokka-aseman tunnistamiseen yhteiskunnallisten ja poliittisten oikeuksien saavuttamisen perustana. Hän koetti osoittaa, että mitään myötäsyntyistä oikeutta työväestöllä ei ollut, vaan kaikki etunsa sen oli ansaittava nousemalla keskiluokkaan, omaksumalla sen arvomaailma, elämäntapa ja identiteetti. Oli

---

[23] Kylväjä 1900/7, 129—130.
[24] Raittiuskokous 1897, 32.
[25] Raittiuskokous 1897, 31; ks. myös Raittiuskokous 1900, 83—84; Raittiuskokous 1901, 56—68.

kiinnityttävä omaisuuteen, kotiin ja yhteiskuntaan; tässä kiinnittymisessä porvarillinen valtio erilaisin lainsäädännöllisin tuki- ja suojelutoimin sekä valistus- ja yhdistystoiminnan organisoinnin kautta tarjoaisi kyllä apuaan. Granfelt käytti mm. seuraavanlaisia perusteluja:

> "Tavallisesta työmiehestä, joka aloitti tyhjin käsin, on kehittynyt moni varakas kauppias, työnantaja, joka antaa työtä sadoille, niin tuhansillekin työmiehille, niin, hän on voinut kehittämällä henkisiäkin lahjojaan, tulla saarnamieheksi, tulla arvossapidetyksi kirjamieheksi."[26]
>
> "Ainoastaan raitis, puhdas ja sen kautta voimakas työväestö voi kohota niin, että ne olot, jotka tähän asti sitä ovat masentaneet, muuttuisivat, niin että heitä kuunnellaan ja heille suodaan täysin arvokas sija yhteiskunnassa."[27]
>
> "Työmiehellä ei ole varaa juoda. Hän seisoo yhteiskunnan ala-asteella, ja jos hän ei pyri ylöspäin ja tarmolla pyri, niin hän jää, missä on, taikka vaipuu jätkien luokkaan, joka on vielä alhaisempi ja sitä paitsi halveksittu luokka, halveksimista ansaitsevakin."[28]
>
> "Yhdenvertaisuutta voidaan ajaa eri tavalla. Mutta ei niin, että 'herrojen' tulisi alentua, vaan niin se asia on ajettava, että työväki kohoaa herrojen vertaiseksi."[29]

Viimeisenä konkreettisena yrityksenään työväenluokan sitomiseksi vallitsevaan yhteiskuntaan ja sen arvomaailmaan Granfelt hahmotteli työläisten omistusasuntojärjestelmän kehittämistä englantilaisten mallien mukaan. Suunnitelma perustui siihen nk. omakotiliikkeelle tyypilliseen ajatukseen, että vain työläisten pääseminen "todellisesti oman talon isännäksi, pienen talon haltijaksi, jonka hän pitää kokonaan omanaan" voi loppujen lopuksi toimia riittävän tehokkaana joukkoidentiteetin murtajana ja "yksittäinkiipeämisen" motivoijana. Vain työväenluokan konkreettinen kiinnittäminen yksityisomistukseen voisi tehdä sen jääviksi omassa asiassaan ja taata näin porvarillisen valtiolaitoksen esteettömän kehityksen.[30]

---

[26] Kylväjä 1898/6, 41—42.
[27] Kylväjä 1898/42, 326—327.
[28] Kylväjä 1898/6, 41—42.
[29] Kylväjä 1898/42, 326—327.
[30] A.A. Ganfeltin kirjeet Ludvig Enqvistille 30.10.1898; 19.12.1989 (A.A. Gt, VA).
Tässäkin kysymyksessä Granfelt heräsi myöhään. Kaksi vuotta aiemmin He-

Granfelt vastaan Helenius

Granfeltilainen harmonia ei repeillyt vain kentällä, vaan muutospaineet alkoivat samanaikaisesti puristaa myös Raittiuden Ystävien keskusorganisaatiota. Uuden työväenhenkisen suunnan keulakuvaksi ja samalla Granfeltin henkilökohtaiseksi kompastuskiveksi nousi Matti Helenius (myöh. Helenius-Seppälä), joka jo vuonna 1893 teki ensi yrityksensä murentaa Raittiuden Ystävien patriarkaalista hierarkiaa sihteerin toimenkuvan laajennuksen kautta. Ajatuksena oli irrottaa sihteerin virka esimiehen välittömästä valvonnasta itsenäisten organisatoristen tehtävien hoitajaksi. Erityisen keskeisenä Heleniuksen esittämässä mallissa oli kansainvälisten suhteiden hoito, johon hän katsoi itsensä yhdessä tulevan puolisonsa Alli Tryggin kanssa erityisen sopivaksi. Innostuneesti ja itsetietoisesti Helenius esitteli suunnitelmaansa Granfeltille:

> "Nyt minä haen, mutta jakaisimme toimen niin että hän (Alli Trygg) seuraisi ulkomaalaista kirjallisuutta ja olisi kirjeenvaihdossa amerikkalaistensa, englantilaistensa ja norjalaistensa kanssa . . . Näin ollen me osaisimme suomea, skandinaavisia kieliä, saksaa, englantia, ranskaa (ryssää!) ja *vähän* latinaa, kreikkaa, unkaria, viroa ym. Tokkopa raittiutta muilla kielillä vielä ajetaan."[31]

Kaarle Verkko, joka Raittiuden Ystävien sihteerin virkaa oli vuodesta 1888 saakka hoitanut, ei missään suhteessa vastannut Heleniuksen hahmottelemaa toimenkuvaa. Verkko oli lähinnä Raittiuden Ystävien toimistotyöntekijä, esimiehen ohjeista ja valvonnasta riippuvainen kirjuri, jonka toiminta oli täysin Granfeltin vastuulla ja hallinnassa. Johdon uuden tehtävänjaon

---

lenius-Seppälä oli nimittäin työväenyhdistysten edustajainkokouksessa alustanut aiheesta ja vedonnut nimenomaan ylempiin yhteiskuntaryhmiin, että nämä tukisivat "työväen oman asunnon hankkimisyrityksiä neuvoillaan ja ohjeillaan sekä perustamalla ja johtamalla työväenrakennusyhdistyksiä". Hän oli myös vaatinut kuntia ja valtiota osallistumaan hankkeeseen. (Työväenyhdistysten edustajainkokousten pk 1896)
Kiintoisaa on, että tri N.R. af Ursin asettui vastustamaan tätä "omakotiharrastusta" ja ehdotti "pantavaksi pääpainon siihen, että kunnat saataisiin rakentamaan sopivia ja terveellisiä rakennuksia, joista vuokrataan asuntoja työväelle". af Ursin 1899, 8—27; ks. myös Sosialidemokraattinen puolue 25 vuotta 1924, 17.

31 Matti Heleniuksen kirje A.A. Granfeltille 1.8.1893; ks. myös Alli Tryggin kirje A.A. Granfeltille 2.8.1893 (A.A. Gt, VA).

toteuttaminen olisi siis johtanut koko raittiusliikkeen organisatorisen, voimakkaasti Granfeltiin henkilöityneen patriarkaatin murentamiseen.

Vaikka Heleniuksen suunnitelmilla epäilemättä oli laajaa kaikupohjaa nimenomaan nuoremman ja Granfeltin vastaavasti vanhemman raittiusväen keskuudessa, henkilöityi suuntataistelu emotionaalisesti näiden kahden miehen väliseksi mittelöksi, jossa ei persoonallisuuksiinkaan kajoamista kaihdettu. Erityisesti Granfeltille Matti Helenius nousi ylivoimaiseksi koettelemukseksi, ei vain uuden, yhteiskunnallisen raittiussuunnan edustajana, vaan myös ihmisenä.

Touhukkaana, monien mielestä nousukasmaisena, "yhteiskunnalliseen tietoisuuteen heränneenä" ja sosiaalidemokratiaa myötäilevänä, moniin toimiin ryhtyvänä ja nopeasti eteenpäin rynnivänä, kansainvälisiä kontakteja hakevana ja niitä aktiivisesti hoitavana Helenius edusti Granfeltille vierasta ja pelottavaakin raittiusmiestyyppiä.

Näin siitäkin huolimatta, että itse asiassa Matti Heleniuksessa henkilöityi monessa suhteessa juuri raittiusliikkeen propagoima ihmisihanne. Suuren perheen varattomana lapsena — perheen, jonka isä lisäksi oli alkoholisti — Helenius oli todella joutunut nousemaan pohjalta. Omalla työllään hän oli kouluttanut itsensä ja säästäväisyydellään, ahkeruudellaan ja raittiudellaan raivannut tiensä eteenpäin.[32] Kuitenkaan Granfelt ei koko elämänsä aikana sulattanut Heleniuksen esiintymistä raittiusjohtajana sen enempää kuin minään muunakaan johtajana. Syynä tähän eivät varmasti olleet vain henkilökohtaiset ominaisuudet, vaan asenteen taustalta kuvastuu voimakkaana myös Granfeltin aristokraattinen sääty-ylpeys ja syvä vastenmielisyys demokratian konkreettista henkilöitymistä kohtaan, erityisesti, jos se millään tavoin kantoi sisässään rahvashenkisyyttä.

Granfeltin silmissä Helenius oli ja pysyi nousukkaana, joka oli asetettava eri kategoriaan kuin raittiusliikkeen perustanut ja sitä siihen saakka johtanut sivistyneistö. Erityistä huolta herätti Heleniuksen tiivis yhteistyö työväenliikkeen kanssa.

Helenius ei ollut pelkästään Granfeltin henkilökohtainen ongelma, vaan myöskin muu vanhempi raittiusjohto vieroksui häntä. Heleniusta paneteltiin. Häntä syytettiin itserakkaudesta,

---

[32] Heleniuksen persoonasta, elämänvaiheista ja toiminnasta ks. Karpio 1931; Aamunairut 1896/23, 189—190.

harkitsemattomuudesta, liiallisesta toimintatarmosta, toisten asioihin puuttumisesta, vallanhalusta ym. Hänen tieteellistä työtään alkoholikysymyksen tutkijana vähäteltiin ja painokkaan yksimielisiä oltiin siitä, että Heleniuksen tunkeutuminen Raittiuden Ystävien johtoon vihdoin vuonna 1897 laajennetun ja aukijulistetun sihteerinviran kautta oli estettävä.[33] Granfelt kiteytti yhteiset tunnelmat:

> "Matin kanssa ole kerrassaan tyytymätön, juuri sen tähden, että hän varmaan itse on itseensä äärettömän tyytyväinen. Asiat ovat nyt järjestettävä niin että Kylväjä ja Toivon Liitto elättäisivät häntä ja Allia, RY:t Reimania ja sen lisäksi vielä yksi Helsingissä toimiva sihteeri palkattaisiin. Ja Matin pitäisi olla se joka johtaa kaikki, ja minun pitäisi auktoriteetillani kaikki hänen tuumansa kannattaa. Saa nähdä kuinka kaikki tuo selviää. 'Johtaja jalo' ainakaan ei ole mies saamaan asiat oikealle tolalle.'[34]

Vuoden 1897 alusta Raittiuden Ystävien äänenkannattaja Aamunairut oli lakkautettu ja sen tilalle perustetun laajempiohjelmaisen Kylväjän[35] toimitustyöhön kiinnittämällä Helenius pyrittiin pitämään sihteerin viran ulottumattomissa. Viiden vuoden ajan viran täyttö oli auki. Lopullista ratkaisua lykättiin tilapäisjärjestelyin ja Granfelt itse käytti arvovaltaansa hankkiakseen mieleisiään ehdokkaita tehtävän hoitoon.[36] Samanaikaisesti Granfeltin ja Heleniuksen suhteet pysyivät kireinä. Ajautuivatpa he vuonna 1897 kiivaaseen julkiseen yhteenottoonkin juuri kyseisen sihteerinviran tiimoilta. Heleniuksen kärkevä kirjoitus[37] tulkittiin "vanhojen" taholla henkilökohtaiseksi hyökkäykseksi virkaa hoitanutta Kaarle Verkkoa ja samalla

---

[33] Ks. esim. Mandi Granfeltin kirje A.A. Granfeltille 23.9.1897; Otto Cantellin kirjeet A.A. Granfeltille 14.11.1897; 5.5.1900; K.A. Wideniuksen kirje A.A. Granfeltille 8.11.1896; Mandi Granfeltin kirje Hilda Cantellille 27.4.1899 (A.A. Gt, VA).

[34] A.A. Granfeltin kirje Mandi Granfeltille 17.10.1897.

[35] Kylväjän perustaminen laajennetun ohjelman pohjalle tapahtui nimenomaan Heleniuksen aloitteesta. Ks. Raittiuden Ystävien päätoimikunnan pk. 23.10.1896 (RY); ks. myös A.A. Granfeltin kirje Mandi Granfeltille 3.6.1896.

[36] Sihteerin virkaa hoitivat Verkon jäljeen maanviljelijä Hugo Kalima (1898), pastori Arvid Wallenius (1899), pastori Heikki Anias (1900) ja johtaja O.W. Sirkka (1901). Granfeltin panoksesta sihteerinviran järjestelyissä ks. A.A. Granfeltin kirjeet Mandi Granfeltille 17.10.1897; 26.5.1900; 2.6.1900; Arvid Walleniuksen kirjeet A.A. Granfeltille 3.11.1898; 19.11.1898, 16.1.1899 (A.A. Gt, VA).

[37] Kylväjä 1897/35, 283.

esimiestä ja hänen kantaansa vastaan. Verkon katkeransävyinen vastine[38] ei riittänyt, vaan kynään tarttui myös Granfelt hyökäten rajusti Heleniusta vastaan Kylväjän palstoilla.[39]

Tässä mittelössä ei ollut enää kysymys pelkästään toisen persoonallisuuden ja luonteenpiirteiden synnyttämästä henkilökohtaisesta vastenmielisyydestä, vaan julkisesta valtataistelusta, pyrkimyksestä tyystin tukahduttaa uuden suunnan valtaanpääsy raittiusliikkeen johtoelimissä. Pysäyttämällä Heleniuksen etenemisen Granfelt uskoi samalla kahlitsevansa uusien työväenhenkisten näkemysten leviämisen raittiusliikkeeseen. Hän puuttui useissa yhteyksissä Kylväjän toimitustyöhön. Hän syytti lehden uudistusmielisiä toimittajia raittiuskysymyksen laiminlyönnistä muiden yhteiskunnallisten aiheiden, erityisesti työväenliikkeen käsittelyn kustannuksella.[40] Granfelt-Cantellin suku suunnitteli myös Kylväjän ennakkotarkastuksen estääkseen "puolueellisten", s.o. sosiaalidemokraattisten näkemysten esittelyn raittiusliikkeen jäsenkunnalle.[41] Niinikään Granfelt pyrki itse suoraan muokkaamaan jäsenistön mielipiteitä antisosialistiseen suuntaan puheillaan ja artikkeleillaan.[42]

Ponnisteluista huolimatta tilanne luisui Granfeltin käsistä. Elämän kaikilla aloilla hänelle alkoi luopumisen aika. Kahden oman lapsen menetys oli ollut luopumista traagisimmassa merkityksessään eivätkä nämä tapahtumat olleet jättämättä jälkiään Granfeltin fyysiseen ja henkiseen kestokykyyn. Vuonna 1897 päättyi hänen pitkäaikainen valtiopäivämiestoimintansa ja seuraavana vuonna Granfelt jätti perustamansa raittiusyhdistys Koiton esimiehyyden.[43] Heleniuksen nousuakaan hän ei voinut loputtomiin pitkittää, vaan vuonna 1902 tämä valittiin Raittiuden Ystävien sihteerin virkaan.[44] Päätös sinetöi A.A.

---

[38] Kylväjä 1897/37, 298—299; ks. myös Heleniuksen vastine Kylväjä 1897/37, 299—300 sekä Kaarle Verkon kirjoitus Kylväjän toimitukselle 1897/38, 309.

[39] Kylväjä 1897/36, 293; 1897/43, 347; ks. myös Heleniuksen vastine Granfeltille, Kylväjä 1897/43, 348 sekä Matti Heleniuksen kirjeet A.A. Granfeltille 18.10.1897; 20.10.1897; 28.10.1897; Karpio 1931, 162—163.

[40] Ks. esim. A.A. Granfeltin kirjekonsepti Matti Heleniukselle 3.9.1899; Matti Heleniuksen kirje A.A. Granfeltille 10.9.1899; Kylväjä 1901/14&15, 119—120.

[41] Tämä käy ilmi mm. A.A. Granfeltin kirjeistä Mandi Granfeltille 31.8.1902; syksyllä 1902 (ei tarkkaa päiväystä) sekä Väinö Wallinin (Voionmaan) kirjeestä A.A. Granfeltille 6.10.1902 (A.A. Gt, VA).

[42] Ks. s. 211—214.

[43] Kuusi 1946, passim.

[44] Raittiuden Ystävien päätoimikunnan pk. 13.3.1902 (RY); Karpio 1931, 158.

Granfeltin lopullisen väistymisen Suomen raittiusliikkeen johdosta.[45] Tälle paikalle siirtyi Heleniustakin "maallisempana" ja sosiaalidemokraattisempana tunnettu tohtori Väinö Wallin (myöh. Voionmaa).[46]

Granfeltin kirjallisena jättämä eronpyyntö on paljastavuudessaan paljon puhuva:

> "Oli aika, jolloin minulla oli tervetullut tilaisuus esimiehen vallalla ohjata seuramme oloja."[47]

Paljon puhuva on myös hänen voimaton kiukunpurkauksensa tapahtuneen johdosta vielä vuosia myöhemmin:

> "Mutta voi jospa voisin kutsua kansan tuimaan taisteluun Suomen sosialistisuuntaa vastaan, jospa saisin ääneni kuultavaksi kuten ennen raittiustyössä. Mutta siihen voimani ovat liian heikot. Nouskoot nuoremmat!"[48]

"Granfeltilaisuuden" aika oli ohi, raittiusliikkeen varhaisin ura umpeutumassa.

---

[45] Asioiden kytkeytyminen yhteen käy ilmi esim. A.A. Granfeltin kirjeestä Mandi Granfeltille 21.5.1902; ks. myös Raittiuden Ystävien päätoimikunnan pk. 22.5.1902 (RY).
[46] Raittiuskokous 1902, 185.
[47] Raittiuskokous 1902, 184.
[48] A.A. Granfeltin kirjekonsepti Jussi Tuomiselle 12.9.1908 (A.A. Gt, VA).

6. Raittiusliike ja mobilisaatio

Granfeltilaisen yhtenäisyysideologian lopulliseksi kuoliniskuksi koitui se tiivis ja monilonkeroinen kytkentä, jolla raittiusliike ja hahmottuva työväenpuolue vuosisadan vaihteessa kietoutuivat toisiinsa. Tämä ei merkinnyt sitä, että raittiusyhdistysten jäsenkoostumuksissa oli yht'äkkiä tapahtunut radikaaleja muutoksia. Ne osoittivat päinvastoin yllättävääkin vakaisuutta aina 1900-luvun alkuvuosiin saakka. Kysymys oli pikemminkin joukkojen itsemäärittelyn muutoksesta, siitä, että yhteiskunnan alimmat kerrostumat alkoivat toimia aikaisemmasta poikkeavalla, tuntemattomalla tavalla. Ne alkoivat esittää itsenäisiä vaatimuksia, alistaa johtajia autoritaarisuuden sijasta joukkojen tulkitsijoiksi. Ne alkoivat omalla itsetietoisuudellaan jäsentää uudelleen yhteiskuntaryhmien välisiä voimasuhteita samoin kuin koko vallitsevaa näkemystä yhteiskunnan ja valtiokoneiston perimmäisestä olemuksesta.

Vuosisadan vaihdetta leimasikin voimakas joukkoliikehtiminen. Erilaiset kansalaiskokoukset, lakot ja joukkoadressit olivat niitä muotoja, joiden kautta väestö kanavoi tiukentuvia yhteiskunnallisia ja poliittisia vaatimuksiaan.[1] Raittiuskysymyksen kannalta erityisen merkittäväksi joukkojen kokoajaksi osoittautuivat Matti Heleniuksen ja Alli Tryggin järjestämät luentokiertueet vuosina 1897—1898. Näihin tilaisuuksiin, jotka usein huipentuivat kollektiivisen kieltolakikannan ilmaukseen, kerääntyi useissa kaupungeissa sata- jopa tuhatmäärin osanottajia.[2] Tehokkaana mobilisaattorina toimivat myös useissa kaupungeissa raittiuskysymyksen merkeissä järjestetyt työväestön ja raittiusmielisten yhteiset mielenosoituskokoukset.[3] Samaan aikaan raittiusliikkeen kannatus kääntyi jyrkkään nousuun. Jäsenmäärät kohosivat parissa vuodessa kaksinkertaisiksi ja kasvua jatkui yhtä mittaa seitsemän vuoden ajan, vuodesta 1898 vuoteen 1905.[4]

Ajanjakso ei merkinnyt vilkasta toimintakautta vain raittiusliikkeelle, vaan voimakas organisoitumisaalto kosketti samanai-

---

[1] Ks. esim. Soikkanen 1975, 30—32, 68—71.
[2] Karpio 1931, 109—113; Karpio 1938, 111.
[3] Ks. esim. Kylväjä 1898/7, 51—53; 1898/8, 61—62; 1900/17, 132—134.
[4] Ks. kuvio 1.

kaisesti myös muita järjestöjä. Uusia yhdistyksiä perustettiin ja vanhojen jäsenmäärät kasvoivat räjähdysmäisesti. Kaikki väestökerrokset joutuivat "liikekannalle". Raittiusliikkeen nopea nousu vuosisadan vaihteessa ei siis millään muotoa ollut muusta järjestökäyttäytymisestä poikkeavaa, vaan päinvastoin. Se oli erottamaton osa sitä valtiolliseen uhanalaisuuteen projisoitunutta liikkeelle lähtöä, *mobilisaatiota,* joka huipentui suurlakkotapahtumiin.[5]

Juomalakkoliike

Liikkeen kesto ja kannatus

Mobilisaation käynnistysmisvaiheeseen sijoittui Suomen joukkoliikkeiden historian ehkä omalaatuisin ilmiö, työväestön juomalakkoliike.[6] Liike leimahti yht'äkkiä vuoden 1898 keväällä. Lähtölaukauksen lakolle antoi kaksi kotkalaista työmiestä, Kalle Heikkilä[7] ja Emil Andersson perustamalla kevättalvella 1898 Kotkan työväestön raittiusliiton. Liiton jäsenet lupautuivat lopettamaan väkijuomien käytön ainakin yhdeksi vuodeksi. Lakkoliikkeen syntyvaiheista tiedetään edelleen, että oululainen piirilääkäri Konrad Relander (myöh. ReijoVaara), Oulun työväenseuran puheenjohtaja ja aktiivinen raittiusmies, sai lehdistön kautta tietoja Kotkan työläisten hankkeesta ja esimerkin innostamana ryhtyi vastaavanlaisen toiminnan organisointiin ensin Oulussa ja sitten myös muualla Suomessa.[8]

Lakkoliikkeen alku oli suorastaan räjähdysmäinen. Vuoden 1898 lopulla voitiin ilmoittaa noin 70 000 Suomen kansalaisen tehneen juomalakon eli antaneen kirjallisen lupauksen pidättyä

---

[5] Ks. esim. Alapuro (painossa); suurlakkotapahtumista myös Jussila 1979.

[6] Tätä kysymystä ovat käsitelleet mm. Sulkunen (1980), Alanne (1972); Malinen (1982).

[7] Kalle Heikkilä, joka oli hankkeen varsinainen vetäjä, oli ollut aktiivisesti mukana Kotkan työväenyhdistyksen toiminnassa jo vuosia ennen juomalakon perustamista. Hänen tiedetään mm. osallistuneen mielenosoitusmarssin järjestämiseen Norjan Sahalla vuonna 1896. (Meltti 1938, 35—39, 78—79) Juomalakkoliikkeen organisoinnissa ja sen kytkeytymisestä muuhun Kotkan työväestön lakkoliikehdintään ks. Reuna 1984, 162.

[8] Ks. Oulun juomalakkokomitean kiertokirje maalisk. 1898. — Juomalakkokomitea 1898 (RY, VA).

alkoholijuomien käytöstä vuoden ajaksi.[9] Tämä merkitsi sitä, että puolessa vuodessa väkijuomalakon kannatus ylitti moninkertaisesti niin raittiusliikkeen kuin nuoriso- ja työväenliikkeenkin jäsenmäärät. Juomalakon radikaalia joukkoluonnetta korostivat käyttöön otetut työmuodot: joukkokokoukset, mielenosoitusmarssit ja kansalaisadressit, joiden avulla mobilisoitiin väestöä myös varsinaisten lakkoliittojen ulkopuolelta. Esimerkiksi lakon alkamispäivänä eli vuoden 1898 vappuna osallistui juomalakkolaisten järjestämiin joukkokokouksiin Tampereella noin 15 000, Helsingissä ja Turussa noin 10 000 sekä Oulussa 8000—10 000 henkeä.[10] Liikkeen toimesta organisoidun kieltolakiadressin[11] allekirjoitti lähes 170 000 täysi-ikäistä Suomen kansalaista; lisäksi adressin yhteyteen liitettiin 325 maalaiskunnan kieltolakia tukeva kannanotto.[12]

Taulukko 32: Juomalakkoliikkeen jäsenmäärän osuus väestöstä lääneittäin vuosina 1898—1899[13]

	1898[14]		1899	
Lääni	jäseniä	jäseniä/ asukasmäärä (%)	jäseniä	jäseniä/ asukasmäärä (%)
Hämeen	12 911	4,4	970	0,3
Kuopion	1 978	0,6	1 449	0,5
Mikkelin	1 133	0,6	340	0,2
Oulun	7 595	2,8	3 091	1,1
Turun ja Porin[15]	8 216	1,9	1 948	0,4
Uudenmaan	11 987	4,2	3 074	1,1
Vaasan	12 111	2,7	2 271	0,5
Viipurin	9 634	2,4	1 841	0,5
Koko maa	65 565	2,5	14 984	0,5

[9] Lakon alkuvaiheessa jäsenmäärä oli ilmeisesti vielä jonkin verran korkeampi. Kaikkia lakkoliittoja ei nimittäin voitu tilastoida joko ilmoituksen laiminlyönnin tai toiminnan nopean tyrehtymisen vuoksi. Tilastollisia tietoja juomalakkolaisista 1898; ks. myös Granfelt 1898, 190—196; Uusi Suometar 9.11.1898, 2.

[10] Työmies 7.5.1898, 2; Tampereen Sanomat 3.5.1898, 2; Kylväjä 1989/18, 141—143; ks. myös Karpio 1948, 12—13.

[11] Suomen juomalakkolaisten keskushallinnon jättiläisanomusta koskeva kiertokirje juomalakkotoimikunnille. — Juomalakkokomitea 1898.

[12] Jättiläisanomus väkijuomakieltolaki- ja kunnalliskielto-oikeusasiassa, VP 1900 (EA); ks. myös Tilastollinen yhteensovittelu jättiläisanomuksesta (konsepti). — Juomalakkokomitea 1898.

[13] Tilastollisia tietoja 1898; Alkuperäisaineisto Juomalakkokomitean 1898 asiakirjojen joukossa (RY, VA); Toisen väkijuomalakkolaiskokouksen pk 1899.

[14] Aivan kaikkia juomalakkolaisia ei ole voitu ottaa mukaan läänikohtaista jakaumaa laskettaessa tietojen puutteellisuuden vuoksi.

[15] Turun ja Porin läänin, ennen kaikkea Turun kaupungin juomalakkolaisia

Taulukko 33: Juomalakkoliikkeen jäsenmäärän osuus väestöstä kaupungeissa ja maaseudulla lääneittäin vuonna 1898[16]

	kaupungit		maalaiskunnat	
Lääni	jäseniä	jäseniä/ asukasmäärä (%)	jäseniä	jäseniä/ asukasmäärä (%)
Hämeen	7 338	20,3	5 235	2,1
Kuopion	978	5,7	809	0,3
Mikkelin	685	9,5	416	0,2
Oulun	3 927	17,6	2 458	1,0
Turun ja Porin[17]	3 682	6,1	4 224	1,1
Uudenmaan	13 340	13,4	1 758	1,0
Vaasan	4 608	17,1	6 624	1,6
Viipurin	4 501	10,2	3 811	1,1
Koko maa	39 059	12,4	25 335	1,1

Kuten taulukot 32—33 osoittavat, juomalakkoliike keskittyi voimakkaasti Etelä- ja Länsi-Suomen kaupunkiseuduille, juuri niihin osiin maata, joilla teollistuminen oli edennyt pisimmälle. Näillä alueilla liikkeen kannatus nousi Suomen oloissa ennennäkemättömiin lukemiin. Esimerkiksi Hämeen läänissä keskimäärin joka viides kaupunkilainen liittyi väkijuomalakkoon — yli 15-vuotiaista vieläkin useampi. Sitä vastoin Hämeen maaseudulla vain keskimäärin joka viideskymmenes oli mukana toiminnassa ja maan muissa osissa maalaisväestön juomalakkoaktiviteetti oli tätäkin alhaisempi. Taulukko 34 puolestaan osoittaa, että juomalakko oli nimenomaan työväestön ja käsityöläisten liike. Jonkin verran mukana oli yhteiskunnan

---

koskevat tiedot ovat erittäin puutteelliset. Juomalakkokomitean kokoamissa tilastoissa Turku ei ole edes ollenkaan mukana, vaikka on varmaa, että turkulaisia oli lakossa mukana ainakin 1 500. (Tampereen Sanomat 15.4.1898, 2; Sanomia Turusta 22.4.1898; 3.5.1898, 1—2; Uusi Aura 17.4.1898, 2; 3.5.1898, 2). Tässä esitetyssä taulukossa on Turun osuus laskettu juuri tuon 1500:n mukaan, mikä kuitenkin on ilmeisesti liian alhainen.

[16] Ks. taulukon 32 lähteitä. Noin 500 juomalakkolaisen osalta ei ole tietoa asuinpaikasta.

[17] Turun ja Porin läänin kohdalla tiedot ovat myös tässä puutteelliset, ei niinkään maaseudun kuin kaupunkien osalta. Turkua joka tapauksessa pidetään eräänä juomalakon keskuspaikoista. On tietysti mahdollista, että vuonna 1898 juomalakkointo ei Turussa ollut enää korkeimmillaan, koskapa tämän kaupungin työväestön mainitaan osoittaneen joukolla mieltään juomalakon avulla jo edellisenä vuonna.

Taulukko 34: Juomalakkoliikkeen jäsenkoostumus lääneittäin vuonna 1898[18]

Lääni	juomalakkolaisia yhteensä	juomalakkolaisia % koko määrästä	juomalakkolaisista % työväestö	käsityöläiset	virkamiehet ja säätyläiset	taloliset	koululaiset ja ylioppilaat	ammatti tuntematon	yhteensä
Hämeen	12 573	22	52	15	3	8	5	17	100
Uudenmaan[19]	11 338	20	21	31	3	4	4	38	101
Turun ja Porin[20]	4 662	8	42	17	4	12	3	22	100
Viipurin	8 413	15	30	15	3	3	5	44	100
Vaasan	10 152	18	35	10	6	13	5	31	100
Mikkelin	1 050	2	27	18	8	9	4	33	99
Kuopion	1 787	3	45	19	9	19	4	5	101
Oulun	6 385	11	33	10	2	15	4	36	100
Koko maa	56 360	99	36	17	4	9	4	30	100

[18] Ks. taulukon 32 läheitä.
Ammattiluokittelussa on mukana vain 56 360 juomalakkolaista. Näistäkin noin kolmasosan ammatti on tuntematon. Jäsenkoostumuksen yleislinjan taulukko kuitenkin osoittaa.

[19] Mikäli mukaan luetaan Sörnäisen 1610 lakkolaista sekä Porvoon höyrysahan juomalakkoon osallistuneet 168 jäsentä (olettaen, että kaikki kuuluivat työväestöön), Uudenman läänin juomalakkoliikkeeseen osallistuneen työväestön osuudeksi saadaan 37 prosenttia, mikä vastaa paremmin työväestön todellista osuutta liikkeessä. Koko maan kohdalla työväestön osuudeksi saadaan tällöin 43 prosenttia.

[20] Turun juomalakkolaiset puuttuvat myös tästä. Lehtitietojen mukaan valtaosa heistä oli työläisiä. Sanomia Turusta 22.4.1898, 1; 3.5.1898, 1—2: Uusi Aura 17.4.1898, 2; 3.5.1898, 2.

keskiryhmiä, mutta liikkeen julkiseen luonteeseen niillä ei ollut ratkaisevaa vaikutusta.[21]

Juomalakon kannatusta osoittavista taulukoista voidaan edelleen lukea se mielenkiintoinen seikka, että ensimmäisen toimintavuoden kuluessa lakon kannatus laski jyrkästi ja jyrkimmin juuri niillä alueilla, jotka liikkeen syntyvaiheessa olivat tempautuneet innokkaimmin mukaan toimintaan. Vuonna 1899 juomalakoissa oli mukana enää 15 000 henkeä ja vuoden kuluttua eli 22.10.1900 liike juomalakkokomitean päätöksellä virallisesti lakkautettiin. Juomalakkoliikkeen jäsenkehitys, samoin kuin se, että toimintaa ei lakkokomitean toimesta pyritty keinotekoisesti pitkittämään sen jälkeen kun sen voima selvästi laantui, osoittavat, että lakkohankkeessa ei alunperinkään ollut kysymys jatkuvan järjestötoiminnan kehittämisestä vaan nimenomaan laajamuotoiseksi organisoidusta mielenosoituksesta. Selkeimmin tämän näyttivät tajuavan suurten teollisuuskaupunkien työläiset irtaantumalla liikkeestä heti boikotti- ja mielenosoitusvaiheen jälkeen.

Juomalakkoliikettä on kuitenkin yleisesti arvioitu ikäänkuin se olisi ollut pitkäaikaiseksi suunniteltu raittiusjärjestö. Huomiota on kiinnitetty nimenomaan liikkeen lyhyeen kestoon, samoin kuin siihen, että väkijuomien kulutus ei Suomessa suinkaan laskenut vaan nousi lakon vaikutusaikana. Kieltolakiadressilla ja joukkomielenosoituksilla ei myöskään ole voitu osoittaa olleen selviä vaikutuksia alkoholilainsäädäntöön ja tästä on tehty se johtopäätös, että juomalakkoliike ei onnistunut tehtävässään, ei raitistamaan työväestöä enempää kuin muuttamaan maan alkoholiolojakaan. Selitykseksi liikkeen "epäonnistumiselle" on tarjottu juomalakkolaisten käyttäytymistä, työläisten joukkosortumista juoppouteen.[22]

Tällaisesta näkökulmasta arvioituna koko juomalakkoilmiö on jäänyt omituisuudeksi, jonkinlaiseksi epäilmiöksi, jota ei ole

---

[21] Tarkkaa ammattijakaumaa on mahdoton saada tietojen puutteellisuuden vuoksi. Onhan lähes kolmasosan ammatti tuntematon. Suoritetut vertailut lehdistötietoihin ja juomalakkolaistilaston alkuperäisaineistoon osoittivat kuitenkin, että ammatin ilmoittamatta jättäminen johtui useissa tapauksissa siitä, että juomalakkoon olivat kollektiivisesti liittyneet jonkin tehtaan tai käsityöläisverstaan työläiset, jolloin ilmoitettiin ainoastaan jäsenten kokonaismäärä. Tästä johtuen työläisten ja käsityöläisten osuus lakkolaisista oli ilmeisesti melko paljon suurempi kuin mitä taulukot osoittavat.

[22] Ks. esim. Karpio 1938, 105—109; Karpio 1948; Tuominen 1948; Hytönen 1930, 217—219; Voionmaa 1925, 258—260.

oikein kyetty sijoittamaan raittiusliikkeen sen enempää kuin järjestäytymisen kokonaiskehitykseen. Kuvaavaa on, että juomalakkoa on luonnehdittu hetkellisen joukkosuggestion synnyttämäksi omalaatuiseksi purkaukseksi, jonka päävaikutus oli siinä, että se "lisäsi yleistä kiinnostusta alkoholikysymykseen" ja että sen seurauksena "raittiuskysymyksestä tuli työväestön oma asia".[23]

Kuitenkin, jo juomalakkoliikettä päällisin puolin silmäiltäessä herää vakava epäilys, voiko pelkkä suggestiivinen itseparannusinto ja sitä nopeasti seurannut lankeaminen selittää kymmenien tuhansien jäsenten kannatukseen perustuneen liikkeen synnyn ja kehityksen vaiheet. Jo pelkästään se seikka, että merkittävä osa juomalakkolaisista — monin paikoin jopa puolet — oli naisia,[24] tekee selityksen epäuskottavaksi. On kovin vaikea vakuuttua siitä, että naisilla henkilökohtainen alkoholiongelma olisi ollut määräävänä motiivina sen enempää liikkeeseen liittymiseen kuin siitä luopumiseenkaan. Ihmetyttää myös, voiko juomalakon lyhytaikaisuutta ja vähäisiksi arvioituja vaikutuksia maan alkoholioloihin pitää riittävinä kriteereinä liikkeen merkityksen yleiselle arvioinnille. Voiko juomalakkoliike ylipäätänsä selittyä historiallisena ilmiönä, jos se sidotaan ahtaasti raittiusvaikutusten näkökulmaan? Tällainen lähtökohta johtaa juomalakon todellisen sisällön kannalta vain triviaaleihin johtopäätöksiin.

Lakon organisointi ja kytkennät

Asia tulee selvemmäksi, kun näkökulmaa juomalakkoliikkeen arviointiin syvennetään. Jo pelkästään se, että tutkitaan, miten juomalakkoliikkeen organisointi todella tapahtui, avaa uutta ulottuvuutta sen yhteiskunnallisen merkityksen ymmärtämiseen.

On varmasti totta, että juomalakon alullepanijoina toimivat kotkalaiset työmiehet Kalle Heikkilä ja Emil Andersson. Totta on varmasti myös, että Konrad Relanderilla oli keskeinen rooli

---

[23] Ibid.

[24] Esimerkiksi Hämeen läänin juomalakkolaisista oli jo vuonna 1898 ainakin 50 prosenttia naisia ja koko maassakin naisten suhteellinen osuus oli tuolloin noin 40 prosenttia. Seuraavana vuonna naisten osuus kohosi koko maassa yli 50 prosentin, Hämeen läänissä jopa 66 prosenttiin. Tilastollisia tietoja 1898; Toisen väkijuomalakkolaiskokouksen pk. 1899, 20.

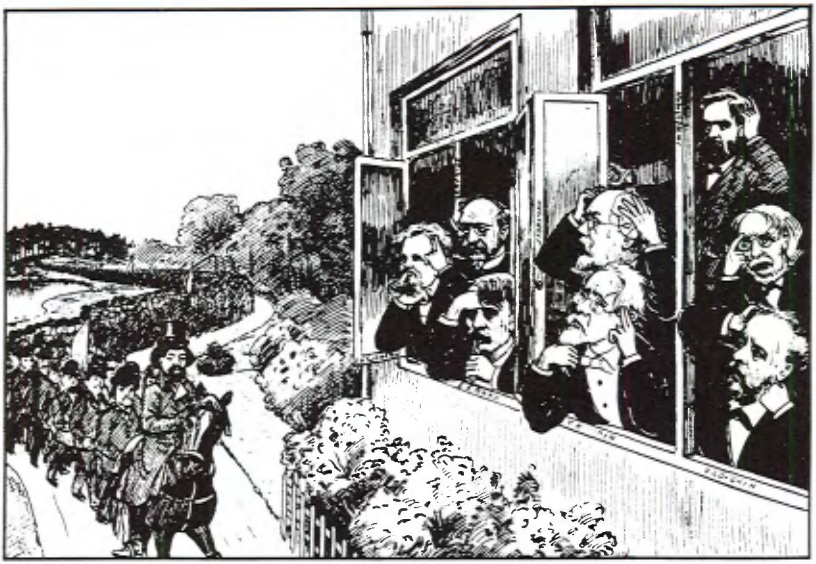

Hikeä pyyhkivät porvarispuolueitten johtajat, kun työväestö Matti Kurikan johdolla marssii vappuna 1898 juomalakon puolesta. (Fyren 7.7.1898)

juomalakkoliikkeen aikaan saamisessa ja organisointityössä. Mutta totta on myös, että välittömästi liikehdinnän virittyä Suomen työväenliikkeen koko silloinen johto asettui yksituumaisesti hankkeen kannalle. Eivätkä työväenliikkeen johtajat antaneet pelkästään passiivista tukea yritykselle, vaan toimivat itse juomalakkoliikkeen aktiivisina puolesta puhujina, jopa sen suoranaisina pääorganisaattoreina. Mukana olivat mm. Taavi Tainio, Matti Kurikka, Eetu Salin, N.R. af Ursin ja Edvard Valpas Hänninen. On jopa viitattu siihen, että Työmies-lehden piiri, erityisesti Matti Kurikka olisi ollut koko juomalakkoidean takana. Tätä on perusteltu sillä, että Kalle Heikkilä, joka toimi Työmies-lehden asiamiehenä Kotkassa, tunsi henkilökohtaisesti juomalakkoa innokkaasti ajaneen Kurikan.[25]

---

[25] Alanne 1972, 54; Tätä väitettä puoltaisi myös se seikka, että Matti Kurikka oli jo joulukuussa 1897 järjestetyssä yleisessä työväen kokouksessa ehdottanut, että "työväen keskuuteen perustettaisiin oma raittiusseura, joka yhdessä raittiusaatteen kanssa ajaisi työväenkin asiaa". Kylväjä 1897/50, 369.

Totta onkin, että Työmies-lehdessä jo vuonna 1896 kaavailtiin juomalakko-hanketta,[26] eikä myöskään vaikuta pelkältä sattumalta, että samana päivänä, jolloin Konrad Relander kutsui Oulun työväenseuran koolle päättämään lakkoasiasta, Matti Kurikka jo julkaisi Työmies-lehdessä perinpohjaisen suunnitelman juomalakon valtakunnalliseksi organisoinniksi.[27]

Sitä, missä määrin juomalakkohanke todella oli peräisin Suomen työväenliikkeen silloisen johdon piiristä, on mahdoton varmasti sanoa. Kiistaton tosiasia kuitenkin on, että työväenliikkeen johtajat ja paikalliset työväenyhdistykset ottivat nopeasti asian omakseen ja ryhtyivät aktiivisesti lakko-organisaation valtakunnalliseen pystyttämiseen ja joukkovoiman mobilisointiin liikkeen taakse.[28] Tämä kumoaa sen usein esitetyn väitteen, että juomalakko olisi syntynyt pelkän kehotuksen tai muutamien kotkalaisten työmiesten esimerkin voimalla spontaanisti, kuin itsestään ja että se olisi omalla painollaan, "kulovalkean" tavoin, levinnyt yli maan.[29]

Syyt siihen, miksi Suomen työväenliikkeen johto ryhtyi tukemaan ja toteuttamaan kansainväliselle työväenliikkeelle niinkin vierasta hanketta kuin juomalakko,[30] olivat ilmeisesti sangen vähän yhteydessä työläisten henkilökohtaisiin alkoholiongelmiin. Liikkeen organisaattorit eivät myöskään itse edustaneet mitään absoluuttista raittiuskantaa. Päinvastoin, esimerkiksi Eetu Salin, joka innokkaasti julisti: "Koko maailmassa ei ole tällaista lakkoa, se on meille kansalaiskunnia!",[31] tunnettiin yleisesti julkijuoppona. On myös todisteita siitä, että juomalakkoa organisoineet työväenliikkeen johtajat eivät itse uskoneet sen enempää lakon työväestöä raitistavaan vaikutukseen kuin raittiuslupausten pitävyyteenkään. Skeptisismi kiteytyi Matti Kurikan ehdotukseen:

---

[26] Työmies 26.9.1896, 2.

[27] Oulun työväenseuran pk. 12.3.1898 (OTY, TA); Työmies 12.3.1898, 1—2.

[28] Ks. esim. kertomus Helsingin työväenyhdistyksen toiminnasta vuoden 1898 vaiheilta 17; Katsaus Viipurin työväenyhdistyksen 25-vuotiseen toimintaan 1888—1913, 83—84; Tampereen ulkotyöväenyhdistyksen vuosikertomus vuodelta 1898, 7; Kosonen 1928, 16; Huhta 1913, 31; Kylväjä 1898/15, 114—115; 1898/16, 122—123; 1898/17, 130—131; 1898/18, 138—139; ks. myös Konrad Relanderille (ReijoVaaralle) tulleet kirjeet. — Juomalakkokomitea 1898.

[29] Karpio 1938, 106; Hytönen 1930, 217—218.

[30] Kansainvälisen työväenliikkeen kannasta raittiuskysymykseen ks. Roberts 1985.

[31] Kylväjä 1898/15, 117—118.

Juomalakkolainen Fyren-pilalehden kuvaamana. (Fyren 7.7.1898)

> "Kun ei ole luultavaa, että kaikki alkohoolin ystävät suostuisivat luopumaan totutuista tavoistaan, olisi lakkokomitean erityisillä ehdoilla nimitettävä eri kaupunginosiin yksityisiä kapakoita, joihin olisi lupa niitten mennä, kutka eivät voi yhteiselle asialle koko nautinnonhaluansa uhrata."[32]

Helsingissä juomalakkoon liittyminen ei myöskään edellyttänyt ehdotonta raittiuslupausta vuoden ajaksi vaan ainoastaan kieltäytymistä kapakkajuomisesta.[33] Tästä huolimatta tai pikemminkin tämän sijaan juomalakkolaiset samoin kuin silloinen työväenliikekin asettivat ehdottomaksi tavoitteekseen yleisen kieltolain säätämisen.

Juuri kieltolakivaatimuksen perustelut ja kytkennät raottavat sitä ajatusrakennelmaa, jolle juomalakkoliikkeen organisointityö todella perustui. Jo liikkeen ideamiehen Kalle Heikkilän kannanotot osoittavat lakkolaisten alkoholin vastaisen liikehdinnän alusta alkaen poikenneen perusteluissaan ratkaise-

---

[32] Työmies 12.3.1898, 1—2; ks. myös 9.4.1898, 2; 30.4.1898, 2.
[33] Tämä helsinkiläislakkolaisten kanta nostatti erityistä kiukkua raittiusliikkeen piirissä, ks. esim. Kylväjä 1898/16, 121.

vasti raittiusliikkeen virallisesta linjasta. Kun granfeltilainen ideologia painotti työläisen itsekasvua raittiiseen kansalaiskuntoisuuteen porvarillisen yhteiskunnan lainsäätäjien ja kasvattajien tuella, nosti Heikkilä näkyvästi esiin koko väkijuomakaupan "köyhälistöä ja työväkeä riistävän luonteen".[34] Juomalakon organisoinnin edetessä tämä alkoholin tuotannon ja kapitalistisen riistojärjestelmän välisen kytkennän korostus terävöityi. Kössi Koskinen vakuutti lakkolaisille, että juuri viinakauppa on "kapitalismin pahimpia keinoja työmiehen kuristamiseksi ja myrkyttämiseksi". Osuva oli myös Taavi Tainion julistus:

> "Työväki tahtoo vapautua niistä kahleista, jotka sitä rasittavat: kapitalismin ja sen turvissa rehottavan viinakaupan kahleista. Kuvaavaa on, että työväki täällä ensi kerran vapunpäivänä kokoontuu raittiusasian perusteella, vaatien vapaan kilpailun poistamista väkijuomavalmistuksen ja kaupan alalla."[35]

Epäilyksille juomalakon sosialistisesta kytkennästä ei juuri jäänyt sijaa, kun työläisiä vuoden 1898 vapunpäivänä agitoitiin lakkomarssille siihen vedoten, että kieltolakia vaativien joukkoon liittyessään he samalla osallistuisivat "nurkkakiven murtamiseen rahavallan yhteiskuntarakennuksessa".[36] Samalla kieltolakiohjelma sidottiin erottamattomasti äänioikeuskysymykseen. Perusteluissa tähdennettiin nimenomaan sitä, että itse asiassa juomalakkolaisten ensimmäinen ja keskeisin tavoite onkin yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden voimaansaattaminen; tämän jälkeen kieltolaki kyllä toteutuisi kuin itsestään kansan enemmistön tahdon mukaisesti.[37]

Kieltolain kytkeytymistä äänioikeuskysymykseen pidettiin lakkoliikkeen syntyvaiheessa itsestäänselvänä. Esimerkiksi Helsingin juomalakkolaiset kantoivat vappumarssillaan punaista lippua, johon oli kiinnitetty iskulause: "Pois ääniasteikko!"[38] Ja Tampereen väkijuomalakkolaisille jaettiin lakkokomitean toimesta kirjasta "Väkijuomalakko ja äänioikeus".[39] Joissakin yh-

---

[34] Kalle Heikkilän puhe, Karpio 1948, 8.
[35] Työmies 9.4.1898, 2; ks. myös 16.4.1898, 2; 30.4.1898, 1; 9.11.1898, 2; Kylväjä 1898/15, 117.
[36] Työmies 30.4.1898, 2.
[37] Ks. esim. Työmies 9.4.1898, 2; Kotkan Sanomat 14.5.1898, 3; Kylväjä 1898/7, 52; ks. myös Karpio 1948, 22—23.
[38] Toisen väkijuomalakkolaiskokouksen pk. 1899, 94—95.
[39] Väkijuomat ja äänioikeus. — Tampereen työväenyhdistysten lentolehtisiä no 3 1898.

teyksissä vaikutti suorastaan siltä kuin lakon organisaattorit olisivat nostaneet esiin kieltolakivaatimuksen vain paljastaakseen sen kautta äänioikeusolojen mädännäisyyden.[40]

Kiista juomalakosta

Jo aiemmin työläisten omaksuma kollektiivinen kieltolakivaatimus alkoi näin työväenliikkeen johtajien toimesta jäsentyä juomalakkoliikkeessä ilmiselvään poliittiseen hahmoonsa. Tästä tehtiin myös selvät poliittiset johtopäätökset: juomalakko sidottiin erottamattomaksi osaksi työväenliikettä. Virallisen muodon tämä kytkentä sai vuoden 1898 marraskuussa pidetyssä väkijuomalakkolaisten ja raittiusväen yhteisessä kokouksessa, jossa A.A. Granfeltin vastustavasta kannasta huolimatta valtaenemmistön tuella hyväksyttiin N.R. af Ursinin juomalakon ja työväenliikkeen yhteisiä tavoitteita painottanut ponsiehdotus.[41]

Kokous oli mielenkiintoinen jo sen jyrkän vastakkainasettelun vuoksi, mikä juomalakkolaisten ja raittiusväen edustajien välille heti istuntojen alussa muodostui. "Raittiusmieliset" A.A. Granfeltin johdolla asettuivat oikealle ja "työväenpuoluelaiset" eli juomalakkolaisten valtaosa vasemmalle.

Tässä kokouksessa joutuivat myös virallisesti vastakkain keskiluokkainen ja työväenhenkinen raittiusideologia. Granfelt perusteli:

> "Raittiusasiaa ei edistä palkat, elämän mukavuus ym. sellaiset, vaan se, ettei aineellisten etujen tähden ajeta raittiusasiaa. Raittiusasiaa ajettakoon puhtaana asiana."

Tähän vastasi N.R. af Ursin:

> "Raittiusala ei milloinkaan saa mitään suurempia tuloksia aikaan, ei milloinkaan pääse päämääräänsä, ellei se yhdy työväenkysymykseen."[42]

Tämä vastakkainasettelu oli johdonmukaista jatkoa sille raittiusliikkeen ja työväenkysymyksen välienselvittelylle, jota oli käyty 1890-luvun puolivälistä lähtien. Työväestössä kytenyt kritiikki raittiusliikkeen vanhasuomalaista johtoa ja sen edus-

---

[40] Ks. erityisesti Työmies 9.4.1898, 2; 11.4.1898, 1—2.
[41] Ensimäisen väkijuomalakkolaiskokouksen pk. 1898.
[42] Ensimmäisen väkijuomalakkolaiskokouksen pk. 1898; ks. myös Työmies 26.11.1898, 2; Kylväjä 1898/45, 349—350; 1898/46, 357—359; 1898/49, 365.

tamaa "porvarillista raittiuskasvatusmallia" vastaan kärjistyi juomalakon tiimellyksessä suoraksi ja avoimeksi hyökkäykseksi, nimenomaan Työmiehen, mutta myös muiden työväenlehtien palstoilla. Raittiusseuroja alettiin nimittää jarrutusseuroiksi ja raittiusjohtajien varsinaisena tarkoitusperänä väitettiin olevan "raittiuskysymyksen avulla työväen asian vastustaminen ja työväestön hajottaminen". Tällaisista seuroista järjestäytynyttä työväestöä kehotettiin pysymään erossa.[43]

Erityisen rajuiksi hyökkäykset kävivät keväällä 1899. Tällöin vuoden lakkoaika oli umpeutumassa ja taistelu juomalakkolaisten sieluista työväenliikkeen ja raittiusliikkeen kesken kiristynyt äärimmilleen. Raittiuden Ystävien johto pyrki sitomaan juomalakon olennaiseksi osaksi traditionaalista raittiusliikettä. Koko lakon selitettiin itse asiassa olleen Matti Heleniuksen idea[44] ja muutoinkin vain laajennus raittiusjärjestöjen toiminnassa. Lakkolaisten päätavoitteen esitettiin niinikään toteutuvan parhaiten, jos lakkolaiset liittyvät raittiusyhdistysten pysyviksi jäseniksi. Samalla suunnattiin erityiskehoituksia ylemmille yhteiskuntaryhmille ja naisille lakkoihin liittymiseksi.[45] Näiden avulla liikkeen jäsenpohjaa pyrittiin laajentamaan ja lähentämään sitä tältäkin osin raittiusliikkeeseen.

Työväenliikkeen taholta vastattiin juomalakkoaatteen olevan "niin kokonaan toisenluontoinen kuin tähän asti työskennellyt raittiusaate, että sen supistaminen yksinomaan raittiusseuroihin ja raittiustyön alalle ei voi mitenkään tapahtua". Päinvastoin, raittiusseuroihin osallistumisen katsottiin tuottavan suoranaista tuhoa, ei vain yksittäisille jäsenille, vaan koko työväenluokalle. Perusargumentaation kiteytti W. Wesa toukokuussa 1899 Työmiehessä julkaisemassaan laajassa artikkelissa "Pois jarrutusseurat, sillä ne ovat aikansa eläneet". Hän hyökkäsi voimakkaasti granfeltilaista raittiuskasvatusmallia vastaan väittäen sen "pimittävän raittiusseuroihin liittyneiden työmiesten silmät ja sokaisevan heidän järkensä siihen määrään, että he uskovat juoppouden syyksi kaikki olemassa olevat epäkohdat ja juoppouden olevan vallan päällä siksi, että on niin heikkotahtoisia ihmisiä, jotka eivät voi olla juomatta". Edelleen

---

[43] Työmies 9.4.1898, 2; ks. myös Työmies 17.5.1899, 1—2; 30.5.1899, 1; 7.6.1899, 4; Tampereen työväenyhdistyksen vuosikertomus 1898, 3—5.
[44] Juomalakko-lehti 1898/1.
[45] Raittiuskokous 1899, 36—41; Juomalakkolehti 1898/1; Kylväjä 1899/31, 245.

Wesa väitti "tällaisten näkökohtain, periaatteiden ja mielialojen valtaanpääsyn saaneen aikaan suurta tuhoa: äänioikeusasian ja koko työväenliikkeen kehityksen hidastumisen". Vaikeuksia hän väitti kohdatun myös raittiusseuroihin kuuluvien työmiesten taholta näiden myötäillessä koko työväenluokan etujen vastaisesti oman järjestönsä virallista kantaa.[46]

Nimenomaan se, että valtaosa työläisiä vielä tuona aikana kanavoi toimintansa raittiusliikkeeseen, teki siis raittiusideologiasta työväenliikkeen johdolle erittäin polttavan kysymyksen. Onkin selvää, että työväenliikkeen hallinta, yhtenäisen ja voimakkaan joukkotoiminnan organisointi oli vaikeaa niin kauan kuin jäsenkunta kentällä oli jakaantuneena eri järjestöihin. Erityisen vaikeaa se oli raittiusliikkeen osalta, jonka virallinen linja myötäili aina vuosisadan vaihteeseen saakka selvästi vanhasuomalaisen johdon kantaa. Sitä paitsi jatkuva raittiuskysymyksen argumentointi hämmensi sen ideologisen apparaatin jäsentämistä, johon sosiaalidemokraattinen johto vielä viime vuosisadan lopulla keskittyneesti pyrki.

Kaikki nämä seikat huomioon ottaen juomalakkoliikkeen organisointi vuonna 1898 vaikuttaa suoranaiselta taktikoinnin tyylinäytteeltä. Sen avulla moni vaikea ideologinen ja organisatorinen pulma näytti olevan nopeasti ja yksinkertaisesti ratkaistavissa. Sen avulla näytti olevan ratkaistavissa myös heterogeenisen ja vielä vuosisadan vaihteessa melko passiivisen työväestön mobilisointiongelma. Tilanteella on mielenkiintoista vastaavuutta 1880-luvun alun fennomaanien taktikointiin. Vaikka työväenkysymyksen sisältö samoin kuin joukkojen asema oli sosiaalidemokraattisille johtajille ratkaisevasti toinen kuin raittiusliikettä organisoineelle suomenmieliselle sivistyneistölle, opettava ja kasvattava suhde joukkoihin oli kuitenkin sama. Sama oli myös usko siihen, että raittiusideologia olisi tehokas keino joukkojen mobilisoimiseksi.

Juomalakko ja työväenpuolueen perustaminen

Juomalakkoliikkeen perustelut sekä koko liikkeen pikainen sitominen työväenliikkeen kokonaisohjelmaan osoittavat, että lakkoa ei alun alkaenkaan organisaattoreiden taholla mielletty varsinaiseksi raittiustoiminnaksi, vaan nimenomaan laajaohjel-

---

[46] Työmies 17.5.1899, 1—2.

maiseksi poliittiseksi painostus- ja mielenosoitusliikehdinnäksi. Tehtävänsä täytettyään sen oli määrä sulautua lähimpään liittolaiseensa eli työväenliikkeeseen. Tämä käy selvästi ilmi liikkeen johtajien kannanotoista. Taavi Tainio kiteytti erittäin sattuvasti työväenliikkeen johdon tavoitteet juomalakon suhteen:

> "Luultavaa on myöskin, että jos työväkemme ei pyrkimyksistään huolimatta saavuttaisikaan toivottuja tuloksia väkijuomalakosta, se silloin syventyy asiaan tarkemmin ja havaitsee olevansa pakotettu poistamaan syyt, kun ei seurauksia kumminkaan voida poistaa ja silloin kaiketi meidänkin juhlamerkeissämme ovat sanat: yleinen äänioikeus ja normaali työpäivä."[47]

Taustalla häilähtelee ajatus, että annettakoon joukoille raittiustaistelu, koska ne ovat siihen alttiit, mutta paljastakaamme samalla, mikä työväestölle on todelliseksi onneksi ja miten sen oikeastaan tulisi yhteiskuntaa jäsentää ja miten siinä toimia. Ääritavoitteina Tainio esitti yleisen äänioikeuden ja normaalin työpäivän eli kansainvälisen työväenliikkeen yleiset vapputunnukset. Tällä Tainio tahtoi sanoa, että näiden vaatimusten kannalle asettuva työväestö itse asiassa jo olisi osa kansainvälistä, sosiaalidemokraattista työväenliikettä; että näiden vaatimusten kannalle asettuva työväestö ei enää askaroisi sosiaalisten erillisongelmien parissa, vaan pitäisi päätehtävänään koko vallitsevan yhteiskuntajärjestelmän kumoamista.

Juomalakkoa ja siihen sidottua poliittista kieltolakiohjelmaa käytettiin näin välitavoitteena lähennettäessä työväestöä sosialistiseen maailmankatsomukseen. Mutta juomalakon taktiset käyttömahdollisuudet eivät rajoittuneet vain tähän. Liikkeen kaksi toimintamallia, lakko ja mielenosoitus, tarjosivat myös erinomaisen tilaisuuden työväenliikkeen taistelukeinojen tunnetuksi tekemiselle.

Toiminnan organisointi lakkomuotoon samoin kuin mielenosoitusmarssien järjestäminen vapuksi ei varmasti ollut pelkkä sattuma. Tätä osoittaa se, että työväenliikkeen johtajat useissa yhteyksissä viittasivat siihen, että juomalakko on rinnastettavissa työlakkoihin. Vahingoniloisesti ilkuttiin, että nyt työläiset ovat tehneet lakon, jota ei virkavallan toimesta voidakaan murtaa. Päinvastoin, työläisten yleistä lakko-oikeutta vas-

---

[47] Työmies 30.4.1898, 1.

tustavatkin piirit ovat pakotetut antamaan sille hyväksymisensä. Mm. Taavi Tainio kirjoitti:

> "Työväki on havainnut lakon mahtavaksi aseeksi asemansa parantamisessa. Puheena olevassa lakossa on voiton ja tappion mahdollisuudet, samoin kuin muissakin lakoissa, sillä erotuksella vaan, ettei työväki tule kärsimään mitään vahinkoa; vahingon kärsivät yksinomaan — kapakoitsijat, vaikkakin tuottaisivat lakkopettureita Venäjältä kapakoitaan tyhjentämään."[48]

Myöskin työläisten mielenosoitusmarssia — vaikka se Suomessa tapahtuikin tuolloin ensimmäistä kertaa kansainvälisen mallin mukaan vappuna — oli vaikea vastustaa, kun se järjestettiin raittiustoiminnan nimissä. Tämän työväenjohtajat tajusivat. He käyttivät tilaisuutta tehokkaasti hyväkseen selostaen juomalakkovalmistelujen yhteydessä laajasti ja perusteellisesti vapunpäivän merkitystä sosialistiselle työväenliikkeelle. Korostettiin sitä, että "vapunpäivä on ympäri maapallomme muodostunut itsetietoisuuteen heränneen työväestön juhlapäiväksi" ja että "työväki taistelee kaikissa maissa saman asian eduksi ja samaa vihollista vastaan: sortoa vastaan". Ja aivan erityisesti työväestölle tähdennettiin sitä, että tosiasiassa Suomen työläiset juomalakkomarssillaan osallistuisivat kansainvälisen työväenliikkeen yhteiseen taisteluun, samoin asein samaa sortoa vastaan.[49]

Juomalakon organisoinnilla ja sen ajoittamisella oli myös selvä konkreettinen tavoite, Suomen työväenpuolueen perustaminen. Juomalakon oli määrä toimia joukkojen mobilisaattorina, poliittisen tietoisuuden selkiyttäjänä ja heterogeenisen työväestön yhteisten tavoitteiden kiteyttäjänä. Sen oli määrä myös suorittaa selvä rajankäynti keskiluokkaiseen raittiusliikkeeseen nähden ja vetää kieltolakiohjelmallaan raittiusmielinen työväestö työväenpuolueeseen. Jo kesäkuussa 1898 hahmotellessaan työväenpuolueen ohjelmaa ja perustellessaan sen tarpeellisuutta Matti Kurikka vetosi juomalakkoon:

> "Juomalakko on osoitus siitä, että työväenasian takana ei enää seiso joukko kaunopuheliaitten yllyttäjien uteliaiksi saattamia työmiehiä vaan sen lippua seuraa kymmeniin

---

[48] Työmies 9.4.1898, 2; ks. myös 12.3.1898, 1—2; 30.4.1898, 1.
[49] Työmies 30.4.1898, 1.

tuhansiin nouseva järjestäytynyt armeija valistuneita kansalaisia, joilla on täysin selvillä kansalaisvelvollisuutensa."[50]

Näyttää siltä, että liikkeeseen mobilisoidut työläisjoukot pyrittiin suoraan juomalakon kautta ohjaamaan perustettavaan puolueeseen. Tätä osoittaa mm. se, että heti vuoden 1898 vapun jälkeen Tainio ehdotti juomalakkoliittojen kytkemistä ammattiyhdistysliikkeeseen ja sitä kautta tiukasti työväenliikkeen hallintaan.[51] Niinikään melko välittömästi juomalakkolaisten ensimmäisen joukkoesiintymisen jälkeen lakon keskuspaikkoihin, Helsinkiin, Tampereelle ja Turkuun perustettiin paikalliset työväenpuolueet — ei varmasti sattumalta — samojen johtajien toimesta, jotka olivat toimineet juomalakon puuhamiehinä.[52] Sattumaa ei varmasti ole myöskään se, että heti vapun 1899 jälkeen eli vähän ennen Suomen työväenpuolueen perustamista työväenlehdistössä kärjistyivät huippuunsa väitteet, joiden mukaan juomalakko, mutta aivan erityisesti raittiusliike, olivat erillisinä aatteina ja järjestöinä tehneet tehtävänsä ja ne tulisi liittää työväenpuolueeseen.[53] Konkreettisena toimenpiteenä Turussa perustettu Suomen Työväenpuolue sisällytti ohjelmaansa kieltolakivaatimuksen.[54]

Juomalakko ja raittiusliikkeen politisoituminen

Juomalakkoliike oli vastaan sanomaton ja julkisestikin näkyvä merkki siitä, että raittiusliikkeen rooli suomalaisessa yhteiskunnassa oli vuosisadan vaihteessa perusteellisesti jäsentymässä uudelleen. Kytkemällä alkoholinvastaisen ideologian luokkaetuihin, "paljastamalla" integraatiojärjestön porvarilliset kasvot, sanoutumalla irti individualistisesta kansalaiskasvun mallista ja sitomalla kieltolakivaatimuksen poliittiseen puolueohjelmaan juomalakkoa organisoineet työväenjohtajat pirstoivat lopullisesti hajalle sen harmonian, jolle kansallismielinen sivistyneistö parin vuosikymmenen ajan oli toimintansa rakentanut. Integraatiojärjestöstä itsestään oli kasvamassa po-

---

[50] Työmies 25.6.1898, 1; ks. myös Työmies 30.4.1898, 1.
[51] Työmies 7.5.1898, 4.
[52] Soikkanen 1961, 64 ja 1975, 35.
[53] Työmies 4.5.1899, 4; 17.5.1899, 1—2; 30.5.1899, 1; 7.6.1899, 4; 9.6.1899, 4.
[54] Kolmannen yleisen Suomen työväenyhdistyksen edustajain kokouksen pk. 1899.

liittisen polarisoitumisen päänäyttämö.

Ensi vaiheessa tämä poliittinen hajaannus ilmeni karkeana porvarillisen ja sosialistisen maailmankatsomuksen välisenä kahtiajakona. Mutta vuosien mittaan, puoluekoneiston jäsentyessä uuteen muotoonsa, polarisoituminen molemmissa leireissä kävi hienosyisemmäksi. Esimerkiksi Helenius-Seppälän ja Voionmaan työväenystävyys kohtasi epäluuloa sosiaalidemokraattien jyrkän siiven taholla.[55] Toisaalta taas itse A.A. Granfelt joutui vuonna 1902 tiukimpien yrjökoskislaisten hampaisiin kagaalisympatioista syytettynä. Samat piirit sisällyttivät seuraavana vuonna Elis Bergrothin avustuksella oman poliittisen propagandakampanjansa Raittiuden Ystävien järjestämään raittiuspuhujatoimintaan.[56]

Selvät kytkennät rakentuivat myös muihin poliittisiin ryhmittymiin. Erityisen vahvaksi muodostui raittiusliikkeen side nuorisoseurojen kautta organisoituvaan maalaisliittoon. Santeri Alkio[57] ja Niilo Liakka[58] toimivat tämän siteen henkilöitymina johtotasolla. Samoin raittiusliikkeellä oli lujat yhteydet niin sosiaalidemokraattiseen kuin porvarilliseenkin naistoimintaan. Sellaiset henkilöt kuin Miina Sillanpää ja Hilja Pärssinen olivat, paitsi aatteellisia sosiaalidemokraatteja ja työläisnaisliikkeen aktivisteja, myös innokkaita raittiusnaisia.[59] Samoin Suomen Naisyhdistyksen ja Naisasialiitto Unionin henkilökytkennät raittiusliikkeeseen olivat jo alun alkaen olleet tiiviit ja säilyivät sellaisina uudenkin vuosisadan alkuaikoina.[60]

---

55 Karpio 1931, 239—247; Halila 1969.

56 Z. Yrjö-Koskisen kirjeet Elis Bergrothille 2.12.1902: 7.12.1902; 20.12.1902: 8.3.1903 (HYK); ks. myös Z. Yrjö-Koskiselta Elis Bergrothille saapuneet kirjeet (Bergrothin kokoelma, VA) sekä Elis Bergrothin kirjeet Agathon Meurmanille (Meurmanin kirjekokoelma 1, HYK); A.A. Granfeltin kirje Otto Cantellille 20.10.1899; Rommi 1964, 330—331.

57 Santeri Alkio (ent. Filander) liittyi jo Suomen ensimmäiseen absoluuttiseen raittiusseuraan, Vasa Nykterhetsföreningiin ja toimi koko elämänsä ajan aktiivisessa yhteisössä raittiusliikkeen kanssa. Alkio 1908; Alanen 1976. Niinikään Granfelt vieraili jo ensimmäisillä maaseutumatkoillaan Alkion luona. A.A. Granfeltin kirje Mandi Granfeltille 14.6.1886.

58 Liakka kuului mm. päätoimikuntaan vuosina 1915—1920. Tätä ennenkin hän oli toiminut innokkaasti raittiustyössä. Hänellä oli myös läheiset sukulaisuussiteet Väinö Voionmaahan.

59 Miina Sillanpää kuului Raittiuden Ystävien päätoimikuntaan vuosina 1907—1912 ja Hilja Pärssinen vuonna 1907. Hän toimi myös Kylväjä-lehden innokkana avustajana 1900-luvun alussa, erityisesti vuosina 1905—1906.

60 Nk. naisasianaisista päätoimikuntaan kuuluivat ainakin koulunjohtaja Lucina Hagman 1887—1889, tohtori Maikki Friberg 1895—1896 sekä opettaja Alli Trygg-Helenius 1896—1898. Maikki Friberg toimi myös Kylväjä-lehden

Ei siis ollut totta, että raittiusliike olisi pelkästään sosiaalidemokratisoitunut, vaikka työväenhenkiset näkemykset saivatkin liikkeessä vuosisadan taitteessa muita näkyvämmän jalansijan. Kysymys oli laajemmasta ilmiöstä: raittiusliike — samoin kuin muutkin poliittista järjestäytymistä edeltäneet kansanliikkeet — suodatti lävitseen koko nykyaikaisen puoluekoneiston muodostumisen.

Mutta vuosisadan vaihteen raittiusliikkeen kehityksellä oli myös *toinen* puolensa. Jo työväenliikkeen johdon organisoima juomalakko oli selvästi osoittanut, että raittiusliikkeen funktion muutos oli tiukasti — ehkä ensisijaisestikin — sidoksissa varsinaisten raittiusjärjestöjen ulkopuolella käynnistyneeseen mobilisoitumiseen ja sen puitteissa suoritettuihin kannanottoihin. Kuvaavaa on, että 70 000 juomalakkolaisesta vain alle kaksi prosenttia kuului raittiusliikkeeseen.[61]

Juuri 1900-luvun alkuvuosina raittiusideologia tunkeutui voimakkaasti esiin järjestökentän kaikilta laidoilta. Juuri näinä vuosina alkoholikysymyksestä myös tuli merkittävä yhteiskunnallinen ja poliittinen kiistakapula. Sen vaikutus ulottui niin kunnalliseen päätöksentekokoneistoon kuin valtakunnallisella tasolla uudelleen järjestyviin poliittisiin ryhmittymiin. Alkoholipoliittisen raittiuskannan ottivat suurin piirtein kaikki vuosisadan vaihteessa vaikuttaneet tai silloin syntyneet uskonnolliset, yhteiskunnalliset tai poliittiset järjestöt. Kun siis raittiusliike suodatti lävitseen koko modernin puoluekoneiston syntyvaiheet, vastaavasti myös koko politisoituva yhteiskuntakoneisto suodatti lävitseen raittiuskysymyksen. Juuri tässä suodattumisvaiheessa, mobilisaatiovuosina, raittiusliike saavutti lakipisteensä. Samalla se kuitenkin menetti myös etuasemansa maan rekrytointivoimaisimpana kansanliikkeenä — ensin nuorisoseuroille ja suurlakkovuonna sosiaalidemokraattiselle työväenliikkeelle.

Mobilisaatio paikallistasolla

Vaikka mobilisaation organisatorinen kanavoituminen ja ohjel-

---

vastaavana toimittajana 1900-luvun alussa ja Alli Trygg-Helenius sen vakituisena avustajana. Raittiusliikkeen roolista naisten järjestäytymisessä ja "emansipoitumisessa" tarkemmin Sulkunen 1986.

[61] Tilastollisia tietoja 1898.

malliset tendenssit antavatkin joitakin viitteitä liikkeelle lähdön luonteesta ja sisällöstä, ne eivät ulotu sen paljastamiseen, mikä ruohonjuuritason ihmisen rooli tässä tapahtumassa todella oli. Järjestökohtaiset kannatusluvut ja viralliset ohjelmat kun kertovat enemmänkin liikkeiden johdon intresseistä, mobilisaation valjastamisesta ja ideologisesta ohjailusta kuin siitä, mitä yksittäiset ihmiset ja ihmisryhmät kokivat ja miten toimivat synnyttäessään koko valtakuntaa ravistelleen liikehdinnän.

Yleisluonne: eriytymättömyys

Raittiusliikkeen paikallisyhdistysten tarkastelu paljastaakin mielenkiintoisia piirteitä 1900-luvun alun mobilisaation sisällöstä ja raittiusyhdistysten roolista ruohonjuuritason liikkeelle lähdössä.

Paikallistason aineisto antaa katetta seuraavalle yleisluonnehdinnalle: Väestö oli lähtenyt liikkeelle, mutta mobilisaation kanavointi synnytti ilmeistä hämminkiä, ei vain joukkojen, vaan myös "organisaatioihmisten" keskuudessa. Paikallisella tasolla toimi joitakin aktiivisia puuhamiehia tai naisia, usein opettajia, jotka saamiensa ohjeiden mukaan perustivat yhdistyksiä, järjestivät joukkokokouksia ja luentotilaisuuksia, keräsivät nimiä kansalaisadresseihin jne. Tyypillistä oli, että yhdet ja samat henkilöt toimivat useidenkin järjestöjen organisaattoreina. Ominaista paikallistason mobilisaatiolle oli — paitsi se, että liikkeellelähtö tapahtui nopeasti ja samaan aikaan usealla taholla — myös se, että liikehdintä oli sekä organisatorisesti että aatteellisesti sangen yhtenäistä, sosiaalisesti jäsentymätöntä ja ideologisesti polarisoitumatonta. Käytännössä tämä merkitsi sitä, että useissa tapauksissa eri kansalaisjärjestöt eivät suinkaan tarjonneet väestölle vaihtoehtoisia järjestäytymisen kanavia, vaan toiminta saattoi suuntautua ja yleensä suuntautuikin moneen järjestöön samanaikaisesti. Tämä koski sekä yhdistysten johtohenkilöitä että rivijäseniä.

Raittiusliikkeellä ensimmäisenä ja vahvimpana joukko-organisaationa oli tässä prosessissa keskeinen, mutta vuosien mittaan väistyvä rooli. Näin oli erityisesti kaupungeissa, joissa raittiusyhdistysten absoluuttinenkin kannatus saattoi jo ennen vuotta 1905 kääntyä selvään laskuun. Esimerkiksi kaikissa tutkimuskohteena olevissa kaupunkikunnissa raittiusinnostuksen huippu saavutettiin välittömästi suurlakkoa edeltävinä vuosi-

na, tavallisimmin vuonna 1904. Samanaikaisesti työväenyhdistykset vakiinnuttivat asemansa kaupunkiväestön vetovoimaisimpina järjestöinä.

Sama oli kehitys myös tutkimuksen kohteena olleissa hämäläisissä ja uusmaalaisissa maalaiskunnissa. Humppilassa raittiusaktiviteetin huippu tosin saavutettiin vasta suurlakon jälkeen, vuonna 1906, mutta sielläkin työväenyhdistys nopeasti tämän jälkeen sai selvän yliotteen järjestöelämässä.[62]

Sitä vastoin niissä osissa maaseutua, joissa järjestäytymisen aste vielä vuosisadan taitteessa oli ollut alhainen, tilanne oli olennaisesti toinen. Muiden järjestöjen rinnalla uusia raittiusseuroja perustettiin sangen runsaasti juuri mobilisaatiovuosina. Nukahtaneita yhdistyksiä herätettiin henkiin ja tavallista oli, että raittiustoiminta juuri noina vuosina vakiinnutti sijansa kuntien järjestökentässä.[63]

Juuri näillä myöhäisen järjestäytymisen alueilla eri järjestöjen integroituneisuus myös esiintyi voimakkaimpana. Tästä eri yhdistysten sopuisasta rinnakkainolosta, päällekkäisyydestä ja lomittaisuudesta antavat oivallista näytettä nk. raittiussaarnaajien matkaraportit. H. Paavilainen esimerkiksi raportoi nuorisoseuran ryhtyneen Juvalla ja Joroisilla toimeen "raittiusaatteen levittämiseksi".[64] Nuorisoseurojen ja raittiusyhdistysten yhteistyötä kuvailivat myös Aug. Vuori ja Martti Kantele Keski-Suomeen vuonna 1902 tekemiltään matkoilta.[65] Severi Kantola puolestaan kertoi, että Pielisjärvellä toimi — niinikään vuonna 1902 — kaksi nuorisoseuraa, raittiusseura ja työväenyhdistys. "Työnjako" näiden kesken oli muodostunut sellaiseksi, että nuorisoseurat toimivat "omillaan", mutta "raittiusseura pitää kokouksiaan työväenyhdistyksen huoneustossa ja onkin ollut se työväenyhdistyksen raittiusosastona".[66] Tilanteen häilyvyyttä ja

---

[62] Tästä kysymyksestä tarkemmin seuraavassa luvussa.

[63] Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1895—1905.

[64] H. Paavilaisen matkakertomus Raittiuden Ystäville Helsingissä 1902 (RY, VA).

[65] Aug. Vuoren kertomus Keski-Suomen raittiuspiiristä, luentomatkalta 1902 ja Martti Kanteleen kertomus Keski-Suomessa pidetyistä esitelmistä 1902. Nuorisoseurojen ja raittiusliikkeen yhteistyöstä paikallistasolla ks. myös E. Rytkösen kertomus raittiusesitelmämatkoilta Mikkelin pitäjässä 1902; William Sippolan kertomus raittiusesitelmistä Rautalammilla ja Ilmajoella 1902; Severi Kantolan kertomus raittiusesitelmämatkasta Pohjois-Karjalassa 1902. (RY, VA).

[66] Severi Kantolan kertomus raittiusesitelmämatkoilta Pielisjärvellä 1902 (RY, VA).

Viipurin Saunalahdessa toiminut raittiusyhdistys Kilpi III perustettiin myös mobilisaatiovuosina, tarkalleen ottaen vuonna 1904. Kuvassa Kilpi III:n ensimmäinen johtokunta kokouspaikalla kuvattuna. (Raittiuden Ystävät)

järjestöllisten kytkentöjen liikkuvuutta kuvaa hyvin se, että samaiselta Pielisjärveltä saapui kolmen vuoden kuluttua Raittiuden Ystäville kirje, jossa ilmoitettiin:

> "Viime joulukuussa perustimme tänne raittiusseuran nimeltä Pielisjärven raittiusseura Elo . . .
>
> Täällä Pielisjärvellä kun on paljon seuroja ja yhdistyksiä ja muiden muassa Nuorisoseura niin olemme ajatellu että jos voisimme yhdistyä Nuorisoseuraan raittiusosastona, sillä melkein enin osa jäsenistä kuuluu ennestään Nuorisoseuraan, kuin myös Nuorisoseurassa on henkisiäkin voimia joita tulemme tarvitsemaan."[67]

---

[67] Pielisjärven raittiusseuran sihteerin E.G. Cormenin kirje Raittiuden Ystäville 11.1.1905 (no 450). — Raittiuden Ystävien kirjeenvaihto 1905 (RY, VA).

Juuri näillä alueilla saattoi myös sattua, kuten kävi Severi Kantolalle Juuassa, että raittiuskokoukseen oli tultu joukolla, "tupa oli täynnä ja porstua puolillaan", mutta tilaisuuden jälkeen "akat vain tuumailivat: 'Kyllähän se hyvästi puhui, mutta kun se sitä juoppoutta aina siihen sekottaa.' "[68] Tärkeämpää kuin tilaisuuden sanoma oli siis se, että oltiin lähdetty liikkeelle ja kokoonnuttu yhteen.

Raittiusliikkeen liittolaiset

Raittiustoiminnan kytkentöjä paikallistasolla koskevat tiedot viittaavat siihen, että nimenomaan Savon, Pohjois-Karjalan, Pohjanmaan ja myös Turun ja Porin maalaiskunnissa raittiusyhdistykset olivat taipuvaisia liittoutumaan nimenomaan *nuorisoseurojen* kanssa. Etelä-Pohjanmaan suomenkielisen väestön alhainen raittiusliikekannatus näyttää suorastaan selittyvän sillä, että nuorisoseuroilla oli tapana perustaa paikallisyhdistykseensä myös raittiusosasto. Esimerkiksi jo vuosina 1895—1896 kaikkiaan seitsemässä eteläpohjalaisessa nuorisoseurassa toimi tällainen erillisosasto; jäsenluku näissä yhteensä nousi noin 250:een.[69] Tilanne oli sama myös Keski-Pohjanmaalla, jossa vuonna 1903 nousi keskustelunaiheeksi jopa nuorisoseurojen raittiusosastojen organisatorinenkin kytkeminen Raittiuden Ystävien piireihin.[70] Niinikään Joensuun raittiuspiirin vuosikokouksessa 6.5.1905 päätettiin "koettaa saattaa nuorisoseuroja avustamaan raittiustyötä ylläpitämällä raittiuskouluja ja toivonliittoja".[71]

Periaatteessa samansisältöinen päätös oli tehty Savon piirissä jo vuonna 1894.[72] Nuorisoseurojen ja raittiusyhdistysten yhteistoimintaan paikallistasolla viittaa myös Turun raittiuspiirin

---

[68] Severi Kantolan kertomus 1902.

[69] Etelä-Pohjanmaan raittiuspiirin vuosikertomus 15.4.1895—31.3.1896, painamaton; ks. myös pk. tehty Etelä-Pohjanmaan raittiuspiirin vuosikokouksessa 27.3.1894 ja Etelä-Pohjanmaan raittiuspiirin vuosikertomus 1900—1901, painamaton. — Päätoimikunnan arkisto no 1, piiri 1 (RY, VA).

[70] Ote Keski-Pohjanmaan raittiuspiirin toimikunnan kokouksen pk:sta 10.5.1903 — Päätoimikunnan arkisto no 4, piiri 10 (RY, VA).

[71] Pk. laadittu Joensuun raittiuspiirin vuosikokouksessa Joensuussa 6.5.1903. — Päätoimikunnan arkisto no 3, piiri 8 (RY, VA); ks. myös Joensuun raittiuspiirin pk. 30.3.1904 (Joensuun raittiuspiiri, JOMA).

[72] Pk. tehty Savon raittiuspiirin vuosikokouksessa Kuopiossa 14.5.1894 — Päätoimikunnan arkisto no 2, piiri 6 (RY, VA).

piiritoimikunnan kertomuksesta vuodelta 1904 löytynyt maininta:

> "Laiminlyötyjen toimien korvauksena on mainittava Nuorisoseurain kesäjuhla Perniössä, Nuorisoseurain toimeenpanemat ja piiritoimikunnan avustamat raittiuspäivät Sauvossa."[73]

Tämä ei suinkaan tarkoittanut sitä, etteikö päällekkäistoimintaa olisi esiintynyt muidenkin järjestöjen kanssa. Erityisesti työväenyhdistysten ja raittiusseurojen yhteisjäsenyys oli yleistä myös näillä alueilla.[74] Niinikään työväenyhdistykset ja nuorisoseurat saattoivat toimia sulassa sovussa ja yhteistyössä, jopa Etelä-Pohjanmaalla.[75] Päälinjaksi maan läntisimmissä osissa sekä myöhäisen järjestäytymisen alueilla näyttää kuitenkin melko pian vakiintuneen käytäntö, jossa raittiustyö niin ideologisesti kuin organisatorisestikin liittoutui ensi sijassa nuorisoseurojen, mutta myös muiden nk. porvarillisten edistysseurojen kanssa.[76] Tämän liittoutuman turvin raittiusliike perifeerisellä maaseudulla suurlakon jälkeen myös jatkoi vakiintumistaan.

Kaupungeissa ja raittiusliikkeen varhaisimmilla ydinalueilla järjestöjen keskinäinen peruskoalitio sitävastoin oli toinen. Juomalakosta aina ensimmäisiin yksikamarisiin eduskuntavaaleihin ja sen ylikin näillä alueilla toimi lukuisia raittiusseuroja, joita oli kovin vaikea erottaa *sosiaalisdemokraattisista työväenyhdistyksistä.* Jäsenille raja raittius- ja työväenliikkeen vaatimusten ja toimintatapojen välillä näyttää olleen täysin hämärä — tai epäolennainen. Raittiusseuroista siirryttiin voimis-

---

[73] Kertomus Turun raittiuspiirin piiritoimikunnan ynnä paikallisyhdistysten toiminnasta ja vaikutuksesta v. 1904 (-1905). — Päätoimikunnan arkisto no 1, piiri 2 (RY, VA); Raittiusliikkeen ja nuorisotyön yhteistoiminta oli pohdittavana myös vuoden 1902 raittiuskokouksessa (pk. 118—123).

[74] Ks. esim. Kaarinan raittiusseuran sosiaalidemokraattiseen puolueeseen liittymisestä syntynyt kiista. Raittiuden Ystävien keskushallinnon päätös Kaarinan raittiusseuran piiri II:n keskushallinnon päätettäväksi alistettuun valitukseen annettu Helsingissä 27.5.1907 (RY, VA).

[75] Vattula 1976.

[76] Erinomaisen esimerkin tästä tarjoaa laihialainen linja, josta kerrottiin Etelä-Pohjanmaan Raittiuspiirin vuosikertomuksessa v. 1900—1901: "Laihialla on Laihian nuorisoseuran, Isäntäyhdistyksen, Naisyhdistyksen, L. Yläpään nuorisoseuran ja L. siveellisyysyhdistyksen kesken yhteinen raittiustoimikunta, jonka tehtävänä on pitää huolta raittiusesitelmien pitämisestä kyläkunnissa." — Päätoimikunnan arkisto no 1, piiri 1 (RY, VA).

tuviin työväenyhdistyksiin, mutta toimintaa ei pidetty vaihtoehtona vaan pikemminkin liittolaisena raittiustyölle. Oli yhtä luonnollista työväenyhdistyksen jäsenenä osallistua alkoholinvastaisiin kampanjoihin kuin raittiusseuran jäsenenä osoittaa mieltä sosiaalidemokraattisen puolueen esittämien vaatimusten puolesta.

Esimerkiksi kaikki ne tutkimuksessa mukana olleet kaupungit, joiden raittiustoiminnasta on saatu tarkempaa selkoa, kävivät läpi voimakkaan ideologisen ja organisatorisen työväenkauden. Helsingissä Koitto oli luonnollisesti tiennäyttäjä,[77] mutta myös muiden yhdistysten kytkennät työväenliikkeeseen olivat vuosisadan alussa erittäin vahvat. Raittiusyhdistys Valo mm. liittyi koko järjestönä sosiaalidemokraattiseen puolueeseen 1900-luvun alussa.[78]

Yhteisiä mielenosoituskokouksia ja painostustilaisuuksia järjestettiin innokkaasti[79] ja myös työväenyhdistyksen taholla raittiusmielisten ja työväestön rintamaa pidettiin ideologisesti yhtenäisenä tai ainakin yhdensuuntaisena liittoutumana. Tämä ilmenee esimerkiksi vuoden 1901 valtuusmiesten ehdollepanosta: Helsingin työväenyhdistys päätti yksimielisesti asettaa yhteiset ehdokkaat raittiusmielisten kanssa ja mm. yhteistyö ruotsalaisen työväenliiton kanssa torjuttiin sen nojalla, että se — kuten Edvard Valpas Hänninen ilmaisi — "olisi kuin juoni koko esitys ruotsalaiselta puolueelta, työväen ja raittiusmielisten hajoittamiseksi".[80]

Helsingin raittiusyhdistysten ja työväenyhdistyksen jäsenvertailut vuosilta 1890 ja 1895 (1896) osoittavat, että järjestöjen päällekkäistoiminta ei suinkaan juontunut yhdistysten alkuvaiheisiin, vaan se oli erottamattomasti sidoksissa toisaalta yleiseen yhteiskunnalliseen radikaalistumiseen ja toisaalta voimakkaaseen kollektiiviseen liikkeelle lähtöön, mobilisaatioon.[81] Tä-

[77] Koiton kehityksestä ks. esim. Mönkkönen 1974. Ks. myös Jussi Tuomisen muistelmia III (Jussi Tuomisen kokoelma, KA).

[78] Sosialidemokraattinen puolue Suomessa 1906, 4.

[79] Ks. esim. Työmies 3.2.1905, 3; 20.2.1905, 1—2; Kylväjä 1900/9, 68; 1900/17, 132—134; 1905/8, 62; 1905/9, 65—66.

[80] Helsingin työväenyhdistyksen kuukausikokouksen pk. 23.10.1901; 24.11.1901.

[81] Päällekkäisjäseniä raittius- ja työväenyhdistyksillä oli esim. vuonna 1890 vain 25; kyseisenä vuonna kaupungin raittiusseuroissa toimi 718 ja työväenyhdistyksessä 694 jäsentä. Helsingin kaupungin raittiusyhdistysten kalenteri 1890; Helsingin työväenyhdistyksen vuosikertomus 1890; ks. myös Helsingin kaupungin raittiusyhdistysten kalenteri 1896 ja Helsingin työväenyhdistyksen vuosikertomus 1895.

Myös enin osa Kaarinan raittiusseuran jäsenistä oli 1900-luvun alussa sosiaalidemokraatteja. Heidän pyrkimyksestään liittää seura suoraan sosiaalidemokraattiseen puolueeseen syntyi iso riita. Kuvassa kuitenkin menossa rauhallinen raittiuskokous seuran omassa talossa. (Raittiuden Ystävät)

tä käsitystä puoltaa myös se seikka, että vasta 1890-luvun puolivälissä nostettiin yleisesti esille kysymys raittiusseuralaisten liittymisestä työväenliikkeeseen ja päinvastoin. Helsingissä aloitteen keskusteluun teki raittiusyhdistys Rauha, jonka jäsen Räisänen ehdotti 5.6.1895 pohdittavaksi, "eikö olisi raittiusmielisten tarpeellista kuulua työväenyhdistykseen". Kun enemmistön mielipide oli se, että "olisi välttämätöntä kaikkien kuulua työväenyhdistykseen", päätettiin keskustelu laajentaa koko liikettä koskevaksi.[82]

Erittäin häilyvä oli raja raittius- ja työväenyhdistysten välillä myös Tampereella. Varsinkin työläisnaisten yhteenliittymäksi kiteytynyt Aamurusko toimi tiiviissä yhteistyössä työväenyh-

---

82 Raittiusyhdistys Rauhan pk. 4.6.1896; 11.6.1896 (RY, VA).

distyksen kanssa. Mielenosoitusretkiin yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden, kahdeksantuntisen työpäivän ja kieltolain puolesta osallistuttiin säännöllisesti, joko omana yhdistyksenä omin lipuin, tai — kuten 28.5.1906 — kukin itsenäisesti omaan rivistöönsä hakeutuen. Perusteluna tälle menettelylle — toiminnan yhteenkietoutuneisuutta hyvin kuvaten — esitettiin:

> "Koska suurin osa seuran jäsenistä kuuluu ammattiosastoihin ja koska he tietysti menevät näiden mukana mielenosoitukseen, ei kokous katso tarpeelliseksi seurana ottaa osaa, vaan menköön kukin järjestynyt järjestönsä mukana ja järjestymättömät järjestymättömäin joukossa."[83]

Samoihin aikoihin yhdistyksessä nousi myös ajankohtaiseksi kysymys sulautumisesta työväenpuolueeseen.[84] Liittymispäätöstä ei tosin tehty, mutta työväenliikettä myötäilevä radikaali linja säilyi ainakin vuoden 1907 loppuun saakka, jolloin toiminta siellä — kuten kaupunkiyhdistyksissä yleensäkin — alkoi osoittaa lamaantumisen merkkejä.[85]

Sama tiivis yhteenkytkentä työväen- ja raittiusliikkeen kesken vallitsi 1900-luvun alkuvuosina myös muissa kaupungeissa.[86] Tutkituista tapauksista ainoastaan Vaasan II raittiusyhdistys näyttää suhtautuneen hieman nihkeästi työväenyhdistyksen esittämiin yhteistyötarjouksiin ja hakeneen pikemminkin liittolaista nuorisoseuratyöstä.[87] Niinikään turkulaisessa Toivo II:ssa "sosialistikausi" lienee jäänyt verraten lyhyeksi, loppuneen itse asiassa alkuunsa. Jo vuonna 1899 saapui nimittäin A.A. Granfeltille valituskirje sosialistien soluttautumisesta tähän turku-

---

[83] Raittiusyhdistys Aamuruskon pk. 28.5.1906; ks. myös pk:t 18.5.1902; 8.3.1903; 16.5.1903; 17.5.1904; 22.11.1904; 18.12.1904; 11.5.1905; 28.5.1905 (TKA).

[84] Raittiusyhdistys Aamuruskon pk. 25.4.1906; 21.10.1906 (TKA).

[85] Raittiusyhdistys Aamuruskon pk. 1907; vuosikertomus vuodelta 1907, painamaton (TKA).

[86] Hämeenlinnan raittiusseuran pk. 4.11.1904; 16.11.1904; 10.4.1905; 7.5.1905; 14.12.1905; 26.4.1906; 30.5.1906 (HMA); Haminan raittiusyhdistyksen pk. 9.6.1901; 28.5.1902; 1.11.1905; 13.12.1905 (Haminan rs.); Raittiusyhdistys Kohinan (Sortavala) pk. 1.6.1905; 13.12.1905; 22.4.1906; 27.10.1906; 20.12.1906; 15.3.1907; 24.4.1907; 29.1.1908 (RY, VA); Raittiusyhdistys Pohjan Leimun (Oulu) pk. 11.2.1905; 22.11.1905; 19.12.1905; 20.5.1906; 17.3.1906 (OMA); Kuopion raittiusseuran pk. 26.3.1905; 28.5.1905; 3.11.1905 (Kuopion rs).

[87] Vaasan raittiusyhdistys II:n johtokunnan kokousten pk. 18.9.1902; 15.5.1906; Vaasan raittiusyhdistys II:n viikkokousten pk. 1.12.1901; 21.9.1902 (Vaasan ry II, VMA).

laisseuraan. Näiden pyrkimyksenä väitettiin olevan irrottaa Toivo II Raittiuden Ystävistä ja liittää se työväenliikkeeseen.[88] Vanha johto karsi kuitenkin yhdistyksen nopeasti sosialistisista aineksista erottamalla "villitsijät" ja muotoilemalla "vastaisen varaksi sääntöihin pykälän, jonka nojalla johtokunta pitemmittä mutkitta moiset vallanhankkijat voi karkoittaa". Seuraus puhdistuksesta oli, että erotetut jäsenet siirtyivät toiseen turkulaisseuraan, raittiusyhdistys Taimeen.[89]

Kuvaavan esimerkin integroituneen järjestäytymisen vaiheesta ja nimenomaan raittius- ja työväenliikkeen yhteenkietoutumisesta eteläsuomalaisella maaseudulla[90] puolestaan tarjoaa Oriveden Korkeakoskella toiminut raittiusseura Riento. Valikoidut otteet seuran pöytäkirjasta valaisevat kehitystä:

> "22.4.1900
> 5 § Päätettiin panna toimeen vapunpäivänä suuri mielenosoitusretki.
>
> 21.11.1904
> 2 § Keskusteltiin mille kannalle raittiusseuran olisi asetuttava vastaisen toiminnan varalle? Onko toimintaa jatkettava vanhalla tavalla vai onko erottava Raittiuden Ystävistä.
>
> 28.11.1904
> 1 § Keskusteltiin Raittiusseura Riennon erottamisesta Raittiuden Ystävistä ja ehdotettiin yhdyttäväksi Työväenyhdistyksen raittiusosastoksi.
>
> 11.12.1905
> 3 § Luettiin puoluehallinnolta lähetetty kirje mutta ei katsottu tarpeelliseksi ruveta minkäänlaisiin toimenpiteisiin sen johdosta kun raittiusseuran jäsenet ovat joksikin kaikki työväenyhdistyksen jäseniä ja koska työväenyhdistyk-

---

[88] Raittiuden Ystävien päätoimikunnan pk. 14.—15.12.1899 (RY); Karpio 1938, 110.

[89] Raittiuden Ystävien päätoimikunnan pk. 12.9.1900 (RY); Kylväjä 1900/34, 268. Erittäin kiinnostavaa on, että Kylväjän artikkelin kirjoittaja väitti Länsi-Suomen Työmiehen toimitussihteerin olleen kaappaushankkeen takana. Tätä tehtävää hoiti tuolloin Taavi Tainio, joka juomalakkoliikkeen yhteydessä oli kiivaasti ajanut raittiusseurojen sulauttamista suunnitteilla olevaan työväenpuolueeseen.

[90] Järjestöjen ideologista ja organisatorista päällekkäisyyttä kuvastaa osaltaan myös se, että Uudenmaan piiritoimikunta päätti palkata työväenpuolueen kanssa yhteisen raittiusesitelmöitsijän maakuntaa kiertämään. Uudenmaan raittiuspiirin vuosikokouksen pk. 1.—2.3.1903 — Päätoimikunnan arkisto no 2, piiri 4 (RY, VA).

selle on saapunut ennemmin samanlainen kirjelmä ja se on ruvennut sen johdosta toimimaan."[91]

Raittiusseura Riento ei liittynyt sosiaalidemokraattiseen puolueeseen ja näyttää sitä, että vilkkaasta keskustelusta huolimatta tällaisia ratkaisuja muuallakin tehtiin loppujen lopuksi verraten vähän.[92] Tavallisempaa sitä vastoin oli, että päällekkäisjäsenet pikkuhiljaa ja vuoden 1906 jälkeen usein joukollakin alkoivat ensisijaisesti keskittää toimintaansa työväenyhdistykseen. Tällöin raittiusyhdistyksiä kohtasi — ei vain jäsenkadosta seurannut lamaannus — vaan myös sosiaalisen perustan täydellinen uudelleen muovautuminen.

Kansalaisyhteiskunnan synty ruohonjuuritasolla

Vuosisadan alun ideologinen ja järjestöllinen häilyvyys kertoo siitä, miten yksittäiset ihmiset elivät kansalaisyhteiskunnan syntymisen viime vaiheet. Vaikka valtaosa väestöä mobilisaatiotilanteessakin pysyi tyynesti — tai vähemmän tyynesti — paikoillaan; vaikka muodollinen järjestäytyminen parhaassakin tapauksessa kosketti vain pientä aktiivista ihmisjoukkoa,[93] heijastaa tämä prosessi kuitenkin niitä yhteisiä tuntoja, joita vuosisadan vaihteen yhteiskunnallinen ja poliittinen mullistus ihmismielissä synnytti. Se kuvastaa sitä epätietoisuutta, mitä uudesta suunnasta päättävät kansalaiset kokivat joutuessaan itse omalla toiminnallaan ja omilla valinnoillaan muovaamaan historiallista kehitystä. Ratkaisut, joita he tässä tilanteessa tekivät, saattavat vaikuttaa meistä haparoivilta, jopa umpimähkäisiltä. Arvioidessamme näiden ihmisten toimintaa meidän on kuitenkin muistettava, että tuon ajan ihmisillä ei ollut mitään ankarasti polarisoituneen poliittisen toiminnan mallia, ei mitään yhtä ja oikeaa kansalaiskäyttäytymistä. Meidän on myös

---

[91] Raittiusyhdistys Riennon pk. 10.4.1900—15.4.1912 (RY, VA).

[92] Maalaisyhdistyksistä käyttämässäni aineistossa ainoastaan Kellokosken ja Kaarinan raittiusseurat veivät suunnitelman hamaan päätökseen. Uudenmaan raittiuspiirin piiritoimikunnan kokouksen pk. 6.3.1906; Raittiuden Ystävien keskushallinnon päätös Kaarinan raittiusseuran piiri II:n keskushallinnon päätettäväksi alistettuun valitukseen asiakirjoineen 27.5.1907. — Päätoimikunnan arkisto no 2, piiri 4 (RY, VA).

[93] Yhdistysten runsas päällekkäisjäsenyys viittaa nimittäin siihen, että nk. suuressa mobilisaatiossa järjestäytyneiden joukko itse asiassa oli huomattavasti pienempi kuin esim. yksittäisten yhdistysten jäsenlukujen rajusta kasvusta voisi päätellä.

muistettava, että juuri noiden ihmisten tuolloin tekemät tietoiset tai tiedottomat, vapaasti harkitut tai väistämättömiksi koetut valinnat ovat antaneet meille meidän ainoaksi oikeaksi kokemamme poliittisen kansalaisen toimintanormiston.

Tuona aikana valtaosa ihmisistä ei pystynyt eikä pitänyt tärkeänäkään pystyä määrittämään tarkkaa luokka-asemaansa yhteiskunnassa. Luokkakategoriaa kyllä käytettiin, mutta vain karkeasti jakamaan ihmiset ylä- ja alaluokan väliseen alistussuhteeseen. Käsitteiden sisältö oli pitkälle yhtenevä säätyyhteiskunnan säätyläinen-rahvas -käsiteparin kanssa. Tähän kahtiajakoon kirjanoppineet sosialistit alkoivat istuttaa oppiaan luokkataistelusta, riistäjien ja riistettyjen välisestä ylittämättömästä kuilusta, sorrettujen oikeuksista, jotka oli otettava vaikka väkisin. Rahvas sovelsi nämä uudet opit vanhaan maailmankuvaansa ja pyrki jäsentämään omaa toimintaansa näiden kahden kombinaation varassa. Tässä kahden maailmankuvan risteytymässä raittius- ja työväenliikkeellä ei todellakaan ollut mitään tarkkarajaista ideologista eroa, etenkin kun molempien johtajat 1900-luvun alkuvuosina pitkälle käyttivät samoja käsitteitä, esittivät samoja yhteiskunnallisia ja poliittisia vaatimuksia, vieläpä julkisesti toimivat yhdessä.

Mobilisaatio ja raittiusliikkeen johto

Tilanne ei siis ollut jäsentymätön vain kenttäväen parissa. Myös ylemmät väestöryhmät ja aivan erityisesti sivistyneistö osoittivat näin jälkikäteen arvioiden häilyvyyttä toiminnassaan. Esimerkiksi vanhasuomalaisten — samoin kuin nuortenkin — taholla työläisten vaatimuksia tuettiin pitkälle.[94] Vanhan patriarkaalisen suojelumallin toimiessa vielä uuden yhteiskunnallisen tilanteen taustarakenteena oli vaikea hienosyisesti tehdä eroa pelottavan vallankumouksellisuuden ja kohtuullisen suojeluperiaatteen välillä. Toisaalta myöskään uuden ja edistyksellisen hahmotonta sisältöä ei voitu vielä yhtenä kokonaisuutena eritellä. Usein taantumus-edistys -akseli muodostuikin sivistyneistön ajattelussa ratkaisevammaksi kuin sosialistinen-

---

[94] Työväenliikettä lähentyvästä radikaalista virtauksesta porvarillisissa ryhmittymissä suurlakkoa edeltävänä aikana ks. esim. Eskola 1962, 441; Soikkanen 1975, 29—38.

porvarillinen. Loppujen lopuksi vain aniharva esimerkiksi raittiusliikkeen sivistyneistöjohdossa sanoutui niin absoluuttisesti irti historialliseksi koetusta liittolaisuudesta työväestön kanssa kuin A. A. Granfelt teki.

Väinö Voionmaa ja työväestön liike

Vuonna 1903 valitussa uudessa puheenjohtajassa, tohtori Väinö Voionmaassa itse asiassa henkilöityi merkittävällä tavalla koko raittiusliikkeen ideologinen olemus. Vanhasuomalaisesta taustaryhmästä nousseena Voionmaa hakeutui — tai ajautui — raittiusliikkeeseen ja sitä kautta kiinteään yhteistyöhön työväestön ja työväenliikkeen kanssa.[95] Samaa tietä kulki lähes koko nk. marraskuun sosialistijoukko.[96] Kuvaavaa tuolle liittolaisuudelle oli, että Voionmaa — samoin kuin edeltäjänsä Granfelt — toimi raittiusliikkeen ohella myös Kansanvalistusseurassa. Juuri hän astui Granfeltin sijaan myös vuonna 1906 suoritetussa Kansanvalistusseuran sihteerin vaihdoksessa.[97]

Väinö Voionmaa oli se henkilö, jonka tehtäväksi tuli jäsentää myös raittius- ja työväenliikkeen yhteenkietoutuma mobilisaatiovuosina. Tehtävä ei ollut helppo. Jo Granfeltin kauden loppuaikoina raittiusliikkeen johdon ja jäsenkunnan välinen jännite oli osoittanut kiristymisen merkkejä, samalla kun koko järjestön sisällöllinen moniaineksisuus oli alkanut nopeasti politisoitua ja kääntyä maailmankatsomukselliseksi kahtiajaoksi.

Granfelt oli pyrkinyt salpaamaan joukkojen "ohijuoksun" autoritaarisella kädellään. Viimeisenä virallisena toimenpiteenään hän oli mm. estänyt eräiden piiritoimikuntien ehdottaman työväenkysymyksen esille oton vuoden 1901 raittiuskokouksessa.[98] Uusi johto sitä vastoin asettui myötä- tai ehkäpä

---

[95] Halila 1969, 50—51; Aro 1947.

[96] Väinö Voionmaan ohella Ylioppilaiden Raittiusyhdistykseen 1900-luvun alkuvuosina liittyivät mm. Hannes Ryömä, Edvard Gylling, Väinö Jokinen, Väinö Hakkila ja Sulo Vuolijoki. — Ylioppilaiden Raittiusyhdistyksen jäsenkirja 1886—1914 (YRY, VA).

[97] Inkilä 1960, 103.

[98] Epäävässä vastauksessa todettiin Granfeltin itsensä puuttuvan kysymykseen esitelmässään "Raittiusasian ydinkohta". Näin ei suoranaisesti tapahtunut; eräänlaisena kannanottona työväenkysymykseen voidaan kuitenkin pitää Granfeltin juuri tässä yhteydessä terävöittämää linjanvetoa kieltolain kannattajien ja raittiusväen välillä. Savon piirin vuosikokouksen pk. 24.3.1901. — Päätoimikunnan arkisto no 2, piiri 6; Raittiuden Ystävien sihteerin kirjeet Viipurin ja Savon raittiuspiiritoimikunnille huhtikuussa 1901. — Sihteerin kirjeet 1901/no:t 89, 90, 107 (RY, VA); Raittiuskokous 1901, 65—68.

edelläjuoksijaksikin. Se ryhtyi ideologisella tasolla, nostaen työväenkysymyksen raittiustoiminnan pääasiaksi, hahmottamaan joukkojen ruohonjuuritason liikehdintää ja ohjailemaan sitä samalla järjestöllisiin uomiin. Voionmaan samoin kuin Helenius-Seppälänkin ajattelussa raittiuskysymys oli yhteiskunnallinen kysymys ja yhteiskunnallinen kysymys puolestaan, kaikissa muodoissaan, oli viime kädessä työväenkysymys.[99] Tästä katsannosta raittiusliikkeen irrallaan olo työväenkysymyksestä oli täysi mahdottomuus. Tästä katsannosta myös liittolaisuus sosiaalidemokratian kanssa oli — ei ainoastaan välttämättömyys — vaan yhteiskunnallisen raittiustyön suoranainen elinehto. Väinö Voionmaa tähdensi:

> "Nykyisessä yhteiskunnassa liikkuu useampia virtauksia, joilla on samanlainen aatteellinen tarkoitus kuin raittiusliikkeellä. Nämä liikkeet saavat voimansa samasta ylevästä elämänkäsityksestä, samasta kansanvaltaisesta ja kansallisesta yhteistahdosta. Raittiusliike ja sosialidemokratia ovat tässä kohden lähimpiä sukulaisia ja luonnollisimpia liittolaisia, vaikkei sitä tahdottaisikaan myöntää. Jos sen kiellämme, kiellämme samalla koko yhteiskunnallisen raittiustyön."[100]

Tämä ei merkinnyt sitä, että sen enempää Voionmaa kuin Helenius-Seppäläkään olisi nähnyt raittiusliikkeen sosiaalidemokraattiseen puolueeseen sulautuvana järjestönä. He molemmat korostivat päinvastoin sitä, että raittiusliike oli ja pysyi radikaalin puoluetyön rinnakkaisliikkeenä, jolla yhteisessä työväenrintamassa oli myös oma selkeä paikkansa ja itsenäinen ohjelmansa. Kuvaavaa raittiusliikkeen uuden johdon kannalle oli, että se juuri mobilisaation huippuhetkinä, hieman ennen suurlakon puhkeamista, ryhtyi voimaperäisiin hankkeisiin erillisen yhteiskunnallisen ohjelman rakentamiseksi raittiusliikkeelle. Matti Heleniuksen kanssa Voionmaa hahmotteli laajan luonnoksen, joka sisälsi yhdeksän pääkohtaa kattaen kaikki merkit-

---

[99] Sekä Voionmaa että Helenius-Seppälä toimivat myös Kansantaloudellisessa yhdistyksessä, jonka keskeisenä kiinnostuksen kohteena oli niinikään työväenkysymys. Yhdistyksen muista jäsenistä mainittakoon mm. Hannes Gebhard. E.G. Palmén, Leo Harmaja, Kyösti Haataja ja A.E. Tudeer. Harmaja 1934.

[100] Kylväjä 1905/35, 274—276. Vielä selkeämmin ja monitahoisemmin Voionmaa esitteli kantansa vuonna 1906 yhdessä Helenius-Seppälän kanssa julkaisemassaan teoksessa "Sosialismia". (Voionmaa & Seppälä 1906).

tävimmät yhteiskunnalliset ja valtiolliset alat. Ohjelmassa vaadittiin mm.

— yleistä, yhtäläistä ja välitöntä valtiollista ja kunnallista äänioikeutta "kaikille laillisessa ijässä oleville hyvämaineisille kansalaisille säätyyn ja sukupuoleen katsomatta."

— työväestön olojen kaikinpuolista parantamista, mm. asunto-olojen kohentamista, 8-tuntisen työpäivän toteuttamista, yötyön poistamista, suojelulakien säätämistä lasten ja naisten liikarasituksen estämiseksi, laajan sosiaalisen vakuutustoiminnan järjestämistä, palkan alarajan määräämistä laissa jne.

— opetuslaitoksen uudistusta niin, että koko kansakoulu tulisi kaikkien ylempien oppilaitosten pohjakouluksi sekä yleisen oppivelvollisuuden säätämistä ja koulumaksujen poistamista kaikista valtion ja kuntain kouluista.

Toimintatavoista ja poliittisista liittolaisista ohjelmaluonnoksessa todettiin:

"Järjestäytynyt raittiusväki harrastaa työväen yhteenliittymistä ja katsoo tärkeäksi, että työväen ja raittiusväen keskinäisen ymmärtämisen ja yhteisen toiminnan edistämiseksi pidetään työväen ja raittiusväen yhteisiä keskustelu- ja vaalikokouksia."[101]

Ohjelman tarkoituksena oli kehittää raittiusliikkeestä puoluetyyppinen voimatekijä, itse asiassa erillinen ja itsenäinen raittiuspuolue, joka toimisi työväenpuolueen liittolaisena, mutta ei sulautuisi siihen.[102] Erityisesti ohjelman toisen laatijan Matti Helenius-Seppälän lausunnot viittaavat siihen, että raittiuspuolueen perustamisella pyrittiin yhtäältä estämään raittiusliikkeen pirstoutuminen puoluepoliittisiksi ryhmäkunniksi ja toisaalta pitämään työväestö raittiusliikkeessä kumoukselliseen liikehdinnän hillitsemiseksi.[103] Työväensympatioistaan huolimatta raittiusliike pitäytyi siis edelleen yhteiskuntasopua rakentavaan rooliinsa. Tämä suhde työväenliikkeeseen ei kaikille raittiusliikkeen sosiaalidemokraattisista suuntausta edustaville ol-

---

[101] Ohjelmaluonnos julkaistiin mm. Kylväjässä 1905/18, 137.

[102] Raittiuspuolueasiasta ks. esim. Kylväjä 1905/9, 66—67; 1905/22&23, 178—180.

[103] Tähän pyrkimykseensä Helenius-Seppälä oli viitannut jo vuonna 1896 Granfeltille lähettämässään kirjeessä, jossa hän käsitteli työväenlehtikysymystä. Matti Heleniuksen kirje A.A. Granfeltille 16.3.1896 (A.A. Gt, VA); Helenius-Seppälän kannasta työväenkysymyksessä ks. myös Karpio 1931, passim.

lut suinkaan selvä, vaan useimmat varmasti toimivat molemmissa järjestöissä mitään ristiriitaa niiden välillä tunnistamatta.

Raittiuspuoluehankkeessa mobilisaation ideologinen eriytymättömyys sai kouriintuntuvan ilmauksen. Tilanteessa, jossa kansalaisyhteiskunta vasta haki poliittista hahmoaan, oli yhtä luonnollista ryhtyä rakentamaan modernia puoluetta raittiuskysymyksen varaan kuin solmia liittolaissuhde toiseksi kansanvaltaiseksi edistyspuolueeksi ymmärretyn työväenliikkeen kanssa.

Suurlakko

Selkeä ideologinen eriytyminen liikkeiden välillä tapahtui johtotasolla suurlakossa, kentällä usein vasta vuosia myöhemmin.[104] Toisaalta suurlakossa saavutti huippunsa myös liikkeiden yhteen kietoutunut rinnakkaistoiminta. Kiihtyvässä tahdissa edennyt liikehdintä puhkesi loka-marraskuun vaihteessa 1905 yleislakoksi, jossa maan koko talous- ja yhteiskuntajärjestelmä joutui sekasortoiseen, suorastaan vallankumoukselliseen tilaan. Tässä tilanteessa raittiusyhdistykset melko yleisesti esiintyivät yhdessä työväenyhdistysten kanssa lakkokokousten organisoijina ja protestimielialan nostattajina. Merkille pantavaa on, että lakkotapahtumissa raittiusyhdistykset — siitä huolimatta, että ne hakeutuivat tiiviiseen yhteistyöhön työväenyhdistysten kanssa — esiintyivät myös itsenäisinä ja omin ohjelmin. Ohjelmat sovitettiin vasta erityisin neuvotteluin työväenliikkeen viralliseen kantaan.[105]

Tällainen oli tilanne myös Helsingissä, joka yhdessä Tampereen kanssa viitoitti lakon yleisiä linjoja. Heti lakon alettua, marraskuun ensimmäisenä päivänä, Helsingin raittiusväki ko-

---

[104] Vielä vähän ennen kansalaissodan puhkeamistakin saattoi kaukana periferiassa Raittiuden Ystävien alainen raittiusyhdistys ja sosiaalidemokraattinen puolue toimia lähes yhtenä ja samana järjestönä. Ks. esim. Hiitolassa toimineen Weijolan raittiusyhdistyksen rahastonhoitajan H. Kiurun kirje Raittiuden Ystäville 29.12.1917. — Raittiuden Ystäville saapuneet kirjeet 1917/no 97 (RY, VA).

[105] Esim. Haminan järjestyneen työväen ja raittiusväen yhteisen kokouksen pk. 1.11.1905 sekä 3.11.1905 (Haminan rs.); Kuopion raittiusseuran pk. 3.11.1905 (Kuopion rs.); Kuntakohtaiset kertomukset suurlakkotapahtumista (Suurlakkoaineisto ja Väinö Voionmaan kokoelma, VA).
Suurlakkotapahtumista yleisemmin ks. esim. Jussila 1979; Soikkanen 1975, 78—98.

koontui yhteen. Kokouksessa laadittiin järjestäytyneen raittiusväen lakko-ohjelma ja toimintasuunnitelma. Pääkohdissa yhdyttiin työväen lakkokomitean julistukseen; erityistä painoa kuitenkin pantiin sille, että toiminnassa on noudatettava rauhallisia keinoja. Raittiusväki muotoili ohjelmansa seuraavasti:

> "Raittiusväki vaatii, että kaikkiin 21-vuotta täyttäneisiin Suomen kansalaisiin, miehiin ja naisiin ulottuvan yleisen, yhtäläisen ja välittömän äänioikeuden kautta valittava yksikamarinen eduskunta on viipymättä kutsuttava kokoon päättämään isänmaan tulevaisuudesta;
> että yleislakkoa on jatkettava siksi kunnes yllämainittu vaatimus toteutetaan;
> sekä että kaikki kapakat ja väkijuomamyymälät ja kaikki väkijuomaliike koko Suomessa on pidettävä suljettuna siksi kunnes tuleva kansaneduskunta antaa yleisen raittiuslain."

Tämän ohjelman lakkokomitea hyväksyi välitettäväksi myös maan muille lakkokeskuksille.[106]

Varsinaiseen yhteistyöhön lakon sosialistinen johto ei raittiusväen kanssa Helsingissä kuitenkaan suostunut eikä sen edustajia kelpuutettu lakkokomiteaan. Perusteluna esitettiin, ettei raittiusväen apua tarvita, sillä ilman sitäkin "saadaan pian hyvä loppu asialle". Kieltävässä kannassa vedottiin myös siihen, "ettei lakkokomitealla ole persoonallista luottamusta raittiusväen edustajiin, jotka eivät ennenkään ole toimineet organiseerattujen kanssa yhdessä".[107] Sitä vastoin raittiusväen edustajat, opettaja William Sippola ja Matti Helenius-Seppälä saivat kansalliskaartin asettamina hoitoonsa nk. siveysosaston. Tehtäväksi heille annettiin valvoa kapakkain ja porttolain kiinni pitämistä lakon aikana.[108] Jos siis raittiusväkeä ei kelpuutettu tasaveroisiksi taistelutovereiksi kumoukselliseessa tilanteessa, niin vapaiden kansalaisten moraalinvartijoina heidän kykynsä ja lahjansa kyllä tunnustettiin.

---

[106] Raittiusväen julistus annettu marraskuun 1. päivänä 1905 (Väinö Voionmaan kokoelma, VA); ks. myös Raittiusväen toimikunnan lentolehtisenä levittämä täsmennys asettumisestaan "työväen alkuperäisen vaatimuksen kannalle" (Suurlakkoaineisto, VA); Kylväjä 1905/44, 346.

[107] Voionmaa, Lakkopäiväkirja (Väinö Voionmaan kokoelma, VA).

[108] Kansalliskaartin päällikön Johan Kockin ilmoitus annettu Helsingissä 3. päivänä marraskuuta 1905 (Suurlakkoaineisto, VA); Kylväjä 1905/44, 346; Karpio 1931, 216—226; Rajainen 1973, 152—153.

Voionmaan reaktioista päätellen yhteistyön kariutuminen Helsingissäällistytti raittiusjohdon. Olihan se ryhtynyt neuvotteluihin tasavahvuisena työväenliikkeen kanssa. Raittiusliikkeellä oli myös edelleen kiistaton rooli työväestön keskeisenä joukko-organisaationa ja lakkoa edeltäneinä tiukan sensuurin ja kokoontumisvapauden rajoituksen vuosina yhteistyö oli molemmin puolin sujunut sopuisasti. Ja kuitenkin ratkaisevalla hetkellä entinen liittolainen, tai ainakin sen jyrkin siipi, näytti tekevän suoranaisen pesäeron raittiusväestä.

On mahdollista, että kannanoton äkilliseen jyrkentymiseen vaikutti ainakin osittain se, että sosialistiset luokkataistelutunnukset omaksunut työväki sai suurlakossa vapaat mahdollisuudet toimia. Sen ei ollut enää tarpeen pyrkiä siloittelemaan sanomaansa ja lymyilemään poliittisesti turvallisemmaksi tunnustetun raittiusliikkeen liittolaisuudessa. Ne kriittiset äänenpainot, joita jo juomalakon aikana "porvarillisesta" raittiustoiminnasta oli purkautunut esiin, mutta jotka seuraavina vuosina olivat paljolti painuneet piiloon, kärjistyivät muutenkin kireäksi kehittyneessä tilanteessa epäluuloiseksi torjunnaksi.

Epäluuloista mielialaa oli varmasti omiaan kiristämään raittiusliikkeen suurlakkotilanteessa omaksuma kanta työväenliikkeen toimintatapoihin. Jo Helsingin raittiusväen ensimmäisessä kokouksessa oli tähdennetty sitä, että työväestön lakko-ohjelmaa tuetaan niin pitkälle kuin se r a u h a l l i s i n keinoin on mahdollista. Samalle kannalle raittiusväki velvoitti myös piiristään kootun siveysosaston asettumaan.[109] Raittiusliikkeen omaksuma linja sai vahvistusta Voionmaan suurlakkopäivinä kokemasta poliittisesta "heräämisestä". Oman kuvauksensa mukaan hän — samoin kuin varmasti tuhannet muutkin pikemmin ajautui tiettyihin valintoihin kuin ratkaisi kantansa niihin rationaalisesti harkiten. Voionmaa kuvaa myös, miten näistä "tahdottomista" ratkaisuista parissa päivässä selkiytyi ideologinen kanta, mikä tässä nimenomaisessa tapauksessa merkitsi revisionistista sosiaalidemokratiaa. Marraskuun 3. päivänä hän kirjoitti päiväkirjaansa:

"Minäkin olen joutunut punaiseksi, ja tunnen olevani val-

---

[109] Kylväjä tähdensi vielä jälkikäteen: "Erityisesti on mainittava se tärkeä ja yksimielinen raittiusväen päätös, että tämä osasto ei aseita käytä eikä missään tapauksessa ota edes vastaan asetta, jos sellaista joku tarjoaisi." Kylväjä 1905/44, 346.

"Kuva esittää sitä puoleksi hullunkurista hetkeä, jolloin Helsingissä "kansan tahdosta" kaadettiin maahan suurlakon aikana luvattomilta kauppiailta takavarikkoon otetut väkijuomat. Se tapahtui Koiton pihamaalla 19 päivänä viime marraskuuta. Kaatamisen toimitti kaikella juhlallisuudella lakon aikuinen siveellisyyskomisarius, Kylväjän entinen toimittaja, kansakoulunopettaja William Sippola, joka kuvassamme nähdään etumaisena. Hänen takanaan seisoo yhtä arvokkaana "Matti-tohtorimme". Paitsi raittiuskansaa oli tilaisuuteen saapunut joukko hienoja ja sivistyneitä viinamiehiäkin panemaan vakavan vastalauseensa moista "pyhän veden" häpäisemistä vastaan. Koetettuaan ensin kaikesta voimastaan saada aikaan häiriötä ja melua täytyi heidän lopulta asettua siivosti vesissä suin katselemaan, miten hunajanmakea samppanja purskuten valui Koiton likaviemäriin." (Kylväjä 1905/48&49; kuva myös Helsingin kaupungin museon kuvakokoelmissa)

mis kaikkeen muuhun paitsi väkivaltaisuuksiin . . . Kokoon yhteen raittiusväen ja sosialistien yhteisiä loimia ja liitän ne siihen suureen yhteiseen kankaaseen, Marxin sosialismiin. Sanon suoraan, että oikea vihollisemme ei ole nykyiset herrat, joiden housut vapisevat, kun pelkäävät lihavain virkain pujahtavan nenän ohi, vaan kapitalismi, joka ei tällä lakolla ole kukistettu . . . Marxilaisuus on ohjel-

Suurlakon jälkeisiä huolia.

Läsä-Kalle: No ny' hänne vesipojat tekee vallan levottomia, kun kuuluvat tänä päivänä Koiton pihassa kaatavan kaikki viinat ja pompat maahan.

Tokka-Aatu: Tuleekohan edes tännepäin?

(Tuulispää 30.3.1906)

mamme, yhteiskunnan, ei valtion kumous, kasvaminen, ei kumous."[110]

---

[110] Voionmaa, Lakkopäiväkirja (Väinö Voionmaan kokoelma, VA). Tästä perusratkaisustaan huolimatta Voionmaa pysyi riippumattomana sosialistina aina vuoteen 1918 saakka, jolloin hän liittyi sosiaalidemokraattiseen puolueeseen. Halila 1969, 50—59.

Työväen jyrkän siiven taholla täytyi herättää pelkoa, että raittiusväki tämäntyyppisellä kumouksellista toimintaa viimeiseen saakka vastustavalla asenteellaan, ja paljossa vielä suomettarelaiseen suuntaan sitoutuneena, saattaisi strategisessa tilanteessa muodostua pikemminkin jarruksi kuin lakon tukijaksi. Ilmeistä onkin, että nimenomaan toimintatapoihin liittyvistä strategisista syistä Helsingin lakkokomitea sanoutui irti raittiusväestä suurlakon tuoksinassa. Kuvaavaa on, että lakon lopettamisvaiheessa raittiusväen edustajatkin kelpuutettiin neuvotteluihin,[111] samoin kuin se, että suurlakon jälkeen ja aivan erityisesti eduskuntauudistuksen voimaantultua sosiaalidemokraattinen puolue ryhtyi uudelleen ja entisestään tehostetuin voimin tiivistämään yhteistyötään raittiusyhdistysten kanssa. Huomattava on myös, että koko maan mitassa raittiusväen ja työväenliikkeen välirikko ei suurlakossa eikä suurlakon jälkeenkään ollut mikään yleinen ilmiö. Päinvastoin, muualla Suomessa ja etenkin syvällä periferiassa suurlakkotapahtumat koettiin integroituneena nationalistisena kansannousuna, jossa kollektiivisuus usein kiteytyi yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden sekä kieltolain vaatimukseen.

Toiminnan eriytyminen

Siitä huolimatta, että raittiusliikkeen ja sosiaalidemokraattisen puolueen yhteistyö suurlakon jälkeen näytti myös johtotasolla palautuvan ennalleen, olennainen muutos liittolaissuhteessa oli kuitenkin tapahtunut. Siinä, missä raittiusväki oli jäänyt väliinputoajaksi, olivat sosialistit kasvaneet voittajiksi. Kuvaavaa on, että esimerkiksi jäsenkannatuksen huippu raittiusliikkeessä saavutettiin vuonna 1905 e n n e n suurlakkoa, kun taas työväenyhdistysten räjähdysmäinen kasvu ajoittui suurlakon j ä l k e i s e e n ajankohtaan.

Suurlakkotapahtumia seuranneessa poliittisen kentän nopeassa lohkoutumisessa ei raittiusliikkeelle jäänyt sijaa. Asemansa varmistaneet puoluepoliittiset ryhmittymät sitä vastoin kävivät rajuun kamppailuun raittiusväen sieluista. Ruotsalaista puoluetta lukuunottamatta kaikki ehättivät asettumaan kieltolain kannalle[112] ja tästä yhteisen pesän poliittisesta jakamisesta

---

[111] Voionmaa, Lakkopäiväkirja (Väinö Voionmaan kokoelma, VA).
[112] Borg 1965, 67—89; Kallenautio 1979, 11.

sosiaalidemokraattisen puolueen ja raittiusväen uudelleen lujittuneessa yhteistoiminnassakin — nimenomaan johtotasolla — oli kysymys.

Sosiaalidemokraattisten työläisten muuttuneesta suhtautumisesta raittiusliikkeeseen kertoo havainnollista kieltään vuoden 1906 raittiuskokous. Raittiuspuolueajatus oli tällöin jo haudattu, mutta uusitulla, jäsenkunnan toisistaan poikkeavat näkökannat huomioonottavalla yhteiskunnallisella ohjelmalla[113] koetettiin pelastaa, mitä pelastettavissa oli. Sen turvin raittiusliike pyrittiin vetämään irralleen valtiollisista puoluetaisteluista ja estämään sen täydellinen pirstoutuminen.[114] Kokouksessa, jonka integroivaa kattavuutta oli kaventanut jo ruotsinkielisten irtaantuminen yhdestä ja yhteisestä liikkeestä,[115] johtavat sosiaalidemokraatit ilmaisivat selvästi, mihin tärkeysjärjestykseen puoluetoiminta ja raittiustyö heidän kohdallaan asettui:

> "Meille sosiaalidemokraateille on yhdentekevää, hyväksytäänkö tämä ohjelma vai ei. Meillä on kyllä oma ohjelmamme."[116]

Periaatteessa samalle kannalle asettui myös itse Voionmaa, joka vuoden 1906 jälkeen väistyi puoluetaistelun repimästä liikkeestä[117] jättäen foorumin vapaaksi keskiluokkaisten ainesten valtaanpääsylle. Ja samaa yhteiskunnallisten ja poliittisten suhteiden uudelleen jäsentymistä ilmensi myös kenttätaso irtaantumalla suurlakon jälkeisinä vuosina joukolla raittiusliikkeestä. Tämä liike ei millään yhteiskunnallisella ohjelmalla tai sääntömuutoksilla[118] ollut enää hillittävissä.

---

113 Merkittävin muutos aiempaan ehdotukseen oli siveellisen työn voimakas esiinnosto. Tästä raittiusliikkeen ideologisesta suunnanmuutoksesta tarkemmin Sulkunen 1986.

114 Nämä perustelut esitti esim. Matti Helenius puheenvuorossaan. Raittiuskokous 1906, 151—153.

115 Irtaantuminen oli tapahtunut vuoden 1905 alussa ruotsinkielisten muodostettua oman keskusjärjestönsä, Finlands Svenska Nykterhetsförbundin.

116 Raittiuskokous 1906, 149—150, 153—154.

117 Halila 1969, 64, 69.

118 Yhteiskunnallisen ohjelman rinnalla oli toteutettu myös Raittiuden Ystävien sääntöjen muutos. Seuran tarkoitukseksi uudet säännöt määrittivät: "Raittiuden Ystävien seuran tarkoituksena on vastustaa juovutusjuomien käyttämistä ravinto- ja nautinto-aineena, edistää terveitten ja raittiitten elämäntapain leviämistä, toteuttaa raittiusaatetta yhteiskuntaelämässä, auttaa juoppoudesta kärsiviä sekä kasvattaa jäseniänsä valppaasti seuraamaan yhteiskunnallisia kysymyksiä." Raittiuskokous 1906, 114; Sääntömuutoksen käsittelystä ks. myös Raittiuskokous 1905, 109—135.

7. Raittiusliike työväenliikkeenä

Juomalakosta eduskuntauudistukseen yltävä ajanjakso muodosti siis raittiusliikkeessä yhtenäisen, suurlakon joukkomobilisaatioon huipentuvan kaaren. Tällä jännevälillä raittiusliike saavutti lakipisteensä. Tällä jännevälillä saavutti lakipisteensä myös työväestön rooli raittiusliikkeen sisällön ja luonteen määrittäjänä.

Vaikka raittiusliikkeen nopea nousu olikin erottamaton osa 1900-luvun alkuvuosien koko kansakunnan läpäissyttä joukkoliikettä, sen erityisluonteen kuitenkin määräsi alun perin yhtenäisen järjestölaitoksen sisään rakentunut ja juuri vuosisadan taitteessa esiin puhjennut sosiaalinen, poliittinen ja ideologinen eriytyminen. Hieman kärjistäen voidaan sanoa koko suurlakkoon huipentuneen mobilisaation perustuneen eräänlaiselle paradoksille. Sen voiman ja intensiteetin voi nähdä ilmauksena nimenomaan eri yhteiskunnallisten ja sosiaalisten ainesten samanaikaisesta läsnäolosta, siitä siirtymästä, joka vielä sisällytti itseensä väistyvän järjestelmän patriarkaalisen perinteen, mutta samalla jo uuden järjestyksen ainekset. Se saattoi näin koota yhteen, ei vain säätyvallan persoonakohtaisia auktoriteetteja, vaan myös järjestelmän kumoamiseen kiihottavat kansanjohtajat; ei vain etuoikeutettua sivistyneistöryhmittymää, vaan myös nousevat etuoikeudettomat kansanjoukot. Juuri tässä kahden järjestelmän sisäkkäisyydessä, eri ainesten samanaikaisessa läsnäolossa raittiusliike — samoin kuin muutkin kansanliikkeet — saavutti lakipisteensä.

Tämä merkitsee sitä, että raittiusliikkeen kannatuksen nousua huippuunsa ja sitä seurannutta romahdusta on mahdollista tarkastella, ei vain eriytymättömänä ja erittelemättömänä kansalaisryhmien yhteistoimintana, vaan myös eriytymiskehityksenä, jonka keskeinen osa oli paikallisyhdistyksiin liittyneen ja niistä äänioikeusuudistuksen jälkeen irtaantuneen työväestön itsenäistyminen ja politisoituminen sosiaalisena liikkeenä. Tosiasiahan on, että liikehdinnän valtaosa oli nimenomaan työväestön synnyttämää, samoin kuin se, että raittiusliikkeen ehtyminen oli suoraa seurausta nimenomaan työläisjäsenten väistymisestä paikallisyhdistysten toiminnasta, useimmiten sosiaalidemokraattisen puoluetyön hyväksi. Raittiusliikettä on siis mahdollista ja tuleekin tarkastella myös työväenliikkeen varhais-

muotona, jolla oli melko suora organisatorinen ja ideologinen jatkuvuus sosiaalidemokraattiseen puoluetoimintaan.

Raittiusliike esipoliittisena työväenjärjestönä

Kysymys raittiusyhdistysten esipoliittisesta roolista työväenliikkeen järjestäytymisessä ei kuitenkaan ole aivan yksiselitteinen. Onhan selviä todisteita myös siitä, että yhtä lailla kuin paikalliset raittiusseurat, myös eräät vapaapalokunnat, nuorisoseurat, mahdollisesti jopa vapaita suuntia edustavat herätyskristilliset yhteisöt saattoivat koota jäsenikseen joukoittain työläisiä ja toimia näin omalta osaltaan työväestön järjestäytymisen kasvualustana.

Toisaalta, kuten paikallistason tutkimus osoitti, raittiusyhdistykset saattoivat myös hyvin voimakkaasti liittyä, jopa sulautua nuorisoseuroihin ja rakentaa sitä kautta organisatorista kanavaa myös myöhemmin maalaisliittolaiseksi painottuneelle toiminnalle. Eli raittiusliike ei ollut ainoa työväenliikkeen varhaismuoto. Toisaalta sitä ei myöskään voi pitää ainoastaan sosiaalidemokraattisen puolueen esipoliittisena edeltäjänä.

Kuitenkin, näistä varauksista huolimatta raittiusliike nousee selvästi keskeisimmäksi työväenjärjestöksi sosiaalidemokraattista puolueorganisoitumista edeltäneenä aikana. Se nousee tähän asemaan jo pelkästään jäsenlukunsa puolesta. Kun esimerkiksi vuonna 1892 nk. wrightiläisten työväenyhdistysten arvioitu jäsenmäärä yhteensä oli runsaat 4000[1], nousi vastaava luku pelkästään Raittiuden Ystävien alaisissa raittiusseuroissa yli 8000:een.[2] Raittiusliikkeen yliasemaa nimenomaan kaupunkien varhaisessa järjestötoiminnassa havainnollistaa myös taulukko 35, johon on koottu rinnakkain raittius- ja työväenyhdistysten kannatusluvut eräissä tutkimuksessa mukana olleissa kaupungeissa:

---

[1] Soikkanen 1961, 24.
[2] ks. kuvio 1 s. 111.

Taulukko 35: Raittius- ja työväenyhdistysten jäsenmäärät eräissä kaupungeissa vuosina 1890—1907[3]

	Vaasa		Hämeenlinna		Lahti		Jyväskylä		Kuopio	
vuosi	ry	ty	ry	ty	ry	ty	ry	ty	ry	ty
1890	392	n. 200	224	165	41		61		148	n. 100
1892	522	180	197	91	122		73		170	66
1894	474		175		99		99		162	127
1896	383		230		56		97	24	182	172
1898	323		250	75	87		104	74	186	235
1900	316	n. 200	99	50	98	n. 100		95	160	168
1902	642		113	232	98	84	151	n. 50	270	158
1904	n. 500	n. 500	235	153	166	220	128		385	237
1905			201	215	123	814	67	222	404	298
1906	n. 350	1045	206	290	120	833	17	144	376	454
1907			213	317					329	712

Taulukko osoittaa vielä kerran todeksi sen, että vasta vuosina 1904—1906 raittiusliike menetti asemansa kaupunkien rekrytointivoimaisimpana kansalaisjärjestönä. Suurissa teollisuuskaupungeissa,[4] Helsingissä ja Tampereella "vahdinvaihto" raittiusseurojen ja työväenyhdistysten kesken tapahtui ilmeisesti hieman aiemmin; kuitenkin myös niissä raittiusliikkeen ylivoima järjestäytymisen alkuvaiheessa oli ilmeinen. Tampereella esimerkiksi vuonna 1890 raittiusyhdistysten yhteen laskettu jäsenmäärä oli pyöreästi arvioiden 700, kun työväenyhdistyksen kannatus samaan aikaan rajoittui runsaaseen 300 kaupunkilaiseen.[5] Samoin Helsingissä ainakin 1890-luvun alussa raittiusliike ylitti jäsenmäärässä wrightiläisen työväenliikkeen. Sitä vastoin vuonna 1906 työväenyhdistyksellä oli jo noin viisinkertainen jäsenylivoima raittiusliikkeeseen nähden.[6]

Myöskään jäsenkoostumukseltaan raittiusyhdistykset eivät

---

[3] Taulukko perustuu seuraaviin lähteisiin: Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1890—1907; Sosialidemokratinen puolue Suomessa 1906; Suomen sosialidemokratinen puolue 1907 ja 1911; Kertomus Vaastan työväenyhdistyksen toiminnasta vuonna 1890; Kertomus Vaasan työväenyhdistyksen vaikutuksesta vv. 1891—1892; Komonen 1908, liite "Vaasan työväenyhdistyksen jäsenluku v. 1884—1907"; Pohjanhovi 1958, 13; Huhta 1913, 16—21, 30—39, 42—70; Anttila 1975, 34; Oittinen 1938, 58—64, 86; Tapiola 1968, 71; Halonen 1938, 22; Tuomisto 1982, 30.

[4] Turussa työväenyhdistyksen kannatus oli koko tutkimusjakson ajan raittiusseuroja korkeampi. Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1885—1913; Lehtonen 1912, 14—19, 43, 54—77, 88—101.

[5] Voionmaa 1932, 710—711.

[6] Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1885—1907; Helsingin työväenyhdistyksen kertomukset 1885—1895; Sosialidemokratinen puolue Suomessa 1906.

olleet ainakaan wrightiläistä liikettä vähemmän työläisvaltaisia. Esimerkiksi vuonna 1890 Tampereen työväenyhdistyksen jäsenistä runsas puolet koostui yhteiskunnan ylä- ja keskiryhmistä ja vain noin 40 prosenttia käsityöläisistä ja työväestöstä.[7] Sama oli tilanne Vaasassa[8] ja Jyväskylässä[9]. Niinikään Haminan työväenyhdistykseen vuonna 1890 kuuluneista 70 jäsenestä mainitaan vain 33:n olleen "ruumiillisen työn tekijöitä".[10] Kuopiossa käsityöläisten ja työväestön asema raittiusseurassa oli vielä heikompi, vuonna 1894 vain noin kolmannes.[11]

Raittiusliikkeen pioneeriroolia työväestön varhaisessa liikkeelle lähdössä valaisevat mielenkiintoisella tavalla myös eräiden raittius- ja työväenyhdistysten jäsenvertailut järjestäytymisen alkuvaiheessa. Esimerkiksi Vaasan työväenyhdistyksen vuoden 1892 jäsenkunnasta runsas viidennes oli täydellä varmuudella kuulunut aiemmin — tai kuului samanaikaisesti — Vaasan suomalaiseen raittiusyhdistykseen. Näistä 39 yhteisjäsenestä neljää lukuunottamatta kaikki olivat työläisiä tai käsityöläisammattien harjoittajia. Työläisnaisia joukossa oli kolme. Siirtymää työväenyhdistyksistä raittiusseuroihin sitä vastoin tapahtui Vaasassa ilmeisen harvoin; esimerkiksi raittiusyhdistyksen vuoden 1894 jäsenkunnasta ei löytynyt ainoatakaan, joka olisi pari vuotta aiemmin kuulunut työväenyhdistykseen.[12] Mitkä työväenyhdistyksen jäsenyhteydet olivat Vaasan ruotsinkieliseen raittiusyhdistykseen, jää tietojen puutteellisuuden vuoksi epäselväksi.

Vielä selvemmin todistettava raittiusliikkeen rooli työväestön muun järjestäytymisen edeltäjänä oli Joensuussa, jossa työväenyhdistyksen 35 perustajajäsenestä ainakin 22 oli aiemmin toiminut paikallisessa raittiusseurassa.[13] Myös Kuopiossa mainitaan nimenomaan raittiusseuralaisten organisoineen myös työväenyhdistyksen.[14] Niinikään Hannu Tapiola arvelee Jyväs-

---

[7] Voionmaa 1932, 710—711.
[8] Kertomus Vaasan työväenyhdistyksen vaikutuksesta vv. 1891—1892, 50—56 (painettu jäsenluettelo vuodelta 1892).
[9] Tapiola 1968, 48.
[10] Hyvönen 1960, 23—24.
[11] Kuopion työväenyhdistyksen viisivuotinen toiminta vv. 1889—93, 48—49.
[12] Vaasan raittiusyhdistys II jäsenluettelo 1889—1894 (Vaasan ry II, VMA); Kertomus Vaasan työväenyhdistyksen vaikutuksesta vv. 1891—1892; 50—56 (jäsenluettelo).
[13] Joensuun raittiusseuran jäsenluettelo 1884—1889; Saarelainen 1963, seuran perustavien jäsenten luettelo.
[14] Tuomisto 1982, 22—28.

kylän työväenyhdistyshankkeen rakentuneen raittiusseuralaisten varaan.[15]

Raittiusliikkeen esipoliittinen rooli työväestön organisoitumisessa ei kuitenkaan rajautunut vain työväenyhdistysten jäsenkunnan rekrytointiin, vaan sillä oli myös itsenäinen, wrightiläisestä liikkeestä riippumaton tehtävänsä työväestön varhaisena organisaatiomuotona. Tätä osoittaa mm. Helsingin tapaus, jossa raittiusseurat ja työväenyhdistys toimivat aina vuosisadan taitteeseen saakka itsenäisinä, tasavahvuisina järjestöinä, joiden jäsenkunnat sosiaalisesta samankaltaisuudesta huolimatta rekrytoituivat eri piireistä. Raittiusyhdistysten itsenäisyyttä kuvastaa hyvin myös raittiusyhdistys Valon ratkaisu: samoin kuin eräät muutkin raittiusseurat, se 1900-luvun alkuvuosina liittyi suoraan sosiaalidemokraattiseen työväenpuolueeseen.

Käsitystä raittiusseurojen itsenäisestä asemasta wrightiläisten yhdistysten rinnakkaisliikkeenä puoltaa niinikään se seikka, että vaikka työväenyhdistykset paikallistasolla usein organisoitiin raittiusihmisten toimesta ja vaikka työväenyhdistysten jäsenkunnasta melkoinen osa saattoi olla vanhoja raittiusseuralaisia, raittiusyhdistysten näkökulmasta yhteisjäseniä tai työväenliikkeelle "menetettyjä" jäseniä ennen mobilisaatiovuosia oli kuitenkin minimaalisen vähän. Esimerkiksi Joensuun työväenyhdistyksen perustamishankkeisiin osallistuneet 22 raittiusseuralaista muodostivat vain murto-osan raittiusyhdistysten lähes kolmeensataan nousevasta jäsenkunnasta. Samoin Vaasan toinen raittiusyhdistys, jonka jäsenluku 1890-luvun alussa oli vuosittain noin 170, menetti 39 jäsenessä vain pienen joukon kannattajiaan työväenliikkeelle. Näistäkään jäsenistä läheskään kaikki eivät jättäneet raittiustyötä, vaan toimivat samanaikaisesti molemmissa järjestöissä. Ja joka tapauksessa valtaosa kaupunkien työläisiä hakeutui ennen tämän vuosisadan alkua vain ja ainoastaan raittiusliikkeeseen ja alkoi sieltä suoraan, mobilisaatiovuosien päällekkäistoiminnan kautta, siirtyä sosiaalidemokraattiseen puoluetyöhön.

Maaseudulla raittiusliikkeen rooli työväestön esipoliittisena joukkojärjestönä oli, jos mahdollista, vieläkin keskeisempi. Wrightiläisiä yhdistyksiä kun maaseudulle — harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta — ei juuri syntynyt. Esipoliittisen työväenjärjestön tehtävän raittiusyhdistykset täyttivät nimen-

---

[15] Tapiola 1968, 19.

omaan Hämeessä ja Uudellamaalla eli alueella, jolla järjestäytyminen ylipäätänsä käynnistyi varhemmin kuin muualla Suomessa. Tällä alueella myös maataloustyöväestön kysymys kriisiytyi jo viime vuosisadalla polttavammaksi kuin maan muissa osissa.

Taulukko 36: Raittius- ja työväenyhdistysten jäsenmäärät Hämeen ja Uudenmaan tutkimuskunnissa vuosina 1900—1909[16]

	Askola		Pusula		Hauho		Humppila		Kuru		Orivesi (kaikki)		Korkeakoski	
Vuosi	ry	ty	ry	ty	ry	ty	ry	ty	ry	ty	ry	ty	ry	ty
1900	45				98		30							
1901														
1902	70				44		90		26		27		27	
1903	47		42		89		102		68		68		30	
1904	39		64		107		110		80		135		42	
1905	39		98		88		133		68		130		48	
1906		184	115	296	100	104	139	220		221	110	248	35	154
1907	34	191	85	144	53	213	133			259	60	226	19	114
1908		95	44	140	46		115	146			68	204	14	82
1909			28	102	27	167	60				42	288	15	89

Kuten taulukko 36, jossa rinnakkain on esitetty raittius- ja työväenyhdistysten jäsenkehitys, osoittaa, hämäläisissä ja uusmaalaisissa tutkimuskunnissa vahdinvaihto raittiusliikkeen ja työväenyhdistysten kesken tapahtui välittömästi suurlakkovuoden jälkeen. Tällöin sosiaalidemokraattinen puoluetyö joko valloitti raittiusseurat[17] tai veti niiden jäsenkunnan työväenyhdistykseen.[18]

Raittiusliikkeen esipoliittisuusväite saa edelleen tukea raittiusliikkeen ja sosiaalidemokraattisen puolueen välisistä alueellisista vertailuista. Vaikka tällainen vertailu ei olekaan mitenkään yksiselitteinen ja kiistaton niin kauan kuin jäsenkäyttäytymistä ei ole todennettu henkilötasolla, se tukee kuitenkin mielenkiintoisella tavalla paikallisyhdistysten kehityksestä kertovia tietoja.

---

[16] Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1900—1909; Sosialidemokratinen puolue Suomessa 1906; Suomen sosialidemokratinen puolue 1907—1908 ja 1911.

[17] Tällainen oli kehitys esim. korkeakoskelaisessa Riento-yhdistyksessä, jonka jäsenkunta kyllä myöhemmin teki ratkaisun työväenyhdistyksen hyväksi. Raittiusyhdistys Riennon pk. 1900—1912.

[18] Esimerkiksi Pusulan kohdalla tilanne näyttää olleen tämä. Ks. Pusulan raittiusyhdistyksen jäsenluettelo ja Pusulan työväenyhdistyksen jäsenet (Pusulan ty, TA).

Kartta 9: Raittiusjärjestöjen jäsenmäärän osuus väestöstä vuonna 1890 ja SDP:n vuonna 1906 lääneittäin

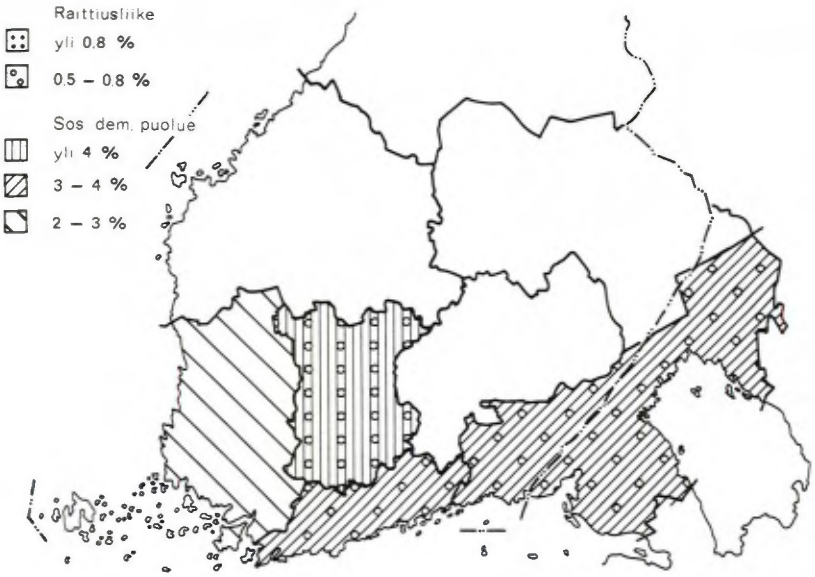

Tukea väitteelle ei anna ainoastaan huomio, että aina vuoteen 1906 saakka liikkeet selvästi keskittyivät samoille alueille — voimakkaimpana Hämeen lääniin ja suhteellisesti hieman heikompana Uudellemaalle ja Kymenlaaksoon — ja että vuoden 1906 jälkeen tämä päällekkäisyys hajosi. Erityisen kiinnostavaksi ja paljon puhuvaksi raittiusliikkeen ja sosiaalidemokraattisen puolueen keskinäissuhde käy, kun verrataan toisiinsa raittiusliikkeen kannatusta vuonna 1890 ja sosiaalidemokraattisen puolueen vuonna 1906. Näin asetettuna liikkeiden ydinalueet lankeavat täydellisesti yhteen. (kartta 9) Eli karkean alueellisestikin tarkasteltuna raittiusliike täytti vakuuttavasti tehtävänsä työväestön esipoliittisena joukkojärjestönä.

Raittiusliike ja työväenluokan muodostuminen

Kysymyksen raittiusliikkeen ja työväestön välisestä suhteesta

voi kuitenkin asettaa vieläkin yleisemmin: organisoituneen raittiustoiminnan voi nähdä olennaisena osana — ei vain työväestön esipoliittiseksi luonnehdittua järjestäytymistä — vaan koko työväenluokan muodostumista. Työväenluokan muodostumisella tarkoitetaan tällöin nimenomaan sitä sosiaalisena integroitumisena ilmenevää tietoisuuden jäsentymistä, jonka varassa eri ammatti- ja työalat ylittävä, yhteiseksi koettuun työläisidentiteettiin kiteytyvä kollektiivinen luokkatunne kehittyi.[19]

Organisaation merkitys työväenluokan muodostuksessa perustui yhtäältä eri työläisainesten sosiaaliseen integrointiin, toisaalta työväenluokan eräänlaisen etujoukon kiteyttämiseen. Näissä molemmissa suhteissa raittiusliike täytti tehtävänsä jopa varsinaista työväenliikettä tehokkaammin.

Kuten jäsenanalyysi osoitti, raittiusliikkeen — samoin kuin työväenyhdistystenkin — keskeisen jäsenrungon muodostivat käsityöläiset, joita muu työväestö vaihtelevin koostumuksin tuki. Tämä oli tilanne erityisesti ensimmäisinä toimintavuosina, jolloin käsityöläisten osuus jäsenkunnasta saattoi nousta jopa 40—50 prosenttiin. Tutkimuskauden lopulla suhde tasoittui muun työväestön hyväksi.

Vaikka käsityöläisten keskeinen rooli työväenluokan muodostumisessa on yleisesti tunnettu ja tunnustettu,[20] ei itsestään selvästi voida lähteä siitä, että käsityöläiset kaikissa organisaatioissa olisivat toimineet työväenluokan ydinjoukkona. Heidän taloudellinen asemansa — erityisesti 1800-luvun lopulla — vaihteli huomattavasti,[21] ja yhtä lailla kuin lähentyä työväenluokkaa, käsityöläiset saattoivat vanhan porvarisperinteensä ja tuotannollisen asemansa nojalla yhteiskunnallisessa muutoksessa assimiloitua myös uuteen keskiluokkaan ja sen arvomaailmaan. Näin tapahtui esimerkiksi käsityö- ja teollisuusyhdistyksissä, jotka ammattikuntalaitoksen purkaannuttua perustettiin eräänalaisiksi työnantajien etujärjestöiksi ja jotka vetivät sel-

---

[19] Määritelmässä pitäydytään siis samantyyppiseen väljään ja historiallisuutta korostavaan luokkakäsitteeseen kuin E.P. Thompson teoksessaan "The Making of the English Working Class" (1963).

[20] Ks. erit. Thompson 1963; 259—196; vrt. Hobsbawm 1976, 223—229 ja 1979, 272—303.

[21] Käsityöläisammattien tuotannollisesta ja sosiaalisesta kehityksestä teollistumiskaudella: yleensä (Heikkinen & Hoffman 1982; Hjerppe 1973; Heikel 1915; Schybergson 1973—1974; von Wright & Kekkonen 1939) eri tuotannon aloilla (esim. Susitaival 1950; Voionmaa 1914) ja eri kaupungeissa (esim. Murros 1943; Sariola 1930; Voionmaa 1902).

vän rajan työntekijöinä toimiviin työläisiin.[22]

On esitetty otaksumia ja arveluja, että myös raittiusliike — nimenomaan ideologisella rintamalla — olisi toiminut käsityöläisten ja muun työläisaristokratian sitojana porvarilliseen yhteiskuntaan, sen keskiluokkaiseen ajatustapaan ja arvojärjestelmään. Koko raittiusliikkeen "funktio" on jopa kiteytetty tähän tehtävään.[23]

Suomen tapaus ei kuitenkaan anna tukea tälle käsitykselle. Eräiden raittiusyhdistysten tärkeimpien käsityöläisryhmien yksityiskohtainen erittely vahvistaa päinvastoin sitä väitettä, että ruohonjuuritasolla, yksittäisten työläisten ja työläisryhmien elämässä, raittiusliike todella ensisijaisesti toimi uuden työväenluokan sosiaalisen integraation keskuksena ja että juuri tässä jäsennyksessä liikkeeseen osallistuneilla käsityöläisillä oli keskeinen rooli.

Jo se, että vahvimmin raittiusseuroissa olivat edustettuina suutarit ja räätälit, eli ryhmät, jotka 1800-luvun lopulla joutuivat pahimmin teollisen massatuotannon puristuksiin, viittasi siihen, että liike veti herkimmin mukaansa sosiaaliselta asemaltaan epävakaisimmat käsityöläiset. Tämä huomio sai myös tukea eräissä raittiusyhdistyksissä tavatusta käsityöläisten "haamuedustuksesta"; raittiusseuroihin saattoi ilmoittautua useampia käsityöläisiä kuin heitä henkikirjojen mukaan toimi koko paikkakunnalla.

Pistokokeet Kotkan ja Haminan raittiusseurojen käsityöläisjoukkoon vahvistavat todeksi, että mitään suuren luokan yrittäjiä raittiusseuroihin liittyneet ammatinharjoittajat eivät todellakaan olleet. Esimerkiksi ajanjaksona 1887—1905, jolta ajalta selvitys on tehty, toimi Haminassa teollisuustilaston mukaan yhteensä 33 suutaria ja 22 räätäliä. Näistä raittiusseuran jäsenluettelosta löytyy 14 suutaria ja yhdeksän räätäliä. Lisäksi raittiusseuraan liittyi kuitenkin 26 sellaista suutaria ja 25 sellaista räätäliä, joista teollisuustilaston esiaineistossa ei ole minkäänlaista mainintaa.[24] Kotkan raittiusyhdistyksessä tunnistamatto-

---

[22] Ibid.

[23] Tämä käsitys on yleinen erityisesti amerikkalaisessa raittiusliiketutkimuksessa. (Ks. esim. Timberlake 1963; Rumbarger 1968; Levine 1978; Tyrrell 1979). Samantyyppistä tulkintaa raittiusliikkeen roolista on esittänyt myös englantilainen sosiaalihistorioitsija J. Foster (1974).

[24] Teollisuuslaitoksia koskevat ilmoitukset Haminasta ja Kotkasta v. 1885—1905. (Teollisuushallituksen arkisto, VA).

mia suutareita toimi yhdeksän ja räätäleitä 12[25] eli molempien seurojen käsityöläisten ehdoton ylivoima koostui juuri näistä "tuntemattomista" ammatinharjoittajista. On selvää, että mitään "kenkätehtailijoita" ja vaatturinliikkeen harjoittajia tai edes kohtalaisen suuren verstaan omistajia nämä tilastoista pois jääneet käsityöläiset eivät voineet olla. Todennäköisempää on, että he olivat joko suurempien verstaiden työntekijöitä tai tilapäisiä yksityisyrittäjiä, jotka eivät koskaan onnistuneet kasvattamaan liikettään viranomaisten huomiota kiinnittäviin mittoihin.

Eikä helppo ollut niidenkään raittiusseuraan liittyneiden käsityöläisten taival, jotka ovat teollisuustilastossa tulleet mainituiksi. Useimpien kohdalla ammatinharjoitus päättyi muutamassa vuodessa joko vararikkoon tai muuttoon paikkakunnalta. Esimerkiksi niistä 14 tilastoidusta haminalaisesta suutarista, jotka kuuluivat paikalliseen raittiusseuraan, vain kolme, Kalle Hellqvist, Johan Karjalainen ja Tuomas Pekkanen jatkoivat yhtämittaisesti liikettään usean vuoden ajan. Toiminnan lyhytaikaisuudessa ja epävakaisuudessa raittiusseuraan liittyneet käsityöläiset eivät kuitenkaan edustaneet mitään poikkeusta; suutarin ja räätälin ammatinharjoitus kun kaikkien kohdalla, harvoja poikkeuksia lukuunottamatta, kohtasi usein ylittämättömiksi käyviä vaikeuksia.[26]

Tällaisia olivat siis ne käsityöläiset, joiden varaan raittiustoiminnan synty ruohonjuuritasolla keskeisesti rakentui ja joiden kanssa muut työläisryhmät alkoivat liittoutua. Samalla myös sosiaalisesti alenevat tai tilapäistä tuotantoa harjoittavat käsityöläiset alkoivat — yhä ohenevana joukkona — sulautua yhteen ja yhteiseen työläiskäsitteeseen. Yhdentymisen laajuutta ja nopeutta kuvaa hyvin se, että suuren mobilisaation alkuvuosina raittiusliikkeen työläisryhmien voimasuhde kääntyi työläis-

---

[25] Näin oli siitä huolimatta, että varsinaista "haamuedustusta" ei Kotkan raittiusseurassa pelkkien jäsenlukujen perusteella näyttäisi esiintyvän. Kaupungeissa harjoitti vuosien 1885—1905 välisenä aikana räätälin ammattia 23 ja suutarin ammattia 28 käsityöläistä. Raittiusseurassa sitä vastoin toimi vain 17 räätäliä ja vain 13 suutaria. Kuten taulukko 12, s. 152 osoittaa, Kotkan raittiusseurassa käsityöläisten edustus yleensäkin oli suhteellisesti heikompaa kuin kaupunkiyhdistyksissä yleensä. Tämä johtui ilmeisesti juuri käsityöläisammattien juurtumattomuudesta.

[26] Tämä käy kiistattomasti ilmi haminalaisten ja kotkalaisten suutarien ja räätälien ammatinharjoitusta koskevista tiedoista vuosina 1885—1905. (Teollisuushallituksen arkisto).

ten eduksi. Merkittävä on myös se seikka, että kun työväestö äänioikeusuudistuksen jälkeen erosi raittiusseuroista, se teki sen yhtenäisenä käsityöläis-työläisjoukkona, ei erillisinä — esimerkiksi ammattikohtaisina — työläisryhminä.

Kaikki tämä puhuu vakuuttavaa kieltään sen puolesta, että raittiusyhdistysten käsityöläisväestö ei jäsentänyt identiteettiään keskiluokkaan kuulumisen kautta, vaan nimenomaan suhteessa työväenluokaksi muodostuvaan sekarakenteiseen työväestöön. Niinikään kaikki tämä osoittaa työläisten luokkaidentiteetin todella lujittuneen raittiusyhdistystoiminnassa.

Vaikka raittiusliikkeen rooli työväenluokan organisoijana on hyvin pitkälle yhtenevä työväenyhdistysten kanssa, eräitä olennaisia eroja raittiusorganisaation ja wrightiläisen liikkeen välillä kuitenkin oli: *Ensiksikin,* raittiusliike pystyi sulkemaan sisäänsä kaikki työläisryhmät, siis myös — ainakin eteläsuomalaisen — maaseudun tilattoman väestön ja torpparit, kun taas wrightiläinen työväenliike rajautui selvemmin ja ahtaammin vain kaupunkien käsityöläis- ja teollisuusväestöä kokoavaksi yhteenliittymäksi. *Toiseksi,* raittiusliikkeellä oli alun alkaen maanlaajuinen organisaatio, joka sitoi hajallaan sijaitsevat paikallisyhdistykset yhtenäiseksi, maantieteellisesti melko kattavaksi verkostoksi. Tämän verkoston kautta työväestöllä oli tilaisuus myös alueellisen yhteenkuuluvuuden tunteen kehittämiseen ja jopa konkreettiseen yhteydenpitoon. Erityisesti liikkuvalle työväestölle tämä verkosto muodosti myös tärkeän etappitien. Tästä kertovat yhdistysten jäsenluetteloista löytyvät merkinnät sisarseuroihin siirtymisistä samoin kuin joidenkin yhdistysten kirjaamat tiedot jäsenten aikaisemmista kotikunnista ja osallistumisesta raittiustomintaan siellä. Tällainen keskitetty organisaatioverkosto wrightiläiseltä työväenliikkeeltä puuttui.

Ilmeistä on, että raittiusliikkeen keskeinen, wrightiläisiä työväenyhdistyksiä ehkä merkittävämpikin rooli työväenluokan muodostuksessa perustui juuri ja nimenomaan tähän raittiustoiminnan alueelliseen ja sosiaaliseen kattavuuteen. Tällä seikalla oli erityistä merkitystä Suomessa, jossa työväestön ylivertaisen valtaosan viime vuosisadalla muodosti maseudun heterogeeninen tilaton väestö. Tästä joukosta myös teollisuus rekrytoi valtaosan työvoimaansa. Toisin sanoen, työväenluokan potentiaaliset ainekset sijaitsivat juuri siellä, minne raittiusliikekin ulotti vaikutuksensa mutta minne varsinaisen työväenliikkeen

organisoituminen ei viime vuosisadalla yltänyt.

Ilmeistä on myös, että raittiusliikkeen alueellinen ja sosiaalinen ylivertaisuus suhteessa wrightiläisiin työväenyhdistyksiin ei paljastunut niinkään raittiusseurojen kyvyssä koota maaseudun tilatonta väestöä yhteistoimintaan alkuperäisillä asuinsijoillaan kuin nimenoman siirtymävaiheessa teollisuuden palvelukseen.

Suomalaisen alkoholipolitiikan ja -kulttuurin erityispiirteet olivat omiaan korostamaan juuri raittiusyhdistysten merkitystä liikehtivän työväestön sosiaalisena kiinnekohtana. Vuonna 1866 voimaan tulleen alkoholilain seurauksena maaseutu alkoi nopeasti kuivua. Tästä johtui, että varsinaista kapakkalaitosta Suomen maaseudulle ei ehtinyt lainkaan kehittyä, vaan sen funktiota talonpoikaisesta yhteisöstä irtaantuvien elämässä tarjoutuivat suoraan täyttämään erilaiset kansalaisjärjestöt, 1800-luvulla nimenomaan raittiusyhdistykset. Samaa alkoholin käyttöön pidättyvästi suhtautuvaa linjaa myötäilivät myös kaupunkien työväestön yhteenliittymät. Kun siis monissa maissa kollektiivisen työläistietoisuuden ja vallankumouksellisen työväenliikkeen synty oli erottamattomasti kietoutunut kapakkaliikkeeseen,[27] tilanne oli Suomessa päinvastainen: työväestön järjestäytyminen sitoutui alusta lähtien juuri tätä instituutiota vastustavaan organisoitumiseen.

Tämän varhaisen organisatorisen kytkennän kautta raittiuskysymyksestä tuli Suomessa myös poikkeuksellisen kiinteä osa uuden työläisidentiteetin jäsentymistä. Raittiusyhdistys ei tarjonnut vain yhteenliittymisfoorumia heterogeenisille työläisjoukoille, vaan sen kautta myös uuden työläisen olemus alkoi saada hahmoaan.

Vaikka tässä jäsennyksessä ylemmillä yhteiskuntaryhmillä, erityisesti sivistyneistöllä, oli keskeinen rooli, muutoksen subjektina toimivat myös työläiset itse. Myös he osallistuivat aktiivisesti oman identiteettinsä muovaamiseen. Tämän he tekivät esimerkiksi liittymällä — kuka kerran, kuka useammin — raittiusyhdistykseen. Vaikka yritys täyttää raittiusseuran "pääsyvaatimus" useimmiten päättyi epäonnistumiseen, jo pelkkä toimenpide, yksilöllinen liittymisratkaisu, oli merkki uuden arvo-

---

[27] Ks. esim. Clark 1983; Harrison 1971, passim; Popham; Rosenzweig 1983, erit. luku 5.

maailman murtautumisesta työläisen tajuntaan ja sen kokemisesta tavoiteltavana.

Erityisen keskeiseen sijaan tässä prosessissa nousivat "organiseeratut", s.o. vahvat yhdistysaktivistit, jotka mielsivät roolinsa eräänlaiseksi edistyksen — ja siis myös uuden indentiteetin muovaamisen — etujoukoksi. Nämä "organiseeratut", jotka eivät Suomessa muodostaneet mitään selväpiirteistä työläisaristokratiaa, nostivat itsensä ja oman toimintansa "oikean" ja hyväksyttävän työläistietoisuuden esikuvaksi. Irtaantumalla oman tahtonsa varassa rahvaan luontaisesta ja "saamattomasta" joukkosieluisuudesta ja ryhtymällä, ei vain oman, vaan myös kaltaistensa onnen takojiksi, he samalla asettivat kollektiivisuudessaankin yksilölliseen ratkaisuun perustuvan etujoukkotietoisuuden koko uuden työväenluokan toimivaksi periaatteeksi. Näin he määrittivät myös koko työväenluokan ihanneehdot ja leimasivat samalla veltoksi ja halveksittavaksi passiivisuudeksi kaiken vastahakoisuuden yksilöllistä tiedostusta ja siihen perustuvaa luokkatunnetta kohtaan.

Raittiusliikkeen roolia uuden työläisen ominaispiirteiden hahmottamisessa ei kuitenkaan ole syytä ylikorostaa. Valtaosalle työväestöähän raittiusyhdistykset joka tapauksessa olivat vain läpikulkujärjestöjä, joiden tosiasiallinen ja suora vaikutus jäi useimmiten vuoteen, pariin. Pikemminkin koko kysymys on nähtävä niin, että uuden työläisidentiteetin jäsentyminen 1800-luvulla oli yleinen yhteiskunnallinen tendenssi, jonka *artikulointi* Suomessa keskittyi poikkeuksellisen voimakkaasti juuri raittiusliikkeelle. Tendenssin yhdensuuntaisuutta ja yleisyyttä kuvaa mielenkiintoisella tavalla se, että niissäkin maissa, joissa ei esiintynyt samankaltaista tiukkaa kytkentää raittiusliikkeen ja työväenkysymyksen välillä kuin Suomessa, raittiuden vaatimus alkoi ikäänkuin jälkijättöisesti, 1900-luvun alkuvuosina, kiinnittyä sosialistisen ihannetyöläisen luonnekuvaan.[28]

Raittius kansalaisuskontona

Vaikka raittiusliikkeen ja työväestön järjestäytymisen välistä suhdetta on nyt monelta eri taholta asetettu kohdalleen, ratkai-

---

[28] Ks. esim. Gordon 1913; Katzenstein 1908; Lundkvist 1974; Tingsten 1941; Roberts 1984.

semattomaksi on kuitenkin jäänyt se yksinkertainen peruskysymys, mikä raittiusideologian merkitys työläisille itselleen todella oli. Miksi he loppujen lopuksi niin täydellä antaumuksella tarttuivat raittiuskysymykseen — ja miksi juuri raittiuskysymykseen? Selitykseksi ei välttämättä riitä se, että raittiusyhdistys oli ensimmäinen ja usein aina tarjolla oleva mahdollisuus. Olisi työväestön subjektiviteetin suurta aliarvioimista olettaa, että se olisi vain tahdottomasti ajautunut sille vartavasten organisoituun liikkeeseen.

Pyrkimyksessä ymmärtää raittiusideologian keskeisyyttä työväestön varhaisessa liikkeelle lähdössä sen omasta näkökulmasta käsin luontevaksi tarkastelutavaksi tarjoutuu nk. intressiselitys. Siinä alempien väestöryhmien raittiustoiminta palautetaan niihin aineellisiin, sosiaalisiin tai poliittisiin etuihin, joita osallistuminen alkoholinvastaiseen liikkeeseen saattoi näille tuottaa. Esimerkiksi käsityöläisten korkea osallistumisprosentti tuntuisi sangen tyhjentävästi selittyvän tätä ammattiryhmää kohdanneella taloudellisen aseman epävakaistumisella, jopa suoranaisella laskukierteellä. Olemassaolon taistelusta selviytyäkseen käsityöläisammatteja harjoittavien oli mukauduttava uusiin tuotannollisiin ehtoihin ja niiden mukana oman, raittiutta korostavan identiteettinsä uudelleen jäsennykseen. Sama koski teollisuustyöläisiä, jotka maaseudulta siirtyessään joutuivat kasvamaan kokonaan uudenlaista säännöllisyyttä, tarkkuutta ja raittiutta vaativaan työntekijän rooliin. Niinikään tilattomien maatyöläisten panokselle raittiustoiminnassa näyttää kuin itsestään löytyvän selitys näiden ahtaalle puristuneista elämänoloista liikaväestön kasvun rasittamassa maataloustuotannon muutoksessa. Tilanteessa, jossa vaivaishoito oli liiankin tuttua todellisuutta, ei edes kohtuulliseen ryypiskelyyn ollut varaa, olletikin kun työvoiman liikatarjonnassa suotuisimpaan asemaan valikoituivat juuri työnantajien suosimat raittiit työläiset. Tärkeäksi työväestön raittiustoimintaa selittäväksi tekijäksi nousee myös, että kaikkien materiaalisten etuisuuksien ohella raittiustoiminta lisäksi tarjosi äänioikeudettomille väestöryhmille varteenotettavan väylän, jota kautta kanavoida poliittisiksi kehkeytyviä yhteiskunnallisia vaatimuksia.[29]

Yhdessä kohden tällainen selitys jää kuitenkin ohueksi. Sen kautta ei voi ymmärtää työläisten raittiustoiminnan ominta

[29] Tällaisesta tulkinnasta tarkemmin Sulkunen 1977, 105—111, 125—131.

luonnetta, sitä harrasta kollektiivista paatosta ja voimakasta emotionaalista latausta, jolla vaatimukset esitettiin. Selittämättä jää myös, miksi tinkimättömään alkoholinvastaisuuteen ei suinkaan välttämättä liittynyt työläisten henkilökohtainen raittius tai edes siihen pyrkiminen, samoin kuin se, miksi tärkeämmäksi kuin pysyvä kiinnittyminen raittiusyhdistykseen, useimpien työläisten kohdalla jäi nopea kulku liikkeen läpi tai vain osanotto alkoholinvastaiseen vakaumukseen vetoaviin joukkoesiintymisiin.

Raittiustoiminnan luonne ruohonjuuritasolla viittaakin selvästi siihen, että osuvampaa kuin palauttaa työväestön raittiuskantaisuus erilaisiin alkoholiin liittyviin tai sen kautta välittyviin intresseihin ja etunäkökohtiin, saattaakin olla ymmärtää se *ideologiaksi*, vieläpä sellaiseksi ideologiaksi, joka suodatti lävitseen työväenluokan koko maailmankuvan perusainekset.

Suomalaisen työväenluokan alkoholikielteisen maailmankuvan määräävimmät elementit eivät kuitenkaan ole jäljitettävissä muuten järjestäytymistradition siirtäjinä ja työväenluokan kiteyttäjinä toimineisiin käsityöläispiireihin; käsityöläisperinne oli päinvastoin sangen alkoholimyönteinen ritualisoituine juominkeineen ja "vapaamaanantaineen".[30] Myöskään ajatus raittiuskantaisuuden siirtymisestä työläisten tajuntaan oikeaoppisen sosialistisen ideologian omaksumisen kautta ei tunnu uskottavalta; kansainvälisessä sosialistileirissähän käänne alkoholikielteisyyteen tapahtui vasta 1900-luvun alussa, kun taas Suomen työväestö asettui tälle kannalle jo järjestäytymisensä alkutaipaleella.

Oikeampaa onkin etsiä syytä raittiuskysymyksen keskeisyyteen työläisten varhaisessa järjestäytymisessä samoin kuin koko työväenluokan ajattelussa, toiminnassa ja maailmankuvassa — ei käsityöläisistä — vaan työväestön muista ryhmistä. Niinikään oikeampaa on etsiä varhaisen työväenluokan maailmankuvallisia aineksia — ei valmiiksi aaterakennelmaksi käsitetystä sosialistisesta ideologiasta — vaan työläisten itsensä elämästä, ajatustavoista ja traditiosta.

Lähtökohdaksi voidaan ottaa se huomio, että heterogeenisuudestaan huolimatta vuosisadan vaihteen suomalaisella työväestöllä oli ainakin yksi yhteinen nimittäjä: valtaosa siitä rekrytoitui maaseudulta, siitä mittavasta työvoimareservistä, jonka

---

[30] Ks. alaviite 21.

maaseudun tilattomat — suhteellinen liikaväestö — tuona aikana muodosti.[31] Jos siis käsityöläisväestö[32] muodosti kehkeytyvän työväenluokan ytimen, niin määrällisesti sen muodostumisessa liikkeeseen joutuneilla tilattomilla oli moninkertainen ylivoima. Ylivoimaa vahvisti lisäksi teollisuuden rakenne: sen sijoittuminen suuressa määrin maaseututaajamiin[33] samoin kuin töiden tilapäisyydestä johtunut usein pitkäksikin venynyt juurien katkaisu kotiseudulle.[34]

Kaikesta tästä on pääteltävissä, että vaikka Suomen työväestö kauan oli heterogeeninen luokkana, se oli sitäkin yhtenäisempi maailmankuvassaan. Se oli yhtenäinen nimenomaan siinä maailmankuvansa perinteessä, joka kauan oli elimellisesti sidoksissa maatalousväestön aatemaailmaan, arvostuksiin ja traditioon.

Sama koski raittiusliikkeen työläisjäseniä. He jos ketkä olivat joutuneet reväistyiksi juuriltaan. He jos ketkä olivat niitä, jotka yhteen ainoaan elämänkaareen mahduttivat, eivät vain yhtä, vaan usein koko joukon liikkeellelähtöjä. Ja he jos ketkä olivat myös niitä, joiden juuret lähes poikkeuksetta, monista muutoistakin huolimatta, viime kädessä juontuivat maaseudulle. Yhtä hyvin kuin raittiusseuralaisia tämä koski myös raittiusliikkeeseen kuulumattomia työläisiä, niitä, jotka eivät koskaan tulleet kirjoittaneeksi nimeään paikallisen raittiusseuran matrikkeliin, mutta jotka kuitenkin aktiivisesti osallistuivat yhteisiin alkoholinvastaisiin mielenosoituksiin ja kieltolakia vaativiin joukkoanomuksiin.

Toinen lähtökohdaksi asettuva seikka on huomio maalaisväestön yleisestä, kollektiivisesta alkoholinvastaisuudesta 1800-luvun lopulla. Tämä koski yhtä lailla — ja usein vahvemminkin

---

[31] Tarkan paikallistutkimuksen tästä on tehnyt Pertti Haapala, joka tutkimuksessaan "Ryhmistä luokaksi — Tampereen työväestön muodostuminen v. 1830—1920 (1982) on osoittanut todeksi työväestön pitkälle tämän vuosisadan puolelle erittäin vahvana säilyneen maalaistaustan niinkin perinteikkäässä teollisuuskaupungissa kuin Tampereella.

[32] Käsityöläisistäkin ilmeisesti vuosisadan taitteessa yhä useampi oli peräisin maaseudulta. Tähän viittaavat esimerkiksi Haminan ja Kotkan käsityöläisluetteloista löytyvät merkinnät lukuisista tilapäisesti ammattia harjoittaneista ja nopeasti pois muuttaneista tai muihin töihin siirtyneistä käsityöläisistä. Ilmeisesti jotkut maalta tulevat saattoivat koettaa harjoittaa käsityötä siinä kuin hakeutua tehtaalaiseksi.

[33] Alho 1949; Heikkinen & Hoffman 1892, 52—88; Hoffman 1980.

[34] Waris 1932, passim.

— niitä seutuja, joilla raittiusliikkeellä ei ollut jalansijaa kuin organisoituneen raittiustoiminnan vaikutusalueita. Nimenomaan tämä maalaisväestön kollektiivinen alkoholinvastaisuus järjestäytyvän työväestön ohjelmalliseen kieltolakikantaan kytkeytyneenä synnytti vuosisadan taitteessa sen harvinaisen voimakkaan emotionaalisen raittiushenkisen mielipideilmaston, joka sinetöityi kansalaisyhteiskunnan ensi hetkinä hyväksyttyyn yleiseen kieltolakiin.

Näistä lähtökohdista on tehtävissä se johtopäätös, että työväestön tiukkaa raittiuskantaa ei ole mahdollista eristää itsenäiseksi, työväenluokan omista ehdoista ja intresseistä käsin selittyväksi ilmiöksi, vaan se on ymmärrettävissä vain erottamattomassa yhteydessä yksittäisten työläisten ja työläisryhmien, viime kädessä koko maaseudulta vyöryvän tilattomien joukon mukanaan kantamaan kulttuuriseen perintöön. Eli nimenomaan ja ensisijassa suomalaisen työväestön luja rakenteellinen kytkentä maalaisväestöön ja sen maailmankatsomukseen selittää raittiusideologian ongelmattoman suodattumisen työläisten järjestäytymiseen. Ja edelleen: raittiusideologian keskeisyys sen enempää maalaisväestön kuin maaseudulta teollisuuteen siirtyvän työväestönkään elämässä ja ajatustavassa ei selity niinkään erillisen alkoholikysymyksen syntymisen kuin juuri maailmankuvan kokonaisuuden ja sen muuttumisen kautta.

Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, etteikö raittiuskeskeisen maailmankuvan analyysia voitaisi johtaa alkoholikysymyksestä. Voidaan esimerkiksi soveltaa tarkastelutapaa, jossa alkoholikielteisyys ohennetaan eräänlaiselle symbolitasolle, jossa sen katsotaan oikeastaan toimivan laajemman yhteiskunnallisen kannanmäärittelyn ideologisena välineenä. Suomen kohdalla tämä voisi merkitä esimerkiksi sitä, että maalaisväestön alkoholinvastaisuutta ryhdyttäisiin luotaamaan niistä väkijuomien tuotantoa ja kauppaa koskevista säädöksistä käsin, jotka edelsivät raittiusmielisen kannanmuodostuksen yleistä esiin puhkeamista. Erityiseen polttopisteeseen joutuu tällöin vuonna 1866 toteutettu paloviinan poltto-oikeuden siirto talonpojilta yksinomaan porvaristolle. Tätä seurannutta kuntakieltojärjestelmän nopeaa leviämistä maaseudulla ei kuitenkaan välttämättä ole palautettava vain talonpojiston menettämiin taloudellisiin etuisuuksiin ja näiden menetysten synnyttämiin puolustusreaktioihin,[35] vaan lainmuutosta seurausilmiöineen voi tarkastella myös käynnissä olevan kokonaisyhteiskunnallisen muutok-

sen yhtenä, mutta erityisen näkyvänä merkkinä. Sen voi nähdä — paitsi maalaisväestöä yhdistävänä ideologisena puolustusmekanismina koko uutta maailmanjärjestystä, urbaania, teollistuvaa elämäntapaa vastaan — myös erottamattomana osana tuon ajan ihmisen koko elämäntilanteen ja kokemusmaailman uudelleen jäsentymistä.

Ihmisten jokapäiväisen todellisuuden tasolle siirrettynä alkoholilainsäädännön muutos ilmensi mm. talonpoikaisyhteisössä vallinneen yhteisöllisen kontrollin katkeamista juomatilanteissa. Se kertoi alkoholin käytön individualisoitumisesta eli siitä, miten kukin ihminen oli yksilönä — ei enää ruokakuntakohtaisen kollektiivin jäsenenä — joutunut kokonaan uudenlaiseen vastuuseen alkoholin käytöstään ja sen seurauksista. Samalla se kuitenkin ilmensi paljon muuta. Se ilmensi koko sitä tapahtumaa, jossa vanha yhteiskunta ihmistä henkilökohtaisesti koskettavana hajosi, tapahtumaa, jossa sääty-yhteiskunnan perusyksiköt, patriarkaaliset ruokakuntakollektiivit tuotanto- ja väestörakenteellisen paineen puristuksessa lopullisesti pirstoutuivat.

Tässä tapahtumassa vanhaan kollektiivisuuteen ja yhteisvastuuseen sidotun säätyihmisen identiteetti särkyi. Samalla särkyi se yhtenäinen, uskonnon kautta legitimoitu maailmankuva, jossa maallinen ei ollut erotettavissa hengellisestä, taloudellinen ideologisesta;[36] maailmankuva, jonka ehjänä säilymistä ydinkollektiivit huonekuntansa isännän kautta olivat koko elämäntavallaan vaalineet. Kun esimerkiksi isäntä päivittäin oli koonnut väkensä hartaudenharjoituksiin, kysymyksessä ei ollut vain uskonnollinen rituaali. Kysymyksessä ei myöskään ollut mekanismi, joka olisi tähdännyt vain kollektiivin sisäisen kiinteyden vahvistamiseen tai alamaisten kuuliaisuuden kontrollointiin. Kysymyksessä oli ollut nimenomaan sen kulttuurisen ykseyden manifestaatio, jossa tuon ajan kollektiiviin sidottu ihmisidentiteetti sulautui elämänpiirien jakamattomuuteen myös maailmankuvassa.[37]

---

[35] Tällaisesta tulkinnasta ks. Sulkunen 1977, 121—125.

[36] Tätä pitkää ja monivaiheista prosessia on Suomessa tutkittu lähinnä kirkkohistoriallisesta näkökulmasta. Pääpaino on tällöin ollut vanhaluterilaisen kirkollisuuden hajoamisen tarkastelussa paikallistasolla. Näistä tutkimuksista mainittakoon esim. Juva 1955; Kortekangas 1967; Laasonen 1971.

[37] Ks. esim. Pleijel 1951 ja 1965; Normann 1963; Laasonen 1967, 222—307; Sulkunen 1983.

Tähän yhtenäisen maailmankuvan särkymiseen raittiusideologian synty on liitettävissä. Se on johdettavissa säätyihmisen maailmankuvan eri kerrosten toisistaan irtaantumisesta, erityisesti siitä tajunnallisesta prosessista, jossa kollektiivinen, uskontoon ja jakamattomaan maailmankuvaan sidottu moraalijärjestelmä alkoi hajota ja ihmisyksilö, uusi kansalainen, vähitellen jäsentyä lohkoutuneen yhteiskuntamoraalin yksinäiseksi kantajaksi.

Ensimmäisen ilmauksensa tämä moraalijärjestelmän lohkoutuminen oli saanut jo 1800-luvun suurissa uskonnollisissa herätysliikkeissä. Uskonnollisen argumentaation kautta ihmisyksilö oli niissä murtautunut oman elämänsä subjektiksi. Tämän subjektin henkilökohtaista, kristityn vastuunalaisuutta korostaessaan herätysliikkeet olivat samalla työntäneet esiin ne ainekset, joista myös maallinen, yhteiskunnallinen moraalinormisto alkoi hahmottua. Uskonnollisen käsitekolminaisuuden — "juoppous-köyhyys-synti" — kautta ne olivat kiteyttäneet myös orastavan kansalaismoraalin perusainekset: ahkeruuden, säästäväisyyden ja *raittiuden*.

Tilanteessa, jossa vanha elämänmuoto hävisi ja uusi astui sijaan, jossa siteet maalaismenneisyyteen ja sen uskontokeskeiseen maailmankuvaan lopullisesti katkesivat, sekä uskonnollisen että maallisen samanaikaisesti itseensä sisällyttävä raittiusvaatimus alkoi työläisten tajunnassa kasvaa kollektiiviseksi, uskonnonomaiseksi ideologiaksi. Se alkoi toimia menetetyn maailmankuvan eräänlaisena korvikkeena, välineenä uuden yhteiskunnallisen todellisuuden hahmottamisessa.

Noin kolmen vuosikymmenen ajan raittiusideologia toimi näin suomalaisen työväestön suoranaisena kansalaisuskontona. Se toimi katalysaattorina, jonka kautta maaseudulta rekrytoituvan työväenluokan koko maailmankuva haki ideologista hahmoaan. Tai oikeammin — se *oli* työväestön keskeinen ideologia siinä historian vaiheessa, jossa tapahtui siirtymä vanhasta säätyjärjestelmästä, sen uskontoon sidotusta yhtenäisestä maailmankuvasta ja kollektiivisesta ihmiskäsityksestä individualistiseen, sekulaariin kansalaisuuteen.

Liite 1: Raittiusjärjestöjen jäsenmäärät lääneittäin vuosina 1890, 1897, 1905 (1906) ja 1913 sekä arvio lukujen luonteesta ja luotettavuudesta

Raittiusjärjestöjen jäsenmäärät lääneittäin vuosina 1890, 1897, 1906 ja 1913

Lääni	1890—1891	1896—1897	1905—1906	1913
Uudenmaan	1364	2067	5944	4154
Turun ja Porin	1392	1915	5094	3293
Hämeen	2185	1880	5725	2354
Viipurin	2396	1372	6129	5417
Mikkelin	221	525	2520	1498
Kuopion	457	360	2393	2347
Vaasan	1301	1652	7172	7150
Oulun	399	265	2426	1308

Lähteet: Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1890—1913; Finlands Svenska Nykterhetsförbunds Årsskrift 1906—1913; Hämeen läänin osalta tietoja on täydennetty Kaukovallan (1934), Kortekankaan (1965) ja Voionmaan (1932, 639—645) ja Satakunnan osalta Nummen (1965) esittämillä arvioilla.

Sekä Raittiuden Ystävät (per. 1884) että Finlands Svenska Nykterhetsförbund (per. 1905) ovat kirjanneet jäsenmääränsä toiminnan alusta lähtien. Ennen piirijaon voimaantuloa (1888) paikallisyhdistykset lähettivät jäsentietonsa suoraan Raittiuden Ystävien sihteerille, joka niiden perusteella laati koko järjestön vuosikertomuksen. Vuonna 1888 ilmoitusmenettely muuttui kaksivaiheiseksi: ensin koottiin piiritilastot ja näistä Raittiuden Ystävien sihteeri laati järjestön vuosikertomuksen.

Kaikki paikallisyhdistykset antoivat jäsentietonsa samanlai-

sella keskusjärjestön sihteerin laatimalla lomakkeella. Lomakkeessa tiedusteltiin:

1) jäsenlukua vuoden alussa
2) eronneiden jäsenten lukumäärää sekä eron syytä (rikkonut, laiminlyönyt jäsenmaksun, eronnut muista syistä)
3) jäsenlukua vuoden lopussa.

Samantyyppistä menettelyä noudatti myös Finlands Svenska Nykterhetsförbund.

Tällä tavoin keskusjärjestöt saivat epäilemättä kartoitetuksi toimivimmat yhdistyksensä ja niiden jäsenmäärät vuosittain. Paikallisyhdistysten sihteerit ja puheenjohtajat saattoivat kuitenkin myös "unohtaa" ilmoitusvelvollisuutensa, joten järjestöjen todelliset jäsenmäärät olivat ilmeisesti jonkin verran vuosikertomusten antamia lukuja korkeammat.

Jäsentilastoja arvioitaessa on otettava huomioon, että ne on laadittu nimenomaan johdon tarpeita silmällä pitäen. Jäsenistön tosiasiallista järjestökäyttäytymistä ne eivät siis kovin hyvin kuvaa. Esimerkiksi yhdistysten jäsenmäärät vuoden alussa ja lopussa on kyllä tarkasti kirjattu, mutta ei sitä, kuinka suuri oli niiden jäsenten joukko, joka vuosittain kulki raittiusyhdistysten läpi. Myöskään sitä, kuinka kauan yksittäiset jäsenet pysyivät paikallisseurojen kirjoissa, eivät tilastot kerro.

Raittiusliikkeen *todellisen* luonteen kannalta esitetyt numerotiedot ovat siis sangen puutteellisia. Parhaimmillaankin ne ovat vain suuntaa-antavia eikä niitä missään tapauksessa voi ymmärtää sillä tarkkuudella, millä ne vuosikertomuksissa ja myös oheisissa taulukoissa on esitetty.

Liite 2: Tutkimuksessa käytetty paikallisyhdistysaineisto: hankinta, laajuus ja edustavuus

Raittiusliikkeen paikallisaineiston hankinta osoittautui erittäin visaiseksi tehtäväksi. Valtaosa lähes sadan vuoden takaisista arkistoista oli tuhoutunut ja säilynyt aineisto sijaitsi hajallaan eri arkistoissa, koulujen ullakoilla tai yksityishenkilöillä.

Raittiuden ystävien arkistosta löytyi neljä lakkautetun raittiusseuran — askolalaisen Alku II:n, vehkalahtelaisen Summan sekä Oriveden Korkeakoskella toimineiden raittiusseura Riennon ja Haaviston raittiusseuran — jäsenkirjat ja pöytäkirja-aineistoa vuosisadan vaihteessa.

Maakunta-arkistoihin oli siirretty tai siirrettiin tutkimuksen aikana seuraavien yhdistysten aineistoa:

Hämeenlinnan maakunta-arkistoon	Hauhon, Kurun ja Hämeenlinnan raittiusseuran jäsen- ja pöytäkirjoja
Joensuun maakunta-arkistoon	Joensuun raittiusyhdistyksen jäsenluetteloita
Jyväskylän maakunta-arkistoon	Keski-Suomen raittiusyhdistyksen jäsenluettelon osia
Oulun maakunta-arkistoon	raittiusyhdistys Pohjan Leimun (Oulu) pöytäkirjoja ja muuta aineistoa
Turun maakunta-arkistoon	raittiusyhdistys Toivo II:n jäsenkirjat
Vaasan maakunta-arkistoon	Vasa nykterhetsföreningin, Vaasan II raittiusyhdistyksen ja kuortanelaisen Valonsäteen jäsenluetteloita ja pöytäkirjoja
Tampereen kaupungin arkistosta	löytyi Liiton ja Aamuruskon jäsen- ja pöytäkirjoja ja
Lahden historiallisesta museosta	raittiusyhdistys Säteen täydellinen jäsenmatrikkeli

Loput paikallisyhdistysarkistot jouduttiin etsimään suoraan kentältä. Raittiusyhdistysten vanhojen ja nykyisten vuosikertomusten avulla jäljitettiin henkilöitä, joilla otaksuttiin olevan tietoa lakkautettujen tai vielä toimivien paikallisyhdistysten jäsen- ja pöytäkirjojen kohtaloista. Kirjeet, puhelinkontaktit, lehti-ilmoitukset ja henkilökohtaiset käynnit tuottivat tulokseksi aineistoa 18 paikallisyhdistyksestä. Näistä kaupungeissa sijaitsivat Haminan, Heinolan, Kotkan ja Kuopion raittiusseurat sekä raittiusyhdistys Koitto (Helsingissä) ja maalaiskunnissa Humppilan, Jurvan, Nousiaisten, Pihlajan, Pusulan, Ruskon, Säkäjärven ja Virolahden raittiusseurat sekä Toivon Tähti Lohtajalla, Sarastus V Iisalmen Sourunsalossa, Kuokka I Juvalla, Turva Tornion Pirkkiössä ja Korvenraivaaja Vihannissa.

Jäsentutkimukseen otettiin mukaan kaikki ne kaupunkien raittiusyhdistykset, joista oli ammattimerkinnöin varustettuja jäsenluetteloita vuosien 1878—1908 väliseltä ajalta. Hankitusta aineistosta jäi pois vain oululainen Pohjan Leimu jäsentietojen puutteellisuuden vuoksi. Tämänkin yhdistyksen pöytäkirjat kuitenkin tukivat selvästi sitä yleiskuvaa, mikä varsinaisen aineiston varassa kaupunkien raittiusliikkeen luonteesta ja jäsenkoostumuksesta saatiin.

Maalaiskuntien kohdalla tavoitteeksi asetettiin saada tutkimukseen mukaan ainakin kaksi raittiusseuraa jokaiselta "suuralueelta", jolla raittiusliike saavutti edes jonkinlaista kannatusta vuotta 1908 edeltävänä aikana. Eteläisellä peltoviljelyalueella ja Kymenlaaksossa tämä ehto jopa ylitettiin. Jäsentutkimus voitiin suorittaa seuraavien yhdistysten osalta:

LOUNAIS-SUOMI
Turun ja Porin lääni: Ruskon ja Nousiaisten raittiusseurat
Uudenmaan lääni: Askolan ja Pusulan raittiusseurat
Hämeen lääni: Humppilan, Hauhon ja Kurun raittiusseurat sekä Oriveden Korkeakoskella sijainneet raittiusyhdistys Riento ja Haaviston raittiusseura
POHJANMAA
Jurvan ja Kuortaneen raittiusseurat
VIIPURIN LÄÄNI
Virolahden, Pihlajan, Säkäjärven ja vehkalahtelaisen Summan raittiusseurat.

Hankitusta aineistosta tutkimuksen ulkopuolelle jäivät seuraavat yhdistykset: iisalmelainen Sarastus, juvalainen Kuokka II, torniolainen Turva ja vihantilainen Korvenraivaaja. Näiden yhdistysten aineistoa on tutkimuksessa käytetty kuitenkin vertailuaineistona.

Vaikka tutkitut 15 tapausta muodostavatkin vain pienen osan maalaiskunnissa ennen vuotta 1908 toimineista paikallisyhdistyksistä, niiden voi katsoa melko hyvin edustavan maaseudun koko varhaista raittiusliikettä. Tämän puolesta puhuu niin aineiston rykelmöityminen keskeisimmille kannatusalueille kuin se, että mahdollisimman monet yhdistystyypit ovat tutkimuksessa mukana.

Lähteet ja kirjallisuus

1. Arkistolähteet
Arkistoyksiköt on käyty läpi kokonaisuudessaan, ellei toisin mainita.

VALTION ARKISTO (VA)
A.A. Granfeltin kokoelma (A.A.Gt)
Raittiuden Ystävien arkisto (RY)
sisältää myös juomalakkoliikkeen arkiston (1898) sekä seuraavien paikallisyhdistysten aineistoa:
Alku II, Askolan Särkijärvi
Haaviston raittiusseura, Oriveden Korkeakoski
Raittiusyhdistys Rauha, Helsinki
Raittiusyhdistys Riento, Oriveden Korkeakoski
Summan raittiusyhdistys, Vehkalahti
Ylioppilaiden Raittiusyhdistyksen arkisto (YRY)
jäsenkirja 1886—1914
Teollisuushallituksen arkisto
teollisuuslaitoksia koskevat ilmoitukset Haminasta ja Kotkasta 1885—1905 (esiaineisto)
Suurlakkoaineisto 1905
Elis Bergrothin kokoelma
Z. Yrjö-Koskiselta Elis Bergrothille saapuneet kirjeet
Väinö Voionmaan kokoelma

RAITTIUDEN YSTÄVIEN ARKISTO (RY), Annankatu 29 A
päätoimikunnan pöytäkirjat 1883—1908
Raittiuden Ystävien vuosikokousten pöytäkirjat 1884—1888

HELSINGIN YLIOPISTON KIRJASTO (HYK)
Hämäläis-Osakunnan pöytäkirjat 1882—1884
Hälläpyörä 1882—1884
Länsisuomalaisen osakunnan pöytäkirjat 1882—1884
Suomalaisten kansantajuisten luentojen luettelo 1863—1888
Nyländska afdelningens protokoll 1882—1884
Pohjalais-Osakunnan pöytäkirjat 1877—1882
Tellervo 1882—1884
Savo-Karjalaisen osakunnan pöytäkirjat 1882—1885
Wiborska afdelningens protokoll 1880—1884
Agathon Meurmanin kirjekokoelma
Elis Bergrothin kirjeet Agathon Meurmanille
Z. Yrjö-Koskisen kirjeet Elis Bergrothille

EDUSKUNNAN ARKISTO (EA)
Vuoden 1885 valtiopäiville jätetyt raittiusanomukset
Vuoden 1900 valtiopäiville jätetty jättiläisanomus väkijuomakieltolaki- ja kunnalliskielto-oikeusasiassa

TYÖVÄEN ARKISTO (TA)
Helsingin työväenyhdistyksen kuukausikokousten pöytäkirjat 1884—1902
johtokunnan kokousten pöytäkirjat 1884—1902
Oulun työväenseuran pöytäkirja 1898
Pusulan työväenyhdistyksen jäsenluettelot 1907—1909

KANSAN ARKISTO (KA)
Jussi Tuomisen kokoelma

HÄMEENLINNAN MAAKUNTA-ARKISTO (HMA)
Hauhon raittiusseuran jäsenkirja 1897—1906
Hämeenlinnan raittiusseuran jäsenkirja 1884—1904
Kurun raittiusseuran jäsenkirja 1884—1905

JOENSUUN MAAKUNTA-ARKISTO (JOMA)
Joensuun raittiusyhdistyksen jäsenkirja 1884—1902
Joensuun raittiuspiirin aineistoa

JYVÄSKYLÄN MAAKUNTA-ARKISTO (JMA)
Keski-Suomen raittiusyhdistyksen jäsenkirja 1901—1905

OULUN MAAKUNTA-ARKISTO (OMA)
Raittiusyhdistys Pohjan Leimun (Oulu) pöytäkirja 1900—1905

TURUN MAAKUNTA-ARKISTO (TMA)
Raittiusyhdistys Toivo II:n jäsenkirja 1891—1892 ja 1904—1906

VAASAN MAAKUNTA-ARKISTO (VMA)
Hellmanin kokoelma
Vaasan II:n raittiusyhdistyksen arkisto
Raittiusyhdistys Valonsäteen (Kuortane) jäsenkirja 1901—1905

TAMPEREEN KAUPUNGIN ARKISTO (TKA)
Raittiusyhdistys Liiton jäsenkirja 1884—1889 ja 1898
Raittiusyhdistys Aamuruskon jäsenkirja 1900—1904
pöytäkirja 1900—1906

LAHDEN HISTORIALLINEN MUSEO (LHM)
Raittiusyhdistys Säde I:n jäsenkirja 1884—1907

YKSITYISET PAIKALLISYHDISTYSARKISTOT
Haminan raittiusseura: jäsenkirja 1884—1908
(seuran arkisto) pöytäkirja 1884—1908

Heinolan raittiusseura Alku II: jäsenkirja 1903—1908
(op. Martti Silvennoinen)

Humppilan raittiusseura Sarastus: jäsenkirja 1899—1907
(op. Pentti Mäkinen)

Iisalmen Sourunsalon raittiusseura Sarastus V: jäsenkirja 1906—1908
(op. Marja-Leena Kettunen)

Jurvan raittiusyhdistys: jäsenkirja 1901—1905
(nuorisosiht. Antti Mäkinen)

Juvan raittiusseura Kuokka I: jäsenkirja 1909
(maanvilj. Viljo Vauhkonen)

Raittiusyhdistys Koitto, Helsinki: jäsenkirja 1883—1888
(yhdistyksen arkisto)

Kotkan raittiusyhdistys: jäsenkirja 1885—1907
(Kotkan kaupunginkirjasto)

Kuopion raittiusseura: jäsenkirja 1884—1906
(seuran arkisto) pöytäkirja 1884—1906

Lohtajan raittiusseura Toivon Tähti II: vuonna 1901 raittiusseuraan liittyneiden luettelo
(rva Jenny Hanhisalo)

Nousiaisten raittiusseura: jäsenkirja 1892—1908
(rva Saara Jaakkola)

Pihlajan raittiusseura: Säde III:n jäsenkirja 1885—1891
Pihlajan raittiusseuran jäsenkirja 1902—1907
(Pihlajan koulu)

Pusulan raittiusseura: jäsenkirja 1903—1907
(siht. Hannele Maittila)

Ruskon raittiusseura: jäsenkirja 1897—1908
(seuran arkisto)

Säkäjärven raittiusyhdistys: jäsenkirja 1907—1908
(yhdistyksen arkisto)

Virolahden raittiusseura: jäsenkirja 1900—1908
(op. Hanna Värri)

Tornion Pirkkiön raittiusseura Turva: jäsenkirja 1899—1908
(rva Rauha Tervahauta)

Vihannin raittiusyhdistys Korvenraivaaja: jäsenkirja 1905—1908
(yhdistyksen arkisto)

2. Lehdistö

A. Raittiuslehdet
Aamunairut 1885—1896
Juomalakko-lehti 1898
Kylväjä 1897—1908
Nykterhetsvännen 1887—1891
Raittiuden Ystävä 1878—1887
Raittius ja Siveys 1884—1887

B. Sanomalehdet
ajalta 1845—1860
Maamiehen Ystävä
Suometar

ajalta 1872—1878
Folkvännen
Helsingfors Dagblad
Hämäläinen
Karjalatar
Keski-Suomi
Oulun Viikko-Sanomia
Pohjois-Suomi
Sanomia Turusta
Satakunta
Savonlinna
Suomalainen Virallinen Lehti
Tampereen Sanomat
Tapio
Työmiehen Ystävä
Uusi Suometar
Vasabladet
Vikingen

ajalta 1896—1905
Aamulehti
Kotkan Sanomat
Sanomia Turusta
Tampereen Sanomat
Työmies
Uusi Aura
Uusi Suometar

3. Muut painetut lähteet

Alkio, Santeri, Nuorisoseurat ja raittius. — Raittiuden Ystävät 1883—1908. Helsinki 1908.
Allianssikokous, pidetty Tampereella, heinäkuun 7., 8. ja 9. päivinä 1886. Toim. A. Mäkinen. Tampere 1886.
Andersen, K.A., Raittiuden Katkismus. — Kohtuuden Ystävien Kirjasia. Helsinki 1872.
Bergroth, Elis, Raittiusasiassa. Muutamia sanoja kristityille kansastamme. — Raittiuden Ystävien kirjasia. Helsinki 1886.
Finlands Svenska Nykterhetsförbunds årsskrift 1906. Gamlakarleby 1906.
Finlands Svenska Nykterhetsförbunds årsskrift 1907. Helsingfors 1907.
Finlands Svenska Nykterhetsförbunds årsskrift 1908. Gamlakarleby 1908.
Finlands Svenska Nykterhetsförbunds årsskrift 1909—1911. Vasa 1909—1911.
Finlands Svenska Nykterhetsförbunds årsskrift 1912. Gamlakarleby 1912.
Granfelt, A.A., Juopposairaus ja juomatapa. — Raittiuden Ystävien kirjasia. Helsinki 1886.
Juovutusjuomat ja niitä koskeva lainsäädäntö Suomessa. — Kansanvalistusseuran Kalenteri 1890.
Kieltolakiko vai vapaus? — Raittiuden Ystävien lehtisiä. Helsinki 1887.
Nykyajan raittiusliike, kertomus sen kehityksestä ja siinä noudatetuista periaatteista. — Kansanvalistusseuran toimituksia. Helsinki 1883.
Piirteitä Koitto-yhdistyksen esi- ja alkuhistoriasta. — KOITTO. Juhlajulkaisu raittiusyhdistys Koiton kaksikymmentävuotisen toiminnan muistoksi. Helsinki 1903.
Poistakaamme juovutusjuomien nautinto. — Raittiuden Ystävien lehtisiä. Helsinki 1886_3.
Raittiuden riennot, sananen niiden kehityksestä ja nykyisestä kannasta ulkomailla — Raittiuden Ystävien kirjasia. Helsinki 1885_1.
Raittiuslupaus. — Raittiuden Ystävien lehtisiä. Helsinki 1886_1.
Raittiusseurat. — Raittiuden Ystävien lehtisiä. Helsinki 1886_2.
Raittius ja vapaus. — Raittiuden Ystävien lehtisiä. Helsinki 1886_5.
Tulkaa raittiusseuran jäseneksi! — Raittiuden Ystävien lehtisiä. Helsinki 1884.
Tuottaako viinavero todellista hyötyä maallemme? — Raittiuden Ystävien lehtisiä. Helsinki 1885_2.
Väkevät juomat lain pakolla kiellettävät. — Raittiuden Ystävien lehtisiä. Helsinki 1886_6.
Väkijuomalakko. — Kansanterveysseuran Kalenteri 1899. Helsinki 1898.
Helsingin kaupungin raittiusyhdistysten kalenteri 1890 ja 1896. Helsinki 1890 ja 1896.
Helsingin kaupungin tilastollinen vuosikirja 1910. Helsinki 1913.
Helsingin työväenyhdistyksen kertomukset 1884—1905. Helsinki 1885—1906.
Hjelt, August, Suomen työväen ja käsityöläisten sairaus-, hautaus- ja eläkekassat. — Työväenvakuutuskomitean mietintö 1. Helsinki 1892.
Johnsson, Mikael, Kansanvalistustyön järjestämisestä. — Yhteiskunnallisia kysymyksiä 12. Helsinki 1899.
Juho ja Maria, eli mihin juopumus vie. — Kohtuuden Ystävien kirjasia. Helsinki 1874.
Kansan kalenteri 1907.
Katsaus Suomenmaan taloudelliseen tilaan 1876—1880. SVT II. Helsinki 1884.
Katsaus Suomenmaan taloudelliseen tilaan 1881—1885. SVT II. Helsinki 1890.
Katsaus Suomenmaan taloudelliseen tilaan 1886—1890. SVT II. Helsinki 1894.
Katsaus Viipurin työväenyhdistyksen 25-vuotiseen toimintaan 1888—1913. Viipuri 1913.

Kertomus Helsingin työväenyhdistyksen toiminnasta vuoden 1898 vaiheilta. Helsinki 1899.
Kertomus Vaasan työväenyhdistyksen toiminnasta vuonna 1890. Nikolainkaupunki 1891.
Kertomus Vaasan työväenyhdistyksen vaikutuksesta vv. 1891—1892. Nikolainkaupunki 1893.
Kolmannen yleisen Suomen työväenyhdistyksen edustajain kokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Turussa heinäkuun 17—20 p:nä 1899.
Koskinen, Yrjö, Työväen-seikka. — Kirjallinen kuukauslehti 1874.
Kuinka kauan Suomen kansa makaa viinan kirouksen alaisena? (Juvalla pidetty esitelmä). — Raittiuskirjasia no 1. Mikkeli 1884.
Kuopion työväenyhdistyksen viisivuotinen toiminta vv. 1889—93. Kuopio 1894.
Köyhäinhoidon-tilasto 1. SVT XXI. Helsinki 1891.
Lapsuuden-ystävät eli väärin menee väärin saatu; Kunnia hyvä tavara. — Kohtuuden Ystävien kirjasia. Helsinki 1875.
Maunulan Matti ja hänen viimeinen markkinaretkensä. — Kohtuuden Ystävien kirjasia. Helsinki 1874.
Mäkinen, Antti, Kristillisyys ja raittius. — Raittiuden Ystävien kirjasia. Helsinki 1886.
Nyberg, B.A., Suomen lainsäädäntö väkijuomista. — Raittiuden Ystävien kirjasia. Helsinki 1888.
Raittiuden Ystävien vuosikertomukset 1884—1913. Helsinki 1885—1914.
Raittiuden Ystävät 1883—1908. Helsinki 1908.
Raittiusesitelmä, Kokien selittää kuinka raittius-pyrintö on kaikille kansa- ja ihmiskunnan tosiystäville yhteinen. Savonlinna 1885.
Raittiuskalenteri vuodelta 1885. Toim. K. Verkko. Turku 1886.
Raittius-katkismus nuorisolle. — Raittiuden Ystävien kirjasia. Helsinki 1887.
Raittiuskomitean mietintö. Helsinki 1909.
Raittiusyhdistys Koiton vuosikertomukset vuodelta 1900 ja 1901. Helsinki 1901 ja 1902.
Rampa Lauri — Kohtuuden Ystävien kirjasia. Helsinki 1874.
Raussi, Elias, Vironlahden kansanelämää 1840-luvulla. Helsinki 1966.
Sininauha, Raittiuden Ystävien vuosikirja I 1888. Helsinki 1887 ja II 1890. Helsinki 1889.
Sosialidemokraattinen puolue Suomessa. Tilastollisia tietoja puolueeseen kuuluneista yhdistyksistä v. 1905 ja luettelo tammi—toukokuulla v. 1906 puolueeseen liittyneistä työväenyhdistyksistä sekä tilastollisia tietoja ammatillisesta järjestäytymisestä Suomessa. Toim. Yrjö Sirola. Helsinki 1906.
Sosialidemokraattinen puolue Suomessa. Tilastollisia tietoja puolueeseen kuuluneista yhdistyksistä v. 1906 sekä Suomen Sosialidemokraattisen puolueen piiritilasto valtiollisten vaalipiirien mukaan. Toim. Matti Turkia. Helsinki 1907.
Jaakko Stirling (Skotlannin työmiehen elämänkerta). — Kohtuuden Ystävien kirjasia. Helsinki 1872.
Suomen ensimmäisen yleisen väkijuomalakkolaisten kokouksen pöytäkirja. Tampere 1899.
Suomen Nuorison liiton albumit II—IV. Helsinki 1901—1906.
Suomen Nuorison liiton vuosikirjat:

I	Oulu	1908.
II	Pori	1909.
III—IV	Porvoo	1910—1911.
V—VI	Vaasa	1912—1913.

Suomen pappissäädyn pöytäkirjat valtiopäivillä 1885. Helsinki 1885.
Suomen Sosialidemokraattinen puolue. Tilastollisia tietoja puolueeseen kuuluneista yhdistyksistä v. 1907—1912. Toim. Matti Turkia. Helsinki 1908—1913.
Suomen talonpoikaissäädyn pöytäkirjat valtiopäivillä 1885. Helsinki 1885.

Suomen toisen yleisen väkijuomalakkolaiskokouksen pöytäkirja. Uusikaupunki 1899.
Suomen Teollisuuskalenteri. Toim. Reinhold Roine. Helsinki 1900.
Suomen yleiset raittiuskokoukset

I	1883.	Helsinki	1907.
II	1884.	Helsinki	1884.
III	1885.	Tampere	1886.
IV	1886.	Helsinki	1908.
V	1887.	Nikolainkaupunki	1887.
VI—XXVI	1888–1908	Helsinki	1888—1908.

Tampereen työväenyhdistyksen vuosikertomus vuodelta 1898. Tampere 1899.
Tampereen ulkotyöväenyhdistyksen vuosikertomus vuodelta 1898. Tampere 1899.
Tigerstedt, Robert, Väkijuomien vaikutuksesta ruumiin luonnonmukaisiin toimintoihin. — Raittiuden Ystävien kirjasia. Helsinki 1890.
Tilastollisia tietoja Suomen väkijuomalakkolaisista vuonna 1898. Oulu 1898.
Toisen yleisen Suomen työväenyhdistysten edustajain kokouksen pöytäkirja. Tampere 1896.
Työväen kalenterit:

I	Helsinki	1893.
II	Tampere	1894.
III	Turku	1895.
IV	Viipuri	1896.
V	Kotka	1898.
VI	Oulu	1899.
VII	Turku	1901.

Työväenkalenteri 1908. Helsinki 1907
1917. Helsinki 1918
af Ursin, N.R., Työväenkysymyksiä I. Turku 1897
Työväenkysymyksiä II. Turku 1899_1
Työväenkysymyksiä III. Tampere 1899_2
Työväenkysymyksiä IV. Tampere 1902
Vapaaehtoiset palokunnat Suomessa vuonna 1907. Tilastollisia tiedonantoja 8. Julkaissut Suomen tilastollinen päätoimisto. Helsinki 1909.
Verkko, Kaarle, Helvetin puu eli satalatvainen tammi. — Turun Raittiuden Seuran kirjoituksia no 1. Turku 1882.
Raittiusriennoista Suomessa 1853—84. — Raittiuden Ystävien kirjasia. Helsinki 1904.
Tietoja ja mietteitä Suomen kansa- ja lastenkirjastoista ynnä lukuyhdistyksistä ja luennoista vuoteen 1875. Jyväskylä 1879.
Voionmaa Väinö & Seppälä, Matti, Sosialismia. Helsinki 1906.
Väenlasku Helsingin, Turun, Tampereen, Viipurin, Oulun ja Porin kaupungeissa 1. p. joulukuuta 1890. SVT VI. Väkiluvun-tilasto 20. Helsinki 1892—1893.
Väenlasku Helsingissä jouluk. 7 p. 1910. SVT VI. Väestötilastoa 44:1. Helsinki 1914.
Väenlasku Nikolainkaupungissa joulukuun 7 p. 1910 SVT VI. Väestötilastoa 44:5. Helsinki 1914.
Väenlasku Turussa joulukuun 7 p. 1910 SVT VI. Väestötilastoa 44:2. Helsinki 1914.
Väestön elinkeino. Väestö elinkeinon mukaan kunnittain vuosina 1880—1975. Tilastollisia tiedonantoja N:o 63. Helsinki 1979.
Väkijuomat ja äänioikeus. — Tampereen työväenyhdistysten lentolehtisiä no 3. Tampere 1898.
Väkiluvun tilastoa 29. SVT VI. Helsinki 1899.

Aalto, Teemu 1976, Aatteita ja aatteenmiehiä. Kansakunnan historia 4. Porvoo.
Aaltonen, Aleksi & Sinisalo, F.E. 1937, Turun Työväenyhdistys 1887—1937. Turku.
Aintila, Kaarlo 1934, Hämeenlinnan raittiusseura 1884—1934. Hämeenlinna.
Alanen, Aulis J. 1953, Ilmajoki vuoden 1809 jälkeen. Vaasa.
Alanen, Aulis 1976, Santeri Alkio. Porvoo.
Alanne, Kauko 1972, Raittiusliike joukkoliikkeenä. — Poliittinen Tampere 1899—1905. Tampereen yliopisto: Historian laitos, Monistesarja B. Suomen historia. N:o 1. Tampere.
Alapuro, Risto painossa, State and Revolution in Finland. Berkeley.
1977, Uskonto ja poliittinen mobilisoituminen maaseudulla. — Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena. (toim. Matti Kuusi, Risto Alapuro, Matti Klinge). Keuruu.
1980, Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan. — Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana. Juva.
Alho, K.O. 1949, Suomen uudenaikaisen teollisuuden synty ja kehitys 1860—1914. Helsinki.
Andersson, Otto 1940, Musikaliska sällskapet i Åbo 1790—1808. Åbo.
Anttila, Aarne 1931, Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta I. Helsinki.
Anttila, Olavi 1975, 75 vuotta sosialidemokratiaa Lahdessa. Turenki.
Aro, K.K. 1947, Väinö Voionmaa raittiusmiehenä. Vammala.
Barrows, Susanna 1981, Distorting Mirrors. Visions of the Crowd in Late Nineteenth-Century-France. Stoughton, Mass.
Blocker, Jack S. (Jr) 1985_1, "Give to the Wind Thy Fears." The Women's Temperance Crusade 1873—1874. Contributions in Women's Studies, N:o 55. Westport CT & London.
1985_2, Separate Paths: Suffragists and the Women's Temperance Crusade. — Journal of Women in Culture and Society 10.
Bordin, Ruth 1981, Women and Temperance: The Quest for Power and Liberty 1873—1900. Philadelphia.
Borg, Olavi 1965, Suomen puolueet ja puolueohjelmat 1830—1964. Porvoo.
Brummer, O.J. 1916, Jyväskylän kaupungin historia vv. 1837—1912. Jyväskylä.
Bruun Kettil & Frånberg Per (red.) 1985, Den svenska supen. En historia om brännvin, Bratt och byråkrati. Arlöv.
Clark, Peter 1983, The English Alehouse. A Social History 1200—1830. London & New York.
Dannenbaum, Jed 1981, Anti-Alcohol Mass Movements: The Cross-Cultural Perspective. Paper presented at the 26. annual meeting of the American Historical Association 28.—30.12.1981, Los Angeles.
1984, The Social History of the Social History of Alcohol. Paper presented at the Social History of Alcohol -Conference 2.—5.1.1984, Berkeley, California.
Dodd, J. 1978, The Working Classes and the Temperance Movement in Ante-Bellum Boston. — Labor History.
Dingle, A.E. 1972, Drink and Working-Class Living Standards in Britain 1870—1914. — The Economic History Review 4.
Du Bois, Ellen 1975, The Radicalism of the Women Suffrage Movement: Notes toward the Reconstruction of Nineteenth-Century Feminism. — Feminist Studies 3.
1978, Feminism and Suffrage: The Emergence of an Independent Women's Movement in America, 1848—1869. Ithaca, NY.
Engman, Max 1983, S:t Petersburg och Finland. Migration och Influens 1703—1917. Helsingfors.
Epstein, Barbara Leslie 1981, The Politics of Domesticity: Women, Evangelism

and Temperance in Nineteenth-Century America. Middletown, Conn.
Eräsaari, Risto & Rahkonen, Keijo (toim.) 1975, Työväenkysymyksestä Sosiaalipolitiikkaan. Yrjö Koskisesta Heikki Warikseen. Tapiola.
Eskola, Seikko 1962, Sosiaalipolitiikka suomalaisen puolueen ohjelmassa vuonna 1906. Jyväskylä.
Falk, Pasi 1983, Humalan historia: juomisen merkityksen historiallisuus. Lis.tutk., Sosiologian laitos, Helsingin yliopisto.
1979, Palkkatyömuodon kehkeytyminen ja työläisten alkoholin käyttö 1800-luvun Englannissa. — Sosiaalipolitiikka. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisu.
Forsberg, John 1953, I kamp för människovärdet. Finlands svenska nykterhetsförbunds 50-åriga verksamhet 1905—1955. Vasa.
1952, Kärlek och tro. Systrarna Hellmans liv och gärning. Vasa.
1957, Systrarna Hellman och kretsen kring dem. Vasa.
Foster, J. 1974, Class Struggle and the Industrial Revolution. London.
Frånberg, Per 1983, Umeåsystemet. En studie i alternativ nykterhetspolitik 1915—1945. Stockholm.
Gardberg, C.J. 1981, Kaupunkilaitos keskiajalla ja uuden ajan alussa. — Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keskiajalta 1870-luvulle. Vantaa.
Gebhard, Hannes 1913, Maanviljelysväestö, sen suhde muihin elinkeinoryhmiin ja sen yhteiskunnallinen kokoonpano. Tilattoman väestön alakomitea 1. Helsinki.
Gordon, E. 1913, The Anti-Alcohol Movement in Europe. New York.
Granit, Bruno 1882, Muistelmia Kuopion kaupungin satavuotisen olemassaolon ajalta. Kuopio.
Gusfield, Joseph R. 1963, Symbolic Crusade. Status Politics and the American Temperance Movemant. Urbana.
Haapala, Pertti 1982, Ryhmistä luokaksi. Tampereen työväestön muodostuminen v. 1830—1920. Lis.tutk., Historiatieteen laitos, Tampereen yliopisto.
Haatanen, Pekka 1968, Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa. Porvoo.
Haavio, Ari 1963, Evankelinen liike herätysliikkeenä. Helsinki.
Halila, Aimo 1963, Jyväskylän seminaarin historiaa. Porvoo.
1958, Suomen järjestötoiminnan piirijaon synnyn pääpiirteet. — H Ark 56. Helsinki.
1949_1, Suomen kansakoululaitoksen historia I. Turku.
1949_3, Suomen kansakoululaitoksen historia III. Turku.
1957, Suomen miesvoimistelu- ja urheiluseurat. Forssa.
1949_2, Suomen vanhin kansakoulunopettajisto. Yhteiskuntahistoriallinen tutkielma. Helsinki.
1969, Väinö Voionmaa. Helsinki.
Hallio, K. 1915, Vanhemman herännäisyyden vaiheista Länsi-suomalaisen kansan keskuudessa. Tampere.
Halonen, Edv. 1939, Kuopion työväenyhdistys 50-vuotias 1889—1939. Kuopio.
Hampel, Robert L. 1982, Diversity in Early Temperance Reform. Another Look at the Massachusetts Society for the Suppression of Intecimperance, 1813—1825. — Journal of Studies of Alcohol 5.
Harmaja, Leo 1907, Gööteporin järjestelmä Suomessa. Helsinki.
1934, Kansantaloudellinen yhdistys 1884—1934. Helsinki.
Harrison, Brian 1971, Drink and the Victorians: The Temperance Question in England 1815—1872. London.
Heikel, Yngvar 1915, Bidrag till belysande av hantverkeriernas i Helsingfors utveckling efter näringsfrihetens införande. Helsingfors.
Heikkilä, Markku 1979, Kirkollisen yhdistysaktiivisuuden leviäminen Suomessa. Helsinki.
Heikkinen, Sakari & Hoffman, Kai 1982, Teollisuus ja käsityö. — Suomen ta-

loushistoria 2. Teollistuva Suomi. Helsinki.
Heino, Harri 1976, Hyppyherätys Länsi-Suomen rukoilevaisuuden synnyttäjä. Helsinki.
Hentilä, Seppo 1982, Suomen työläisurheilun historia 1: Työväen urheiluliitto 1919—1944. Hämeenlinna.
Herd, Denise 1985, "We Cannot Stagger to Freedom": A History of Blacks and Alcohol in American Politics. — Yearbook of Substance Use and Abuse (ed. by L. Brill and c. Winick). New York.
Hietanen, Silvo 1982, Karjalaisen yhteiskunnan muuttuminen. — Karjala 3. Karjalan yhteiskunta ja talous. Hämeenlinna.
Hjelt, Vera 1912, Tutkimus ammattityöläisten toimeentuloehdoista Suomessa 1908—1909. Työtilasto XIII. Helsinki.
Hjerppe, Riitta 1973, Suomen tehdasteollisuuden ja käsityön toimipaikkojen suuruusrakenne 1888—1952. Helsinki.
Hobsbawm, E.J. 1976, The Age of Capital 1848—1875. London.
1979, Labouring Men: Studies in the History of Labour. London.
Hoffman, Kai 1980, Suomen sahateollisuuden kasvu, rakenne ja rahoitus 1800-luvun jälkipuoliskolla. Helsinki.
Hoving, Victor 1956, Vasa 1852—1952. Helsingfors.
Huhta, Vihtori 1913, 25 vuotta taipaleella. Hämeenlinnan työväenyhdistys 1888—1913. Hämeenlinna.
Hultin, Herman 1904, Kotkan kaupungin historia. Kotka.
Hytönen, Viljo 1905, Suomen paloviinakysymys Aleksanteri I:sen aikana. Helsinki.
1930, Suomen raittiusliikkeen historia. Porvoo.
1912, Suomen valtion paloviinapolitiikka vv. 1826—1866. Helsinki.
Hyvönen, Jaakko 1960, Haminan työväenyhdistys vuosina 1890—1960. Hamina.
Hämeenlinnan normaalilyseo ja lyseo (1873—1923) 1923. Hämeenlinna.
Hämeenlinnan suomalainen tyttökoulu ja yhteiskoulu (1878—1928) 1928. Hämeenlinna.
Hämäläinen, K. 1904, Kertomus Kuopion työväenyhdistyksen 15-vuotisesta toiminnasta vv. 1889—1904. Helsinki.
Hästesko, F.A. 1931, Suomen nuorisoseuraliikkeen historia. Helsinki.
Ignatius, K.E.F. 1884, Statistiska bidrag till belysande af brännvinskonsumptionen i Finland. Helsingfors.
Inkilä, Arvo 1960, Kansanvalistusseura Suomen vapaassa kansansivistystyössä 1874—1959. Keuruu.
Isetts, Charles A. 1979, A Social Profile of the Women's Temperance Crusade: Hillsboro, Ohio. — Alcohol, Reform and Society: The Liquor Issue in Social Context (ed. by Jack S. Blocker Jr.). Westport, Connecticut.
Jaakkola, Jouko 1986, Työväen avustuskassat 1800-luvun Tampereella. — Yksilö ja yhteiskunnan muutos. Juhlakirja Viljo Rasilan täyttäessä 60 vuotta 22.1.1986. Tampere.
1982, Työväestö ja sosiaalinen poikkeavuus. Tampereen työväestön huollontarve, sairastavuus ja rikollisuus 1850—1917. Lis. tutk., Historiantieteen laitos, Tampereen yliopisto.
Jahnsson, Yrjö 1910, Tutkimuksia Suomen teollisuustyöväen suojelulainsäädännön kehityksestä 1860-luvulta alkaen. Helsinki.
Joyce, Patrick 1980, Work, Society and Politics: The Culture of the Factory in Later Victorian Britain. London.
Jussila, Osmo 1979, Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899—1914. Helsinki.
Jutikkala, Eino 1958, Suomen talonpojan historia. Helsinki.
1960, Suomen väkiluvun kasvaminen. — Oma maa VII. Porvoo.
1957, Turun kaupungin historia 1856—1917. 1. nide. Turku.
1983, Urbanisoituminen. — Suomen kaupunkilaitoksen historia 2. 1870-luvul-

ta autonomian ajan loppuun. Vantaa.
1969, Väestö teollistumisen alkuvaiheessa. — Hämeen historia IV. Ensimmäinen nide. Hämeenlinna.
Juusela, Väinö 1907, Maanviljelysväestön ammattijako Hämeen ja Mikkelin läänissä vuosina 1815—1890. Helsinki.
Juva, Mikko 1966, Aatteet marssilla. — Suomen kansan historia 4. Keuruu.
1956, Rajuilman alla. Porvoo.
1960, Valtiokirkosta kansankirkoksi. Helsinki.
1955, Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhdasoppisuuden hallitsemina vuosisatoina (1600—1808). Turku.
Kaarela, Pekka 1933, Piirteitä olutteollisuutemme vaiheista. — Alkoholikysymys.
Kallenautio, Jorma 1979, Kieltolaki ja sen kumoaminen puoluepoliittisena ongelmana. Jyväskylä.
Kallioniemi, Onteri 1937, Alkoholistihuolto Suomessa. Helsinki.
Kanerva, Unto 1972, Liinatehtaalaisia ja "tehtaanmaistereita". Tampere.
Kares, Olavi 1950—1952, Heränneen kansan vaellus 1—5. Porvoo.
Karpio, Vihtori 1950, Kaarle Juhana Verkko kansansivistyksen ja raittiusasian tienraivaajana. — Alkoholikysymys.
1931, Matti Helenius-Seppälä. Elämäkerta. Porvoo.
1938, Raittiuden Ystävät 1883—1933. Jyväskylä.
1948, Yleinen juomalakko vuonna 1898. — Kun kansa nousi . . . Juomalakkoliikkeen 50-vuotismuisto. Helsinki.
Katzenstein, S. 1908, Saksalainen sosialidemokratia ja alkoholikysymys. — Sosialismi ja alkoholi. Helsinki.
Kaukamaa, L.I. 1939, Porin työväestön järjestäytymispyrkimyksistä 1800-luvulla ennen elinkeinovapautta. Helsinki.
Kaukovalta, Eila 1934, Tampereen raittiusseuran historia. Tampere.
Kemppi, Pekka 1923, Vaasan työväenyhdistyksen historia vv. 1883—1923. Vaasa.
Kero, Reino 1974, Migration from Finland to North America in the Years between the United States Civil War and the First World War. Migration Studies C 1. Institute for Migration. Vammala.
Kilpi, O.K. 1906, Maanviljelysväestön ammattijako Turun ja Porin läänissä vuosina 1815—1890. Helsinki.
1907, Maanviljelysväestön ammattijako Vaasan läänissä vuosina 1815—1890. Helsinki.
1915, Suomen ammatissatoimiva väestö ja sen yhteiskunnalliset luokat 1815/75. II Kaupungit. III Koko maa. Helsinki.
1913, Suomen ammatissatoimiva väestö ja sen yhteiskunnalliset luokat vuosina 1815/75. I Maaseutu. Helsinki.
1917, Suomen siirtolaisuus ja 19. vuosisadan kansantalous. Helsinki.
Kivisaari, J.L. 1938, 50 vuotta raittiustyötä Turun piirissä 1888—1938. Turku.
Klinge, Matti 1975, Bernadotten ja Leninin välissä. Porvoo.
1969, Suomen kansallisliikkeiden sosiaalisista suhteista. — H Aik.
1967—1968, Ylioppilaskunnan historia 1—3. Porvoo.
Komonen, A. 1908, Vaasan työväenyhdistyksen 25-vuotishistoriikki vuosilta 1883—1908. Vaasa.
Kortekangas, Paavo, 1965, Kirkko ja uskonnollinen elämä teollistuvassa yhteiskunnassa. Tutkimus Tampereesta 1855—1905. Porvoo.
1967, Kirkko murroksen vuosina 1899—1917. Porvoo.
Koskenniemi, Lauri 1967, Suomen Evankelinen liike 1870—1895. Helsinki.
Koskimies, Y.S. 1966, Hämeenlinnan kaupungin historia 4. 1875—1944. Hämeenlinna.
Kosonen, J. 1928, Joensuun työväenyhdistys 40 vuotta vv. 1888—1928. Tampere.

Kuusi, Eino 1936, Lisävalaistusta kysymykseen A.A. Granfeltin kannasta kieltolakiasiassa. — Alkoholikysymys.
1928, Suomen sosiaalinen suojelutoiminta. Helsinki.
Kuusi, Pekka 1952, Väkijuomakysymys. Helsinki.
Kuusi, Sakari 1946, Aksel August Granfelt. Elämä ja toiminta. Helsinki.
Kuusisto, Seppo 1978, Hämäläis-Osakunnan historia 1865—1918. Helsinki.
Könönen, Tahvo 1904, Joensuun kaupunki vuosina 1848—1898. Joensuu.
Laasonen, Pentti 1967, Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana. Helsinki.
1971, Vanhan kirkollisuuden hajoaminen Pohjois-Karjalassa. Helsinki.
Laine, Leena 1984, Vapaaehtoisten järjestöjen kehitys ruumiinkulttuurin alueella Suomessa v. 1856—1917 I—II. Lappeenranta.
Laine, Y.K. 1946, Suomen poliittisen työväenliikkeen historia I. Kansanvaltaisuuden läpimurto. Helsinki.
Lehtonen, Sulho 1912, Turun työväenyhdistys 1887—1912. Turku.
Lento, Reino 1951, Maassamuutto ja siihen vaikuttaneet tekijät Suomessa 1878—1939. Helsinki.
Levine, Harry 1978, Demon of the Middle Class: Self-Control, Liquor and the Ideology of Temperance in 19th Century America. Ph. dissertation, University of California.
Louhivuori, O.W. 1915, Kunnallinen köyhäinhoitorasitus Suomen suurimmissa kaupungeissa ennen nykyistä kunnallishallitusta. Helsinki.
Lundkvist, Sven 1977, Folkrörelserna i det svenska samhället 1850—1920. Uppsala.
1974, Politik, nykterher och reformer. Uppsala.
Malinen, Sauli 1982, Alkoholikysymys ja Suomen poliittinen työväenliike. Pro gradu-tutk. Historian laitos, Helsingin yliopisto.
Marvin, J. 1978, Leisure and Society 1830—1950. Bungay.
Medick, Hans 1982, Plebeian Culture in the Transition to Capitalism. — Culture, Ideology and Politics. Essays for Eric Hobsbawn (ed. by Raphael Samuel and Gareth Stedman Jones). London & Boston & Melbourne & Henley.
Meltti, Väinö 1938, Kotkan työväenyhdistys 1888—1938. Kotka.
Mielonen, Mikko 1973, Suomen papisto ja alkoholikysymys 1859—1886. Helsinki.
Mikkeli, Mikko, Lahden kaupunkiyhteiskunnan kasvu ja differentoituminen 1870—1950, moniste.
Murros, Kaapo 1943, Tampereen käsityö- ja tehdasyhdistys 1868—1943 ja vanhat käsityöläiset sekä katsaus vanhaan ammattikuntalaitokseen. Tampere.
Mustelin, Olof 1949, Läsesällskapet i Åbo. Helsingfors.
Mäkeläinen, Eva-Christina 1972, Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueilla. Helsinki.
Mäkinen, Antti 1909 ja 1911, Vapaakirkollinen liike Suomessa. Helsinki.
Mäntylä, Ilkka 1985, Suomalaisen juoppouden juuret. Viinanpoltto vapauden aikana. Pieksämäki.
Mönkkönen, Urpo 1974, Raittiusyhdistys Koitto. Pro gradu -tutk., Poliittisen historian laitos, Helsingin yliopisto.
Niemi, Jalmari 1952, Suomen panimoteollisuuden vaiheita. Lahti.
Nikula, Oskar 1981, Kaupunkilaitos 1721—1875. — Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keskiajalta 1870-luvulle. Vantaa.
Nordenstreng, Sigurd & Halila, Aimo 1974, Haminan historia I. Ruotsin vallan aika (vuoteen 1742). Mikkeli.
1975, Haminan historia II. Venäjän vallan alusta 1900-luvun alkuun. Mikkeli.
Normann, Carl-E. 1963, Enhetskyrka och upplysningsidéer. Studier i svensk religionspolitik vid 1700- talets mitt. Lund.

Nummi, Frans 1965, Raittiusliikkeen vaiheita Satakunnassa. Kokemäki.
Numminen, Jaakko 1961, Suomen nuorisoseuraliikkeen historia I. Keuruu.
Nurmio, Yrjö 1947, Maamme lukuseuroista ja niiden kirjastoista 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkuvuosikymmeninä. — H Aik.
1947, Taistelu suomen kielen asemasta 1800-luvun puolivälissä. Porvoo.
Näsman, Nils 1962, Baptismen i svenska Österbotten 1868—1905. Helsingfors.
Oittinen, R.H. 1938, Jyväskylän työväenyhdistys. Jyväskylä.
Osmonsalo, Erkki K. 1949, Perustuslaillisen kehityksen kausi. — Suomen historian käsikirja. Jälkimmäinen osa. Porvoo.
Perälä, Tauno 1983, Kaupunkien aluepolitiikka ja esikaupunkilaitokset 1875—1918. — Suomen kaupunkilaitoksen historia 2. 1870-luvulta autonomian ajan loppuun. Vantaa.
Pesonen, Leo 1929, Elias Lönnrot raittiustyöntekijänä. — Professori Väinö Voionmaan täyttäessä 60 vuotta 12.2.1929. Porvoo.
Piirainen, Veikko 1958, Kylänkierrolta kunnalliskotiin. Savon ja Pohjois-Karjalan maaseudun vaivaishoitotoiminta vaivaishoidon murroskautena 1800-luvun jälkipuoliskolla. Helsinki.
Pipping, Hugo E. 1942, De fattiga i Finland. Historiska och litteraturhistoriska studier 17.
1940, Landsbygdens sociala problem i Finland kring mitten av 1800-talet. Ekonomiska Samfundets Tidskrift, ny serie, häfte 47. Helsingfors.
Pleijel, Hilding 1951, Från hustavlans tid. Kyrkohistoriska folklivstudier. Lund.
1965, Husandakt, husaga, husförhör och andra folklivstudier. Stockholm.
Pohjanhovi, Arvo 1958, Vaasan työväenyhdistys ry. 1883—1958. Vaasa.
Popham, Robert E. 1978, The Social History of the Tavern. — Research Advances in Alcohol and Drug Problems volume 4. New York & London.
Puntti, Valtteri 1934, 50 vuotta. Haminan raittiusyhdistys 1884—1934. Hamina.
Raittiusyhdistys Kotka (1885—1935) 1935. Kotka.
Raittiusyhdistys Säde I (1884—1934) 1934. Lahti.
Raittiusyhdistys Säde I:n 25-vuotisjulkaisu 1909. Lahti.
Rajainen, Maija 1973, Naisliike ja sukupuolimoraali. Keskustelua ja toimintaa 1800-luvulla ja nykyisen vuosisadan alkupuolella noin vuoteen 1918 saakka. Helsinki.
Ranta, Raimo 1981, Suurvalta-ajan kaupunkilaitos. — Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keskiajalta 1870-luvulle. Vantaa.
Rasila, Viljo 1982, Muuttoliikeprojekti puolimatkan krouvissa. H Aik.
1961, Suomen torpparikysymys vuoteen 1909. Kajaani.
Reid, D.A. 1976, The Decline of Saint Monday 1766—1876. — Past and Present.
Reuna, Risto 1984, Puutyöläisten historia I. Helsinki.
Roberts, James S. 1985, Alcohol, Public Policy and the Left: The Socialist Debate in Early Twentieth Century Europe. — Contemporary Drug Problems.
1984, Drink, Temperance and the Working Class in Nineteenth-Century Germany. London.
Rommi, Pirkko 1973, Fennomanian "liikekannallepano" 1870-luvulla. — Turun Ark. .
1964, Myöntyväisyyssuuntauksen hahmottuminen Yrjö Koskisen ja suomalaisen puolueen toimintalinjaksi. Helsinki.
Rosenberg, Antti 1974, Elinkeinot nälkävuosista toiseen maailmansotaan. — Hämeen historia 1870—1945 IV. Toinen nide. Hämeenlinna.
1966, Muuttoliike Uudenmaan läänissä esi-industrialistisen kauden lopulla (1821—1880). Helsinki.
1967, Väestön maantieteellisestä liikkuvuudesta Suomessa 1700-luvulla. H Aik.

Rosendal, Maunu 1902—1915, Herännäisyyden historia XIX vuosisadalla 1—4. Helsinki.
Rosenzweig, Roy 1983, Eight Hours for What We Will: Workers and Leisure in an Industrial City, 1870—1920. Cambridge & London & New York.
Rumbarger, John J. 1968, The Social Origins and Function of the Political Temperance Movement in the Reconstrution of American Society 1825—1917. Ph.D. dissertation, University of Pennsylvania.
Ruuth, Martti 1922, Abraham Achrenius, ajan merkki ajoiltaan I. Porvoo.
1938, Herännäisyys Etelä-Suomessa 1720-luvulla. — Suomen uskonnollisten liikkeiden historiasta III. Helsinki.
1915, Lisävalaistusta varhaisemman herännäisyyden kehitykseen kansanomaisena ekstaattisena liikkeenä. Suomen uskonnollisten liikkeiden historiasta asiakirjoja ja tutkimuksia. Helsinki.
1939, Muutama lisä raittiusliikkeemme alkuhistoriaan. — H Aik.
Ruutu, Martti 1967, De religiösä folkrörelserna och samhället ca 1750—1850 Finland. H Ark 62. Helsingfors.
1939, Savo-Karjalaisen osakunnan historia 1857—1887. Helsinki.
Räisänen Aarne A. 1939, R.Y. Toivo II 1889—1939. Lyhyt historiikki yhdistyksen 50-vuotisesta toiminnasta. Turku.
Saarelainen, Aimo 1963, Joensuun työväenyhdistys r.y. 75 vuotta 1888—1963. Joensuu.
Salmio, Eeva Kaarina 1978, Maalaiskuntien alkoholipolitiikka vuosina 1866—1886. Pro gradu tutk., Historian laitos, Helsingin yliopisto.
Salonen (Salomies), Ilmari 1930—1931, Henrik Renqvist I—II. Helsinki.
Sariola, V. 1930, Jyväskylän käsityöläiset 1837—1930.
Schmidt W.A. 1956, Gammallutherskt kyrkoliv i Egentliga Finland under 1800-talet. — SKHS Vuosikirja.
von Schoultz, Jarl 1924, Bidrag till belysande af Finlands social-demokratiska partis historia. Helsingfors.
Schybergson, Per 1973—1974, Hantverk och fabriker. 1—3. Helsingfors.
1980, Teollisuus ja käsityö. — Suomen taloushistoria I. Helsinki.
Smeds, Kerstin & Mäkinen, Timo 1984, Kaiu, kaiu lauluni. Laulu- ja soittojuhlien historia. Keuruu.
Soikkanen, Hannu 1975, Kohti kansanvaltaa 1. 1899—1937. Suomen sosiaalidemokraattinen puolue 75 vuotta. Vaasa.
1961, Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti. Turku.
Soininen, Arvo M. 1980, Maatalous. — Suomen taloushistoria 1. Helsinki.
1974, Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle. Helsinki.
Sosialidemokratinen puolue 25 vuotta 1924. Muistojulkaisu. Helsinki.
Stenius, Henrik 1981, Finlandssvenska folkrörelser 1860—1917, painamaton tutkimusraportti.
1977, Den svenskspråkiga ungdomsföreningsrörelsen (inklusive Arbetets Vänner), käsikirjoitus.
Strömberg, John 1983, Nykterhet, svenskhet, socialism. Frivilliga föreningar i västra Nyland ca 1850—1917. — Västnyländsk årbok 1983.
Ståhlberg, K.J. 1893, Irtolaisuus Suomen lain mukaan. Helsinki.
Sulkunen, Irma 1980, Dryckesstrejkrörelsen. — HTF.
1981, Miksi Suomen työväenliike omaksui kieltolakiohjelman? — Sosiaalipolitiikka, historiallinen kehitys ja yhteiskunnallinen muutos. Juhlakirja Heikki Wariksen täyttäessä 80 vuotta 25.10.1981. Espoo.
1986, Raittiusliike ja naisten järjestäytyminen — kaksijakoinen kansalaisuus. Käsikirjoitus.
1977, Raittiusliikkeen synty Suomessa. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste no 105.

1976, Suomen raittiusliikkeen yhteiskunnallinen tausta. — Alkoholikysymys.
1985, Temperance as a Civic Religion: The Cultural Foundation of the Finnish Working-Class Temperance Ideology. — Contemporary Drug Problems.
1983, Väckelserörelserna som ett förskede i organiseringens historia. — HTF.
Suolahti, Gunnar 1919, Suomen papisto 1600- ja 1700-luvulla. Porvoo.
1912, Suomen pappilat 1700-luvulla. Porvoo.
Susitaival, Paavo 1950, Suomen puusepänteollisuuden vaiheita. Lahti.
Swanljung, Albert Fr. 1902, Hilda Hellman. Kuopio.
Talve, Ilmar 1979, Suomen kansankulttuuri. Mikkeli.
Tapiola, Hannu 1968, Jyväskylän työväenyhdistys 1888—1968. Tampere.
Thompson, E.P. 1963, The Making of the English Working Class. Harmondsworth.
1967, Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism. — Past and Present.
Tigerstedt, Robert 1922, Väkijuomakysymys. Porvoo.
Timberlake, James H. 1963, Prohibition and the Proggressive Movement, 1900—1920. Cambridge, Mass.
Tingsten, Herbert 1941, Den svenska socialdemokratins idéutveckling II. Stockholm.
Toivonen, Anna-Leena 1963, Etelä-Pohjanmaan valtamerentakainen siirtolaisuus 1867—1930. Helsinki.
Tommila, Päiviö 1972, Jyväskylän kaupungin historia 1837—1965. Jyväskylä.
Tudeer, A.E. 1914, Hämeen läänin väestön lisääntyminen vuosina 1811—1910. Helsinki.
Tuominen, Uuno 1934, A.A. Granfeltin toiminta väkijuomalainsäädännön uudistajana. Porvoo.
1948, Juomalakon osuus raittiusliikkeemme kehityksessä. — Kun kansa nousi . . . Juomalakkoliikkeen 50-vuotismuisto. Helsinki.
1953, Raittiuden ystävät 1853—1883. Vammala.
1941, Raittiuskysymyksen arviointia 1870-luvun puolivälissä. — Alkoholikysymys.
1974, Raittiusliike suomalaisessa yhteiskunnassa 1880- ja 1890-luvuilla. — Alkoholikysymys.
1950_2, Suomalaisen liberalismin sosiaalipoliittinen asenne 1880-luvun alkuun mennessä. — Yhteiskunnallisen korkeakoulun vuosikirja II. Helsinki.
1939, Suomen naisten raittiusadressi v. 1876. — Suomen 57. yleinen raittiuskokous Jyväskylässä 17.—20.6.1939. Helsinki.
1950_1, Suomen alkoholipolitiikka 1866—1886 I. Helsinki.
1979, Suomen alkoholipolitiikka 1866—1886 II. Helsinki.
1936, Ylioppilaiden raittiusyhdistys vuosina 1886—1936. Jyväskylä.
Tuomisto, Tero 1982, Aikain myrskyssä. Kuopion sosialidemokraattisen työväenyhdistyksen historia. Iisalmi.
Turpeinen, Oiva 1975, Viinaan kuolleet Suomessa vuosina 1802—1877. — Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste no 90.
1977, Viinaan kuolleet Suomessa vuosina 1878—1917. — Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste no 110.
Tuuri, Väinö A. 1913, Juovuttavien juomien kulutus Suomessa. Helsinki.
Tyrrell, Ian R. 1979, Temperance and Economic Change in the Antebellum North. — Alcohol, Reform and Society: The Liquor Issue in Social Context (ed. by Jack S. Blocker Jr.) Westport, Connecticut.
Wallinheimo, J.W. 1909, Kuvauksia muutamain Keski-Hämeen seurakuntain uskonnollis-siveellisistä oloista. — SKHS:n pöytäkirja VIII. Helsinki.
Waris, Heikki 1950, Helsinkiläisyhteiskunta. — Helsingin kaupungin historia III:2. Helsinki.
1932 ja 1973, Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle. Helsinki ja Tapiola.
Valkonen, Tapani 1980, Väkiluvun ja ikärakenteen kehitys. — Suomalaiset. Yh-

teiskunnan rakenne teollistumisen aikana. Juva.
Vattula, Kaarina 1976, Etelä-Pohjanmaan työväenliikettä viime vuosisadan lopulta nykypäiviin. Helsinki.
Vetehinen 1904, 21-vuotisen olemassaolonsa muistoksi julkaisut R.Y. Taimi II. Turku.
Vilkemaa, Hilja 1927, Minna Canth'in sarka Suomen raittiusliikkeen vainiolla. — Naiset raittiustyössä. Riihimäki.
Wirilander, Kaarlo 1974, Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721—1870. Helsinki.
Voionmaa, Väinö 1914, Puuseppäin, räätälien y.m. apurahaston 150-vuotiset vaiheet (1763—1913). Helsinki.
1969, Suomen karjalaisen heimon historia. Porvoo.
1929 ja 1932, Tampereen kaupungin historia II ja III. Tampere.
1902, Tampereen käsityö ja käsityöläiset XIX vuosisadalla. Suomen teollisuushallituksen tiedonantoja, 33. vihko. Helsinki.
1925, Yhteiskunnallinen alkoholikysymys. Porvoo.
Voipio, Martti 1940, Raittiusopetuksen alkuvaiheet maassamme. — Alkoholikysymys.
von Wright V. & Kekkonen, J. 1939, Maamme käsityön ja teollisuuden murroskaudelta. Helsinki.
Ylikangas, Heikki 1981, Eteläpohjalaisten kansanliikkeitten selitysmahdollisuuksista. — Kansanliikkeitten Pohjanmaa (toim. Kalervo Ilmanen). Oikeushistoriallisia julkaisuja 2.
Zidbäck, Aulis 1942, Lars Levi Lestadius raittiustaistelijana. — Alkoholikysymys.
Åström, Sven-Erik 1956, Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa. — Helsingin kaupungin historia IV. Jälkimmäinen nide. Helsinki.

Kuvio-, kartta- ja taulukkoluettelo

Kuviot:

Kartat:

Taulukot:

Summary

Temperance as a Civic Religion

The temperance movement and popular organization in Finland from the 1870's to the years after the Great Strike of 1905

The purpose of this study is to explain the temperance movement's role in the change that embraced the whole of Finnish society, the people, nation, state, and how society took shape. The study covers the period from the 1870s to the years following the Great Strike of 1905. These decades constituted the most vigorous era of the national temperance movement.

The theme uniting the different parts of the work is *organization*. In this study, however, the concept is not limited to voluntary associations and civic activity, it is considered an historical process which permeates all levels of society and human life. This is where, on the one hand, the conscious efforts of the upper classes to build a nation and a state apparatus and, on the other, the changes in world view, lifestyle, concepts of man, and forms of everyday interaction among the common people meet. Organization, or rather reorganization, was a cultural turning point which affected the entire society.

The study is divided into three main parts. Treatment of the subject is both systematic and chronological.

In *Part One,* "The Temperance Movement and the Birth of a Nation", the relation between organization and the temperance movement is examined from the upper level of society. To begin with (Chapter 1, "The Alcohol Question and Early Temperance Organization"), the origin and nature of the social aspects of the alcohol question are outlined. Temperance booklets and newspapers are used as the primary sources. The study shows that the origin of the alcohol question was inextricably linked to that of nationality in Finland. The same nationalist leaders and the pro-Finnish press, which shared their views, pursued nation building and formulated the alcohol consumption by the common people into a social problem. This concept was launched immediately after establishment of the Autonomous Grand Duchy of Finland in 1809 and developed over the decades, attaining its permanent form in the 1870s.

In content, the social alcohol question had many components. In Finland, as in other West European countries, the designation of the lower social groups' alcohol consumption as a separate problem can be traced back to the working people's problems caused by industrialization. Thus it was not a question of an increase in alcohol consumption — on the contrary, there was a downward trend in Finland — but rather of the general labour pains inevitable at the birth of the new working citizen. It was just as much a question of redefining the relationship between work and the wage system and at the same time of perceiving the identity of the completely new teetotaller as a diligent and frugal human being.

In contrast to the international "model", however, Finland's alcohol question was also by nature very agrarian. This was due to a strong emphasis on agriculture in the economy. A problem greater than the industrial population was the landless population in the countryside and its burden of caring for the poor. Finland's alcohol question was parallel with specifically this social problem. Through efforts to solve it, the alcohol question became an essential part of the birth of modern social policy in Finland.

On the other hand, a strong tie-in with gender became a characteristic feature of the entire alcohol question. Men who drank to excess were labeled social offenders, women and children the victims. On these very issues, the anti-alcohol argument reached its emotional peak.

The tie-in of the alcohol problem with gender derived from the sensitive family question, which was becoming topical right at that time. The old nuclear collectives with their network of responsibilities and controls had dissolved, or were dissolving, and new ones had not taken root. The most unstable thing in this relationship was the position of the working class: alcohol consumption and the lack of responsibility toward family which accompanied it tended to increase this instability. Using the anti-alcohol argument, an attempt was made to guide the entire working class — but especially the men — toward voluntary economic, social, and moral responsibility for their wives and children, in other words, to have each person do his share in building a middle-class nuclear family system.

So alcohol was in fact a working-class question. In the attempts made by the pro-Finnish nationalist intelligentsia to solve these problems, these questions merged into one.

As early as the 1870s, steering the lower social groups toward organized educational activity emerged as the key to unravelling the range of varied problems faced by the working classes, or actually, the peasantry, in Finland. For the conservative, pro-Finnish intelligentsia, however, helping the lower demographic groups to get organized did not mean support for the birth of civil society in the liberal sense. On the contrary, with the help of the organizational network, the goal was to bind all the common people to supervision by the nationalist elite and to the Finnish nation evolved thereby. On the other hand, the governmental system was also constructed through this organization.

These ideas were put into effect with the greatest determination by Aksel August Granfelt, Lic. Med. In the years 1883—84, working with the young pro-Finnish intelligentsia, he set up a nationwide temperance organization, the Friends of Temperance. The organizational work, Granfelt's successful efforts to restrict all temperance activity in Finland to the Friends of Temperance, as well as the link-up of the temperance question to the entire pro-Finnish national identity are discussed in Chapter 2 ("The Pro-Finnish Intelligentsia and the Organization of the Temperance Movement"). Used as the primary sources in this chapter are A.A. Granfelt's extensive private collection, the archives of the Friends of Temperance, as well as the temperance movement's printed

publications, newspapers, annual reports, and the minutes of temperance meetings.

Setting the boundaries with respect to the liberal-toned and Swedish-language Free Church temperance movement became a key item in Granfelt's activity. Even before organization of the Friends of Temperance, this kind of movement had begun to emerge in Finland's southern and western coastal areas. Granfelt's goal was to "eliminate" the separatist influence of the Free Church temperance activity by making it strictly subordinate to the pro-Finnish-led Friends of Temperance, thereby making it a permanent part of nation building as well.

Under Granfelt's leadership, the Friends of Temperance succeeded in this effort in 1888, when practically all temperance activity was linked to one nationwide temperance organization, the Finnish-language Friends of Temperance. This organization remained united until the year 1905, when the Swedish-speaking members severed ties and established their own central organization, the Swedish Temperance Association of Finland.

The conclusions of Part One are thus: The temperance movement's nationwide organization in Finland can be traced back to the pro-Finnish intelligentsia's effort to solve both the "question of the common people" and national integration with the same program. The underlying goal of the temperance organization was not only to make the lower social groups independent but also to lay the ideological foundation for the social-welfare state. The purpose was not just to provide guidance for the growing working population but also to construct a social "interstage" between the social classes. Nor was the underlying goal of the temperance movement simply to raise the moral and cultural level of the peasantry in order to assure the nation's vitality but also to solidify the state regionally and to bind the population to the national center through the organization.

In *Part Two,* "The Regional and Social Foundation of the Temperance Movement", the survey takes the opposite approach. The temperance movement's role in social organization is explained from below. Local activity, rank-and-file membership and their own organizational behavior, rather than that of the leadership level, now become the focus of the

study. By analyzing the nature of this behavior, the special features of regional and social groups, as well as the relationship to other civic organizations, an attempt is made to find a natural site for the temperance movement at the grass-roots level. A deliberate attempt is made to dissociate from the intentions and models imposed by the leadership and to introduce instead the role of temperance in everyday life and the view of world of those who had joined the movement.

To begin with (Chapter 3, "The Regional Development of the Temperance Movement"), the regional placement of the temperance movement is indicated, and its position in the entire field of organization is explained. It is shown by statistical charting that in the initial stage the temperance movement was clearly a movement of the center. It took root most quickly in southern Finland and in the cities. But activity in the countryside, with the exception of Häme province, remained haphazard and short-lived.

The movement's focal points did not spread out when temperance activity became firmly entrenched: they just shifted from one place to another. A clear turning point in both membership growth and the movement's regional distribution took place in 1906. Up to that year, membership in the temperance movement grew; afterwards it declined rapidly. At the same time, a distinct shift also occurred in the temperance activity's focal point. The movement quickly began to recede from its former centers and became localized in the western and eastern border regions of Finland. The focal point of local activity also started to move from the cities to the countryside. The temperance movement was shifting to the periphery.

The temperance movement had a pioneering role in the general organization of the population. It was both the first (in terms of support) broad-based civic organization and the first popular movement in Finland to acquire an organized framework. The temperance movement preserved its pioneering role until the turn of the century, when first the youth association movement and then the Social Democratic Party surpassed it in support.

A regional comparison of the largest popular movements shows that up to 1906 the spheres of activity of the temperance movement and the Social Democratic Party overlapped the most heavily. After this, their regional correlation became

thinner as the temperance movement began to recede to the same western and eastern zones where from the very outset the youth association movement received the strongest support.

The regional survey is summarized thus: The regional concentration of the temperance movement as well as the changes which appeared in the relationship between it and other popular movements demonstrate that the concept of the temperance movement as a definite, internally unified, organizational whole is wrong. On the contrary, change and mobility became the movement's central characteristics. Instead of a fixed, evenly spread, unified organizational network, the temperance movement constituted on the local level a fragmented, amorphous, and dynamic whole.

From here we proceed to the grass-roots level. Using local temperance associations' membership lists, records, and other material, the nature of the temperance organization, the movement's social location, as well as the content and importance of activities to people at the grass-roots level is traced. (Chapter 4, "The Temperance Movement at the Local Level").

It is no easy task to make the grass-roots level the central yardstick for an overall interpretation of the temperance movement. It is impossible to trace the individual members on the basis of the movement's official material. The interests and viewpoints of the leadership, not the members, were taken into consideration when the statistics were compiled. In these statistics, the rank-and-file members are lumped together as an unitemized whole, as support figures by which the strength of the temperance movement at any given time was verified at the field level.

It is possible to sketch the characteristics of local temperance activity solely on the basis of material which it has produced itself, and this material, again compiled and published by the leadership, has been much more poorly preserved. By means of extensive fieldwork, primary material from 30 local organizations was obtained for use in this study. However, this material offers a glimpse of the reality hidden beneath the temperance movement's public profile. Fragmentary though it is, it opens a direct line into the rank-and-file membership's everyday conduct and thereby into the vital, functional core of

the movement.

Examined at the grass-roots level, the image of the temperance movement begins to assume a new shape. Motion and mobility become the most essential features of the activity. The temperance movement is shown to be a very amorphous entity which only with great difficulty can be fitted into the framework of a rigid organizational model based on association membership. Perhaps it would be more correct to speak about a sort of sliding chain of members, about an organization on the move, about a movement which is distinguished by fast-paced regeneration rather than about growth of a fixed group of supporters. A detailed examination of the membership's organizational conduct strongly suggests that temperance activity at the grass-roots level, under the conditions in which the rank-and-file members lived, was organized in a manner entirely different from what was ideologically prescribed by the movement's leaders. It also suggests that the rapid turnover of members and the large number of those who quit were in fact an inseparable part of the movement's very nature.

These concepts are supported by the extremely high rate at which the temperance movement's members changed residence. On average, the frequency with which a temperance follower moved reached proportions which were downright enormous: dozens of times greater than the average figure for the population as a whole. Thus for many temperance movement members *movement* came to mean a wholly concrete dislocation from one place to the next, and it is possible that the temperance club, or rather passage through it, served as one and perhaps the first stopover of the movement. On the other hand, the temperance association could also serve as an important fixed point for those transferring to a new environment.

But those mobile people who gave birth to the movement, who, in fact, were they? An answer to this question is given by the membership lists of the 30 local associations that were used in this study. The membership analysis is not built merely on information about the members, but local temperance activity is placed in the context of both the region's general organization and the population's social and economic structure.

In the survey, a distinction is made between cities and rural

communities. The cities are grouped according to tradition, economic structure, and special social features, and local temperance activity is placed within the typical entities which have taken shape.

The social location of the cities' temperance movement is summarized thus: In all ten of the cities surveyed, the temperance movement served as a trail-blazer in mass organization. In all ten cases, the basic makeup of the temperance society members was the same: everywhere — regardless of urban traditions, demographic structure, linguistic relations, religious differences, organizational traditions — craftsmen and other workers constituted the core from which the Finnish temperance movement was born and grew. This was the situation up until the years after the Great Strike and the parliamentary reform of 1906. At that time the lower social groups withdrew entirely from active participation or, rather, new reinforcements from their quarter were no longer forthcoming on the previous scale. The temperance movement then began to crystallize as a female-dominated coalition of lower middle-class groups whose significance as a central forum for the urban population's overall organizing activities waned considerably.

Although the financial position of these core groups in the temperance movement might have varied a great deal from one city to the next, a feature common to all was the mobility that contained within it social instability. Representative of this mobility were those workers who reshaped the cities' entire demographic structure and who, having been released in huge numbers from the compulsory work incumbent on tenants, began to throng the free labor markets of the cities. Also represented were the craftsmen who, after the dissappearance of the trade guilds, were forced to adapt, according to their skills, the practice of their trade to the new conditions imposed by a revived economic life and above all by a growing industry. Just as mobile in social position were the practitioners of new middle-class professions, and also the women whose productive, social, and political role was an essential part of the overall change in Finnish society at the turn of the century.

The rural communities under examination are located in broad social and economic areas. In the division, the southern farming region represents the national center. That is also

where the temperance movement was concentrated at the outset. Eight of the rural temperance associations under examination were located in this region. Ostrobothnia, where two of the temperance societies under examination operated, represented a peripheral area in relation to the new national center. Southeast Finland, four of whose temperance societies are included in this study, represented a borderland that was forming increasingly closer ties with the new state.

In all the cases investigated, the temperance movement brought together people who had been forced into the social movement. In the southern farming region, the undisputed core of this group was formed by the landless population which was severing its ties with agriculture and was growing rapidly due to a high birthrate. Also included — a group that was gaining relative strength — were the farmers' sons and daughters, many of whom had been driven during agriculture's structural change into the same (rising, declining, or holding steady) movement along with those who were landless. In southeast Finland and Ostrobothnia, where the social structure of the agricultural population was in better balance, the independent part of the population also had a higher representation. Also common to these people, however, was the fact that they were forced into the movement. Characteristic of the temperance movement throughout the countryside was the lack of differentiation according to gender; both sexes were equally represented.

The nature and location of the temperance movement at the local level are summarized thus: Although temperance activity at the turn of the century had a distinctly kaleidoscopic social base, movement early on assumed certain uniform, special features that were sharply defined regionally and socially. Urban craftsmen and working people on the other hand and, to a lesser degree, the agricultural workers of southern Finland on the other, functioned as the bearers of the movement. Their interest in temperance was so broad and so clearly surpassed the participation of other social groups that during the initial decades the movement may be described with complete justification as an early labor movement.

In *Part Three,* "The Temperance Movement and the Organization of the Workers", an interpretative analysis of the study is given. In its viewpoint, approach, and material, this part is synthetic. The different levels of temperance activity are tied together, and temperance organization is linked to the reorganization of the entire Finnish society at the turn of the century.

Examined first are the reactions which the temperance movement's confinement into a channel for organizing the working population aroused in the leaders of the Friends of Temperance (Chapter 5, "The Temperance Movement and the Working-Class Question"). These reactions were personified in a dispute which touched the leaders of the movement. As a result of years of continuous conflict, A.A. Granfelt resigned from the leadership of the Friends of Temperance in 1901 when the prolabor but moderate social democrats Väinö Voionmaa and Matti Helenius-Seppälä assumed his post.

The transfer of power meant that the nationalist integrative organization slipped openly onto the path of party politics. What turned out to be the final deathblow was the tight and multipronged link by which the temperance movement and the nascent Labor Party became involved in the mobilization triggered by the so-called Russian period of oppression. This process is discussed in Chapter 6 ("The Temperance Movement and Mobilization").

The involvement began in 1898 with the workers' boycott of alcohol. By this the socialist leaders strove to guide the workers into the Social Democratic Party instead of into the temperance movement. The involvement was at its peak just before the Great Strike and remained in force throughout the Great Strike, dying out quickly after universal suffrage went into effect in 1906 and the temperance movement lost the working people.

During the years of mobilization, the civil society in one way or another penetrated the entire country and all social strata. Membership of all organizations grew tremendously, and those years were characterized by various forms mass movement. The leaders as well as the rank-and-file were on the move.

For the leadership, mobilization meant, above all, a clarification of each party's policy and segmentation of the political field. The Great Strike served as the final catalyst. In

the segmentation of the political field, there was no longer any room for the temperance movement, but the new parties began to fight openly for the souls of the temperance movement's members. Where the socialists came out winners, the temperance movement was left empty handed.

In the field, the final stages of the mobilization years and the birth of civil society were experienced, as an integrated mass event in which, particularly, there was no clear-cut difference between temperance and labor organizations. The same persons worked in both organizations, participated in the same demonstrations, and in some cases the organizations also merged.

The nature of mobilization can be summarized thus: The field level's ideological and organizational vacillation or rather integration of activity reveals how individual persons experienced the final stages of the civil society's birth. The majority of people were unable, and considered it unimportant, to define precisely their social class. Class categories were certainly used, but only roughly in order to divide people into the subordinate relationship between upper and lower class. The content of the concepts was for a long time the same as the class society's pair of concepts "gentry-peasantry." Into this division the well-read socialists began to implant their doctrine concerning the class struggle, the unbridgeable gulf between exploiters and the exploited, and the rights of the oppressed, rights that must be seized even if by violence. The peasantry adapted these doctrines to their old view of life and tried to organize their activity on the basis of these two combinations. In this crossbreed of two world views, there was really no clear-cut ideological difference between the temperance movement and the labor movement, especially since, even in the early stages of the 20th century, the leaders of both movements employed the same concepts, made the same social and political demands, and even worked together in public.

In the final chapter (Chapter 7, "The Temperance Movement as a Labor Movement"), the interpretation of the temperance movement as an early form of the labor movement is brought to a conclusion. Evidence of various types is brought together, and the following facts are thereby convincingly shown to be true:

(1) The temperance movement functioned as a prepolitical

labor movement.

(2) The temperance movement was an inseparable part of the formation of the entire Finnish working class.

(3) The role of temperance in this process was, above all, ideological. Its central position in the activity and ideology of the Finnish working class was linked to the common rural heritage which the entire Finnish working population bore for a long time. If it was heterogeneous as a class, it was all the more monolithic in its world view. It was monolithic precisely in the world view traditions which was organically linked for a long time to the rural population's ideology, values, and traditions. In the break-up of this common and uniform agrarian world, the moral temperance demand grew into a collective, religion-like ideology in the workers' consciousness. It functioned as a sort of substitute for a lost view of life, as an instrument for perceiving the new social reality.

Temperance ideology thus functioned for about three decades as an actual civic religion for the Finnish working class. It acted as a tool by which the entire view of life of the working class, which was recruited from the countryside, sought its ideological character. Or to be more precise: it *was* the workers' central ideology during that stage of history in which there occurred the shift from the old class system, from the religion-oriented view, and from the collective concept of man to individualist secular citizenship.